नं. ५३३४

अमर कोश: सटीक:
तैत्तिरीयम्.

× × ×

पत्र. २४४ — प. ४

विषय: कोश:

अमरकोषः सटीकः तैलिंगदेशलिप्याम्

अमरकोश
सटीक
२४४

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

౧

శ్రీగణేశాయ నమః॥ శ్రీహయగ్రీవాయ నమః॥ వర్గాః పృథ్వీపురక్ష్మాభృద్వనౌషధిమృగాదిభిః। నృబ్రహ్మక్ష
త్రవిట్శూద్రైస్సాంగోపాంగైరిహోదితాః॥ అథ భూమ్యాది ద్వితీయకాండమారభ్యతే। ఇహాస్మిన్కాం
డే సాంగోపాంగైర్వర్గైః పృథివీపురక్ష్మాభృద్వనౌషధిమృగాదిభిః। నృబ్రహ్మక్షత్రవిట్శూద్రైరుపలక్షితా
ఉదితాః వర్గాః ఉచ్యంతే। భూర్భూమిరచలానంతా। అస్యాం సర్వం భవతీతి భూః॥ భూ సత్తాయాం। ఊకారాం
తోయం స్త్రీలింగః। అస్యామిదమభూదితి భూమిః॥ న చలతీత్యచలా। చల కంపనే। న విద్యంతే అంతో యస్యాః
అనంతా। రసవతీతి రసా। రస ఆస్వాదనే। విశ్వం బిభర్తీతి విశ్వంభరా। భృఞ్ భరణే। స్థిరత్వాత్ స్థిరా। ధ్రి
యతే ఇతి ధరా॥ ధరిత్రీ ధరణీ చ ధృఞ్ ధారణే। క్షౌతీతి క్షౌణిః। టుక్షు శబ్దే। జనానతిపరిభవతి బాధాదితి జ్యా। జి
నాతి సహతే పార్థివానితి వా। జ్యా వయోహానౌ। కశ్యపస్యేయం కాశ్యపీ। క్షియంతి నివసంత్యస్యామితి క్షితిః॥ క్షి
నివాసగత్యోః॥ సర్వంసహా = మహా। సర్వం భారం సహతే సర్వంసహా। షహ మర్షణే। వసు అస్యాస్తీతి

శవిభాసైశ్రీవత్సః శ్రాకోమావత్సతో వక్షసి లాంఛనమస్యేతి శ్రీవత్సలాంఛనః॥ ఏతాని విష్ణునామాని॥ వసుభిర్దీవ్యతీతి వ
సుదేవః। ఆహ వసుషు అష్టవసుషు। దివ్యతీతి వా। దివేః క్రీడార్థాత్ అస్య కృష్ణస్య పితా విష్ణోః కుక్షౌ త్రి సమయే ఆనకదుందుభి
ర్వాదితా వితాన్యనకదుందుభిః॥ ఏతే విష్ణుజనకనామాని॥ బలేన భద్రః బలభద్రః॥ ప్రలంబనామానం రాక్షసం హ
తవాన్ ప్రలంబఘ్నః। బలేన దీవ్యతీతి బలదేవః। అచ్యుతస్యాగ్రజః అచ్యుతాగ్రజః। రేవతీ రమణీ యస్య రేవతీరమ
ణః। రమయతీతి రామః। కాముస్త్రీ దాయాం కామపాలయతీతి కామపాలః। హాలరక్షణో॥ హాలమాయుధం యస్య
హాలాయుధః। నీలమంబరం యస్య నీలాంబరః। రౌహిణేయ అపత్యం పుమాన్ రౌహిణేయః। తాలః అంకో యస్య
స తాలాంకః। తాలవృక్షాకారధ్వజత్వాత్। ముసలమస్యాస్తీతి ముసలీ। హలమస్యాస్తీతి హలీ। సంకర్షతీతి సంహరతీతి సంకర్ష
ణః। కృషవిలేఖనే॥ సీరః పాణౌ యస్య స సీరపాణిః। కాళిందీం భేదితవానితి కాళిందీభేదనః। భిదిర్విదారణే। బలమస్యా
స్తీతి బలః। ఏతాని బలభద్రనామాని॥ స్త్రీపుంసౌ మదయతీతి మదనః॥ ముద హర్షగ్లపనయోః॥ మథ్నాతి మానసం
మథ్నాతీతి మన్మథః। మథవిలోడనే। వియుక్తాన్ అనేన త్రియంతే మారః। ద్యుజేత్రా నాస్య ప్రకృష్టం ప్రద్యుమ్నం బలమస్యే
తి ప్రద్యుమ్నః। మీనః కేతౌ యస్య సః మీనకేతనః। మీనశబ్దో ఝషవాచకోపలక్షణాం। మకరకేతన ఇత్యర్థః॥ కం సుఖ
తి దర్పయం॥ కం తు దర్పో ఽస్య సః కందర్పః। దర్పయతీతి దర్పకః। నాస్తి అంగమస్య అనంగః॥
స్త్రీపుంసావభిప్రాయం కామయతే అనేన కామః। కముకాంతిం। పంచ శరా యస్య సః పంచశరః। విశిఖాం

అ॥ స్వ॥ టీ॥ భూః॥ దైత్యానామరిః దైత్యారిః॥ పుండరీకవదక్షిణీ యస్య సః పుండరీకాక్షః॥ పుండరీకం వ్యాఘ్రమలం అక్షతీ వ్యాప్నోతీతి వా॥ అక్షూ
వ్యాప్తౌ॥ గాం పృథివీం విందతీతి గోవిందః॥ గాం ధేనూః విందతీతి వా। విద్లృ లాభే॥ గరుడో ధ్వజే యస్య సః గరుడధ్వజః॥
పీతమంబరం యస్య సః పీతాంబరః॥ న చ్యుతః అచ్యుతః॥ చ్యుతిర్ క్షరణే। న చ్యవత ఇత్యచ్యుత ఇతి వా॥ శృంగస్య వికారః శార్ఙ్గం
ధనుః తదస్యాస్తీతి శార్ఙ్గీ॥ విష్వక్ సర్వగతా సేనా యస్య సః విష్వక్సేనః॥ జనానర్దయతి సుఖయతీతి జనార్దనః॥
అర్దగతౌ యాచనే చ॥ ఇంద్రముపగతః ఉపేంద్రః॥ ఇంద్రస్యావరజః ఇంద్రావరజః॥ పాణౌ చక్రం యస్య సః చక్ర
పాణిః॥ చత్వారో బాహవో యస్య సః చతుర్భుజః॥ నాభ్యాం పద్మం యస్య సః పద్మనాభః॥ మధునామ్నో దైత్యస్య రిపుః
మధురిపుః॥ వసుదేవస్యాపత్యం పుమాన్ వాసుదేవః॥ త్రయో లోకాః విక్రమేషు పదేషు యస్య సః త్రివిక్ర
మః॥ త్రీన్ లోకాన్ విక్రమత ఇతి వా। త్రిషు లోకేషు వినా గరుడేన క్రమత ఇతి వా॥ క్రము పాదవిక్షేపే॥ దేవక్యాః నం
దనః దేవకీనందనః॥ శూరస్య వసుదేవస్యాపత్యం పుమాన్ శౌరిః॥ శ్రియః పతిః శ్రీపతిః॥ పురుషశ్చాసావుత్త
మశ్చ పురుషోత్తమః॥ పురుషాణాముత్తమః పురుషోత్తమ ఇతి వా। వనమాలా అస్యాస్తీతి వనమాలీ। బలిం ధ్వం
సయతీతి బలిధ్వంసీ॥ ధ్వంసు అవస్రంసనే॥ కంసస్యారాతిః కంసారాతిః॥ అక్షమింద్రియమధః కృతం యేనస్తే
అధోక్షజః॥ వసుదేవాదయాస్తే జ్ఞాపయాతః। అధోక్షజః॥ అక్షజమింద్రియజన్యజ్ఞానం అధఃకృతం యేనే
తి వా। విశ్వం బిభర్తీతి విశ్వంభరః॥ డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః॥ కైటభం జయతీతి కైటభజిత్। విధుః। విధత్త ఇతి విధుః॥ వి

దిష్ణుమణినామ | గరుడత్మః అస్య సంతతి గరుడధ్వాజ | సపార్శ్వనిరతతి గరుడః | గరుడనిగరణౌ | గరుడధ్వజదిర్యస్యేతి వా | వృషేణాదకాదివాద్యు
త్రాణ | విజవివశో యస్సాంగతో | తత్తస్సోపతంత్రం వృమార్గవాన్యుర్వః | వినతా యస్యా అపత్యం వైనతేయః | ఖగానామిలాశ్వవరః ఖ
గేశవరః | నాగానామంతకః నాగానాంతకః | విష్ణోః రథః విష్ణురథః | సోమవనాదివర్ణనిపత్రాః యస్య సః సర్వవర్ణః | పన్నగా
అశనం యస్య పన్నగాశనః | గరుడనామాని | శంసుఖమస్మాద్భవతీతి శంభుః | ఈష్టే ఇతి ఈశః | ఈశవిశవమేర్వ | పశూనాంప
తిః పశుపతిః | సేరతే సజ్జనమనాంసి అస్మిన్నితి శివః | అంతకాలే జగదస్మిన్ శేతే వా | శిజసవస్సు | శివంకరత్వాద్వా శివః | శూ
లమస్యాస్తీతి శూలీ | మహాంశ్చాసావీశ్వరశ్చ మహేశ్వరః | మహతాం దేవానామీశ్వరో వా | ఈష్టే ఈశ్వరః | ఈశానశ్చ | శర్వ
శర్వతి శర్వః | భూతానాం సాయుజ్యం | శంకరోతీతి శంకరః | సుకృతకరణౌ | చంద్రః శేఖరో యస్య సః చంద్రశేఖరః | భూతానాం
నామధిపో భూతేశః | పరశునా ఖండయతీతి ఖండపరశుః | ఖండితఖండశైదనే | ఖండితే పరశుః అస్తమోనే నేతి వా | గిరీణా
మీశో గిరీశః | గిరౌ శేతే గిరిశః | గిరతౌ యస్య సంతతి వా | మృడయతీతి మృడః | మృడసుఖనే | మృత్యుం జయతీ
తి మృత్యుంజయః | జిజయే | కృత్తిః వాసో యస్య కృత్తివాసాః | పినాకోఽస్యాస్తీతి పినాకీ | ప్రమథానామధిపః ప్ర
మథాధిపః | ఉగ్రత్వాదుగ్రః | ఉగ్రపోదానే | ఉగ్రత్వాద్వా | కపర్దోఽస్యాస్తీతి కపర్దీ | శ్రీః శోభా కంఠే యస్య సః
శ్రీకంఠః | శ్రీవిషం కంఠే యస్యేతి వా | శితిర్నీలః కంఠే యస్య సః శితికంఠః | కపాలం బిభర్తీతి కపాలభృత్ | భృఞ్ భర
ణే | వామః శ్రేష్ఠః శుభశ్చాసౌ దేవశ్చ వామదేవః | వామే సవ్యే దేవో యస్యేతి వా | వామత్వాద్వా వామదేవః | మహాంశ్చాసౌ

॥అ॥ప్ర॥ఉత

ప్రీణాత్ స్మరణం ధ్యానేన స్మరః। స్మృ ఆధ్యానే। శంబరో నామ అసురస్తస్యారిః శంబరారిః। మనసి జాయతే యస్య సః
మనసిజః। జనిప్రాదుర్భావే। కుసుమాని ఇషవో యస్య కుసుమేషుః। మనసోऽన్యస్మాన్న జాయత ఇత్యనన్యజః।
పుష్పం ధనుర్యస్య సః పుష్పధన్వా। రతేః పతిః రతిపతిః। మకరో ధ్వజో యస్య సః మకరధ్వజః। ఆత్మనో మనసో భవ
తీత్యాత్మభూః। భూ సత్తాయాం। కామనామాని। బ్రహ్మజ్ఞానం సూతే బ్రహ్మసూః। షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే। బుకేర్యావిశ్వ
గర్భే కేతౌ యస్య సః విశ్వకేతుః। న నిరుధ్యత ఇత్యనిరుద్ధః। రుధిర్ ఆవరణే। ఉషాయాః పతిః ఉషాపతిః। ప్రద్యుమ్నకు
మారనామాని। లక్ష్యతే లక్ష్మీః। లక్ష దర్శనాంకనయోః। పద్మమాలయో యస్యాస్సా పద్మాలయా॥ పద్మమిత
ఇతి పద్మా। పద గతౌ సేవాయాం। పద్మమస్యా ఇతి వా। కమలే కమలా। కము కాంతౌ। హరిః శ్రయతే శ్రీః। హరిం శ్రయత
ఇతి వా। శ్రిఞ్ సేవాయాం। హరేః ప్రియా హరిప్రియా। లక్ష్మీనామాని। ఇందిరా లోకమాతా మా రమా మంగళదేవతా।
భార్గవీ లోకజననీ క్షీరసాగరకన్యకా। పంచజనాఖ్యరాక్షసస్య దేహః పాంచజన్యః। విష్ణుశంఖనామ। సుష్ఠు దృశ్యతే సుదర్
శనం। మహారక విప్రబంధ బంధురేషజనహా సుదర్శన ఇతి పుల్లింగమప్యాహుః రభసోऽపి గదర్శనాత్। పుల్లింగమపి సుష్ఠు
దృశ్యతే దృశ్యతే ఇతి సుదర్శనః। దృశిర్ ప్రేక్షణే। విష్ణుచక్రనామ। కుం పృథ్వీం మోదయతీతి కుమోదకః। విష్ణో రస్యేయం
కౌమోదకీ। ముద హర్షే। కౌమోదకీతి పాఠే కౌమోదకా జ్ఞాయత ఇతి కౌమోదకీ। విష్ణుగదానామ। నందయతీతి నం
దకః। టునది సమృద్ధౌ। విష్ణుఖడ్గనామ। కౌ భువి స్తూయత ఇతి కౌస్తుభః। సముద్రే స్తుభ్నాతి కౌస్తుభః। కౌస్తుభే।

కేశవరసహ్యనామన। మాం తి పరిసర్వం తి మాయా మితి మాతరః। మాజమానైవర్త మానైవ। శివపరివర్త్యాతారిణీనాం బ్రా
హ్మ్యాదీనాం అష్టానాం నామ। బ్రాహ్మీ మాహేశ్వరీ చైంద్రీ కౌమారీ వైష్ణవీ తథా। వారాహీ చైవ చాముండా చాష్టమా
తరః। బ్రాహ్మీ మాహేశ్వరీ చైంద్రీ వారాహీ వైష్ణవీ తథా। కౌమారీ చర్మముండా చ కాల సంకర్షణీ తి చేత్యష్టమాతరః। విశ
చతి విభూతి ఃి। భూతిర్భూః। కేశవరస భావః కేన్మ్యా విశ్వర్యం। అణిమా మహిమా ప్రాప్తి గరిమా లఘిమేశతా। ప్రాకామ్యం
వశితా చేత్యైశ్వర్యాష్టకము దాహృతం। అణిమా దయోష్టైశ్వర్యనామాని। అపవతి ఉమా। అపరశ్చాసౌ తపసః మాత్రా ఉ=
మేతి నిషిద్ధా వా। కతత్యయనామని అస్య సంతతి విభాతయోత తికత్యయనస్య సాపత్యం నేరాత్రం స్త్రీ తా త్యాయనే। గారవ=
ర్గ్యా దాత్ వా రి। తపనే గురుం త గౌరీ। గురుర్ముఖః। తాశ్వర్గ్య చాభ్యార్క్షి। పామవమో రపత్యం స్త్రీ పామవతీ। కేశవరస్య
పత్నీ కేశవీ। కేష్ఠ ఇతి వా కేశవీ। శివం మంగళమస్యా అస్తీతి శివా। శివస్య పత్నీ వా। తథా చ వానరుద్రాణీ శర్వాణీ చ।
సర్వ మంగళం యస్యాః సా సర్వమంగళా। పితుః రపగతమ్య గాం యయా సా అపర్ణా। తపః కాలే అపగతానిప
ర్ణాని యస్యాః సా అపర్ణా। పర్వతస్యాపత్యం స్త్రీ పార్వతీ। దుఃఖేన గమ్యతే దుర్గా। దుర్గం నివాసో ఽస్యా ఇతి వా।
మృడస్య పత్నీ మృడానీ। చండతీతి చండికా। చండికాపి। చండాసుర మర్దనాద్వా। అంబతి జనయతి సర్వమంబికా।
అంబ జననే। పార్వతే నామాని। ఆర్యా దాక్షాయణీ చైవ గిరిజా మేనకాత్మజా। స్తచ్యాకా శకాత్రుచ శైవ శరనాయణే।
దిగతః నాయకః ప్రభు యస్య సః వినాయకః। వినయతి శిష్యమతి దుష్టా నాచ వినాయకః। గణేశ ఇభాననేనీరానా।

॥అ॥ప్ర॥శతే॥

దేవత్వమపహాయ దేవః। విరూపమక్షి యస్య విరూపాక్షః। త్రీణి లోచనాని యస్య సః త్రిలోచనః। కృశానురేతా యస్య కృ
శానురేతాః। సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః జ్ఞా అవబోధనే। ధూర్గంగా జటాసు యస్య ధూర్జటిః। నీలశ్చాసౌ లోహి
తశ్చ కంఠే నీలః కేశేషు లోహితో నీలలోహితః। అఘం హరతీతి హరః। హృఞ్ హరణే। స్మరం హరతీతి స్మరహరః। భర్గ
జన్మాదిసంసారమార్గేన భర్గః। భ్రస్జ పాకే। సకలం బిభర్తీతి వా। త్రీణ్యంబకాని లోచనాని యస్య త్ర్యంబకః। ద్వ్యర్థః
మిరాపః తిస్రో౽ంబాని యస్యేతి వా। త్రయాణాం బ్రహ్మవిష్ణుశివానాం అంబకో౽పి తాతా। త్రిపురాణామంతకః త్రిపురాంతకః।
గంగాం యూర్ధ్వం ధరతీతి గంగాధరః। అంధకాసురస్య రిపుః అంధకరిపుః। క్రతుం ధ్వంసయతీతి క్రతుధ్వంసీ। ధ్వంసు అవస్రంసనే।
వృషః ధ్వజే యస్య వృషధ్వజః। వ్యోమ అవధిర్వా కేశాః యస్య వ్యోమకేశః। వ్యోమ్యమాత్రాః కేశా వాయుస్వరా
దినామికో౽శ్యోరా। సర్వమస్మాద్భవతీతి భవః। అస్తీతి భవతీతి వా। బిభేత్యస్మాద్భీమః। బిభీ భయే। ప్రళయే తిష్ఠతీతి స్థాణుః।
స్థా గతినివృత్తౌ। రుద్రాన్ రోదయతీతి రుద్రః। రుదిర్ అశ్రువిమోచనే। రుతం సత్యం రాతీతి వా। రా దానే। రుతం శబ్దం
రావయతీతి వా। రై శబ్దే। రుదం రోదనం ద్రావయతీతి వా। ద్రు గతౌ। ఉమాయాః పతిః ఉమాపతిః। ఈశ్వరనామాని॥
తం శిరః కపర్దః తమస్యాస్తీతి కపర్దీ। పూ పాలనపూరణయోః। శివస్య జటాజూటనామ। ఉకతల్పినా కవినమదే
విపినాకీ। అకలనకుటుంబాం గతా। పినష్టీతి వా। నహ బంధనే। అజస్య కం అసితవివక్తా రః అజకవం। అజగవ
మితి వా పాతిః। ఈశ్వరస్య గణానాం మనప్రమథనం తిశల్యానీతి ప్రమథాః। మథ విలోడనే। పరిషది సాధవః పారిషదాః।

౨

7

మహ్యతే మఘవాన్ । మఘం స్వామ్యమస్యాస్తీతి మఘవాన్ । మహ పూజాయాం । బిడ అయత ఇతి బిడం । బిడ ఆక్రోశే । బిడ భేద
నే । బిడశత్రుదారణసమర్థౌజః శక్తం వా ఓజస్సుజారయస్య బిడౌజాః । పాకం నామ సురం శాస్తీతి పాకశాసనః । పాకం గర్వం శాస్తీతి
వా । శాసు అనుశిష్టౌ । వృద్ధశ్రవాః వృద్ధం శ్రవణం యస్య వృద్ధశ్రవాః । వృద్ధం శ్రవః కీర్తిర్యస్యేతి వా । వృద్ధ ఇతి శ్రూయత ఇతి వా । శ్రు
శ్రవణే । శునం తిరతి శునాః । శున గతౌ । శునాస్సీరాః లాంగలాని అనేన సాధనేన శునాసీరః । శునాస్సహిమాదయః సీరా అనేనేతి
వా । శునాసీరాః వాయుసూర్యావస్య స్త ఇతి వా । శునోమేఘనాశః సీరా ఉదకసంధా స్సీరా అస్యేతి వా । పురు బహు హూయతే
హూయతే యజ్ఞేషు పురుహూతః । పురః శత్రుపురాణి దారయతీతి పురందరః । దౄ విదారణే । జయతీతి జి-
ష్ణుః । లేఖానాం దేవానామృషభః శ్రేష్ఠః లేఖర్షభః । శక్నోతీతి దుష్టజయేన శక్రః । శక్ల శక్తౌ । శతం మన్యవః క్రతవో యస్య
స శతమన్యుః । దివః పతిః దివస్పతిః । సుష్ఠు త్రాయతే సుత్రామా । త్రైఙ్ పాలనే । గోత్రాన్ గిరీన్ భినత్తీతి గోత్రభిత్ । భి-
దిర్ విదారణే । వజ్రోऽస్యాస్తీతి వజ్రీ । వసూనామయమీశో వాసవః । వసూన్యస్య సన్తీతి వా । వృత్రం హంతీతి వృ
త్రహా । వృత్రబలజంభనముచయోऽసురాః । హననశీలాం సాగరోర్మ్యః । వర్షతీతి వృషా । వృషు సేచనే । వాస్తోష్పతిః వాస్తుదేవతాయాః
పతిః వాస్తోష్పతిః । సురాణాం పతిః సురపతిః । బలస్యారిః బలారిః బలారాతిః । శచ్యాః పతిః శచీపతిః । జంభమసురం భినత్తీ
తి జంభభేదీ । హరయోऽశ్వాః హరితాః హయాః యస్య హరిహయః । స్వః రాజతే స్వరాట్ । నముచిరసురః నముచిం
సూదయతీతి నముచిసూదనః । షూద క్షరణే । సంక్రందయతీతి శత్రూన్ సంక్రందనః । క్రది క్లది ఆహ్వానే రోదనే చ । శ్రీ రామా ।

॥అ॥కా॥దుత॥

విఘ్నానాం రాజా విఘ్నరాజః। ద్వే మాతరౌ గంగాపార్వత్యౌ యస్య సః ద్వైమాతురః। గణానామధిపో గణా-
ధిపః। ఏకః దంతో యస్య ఏకదంతః। హేరం యతి వర్ధయతి ... హేరంబః। ...
...। హేరంబ ... దేహ। వర్ధనా ... హేరంబ ... హేరంబః। హేరంబశబ్దం ... విహా। లంబముదరం
యస్య సః లంబోదరః। గజస్యేవ ఆననం యస్య సః గజాననః। విఘ్నరాజాదయః నామాని। షట్ త్రింశానామపత్యం పుమాన్ కా-
ర్తికేయః। మహతీ సేనా యస్య సః మహాసేనః। శరవణే జన్మ యస్య సః శరజన్మా। శరే జాతే జన్మ యస్యేతి వా।
షడాననాని యస్య షడాననః। పార్వత్యాః నందనః పార్వతీనందనః। శివస్య రేతః స్కందతి స్కందః। స్కం-
దః। స్కంద ఇతి గతి శోషణయోః। సేనాం నయతీతి సేనానీః। అగ్నేః భవత్యగ్నిభూః। ... గుహః సేనాం గూహతీ-
తి గుహః। బహులానాం కృత్తికానామపత్యం పుమాన్ బాహులేయః। తారకం జయతి
తారకజిత్। జిజ్ఞాసా। విశాఖాసు భవః విశాఖః। విశాఖం యాతీతి విశాఖః। ...। శి-
ఖివాహనమస్య శిఖివాహనః। షణ్ణాం మాతౄణామపత్యం పుమాన్ షాణ్మాతురః। శక్తిః ధరతీతి శక్తిధరః। ద్వాదశ లోచనాని। క్రౌంచం
దారయతీతి వా। కుత్సితం మారయతీతి కుమారః। కుం మారయతీతి ఖనామ కుమారః। ... మాంసం
తేన। ... బ్రహ్మచారిత్వాద్వా। కుమారః ... క్రౌంచగిరిం దారయతీతి క్రౌంచదారణః। ద్వావిదా-
రణౌ। ఏతాని కుమారస్య షోడశ నామాని॥ ఇంద్రతీతి ఇంద్రః। ఇది పరమైశ్వర్యే। మరుతో దేవా అస్య సంతీతి మరుత్వాన్।

సం.వతివతే తేమొఘః। సవరతతిపరాగ్ స్వరుః। సవక్రవ బొధావతాపరెలాః। సాం.తొ మాయం.వ బటక్షతిక్త్రశాపమినొత్రం। శమ యతతి
శతస్త్రాగ్శం.ఘుః। శమ ఋపశమె। శతర్తాగ్దబొధ్యతవిదం శ్లోకః। దమ్రువిం.సాయతాం। అశ్రుతి శత్యజనం అవ్యక్తెతెవా అమునిః। అ
శఘొజనె। అమొవాభాస్త్రా। అశనెతివాపొతః। స్త్రీలింగవత్తే। వజ్రనామాని హ్రైావ్యమ్ప్యుయతానం వ్యొగ్యమయతానం। విమానం వవర్తం
తెత్త్రవిమానం। మొవమొనెవవర్గనెచ। విమానసామన। నారం నరసమూహం సుపార్వ్యభ్రాపం దధ్యాతికలహపొహంతుమువాధదధ్య ఇనత్త్ర
తినారదః। సభరాగం బభుసయతః సురశ్రేయతః। నారదాదిదెవర్షినామ సుశొంశమొదధశొల్త్ర సుధర్మా। నత్రాంరాం.మొ
పర్వసింసామొజతాః సభాం భ్రాం.తస్యసామ్యమితి సభా। దెవసభానామ త్రయతెపి యమ్యశం। పీయూషం। మృతాన క్షనం.త్వ్రనె
నామృతం। సుష్ఠుదయంత్యనాం.సుధా। ధెయపానె। అమృతనామాని। మందమకతతివం దాత్రిన। ఆకాశగంగా లాయతాం।
గతాం। వియతిగంగా వియద్గంగా। స్వః స్వర్గెనదీ స్వర్ణదీ। సురాణాం దీర్ఘికా సురదీర్ఘికా। మందాకినీనామాని। సు
స్తుమినెలతెత్త్రవతి శక్రై స్తైర్యంతంష్ఠితి ఉచ్చైశ్శ్రవతమెరుః। సమెరుః। అస్మిన్నగెనివత్త్ర వర్ధన స్వర్ణశబ్దః। సుమిశ్ర
త్తెవనె। మినెలతి పారపిల అసురానివతిమెరుః। మిల్యేవిం.సాయతాం। పొష్యతెపొవత। పొయగతి తాం.తొర్వాః। పొమెర్ల్లుర
త్రిపొగ్మాత్రిః। శతస్యదిసాంను షయ నాశతస్య సానుః। సురాణామాలయ స్సురాలయః। మెరునామాని। మదయతెనా
యతె మందారః। మందతె సంతొషం ప్రాప్నోతి వివా। మదిసత్తి మొదమదసవ్వపర్వతాం.తినతిష్ఠ। పారముదకమస్యాస్తీ
తిపారః సముద్రస్తస్మాజ్జాతః పారిజాతకః। సంతనొతివాంఛితం సంతానః। వసువిస్తారె। కల్పయతి వాంఛితం కల్పః॥=

॥అ॥ప్ర॥౧౪॥

మః ఖేన మోక్ష్యమం తస్య దుశ్చ్యవనః। దుశ్చ్యవితకర్తుశక్యతే। తత్పూర్వాణాం తురంత్వరితం సహతే తురాషాట్। హాకారాణాంతః। షహ మర్ష
ణే మేఘా వాహనమస్యేతి మేఘవాహనః। ఆఖండయతి గిరీన్ ఆఖండలః। ఖండి ఖండనే। సహస్రమక్షీణ్యస్య సహస్రాక్షః।
క్షః। ఇయరతి ఋభుక్షవః। ఋభుగతౌ। ఋభుక్షాః దేవాః తేషాం పతిః కర్మసు ఋభుక్షాః। నాంతః। శ్రీపత్రే శచీ। ఇంద్రనామాని। పు
లోమ్నో అపత్యం పౌలోమీ పులోమ్నో జాయతే పులోమజా। జనిప్రాదుర్భావే। హాం సవత్వ శచతి
తి శచి ప్రవసతౌ। ఇంద్రస్య పత్నీ ఇంద్రాణీ। ఇంద్రభార్యానామాని। అమరా అత్ర సంతీత్యమరావతీ। ఇంద్రనగరీనా
మ। ఉచ్చైః శ్రవః తేతిదీర్ఘ్యస్య సః ఉచ్చైఃశ్రవాః। ఉచ్చైరున్నతే। శ్రయసీయసేంగతి వా। ఇంద్రహయనామ। మాతలిః కర్తృణామ
తాని లాంతే ఇతి మాతలిః। లా ఆదానే। తస్యాపత్యం పుమాన్ మాతలిః। ఇంద్రసారథినామ। నందయతీతి నందనం। భూనదిసమ్య
క్। ఇంద్రవననామ। విజయంతస్య ఇంద్రస్యాయం వైజయంతః। తత్ప్రాసాదనామ। జయతి శత్రూన్ జయంతః। పౌ
పెణావా। సర్వాన్ జయతీతి జయంతః। పాకశాసనస్యాపత్యం పాకశాసనిః। తత్పుత్రనామనీ। ఇరావతి పౌయత్ర సంతీతి ఇరా
వాన్ సింధుసమత్ర భవః ఐరావతః। అభ్రమాతంగో అభ్రమాతంగః। ఇరావతో అపత్యమైరావణం తత్ర జాతః ఐరావణః।
అభ్రమో వల్లభః అభ్రమువల్లభః। ఇంద్రగజనామాని। హ్రాదో స్యాస్తీతి హ్రాదినీ। హ్రాదు నతి వా పాంతః। వజ్రతి వజ్రం। వజ
వ్ర జగతౌ। కులిశేతే ఇతి కులిశే తిస్యనే తి కులిశం। కులసంతానే। సంవృత్తిం భిదురమితి వా। భిదలత్వభావే। మత్ శత్రుపర్వతాన్ శస్య
తీతి వా। శ్యా తనూకరణే। శతకోటి వజ్రం భిదురం వస్త్రు। ఛినత్తి వా ఛిద్యతే న ఛిదురం। పునాతి పవిత్రం పవిః। పూఞ్ పవనే। శతం కోటయో యస్య

వ

హవ్యం వహతి సావయతి దేవానితి వహ్నిః। వహ ప్రాపణే। హోత్రం సర్వహవి హోత్రం వీతం రక్షణ ఇవ వహనం ప్రభృతి హోతీతి వా వీతిహోత్రః।
ధనం జయతీతి ధనంజయః। జి జయే। కృపీటమిత్యుదకస్య యోనిః కృపీటయోనిః। జ్వలయతీతి జ్వలనః। జ్వల
దీప్తౌ। జాతాః వేదాః అస్మాత్ జాతే విద్యతే వా జాతవేదాః। విద సత్తాయాం। జాతం జాతం భూతం ఖం వేత్తీతి వా। విద జ్ఞానే।
వేదో హారకారణమస్య జాత ఇతి వా। ఇంధనం వినాపి తనూం న పాతయతి ఇతి తనూనపాత్। పక్షిగతా। బర్హతి వర్ధతే ఆజ్యేన బర్హిః।
సాంతః। బర్హిరాహవదష్టం। శుష్యతి శుష్మా। బర్హిర్దధిక్షః శుష్మా సోమం శోషయతి బహిశ్శుష్మా। కృష్ణం వర్త్మ మార్గో యస్య
స కృష్ణవర్త్మా। శోచింషి జ్వాలాః కేశా అస్యేతి శోచిష్కేశః। ఉషసి బుధ్యతే ప్రకాశతే ఉషర్బుధః। బుధ అవ
గమనే। ఆశ్రయమశ్నాతీతి ఆశ్రయాశః। అశ భోజనే। ఆశ్రయాః సన్తీతి వా పాఠః। బృహన్తో భానవో యస్య స
బృహద్భానుః। కృశతి తనూం సమాం దారు కృశానుః। కృశ తనూకరణే। కృశేన సమం ధనం కాష్ఠేన అతివర్ధతే కృశానుః। అన
ప్రాణనే। ఉచ్ఛ్వసన ఇతి వా। పునాతీతి పావకః। పూఞ్ పవనే। అనతి వర్ధతే అనేన లోక ఇతి అనలః। అన ప్రాణనే। కాష్ఠాదిక
అలం పర్యాప్తిర్నాస్య అస్యేతి వా అనలః। రోహితా అశ్వా మృగః అశ్వా అస్య రోహితాశ్వః। వాయోస్సఖా వాయు
సఖః। వాయుస్సఖా యస్యేతి వా। శిఖా జ్వాలా అస్యాస్తీతి శిఖావాన్। ఆశు శోషయత్యాశు మిళతీతి ఆశుశుక్షణిః।
హిరణ్యం రేతోऽస్య హిరణ్యరేతాః। హుతం భుంక్తే ఇతి హుతభుక్। భుజ పాలనాభ్యవహారయోః। దహతీతి దహనః।
దహ భస్మీకరణే। హవ్యం హవిర్విశతి హోమార్థే యువతే హవ్యవాహనః। వహ ప్రాపణే। హవ్యం వహతీతి వా॥

॥అ॥ప్ర॥టీ॥ సమాసానవృక్షపుతలవవృక్షః। తృపక్లహౌ॥ హరిచంద్రస్య చందనం హరిచందనం। చదిత్వాహ్లాదనే। ఏతాని పంచదేవతరునామా
ని। సనత్ బ్రహ్మణస్సదాపత్యం సనత్కుమారః సనత్కుమారః। విధాతురపత్యం పుమాన్ వైధాత్రః। వైధ్యసంజ్ఞా వాంత తృనివిధాత్ర
పుత్రస్య నామానే। స్వః సగేష్వేకా సప్వైకే కాః। సురారుప్పవత్యాః సంజ్ఞా యాః। అశవరూపధారిణ్యాః। అశివనాయ్యాః సుతౌ నశివ
నసుతౌ। న అసత్యౌ నాసత్యౌ నవిద్యతే అసత్యం యయో స్తౌ నాసత్యౌ। నాసత్యయా అశవరూపధారి సంజ్ఞయాః నా
సికయా తౌ నాసత్యౌ అతఏవ నాసహాయ్యౌవశివనౌ। అశ్వావనయోస్తత్వశివనౌ। అశివనాయ్యాః అశవరూపధారి సంజ్ఞా=
౧౦॥ యాః జాతావశివనౌ। అశివినక్షత్రే జాతావా। దస్యతః క్షపయతో రోగాన్ దస్రౌ। దసు ఉపక్షయే। అశివనాయ్యాత్రప
త్యేపుమాంసౌ ఆశివనేయౌ। స్వర్గే వైద్యయోర్నామాని। స్వర్గేవైద్యనామాని॥ అద్భ్యః సృతాః అప్సరసః। అపసారయం
తి తప్యప్సరసః। సతారాంతః। స్వగతౌ। స్వః స్వర్గే వేశ్యాః స్వర్వేశ్యాః। అప్సరసంతి ప్రగ్యేక్వచిద్భరితి అప్సరసః। ఉర్వశీ ము ఖం
యాసాంతాః ఉర్వశీముఖాః। ఉరుమహన్నతే నారాయణస్య ఉరూద్భవత్వాదూర్వశీ। స్వర్వేశ్యానామాని। అ
ప్సరా ఇత్యేకవచనాంతం నామాపి విద్యతే। గానధరాం గంధర్వాః హాహాహూహూ ఇత్యాద్యాః। పొసుతారాణా నామద్వయం।
యేవనామేత్యేకే। అవ్యయానితి ఘోజరాజః। హాహాహూహూప్రభృతిదేవగాయకనామాని। గానే హా ఇతిశబ్దః=
జహాతీతి హాహా। హూహూ ఇతి హావయంతే హూహూః। గానం ధర్మమస్తాంతే గంధర్వాః। గంధమర్వంతీతి గంధర్వాః। అ
వ్యగతా। అగ్నిసుభూలం। పావకః వాగస్థితత్యగ్నిః। అక్షిరూపదర్శనమనే। వివాచనరసబుద్ధిరపత్యం పుమాన్ వైశ్వానరః।

10

యమునాయాః భ్రాతా యమునాభ్రాతా। శమయతీతి ప్రాణినః శమనః। శము ఉపశమనే। యమేనని యమనేన రాజతే =
యమరాట్। యమతి నియమయతీతి యమః। యము ఉపరమే। కలయతీతి కాలః। కల శబ్దసంఖ్యా
నయోః। కాలదండాఖ్యస్య దండస్య ధరః దండధరః। దండం ధారయతీతి దండధరః। శ్రాద్ధస్య దేవః శ్రాద్ధదేవః। వివ
స్వతో సూర్యస్యాపత్యం పుమాన్ వైవస్వతః। అంతం నాశం కరోతీత్యంతకః। యమనామాని। రక్ష ఏవ రాక్షసః। కు
ణపం శవమత్తీతి కౌణపః। కౌణం పాతీతి వా కౌణపః। క్రవ్యమామమాంసం అత్తీతి క్రవ్యాత్। క్రవ్యాదశ్చ। అద భక్షణే।
అస్రం రుధిరం పిబతీతి అస్రపః। పా పానే। ఆస్రప ఇతి వా పాఠః। భక్ష్యం మాంసం సర్వప యతీతి నపచతీతి వా ఆస్రపః। శ్రా =
పాకే। ఆసరపాసరః। ఆసమన్తాత్ శరాతీతి వా। శౄ హింసాయాం। కర్బురాంగో అత్తుం గౌతతీతి వా ఆశరః। శ్రూవాం సాయాం।
రాత్రౌ చరతీతి రాత్రిచరః। రాత్రించరశ్చ। చర గతి భక్షణయోః। కర్బురవర్ణత్వాత్ కర్బురః। కర్బ గతౌ ఇతి వా నస్తి వా
కర్బురః। కర్వ హింసాయాం। నికషతి వా నస్తి నికషా రక్షసాం మాతా నికషాయా ఆత్మజః నికషాత్మజః। యా
తూని యాతనాస్తీవ్రవేదనా అస్మిన్ ధీయన్తే యాతుధానః। యాతిపతి నామ ధీయతే రక్షతీతి వా। విరుద్ధఫలత్వ
ణాయా పుణ్యో వా జనః పుణ్యజనః। పాపజన ఇత్యర్థః నిర్ఋతేరపత్యం పుమాన్ నైర్ఋతః। నైర్ఋతత్వాం దిశి వివస్వ
మానో వా। యాతయతి వ్యథయతీతి యాతు। అకారాంతః। యా ప్రాపణే। రక్షంత్యస్మాజ్జనా ఇతి రక్షః। రక్ష
పాలనే। నైర్ఋతనామాని। ప్రచేతసం చేతో సర్వప్రచేతాః। వ్యనోతి పాశైర్వరుణః। వరణ వరణే। పాశోస్యాస్తీతి పాశీ॥

॥అగ్ని॥టీక॥ వహం ప్రాపణే। సప్త అర్చీంషి। కాళీ। కరాళీ। సులోహితా। సుధూమ్రవర్ణా। స్ఫులింగినీ। విశ్వరూపా। జిహ్వాః సర్వరూపా। జ్వాలా। యస్య
స సప్తార్చిః। సతారాణాం తః। దమయతీతి దమునాః। దము ఉపశమనే। శోభయతీతి శుక్రః। శుక్రః। శుచ శోకే।
శుభం శోభతీతి వా। శోభానే। చిత్రం ఉజ్వలం రోచతే వా శ్రాస్తితి వా। చిత్రం భానవో యస్య చిత్రభానుః। విభా ప్రభా వసుధనం =
యస్య సః విభావసుః। శోచతీతి శుచిః। శుచ శోకే। శుధ ధాతుదాన। అపాం జలానాం దావానల తాపకత్వాత్ పిత్తమివ పిత్తం అప్పి
౧౧ త్తం శార్ఙ్ఙం। ఏతాని సప్త నామాని॥ ఉరోర్భవ ఇతి ఔర్వః। బుః ఉర్వః ఊర్వ శబ్ద వింశాం యాం తస్యాపత్యం
పుమాన్ ఔర్వః। బడబాయాం భవః బాడబః। బడబాయా మనలః బడబానలః। బడబాగ్ని నామాని। జ్వలతీతి
జ్వాలా। జ్వల దీప్తౌ। కీలతి   వహ్ని నాడీగతి అగ్రదాహకే కీలః। కీల బంధనే। ఏతౌ ద్వౌ ద్విదళయోః। అర్చత్యనేన
అర్చిః। సతారాణాం తః। అర్చ పూజాయాం। స్త్రీనపుంసకయోరర్చిశ్శబ్దః। హాయే ఇత్యుక్తేః। అనేన
తిః। హనవిం సాగమోర్యః। విమోతి వర్ధతే వా। హిం గతౌ వృద్ధౌ చ। శేరతే సూర్యస్య
స్త్రీలింగః। అయుధ పర్యాయమేదం యోః। శిఖా శిఖా। శాఖ దీప్త్యాయత్తా। అగ్ని జ్వాలానామాని। స్ఫులతీతి
స్ఫులింగః। స్ఫుల సంచలనే। అగ్నికణనామ। సంతాపయతీతి సంతాపః। తప సంతాపే। సంజ్వరతీతి సంజ్వరః। జ్వ
ర రోగే। అగ్నిదాహ నామనీ। ధర్మస్య రాజా ధర్మరాజః। పితౄణాం పతిః పితృపతిః। రిపూ మిత్రే చ సమం వర్తతే స
మవర్తీ। నాంతః। వృత వర్తనే। పరేషు ప్రేతేషు రాజతే ప్రేతరాట్। రాజృ దీప్తౌ। కృతం అంతం యాతి నాశయతి కృతాంతః॥

11

జవతునేన జవః। ఝుష గతౌ। వేగగతినామాని॥ శీఘ్రంతే యెవశ్యై॥ తత్ శీఘ్రం। శిఘి వ్యాప్తౌ। త్వర త్వనేన త్వరితం। లఘు
రా సంభ్రమే। లంఘ్యతే నేన లఘు। రఘి లఘి గత్యర్థౌ। క్షిప త్వనేన క్షిప్రం। క్షిప ప్రేరణే। అరం త్వనేన అరం। ఋ గతౌ
ద్రుయసం। ద్రవతీతి ద్రుతం। ద్రు గతౌ। త్వరయా సహ వర్తతే॥ సత్వరం। చపత్యనేన చపలం। చప మందాయాం
గతౌ। త్వర పెతూర్ణం। తుర త్వరణే। న విలంబతే స్మేత్యవిలంబితం। అబ ఆలంబనే। అశ్నుతే ఆశు। అశూ వ్యాప్తౌ। వేగ
మాత్రనామాని॥ సంతన్యతే సతతం। సంతతం చ। తను విస్తారే। న విధ్రియతే అరతం విరామో త్రనారతం। అవిరతం చ। న శ్రా
మ్యతి యత్ర అశ్రాంతం। శ్రము తపసి ఖేదే చ। నాస్తి నిశా విరతిః యత్ర అనిశం। నియతం భవతి నిత్యం। న విరమతే అవరతం
విరామో యస్మిన్ తదనవరతం। న జస్రం అజస్రం। జసు ఉపక్షయే। అవిచ్ఛిత్తినామాని॥ అతిశేతే ఖయదేతి ఇత్య
నేన అతిశయః। భవతీతి భరః। భృఞ్ భరణే। పోలాం దురాబ్దా. మతిక్రాంతిమతివేలం। బిభర్తీతి భృశం। భ్రంశ
భరణే॥ అర్థం విలయామతిక్రాంతమత్యర్థం॥ మాత్రం స్తోకమతిక్రాంతమతిమాత్రం। ఉద్గాహతి ప్రామత్రే
ణాతి ఉద్గాఢం। గాహూ విలోడనే। నిశ్శేషస్య భరో యత్ర నిర్భరం। తీవ్యతీతి తీవ్రం। తీవ స్థౌల్యే। ఏకోఽన్నిశ్చయో
త అత్ర ఏకాంతం। నితరాం తామ్యతీతి నితాంతం। తము గ్లానౌ। గాహతే గాఢం। గాహ్ర ప్రయత్నే। బాధ
తే బాఢం। బాధ్ర యత్నే॥ దృహ్యతే ఇతి దృఢం। దృహ వృద్ధౌ। అతిశయనామాని॥ క్లీబే శీఘ్రాదయస్సత్వస్యా
త్॥ శీఘ్రాదయః। దృఢాంతాః। అసత్త్వే క్రియావిశేషణాద్యే గుణవృత్తిభ్యే పిన పుంసకలింగాః॥

అ॥ ప్ర॥ ష॥

యాదసాం జలజంతూనాం పతిః॥ యాదఃపతిః॥ అపాం పతిః। అప్పతిః॥ వరుణనామాని॥ ఊర్ధ్వయత్రశ్శపత్తవాలుక్యైకల్పః॥ శ్వ
సంత్యనేన శ్వసనః। శ్వసప్రాణనే॥ స్పృశతీతి స్పర్శనః॥ స్పృశసంస్పర్శనే॥ వాతీతి వాయుః॥ వాగతిగంధనయోః॥ మాతరి
ఆకాశే శ్వయతి సంచరతీతి మాతరిశ్వా॥ టు ఓశ్వి గతివృద్ధ్యోః సదా గతిర్యస్య స సదాగతిః। పృషదా ఖ్యాపిపృషదశ్వో॥
స్యాపి సపృషదశ్వః। పృషతాం బిందూనామశ్వ ఇతి వా॥ గంధస్య వహో గంధవహః। గంధవహతీతి గంధవహః॥ వహ
ప్రాపణే॥ అనిత్యనేన అనిలః॥ అనప్రాణనే॥ ఆశు గచ్ఛతీత్యాశుగః॥ సమీరయతి సమీరః॥ ఈర గతౌ॥ అన్నేకు ఓతేనమ్రియంతే
లోకా ఇతి మారుతః॥ మృఙ్ ప్రాణత్యాగే॥ జగతాం ప్రాణః జగత్ప్రాణః॥ జగతీ ప్రాణపదస్యైవ పక్షే గచ్ఛతీతి
జగత్॥ ప్రాణత్యనేన ప్రాణః। అనప్రాణనే॥ సమ్యగీరయతీతి సమీరణః॥ ఈరక్షేపణే॥ నభో స్యాస్తీతి తదాసమితత్వాద్వా
నభస్వాన్॥ వాతీతి వాతః। వాగతిగంధనయోః। పవతే పవనః। పవమానశ్చ। పవగతౌ పునాతీతి పవమానః॥ పూఙ్ పవ
నే॥ ప్రభంజతి శాఖాదికం ప్రభంజనః॥ భంజో ఆమర్దనే॥ వాయునామాని॥ ప్రకర్షేణ అననం ప్రాణః॥ అ
పానయతీత్యపానః॥ సర్వత్ర నయతీతి సమానః॥ ఊర్ధ్వముదానయతీత్యుదానః। విశేషేణ॥ నయతీతి వ్యానః॥
శరీరస్థాః॥ ప్రాణ ఇతి॥ అపాన ఇతి॥ ఉదాన ఇతి॥ వ్యాన ఇతి॥ యథాక్రమం వక్తవ్యం॥ హృది ప్రాణో గుదే సమానో నాభిసంస్థితః॥ ఉదానః కం
ఠదేశస్థో వ్యానః సర్వశరీరగః॥ పంచైతే సర్వదేహస్థా వాయునామాని॥ రంహతి అనేన సంతతం రంహః॥ రహిగతౌ॥ అ
నేన తరతీతి తరః॥ ప్లుఙ్ ప్లవనతరణయోః॥ రయతే అనేన రయః॥ రయగతౌ॥ స్యందతే అనేన స్యందః॥ స్యంద ప్రస్రవణే॥

మఇవ తూ ఖరశ్చాఖరునన ల తూ ఖరః। నలస్య వచూ ఖరేశాకర్భావ యవూ ఫ్రా యస్యపి వాన తెకమతె తూయతె కైతు న
ల తూ లక్ష్మః తయాత్ర్యతె ల ఖిలప్యతేన లకూ ఖరః। స్పన్నే వర లా చల యూర షెదః। తలశెర పుత్రనామ। త్రైశిరపిశివ
యూ లాన్న్రా నపతస్యం తదస్యా స్ప్రతిత్రైలా సర్గ। కతెశ్శనాం సమూవాంత్రై లంతేన అస్పతెస్పెయ్యత న్గతితైలాసః॥
తుశెర స్మానవామ॥ అలియుతిస్ప స్నానం భూ తయతే తఫలకా। అల ఘూ షణ దరావ్పిత్రి శక్తి వార నొషు। తూన
రనగశనా మ। పుష్పమివ పుష్పతేం। తుశెర విమానవామ। క్రిం విన్నశక్తి నశర్గి। ఖిమ్పిరుషః కుషి తూ న శాపా।
మరం గౌస్యవవదన మస్య మరం గవదనః। మయాతె విని మయతె తామరూప తావదితి మయుః। మ్రయ గతౌ। క్షి న్నర నామా
ని। అత్ర నితరాం దయతె నిధిః। తుద్రాక్ష ద్రాకగా ఖ్యాషణ యూః। నా పులింగ ఇత్యర్థః। తాకెలాస్పి సాధ్య యూనః
శెవధిశర్వం స్వాపస్రబంధః శెవ ఇతి శెవం స్యా పస్రంధనత స్మిధి। అయ్యతె శెవధిః। నిధినామాని। మహాం కాష్ఠావత్సు ఖమహాపద్మః।
పద్యతె పద్మః। పద్మ సవాం యూరాం। శమ యతి దుఃఖం శంఖః। శమ ఉపశమే। మకరవద్వి రోతుమ శక్యత్వాత్ మకరః। కూర్మవత
సితత్వాత్ కచ్ఛపః। కమని అన్యత్వాత్ ముకుందః। ముకుందః। నితరాం విరాధ్యతె నీలః। కుడమిత। ప్రియమతె వరః। ఖర్వ
వరౌ। ఖర్వ తెవ ఖార్వః। ఖర్వ అద్యయనె। ఏతాని నవనిధి శైదనామాని॥ ఇత్యమర కోశ టీకాయాం వివృతౌ స్వర్గవర్గో నామ పదం
లింగవివేచనం॥ ॥దివ్యతి ద్యౌః। దివు। నక్షాజతె అభ్రం। భ్రాజ దీప్తౌ। విశెషెణ వర్తత్యువకాశ ద్రానె నభ్యోంబరం। అ
వరతి గౌ। పుష్కా తిపుష్కరం। పుష పుష్టౌ। పుష్కరముదకం సావివా। రాదానె। అంబతె శబ్దాయతె అంబరం। అంబశబ్దె।

అ॥ త్ర॥ టీ॥ క్రియావిశేషణత్వే యథా। శీఘ్రం ధావతి శీఘ్రం పచతి। సతతం గచ్ఛతి క్షిప్రం కరోతీత్యాది। గుణవృత్తిత్వే యథా
యథా। అశ్వస్య శీఘ్రం। స్థూలస్య లఘు ఇత్యాది। అత్రాతిశయ ఘరశబ్దా గుణవృత్తిత్వే పుంలింగాః। యథా॥ గంధస్యా
తిశయః పుష్పాణాం ఘర ఇత్యాది। క్రియావిశేషణత్వే తు శీఘ్రాదివన్నపుంసకలింగా ఏవ॥ యథా అతిశయ
ఘం॰ సౌత్ర। ఘరం తిష్ఠతీత్యాది। త్రిష్వితి। ఏషాం సత్వగామిత్వం ఉచ్యతే॥ ఏషాం శీఘ్రాదిపదానాం ద్రవ్యయుక్తగామిత్వే
ద్రవ్యగామిత్వే త్రిషు లింగేషు భవతి। యథా। శీఘ్రో శ్వః। క్షిప్రా చేరా। సతతం సుఖం। లఘు స్సూత్రమిత్యాది।
కుత్సితం బేరం శరీరమస్యేతి కుబేరః। త్ర్యంబకస్య సఖా త్ర్యంబకసఖః। యక్షాణాం రాజేతి యక్షరాట్
గుహ్యకానామీశ్వరో గుహ్యకేశ్వరః। గుహ్యకా నిధిగోపకా మనుష్యస్యేవ ధర్మో యస్య స మనుష్యధర్మా
ధనం దదాతీతి ధనదః। కేచిత్తు ధనం దదాతీతి వా॥ రాజ్ఞాం యక్షాణాం రాజా రాజరాజః।
ధనానామధిపః ధనాధిపః। కిన్నరాణామీశః కిన్నరేశః। విశ్రవసోపత్యం పుమాన్ వైశ్రవణః। పులస్త్యస్య
అపత్యం పుమాన్ పౌలస్త్యః। పులస్త్యస్య గోత్రాపత్యమితి వా। నరో వాహనమస్యేతి నరవాహనః। యక్షజాతి
నామధ్యక్షః। యక్షేష్వేకప్రధానః యక్షః। ఏకం పింగం నేత్రం యస్య స ఏకపింగః।
ఇలవిలాయా అపత్యం పుమాన్ ఐలవిలః। శ్రియం దదాతీతి శ్రీదః। పుణ్యజనానామీశ్వరః పుణ్య
జనేశ్వరః। కుబేరనామాని॥ చిత్రరథేన నగం చైత్రరథ్యం నిశ్చితం చైత్రరథం। కుబేరోద్యాననామ। నలకూబర ఇవ యః-

౧౩

అనత్తి గచ్ఛతి వా। అంజనాఖ్యస్త్రిమ్లస్త్రణకాం। వికసతి పుష్పం। పుష్ప వికసనే। పుష్పమివ దంతో౽స్యాస్తీతి పుష్పదంతః। సార్వ
భౌమాఖ్యం విదేవ సార్వభౌమః। శోభనం ప్రతీకం అవయవో౽స్య సుప్రతీకః। ఏతే క్రమేణాష్టౌ దిగ్గజనామాని। అభ్రే
షు మాతి వర్తతే అభ్రముః। మా మానే వర్తనే చ। న భ్రామ్యతి స్వవల్లభం వినా తాపకమతి నభ్రముత్తి వా అభ్రముః। అభ్రమువ
ల్లనే। కావ్యత ఇతి కపిలా। కము కాంతౌ। కపిలవర్ణత్వాద్వా। పింగళవర్ణో౽స్యా అస్తీతి పింగళా। నవిద్యతే ఉపమా
యస్యాస్సా అనుపమా। తామ్రపర్ణకత్వాచ్ఛుద్ధి సాంవాయయోర్వా తామ్రపర్ణీ। శోభనా దంతా యస్యాస్సా సుదంతీ।
శోభనాన్యంగాని యస్యాస్సా అంగనా। అంజనాత్ప్రాదుర్భవో౽స్యా అంజనావతీ। ఐరావతాదిదిగ్గజభార్యా
నామాని। దిశో౽పదిశం। విదిశాదివిదిక్। దిక్ద్వయనామని। అభ్యంతరే అవకాశాదిరత్ర అభ్యంతరం। అతి బంధనే। అం
తరమాలాత్యంతరాళం। లా ఆదానే। ఆదిశాదేరభ్యంతరనామనీ। చక్రాకారేణావాలతే వర్తత ఇతి చక్రవాళం। వాలృఙో
పల్లదేః। ద్వౌ మండలనామ్ని। అభ్రం గవి గచ్ఛతీత్యభ్రం। అభ్రం గతౌ। మేహతీతి మేఘః। మిహ సేచనే। వారి వహతీతి వారివా
హః। స్తనయతి గర్జయతీతి స్తనయిత్నుః। స్తన గదీ దేవశబ్దే। జలం నయతీతి బలాహకః ఉదకం వహత్యస్మాదితి బ
లాహకః। ధారాణాం ధరో ధారాధరః। జలానాం ధరో జలధరః। తటిత్వానత్ర సంతతి తటిత్వాన్। వారిదదా
తీతి వారిదః। డుదాఞ్ దానే। అంబు బిభర్తీత్యంబుభృత్। డుభృఞ్ ధారణే। ఘనాయునా హన్యతే ఘనః। హన హింసాగత్యోః
మోచ్యేః। జీవముదకం మూయతే జీమూతః। మూఙ్ బంధనే। [illegible] దంతే ఇతి ముదిరః। ముద హర్షే॥

॥ఆ॥ప్ర॥టీ॥

మేఘవర్త్మ నభః। ఖాతీతి నభః। ఖాదీప్తౌ। అంతః మధ్యే ఋక్షాణి యస్య తదంతరిక్షం। అంతరీక్షణం యస్యేతి వా। గమ్యతేఽత్ర ఖగైః గగనం।
నచ్ఛిద్యతే అంతోఽస్య తదనంతం। సురాణాం వర్త్మ సురవర్త్మ। ఖన్యతే ఖం। ఖను అవదారణే జనసాధ్యేయ। విహాయస్తి విహరమిః
వియత్। యమ ఉపరమే। విష్ణోః పదం విష్ణుపదం। ఆసమంతాత్ కాశంతే సూర్యాదయో యత్రేత్యాకాశః। కాశృ దీప్తౌ।
విజహాతి సర్వం విహాయః। ఓహాక్ త్యాగే। ఆకాశస్య నామాని। ఇతి వ్యోమవర్గః॥ ప్రాచ్యాం దక్షిణాయామితి దిశ్యతే దిశ్। ది
శ అతిసర్జనే। కముదకం కుప్యతీతి కకుప్। కుప క్రోధే। ఖువి సారే। కాశత ఇతి కాష్ఠా। కాశృ దీప్తౌ। ఆశ్నుతే ఆశా। అశూ వ్యాప్తౌ।
॥౧౪॥
హరత్యనయా విప్రత్యేతి హరిత్। హృఞ్ హరణే। దిశాం నామాని। ప్రాక్ ప్రథమమంచతి సూర్యః ప్రాచీ। అవాగంచతి దక్షిణాయ
నేన అవాచీ। ప్రత్యక్ పశ్చాదంచతి సూర్యోఽస్యామితి ప్రతీచీ। ఉత్తరమంచతి సూర్యోఽత్రోదీచీ। అంచు గతిపూజన
యోః। ఏతాని యథాక్రమం పూర్వదక్షిణపశ్చిమోత్తరనామాని। ఇతః ఆదిశబ్దః ఆదాప్యవాంతరా। దక్షతే వర్ధత ఇతి దక్షిణా। ద
క్ష వృద్ధౌ। శీఘ్రార్థే చ। పశ్చాద్భవా పశ్చిమా। ఉత్తరతి మేర్వాదిమూర్ధ్ని ఇత్యుత్తరా। తరా ప్లవన తరణయోః। దిశి భవం ది
శ్యం। ఏతద్దిగ్భవస్యైవ అగ్న్యాదయస్త్రాదేనాః। ఇంద్రః వహ్నిః పితృపతిః నైరృతః। వరుణః మరుత్ కుబేర ఈశః। ఇతి క్రమా
త్ పూర్వాదీనాం దిశాం పతయః। ఇరా ఆపః అస్య సంతీతి ఇరావాన్ తత్ర జాతః ఐరావతః। పుండరీకవర్ణత్వాత్ పుండ
రీకః। పుణాతీతి వా। పుణ్యం శుభకర్మణి। వామనమాత్మానం మన్యతే వామనః। మన జ్ఞానే। వామం వల్గు వచేరము సార్వస్కృతీ
వా। వామనత్వాద్వా। కుముదవర్ణత్వాత్ కుముదః। కుం పృథ్వీం మోదయతీతి వా। ముద హర్షే। అంజనాభత్వాదంజనః।

ఇంద్రస్యాప్రియయు ధమిపక్షం ప్రాయయు ధం । శత్రు సన్య ధనురిపక్షత్రుధం సు ॥ మేఘపుష్ప తి ఖరితనానా వర్ణాః స్యధను రాత్రాకేః
గాద్య శరీవరాన స్య సూర్య రశ్మి నామని । తోంపాత ఓతేలం పాతం । రుపాం బజజ జన్మ్యా నిత్రాందుంఖాంద్ర । ఐతవాన్న్యప్రాజ
వత్రా సవ్య ధను ఆనామ । వర్షతీతి వృష్టిః । వర్షంభావర్షశ్చ ఖం । అప్తృ । వృష్ట్యపహనే । వృష్టిం నామని । అవర్షవాపంతే వర్ష
వగ్రాహాం ॥ అవగ్రహాశ్చ । గ్రహాఅప్పహానే । వర్షప్రతిబంధనామనీ । త్రిసమం తా ప్పీరత వాస్య సారః । స్యగతా । ధా
రాణాం సంపాతః ధారా సంపాతః । ధారాస్తుంత తప తన స్య నామని । శతతి సంపతతి శతరః । శతరసమనే । శత్రం కః
కేంతీతి వా । శర్కరేతి సప్యంత శత్రాం । కృపిరం సాయాం । శర్యతే పాయుః నాఖువి వా । శత్రాం విద్యుదపి । వర్షశిలా నా
మ । దుష్టం దినం దుర్దినం । మేఘచ్ఛన్నా హో రాత్రనామ । అంతర్ధి రయు తేనేన ఉరా అంతర్ధా వ్యవధా । అం
తర్ధానమంతర్ధిః ॥ ఉదాహర్ధారాగా పురంధరా యో ఆః । అపవారశ్చ తన్న త్యపవారణం । ద్య ఇద్వరణో । అపిధః
ధాతేర పిధానం । తిరోధదాతీతి తిరోధానం । పిదధాతీతి పిధానం । ఆచ్ఛాదయతీత్యాచ్ఛాదనం । ఇత్యప
వారణో । మేఘస్య నైర్మల్యం చంద్రాదెరంతర్ధాననామాని । హిమాంశుశ్చంద్రమాః । యస్య హిమాంశవః । చంద్రికా ఆహ్లాద
గామి యాతీతి ఆనమయాతీతి చంద్రమాః । మాస్త్రని । చందతీతి చంద్రః । చది ఆహ్లాదనే । యస్యారశ్మ్యో మనత్వవి
ఇందుః । ఉంది క్లేదనే । కుముదానాం బాంధవః కుముదబాంధవః । దివా ఏనం విశేషేణ ధయంతి విధుః । దే
య్యనే । సుధా హరాంపా అంశవో యస్య సుధాంశుః । శుభ్రాంశురితి వా పాఠః । శుభ్రాంశుః । భనక్షత్రేశాః । నిశాయాః ।

జలంముచతీతి జలముక్। ముముక్ వెూంత్సృణో। ధూమో తయోనిరస్య సః ధూమయోనిః। మేఘనామాని॥ కమ
దకమాందదతె కాదంబాః మేఘాస్తేషాం సంతతి కాదంబినీ। కాదంబాః కలహంసాః తేషాం సంతతి వా। కాదంబాః ప్ర
ష్టం వా స్తే ఇతి వా। మేఘమాలా నామ। అత్ర ఘనమత్వియం। మేఘధ్వాన్యాదశాది నాం౯ స్తనయతి స్తనితం। స్త
నగజిదేవశబ్దే। గర్జతీతి గర్జితం। గర్జ శబ్దే। రసతి శబ్దాయతే రసితం। రస శబ్దే। మేఘనిర్ఘోషనామాని॥ శ్రీమ
వలానాం దుఃఖం శమయతీతి శంపా। శము ఉపశమే। శతహ్రదానాం సమూహం పాతి శతహ్రదేతి వా। పౌరశబ్దణా। సమంతా
త్పాతీతి వా సంపా ఇతి పాఠః। శతహ్రదాః విద్యుద్విశేషాః। తాసాంశతహ్రదా। బడబా జ్యోతిః స్నావత శతహ్రదా హ్రాదయ
తీతి శతహ్రదా। హ్రాద అవ్యక్తే శబ్దే। హ్రాదయతే హ్రాదినీ। హ్రాదమసతీతి వా పాఠః। ఇరా అప్సు అస్య సంతీతి ఇరావాన్ మే
ఘః తస్యాయం ఐరావతీ। న విద్యతె క్షణాం ప్రభా యస్యాః సా క్షణప్రభా। క్షణప్రభా నయనాని తాడయతీతి
తటిత్। తట తడ ఆఘాతే। సుదామా నామ పర్వతః తస్య అదూరభవత్వాత్ సౌదామినీ। సుదామా ఇన్ద్రవజ్రస్య తత్ర అస్త్యత్ర
స్తీతి వా। సౌదామనీతి వా పాఠః। విద్యోతతే ఇతి విద్యుత్। ద్యుత దీప్తౌ। చంచతీతి చంచలా। చంచు గతౌ। చపతీ
తి చపలా। చప మందాయాం గతౌ। విద్యున్నామాని। స్ఫూర్జతీతి స్ఫూర్జథుః। టుఓ స్ఫూర్జా వజ్రనిర్ఘోషే।
వజ్రనిర్ఘాత ఇతి వా క్వాచిత్పాఠః। వజ్రస్య నిర్ఘోషః వజ్రనిర్ఘోషః। వజ్రనిష్పేష ఇతి వా। ప్రకాశకవిద్యుజ్జ్యో
ల్యనామనీ। ఇరయా అంబునా మాద్యతీతి ఇరంమదః। మద హర్షగ్లేపనయోః। మేఘజ్యోతిర్నామనీ॥

వ

భవతీనాం। భవిష్యాం తేషాం। తేషాం ఇతి మాత్రనామాని। అనవకాశ్యయతే అనవపతత్తత్త్వ వకాశ్యయః। త్రైలోక్య జగతాం। నితరాం ప్రా=
యతేశ్చ శ్రీనాన పాశకః। హృష్ట హావకగౌ। తప్రం మోక్షయతీతి మనుశాఖః। హృష్యం తృష్ణనేనేతి శాల। యుగ్మస్థాః। మోవా=
తిపదం హిమవాన్। హిమవాన్ దర్శనే। హిమనోవివర్జతేతి హిమం। తాపం హాం తీతి వా। హిమవాన్ సాగతోర్యః। సృష్టి యయా=
వరదం పాదాగతం ప్రాతేయం। హిమవాదిభువమితి హిమవాతాం। హిమవాన్ సహనే। హిమవతేతి వాపాశః। హిమనో వివర్జతే హిమ
తాం। హిమగతా హృదక్షిత। హిమవన్నామాని। మహా శ్రీమహామానే। హిమసంహాతి హిమవజనే। ఏతే హిమసమూహనామ। శాఖ్య=
యతేతి శతం। త్రైలోక్య గుణానామ। తదవధార్యః శివవత్సరాణ్యయాం అఖిదే యతవళ్లిం గాః సప్త। సుప్తు పినేరాతి వాక్యపాఠకం
సుషిమః। శిష్ట బంధనే। సుప్తు శాఖ్యయతే సుశిమ ఇతి వాపాఠః। త్రైలోక్య జగతాం। శివోవిప ద్రావోభాం శిశిరః। శినో వర్జ=
తేః శయయతే వా అనేన శశిరః। శిజ నిశాతనే। జ ఉతేతి జపః। జలమానేర్గ। మహద్భిరనేన మహాశః। శతం పాతీతి శతపలః।
లాఅదానే। శాఖ్యయతే శతః। హిమనో వివర్జతే హిమవః। హిమగతా వృదక్షిణ। శతద్రవ్యనామాని। ధ్రువ వశిష్ఠ శివతేతి ధ్రు=
వః। ధ్రువ నైష్ఠిక్య। ఉత్తానపాదస్య పత్యం పుమాన్ నామ। ఉత్తానపాదిః। ధ్రువనామన్। అగం వింధ్యగిరిం స్తంభయతీతి సంఖ్య=
యతేతి అగస్త్యః। అగస్త్య వాక్పాఠః। స్త్రైణ్ కళ్ళు సంపూర్ణ వరుణః। కుంభో సంభవో సంకుంభసంభవః। మిత్రా=
వరుణయో రపత్యం పుమాన్ మైత్రావరుణిః। అగస్త్యమునినామాని। ధ్రువేశ నతి నక్షత్రం శాలాపే పాన సముదరాతి
నదదాతి ఇతి లోపాముద్రా। దాం అదానే। సమానో ధర్మో యస్యా సాన్ని సధర్మిణీ। అగస్త్య భార్యా నామ। నక్షత్రాణి నక్షత్రం।

౧౬

16

॥అ॥ప్ర॥౨౮॥ పతిః నిశాపతిః। అప్సు జాతో ల అబ్జః। జీవయతీతి జైవాతృకః। జీవనాద్ధారణాత్। సూతె అమృతం సోమః।
గ్లౌస్తు నైశ్చల్యయోగాత్ గ్లాయతీతి గ్లామ్యతి ఇతి గ్లౌః। నైర్మల్యాత్ ... మృగః అంకే యస్య మృగాంకః। కలా
నాం నిధిః కలానిధిః। ద్విజానాం రాజా ద్విజరాజః। శశః ... శశధరః। నక్షత్రాణామీశో నక్షత్రేశః। క్షపాం
కరోతీతి క్షపాకరః। ... నానావిధానాం ... రాత్రౌ ...
చంద్రనామాని। కలయతి సంఖ్యాయత ఇతి కలా। కల సంఖ్యానే। ... తాః దశ షోడశ తేషాం భాగాః
షోడశః భాగః। చంద్రషోడశాంశనామ। బింబతి విస్తారం ప్రాప్నోతీతి బింబః। బింబ ... మండతి వా
స్తీతి మండలం। మడి భూషాయాం। ... చంద్రసూర్యాది మండలనామని। భిద్యత ఇతి భిత్తం।
ఖండే విదారణే ... ఇతి శకలం। చంద్రప్రకాశనామని। ప్రసీదతి ప్రసాదః। ... ప్రసాద నేత్ర।
ప్రసన్నస్య భావః ప్రసన్నతా। నైర్మల్యనామాని। కలయతే కలంకః। కల సంఖ్యానే ... అంకః। అకి
లక్షణే। లాంఛతే లక్ష్యతే లాంఛనం। ... లక్షణే। ... అంకః
కలంక ... లక్ష్యతే లక్ష్మ। లక్షణం। లక్ష్మ ... నాం ... ।
చిహ్ననామాని। సుష్ఠు సమా సుషమా। ... శోభనా ... శోభతే శోభా। ... శోభనే। కామ్యతే
కాంతిః। కము కాంతౌ। ద్యోతతే ద్యుతిః। ద్యుతి దీప్తౌ। ఛ్యతి నాశయతి తమో భాతి ఛవిః। శోభాభేదనే।

గీరాంపతిః గీష్పతిః। గీర్పతిర్వా। ధిషణా బుద్ధిః తద్వాన్ ధిషణః। గృణాతి పురుషార్థాన్ గురుః। గౄ శబ్దే। జీవయతి మృతాన్ అ
నేన మృతసంజీవనవిద్యా ఇతి జీవః [illegible] ఛ్లామస్థానధారణే। అంగిరసో ऽపత్యం పుమాన్ ఆంగిరసః। వాచాం పతిః వాచస్
పతిః। చిత్రశిఖండినః అంగిరసస్య [illegible] జాతత్వాత్ చిత్రశిఖండిజః। బృహస్పతినామాని। శుక్లవర్ణత్వాత్ శుక్రః। శుక్లాంతరుచ
త్వాత్ [illegible] త ఇతి వా శుక్రః। [illegible] దైత్యానాం [illegible] గురుత్వాత్ దైత్యగురుః। [illegible] ఉశనా [illegible] విద్యా
శుక్రః। [illegible] నాం గురుర్దైత్యగురుః [illegible] యతి [illegible] శత ఇతి వా। కవేరపత్యం పుమాన్ కావ్యః। దైత్యశుక్రః
[illegible] యతి [illegible] దశాంశనామ। బింబకే [illegible] భృగోరపత్యం పుమాన్ భార్గవః। కవయతి భా
[illegible] [illegible] యతి కవిః [illegible] యాం [illegible] చంద్రసూ [illegible] త్వాదంగారకః। అంగాని ఇవ యతి [illegible]
[illegible] ఇతి వా। [illegible] మితిశతలం। చంద్ర [illegible] పత్యం పుమాన్ భౌమః [illegible] భి [illegible] తాయు
[illegible] గాంగః। మహ [illegible] [illegible] మంగళనామాని। అరోసారకనామాని। రోహిణ్యాం [illegible] దివసగాన తస్య వసోః [illegible]
యతః। బుధ్యత ఇతి బుధః [illegible] లక్షుతే లా [illegible] సోమస్యాపత్యం పుమాన్ సౌమ్యః [illegible] సంఖ్య [illegible] సోమః [illegible]। సూర్య
[illegible] పత్యం పుమాన్ [illegible] ఖ్యాతి [illegible] తి శనైశ్చరః। వరగతి శత్రుణాం [illegible] తి [illegible] [illegible] [illegible] యు
[illegible] యస్య తమః। సాంతోమనపుకః। [illegible] సూర్య చంద్రమసౌ తమం [illegible] లక్షదర్శనాం [illegible] ప్తాః। అతారాం
తప్పల్లింగః। వస్మాత్ వబ్జ్రరం [illegible] [illegible] సూర్య చంద్రమసారావ [illegible] సూ। సుచోంభనే [illegible] సోభ్యామి [illegible] ఖయ। ఇతి స్వాతేత్యవ్యజతి వా॥

॥అ౧ప్రుగయా॥ ష్ణుగతా। నష్ట యచ్ఛత్వవిహా। త్రిష్టం [illegible] తే విహా నక్షత్రం। త్ర్యశ్వగవి విహం [illegible] ానా శ్వయతి బు
ఖ్య। బుధ్నగతా। బుధ్నో౽తిర్వమః [illegible] జం। బ్రహ్మబ్ధ్నం బుధ్నం। బుధ్నే విహంసా యస్యాం గాధాశతా। సప్తి తి ఖం [illegible] తరతస్య న=
య [illegible] తి తారకా। [illegible] స్తా [illegible] తి శ్లామ్యత [illegible] మోః। ఆవత ఇష్యద్భిః। ఆవగతాస్య గాః। ఉదం తెలాంశస్యాష్ట్రి సాస్యవత్యా
దామ్నా [illegible] ర్యాః। అశివనాభ్య [illegible] నాం శాజాదిపజా ధారకాణాం నామ। ఆశ్వయుజం తప్త్రాగమి [illegible]। యుః=
జిరం [illegible] ంతె। అశ్వవత్యా ద [illegible] ష్టకరణౌ। మోహా [illegible] మూని। శాద్యతె పూజకవిశాభా। ఖాద్య వాః। సముద్రనవనవతె తి

౧౧౨౧

తాంతస్త్ర విశాఖా। శామ్య [illegible] తి సంఖ్యాయత్తవిత్త [illegible] సాష [illegible] లప్తి తి మి విప్రష్టః। ప్రష్ఠాం ధనసస్యాం పూగ
శ్రార్య [illegible] సక్షః। హి ధనవత్యాం [illegible] డకానాం నామ। బింబ [illegible] రం ప్రోష్ఠ [illegible] వయం శివస్య। శివపదప్తౌ। పుష్య నక్షత్రాణాం।
మానీ [illegible] త్ర్య [illegible] యత [illegible] మూఢా యుగాంశాస్త్ర ధన। సంయద్ధనిష్ఠా। ధనధానస్య। ధనిష్ఠా నామ నక్షత్ర। ప్రోష్ఠ పాదే పదే
య [illegible] ంతాః ప్రోష్ఠపదాః। [illegible] మితిశతలం। [illegible] దే యథా సాంతాః ప్రోష్ఠపదాః। భాద్రే పాదే పదే యథా సాంతాః భా

17

ద్రప [illegible]। ప్రోష్ఠపదా నామాని। [illegible] ఖల్యనా [illegible] సప్తమ్య గతేషు। [illegible]। ఏవం మధ్య గతిః। ఉత్తరా యునా నవత్ర్యాయః
ఉత్సాహం సంవత్సారగ్రహ యత గో। [illegible] లపప్తి [illegible] సంవత్సరస్య ఉత్తమాదిరత్రాస్తు తిహా। మధ్యగతిమో నక్షత్రనామాని। ర
వబాగెన ఇలప్యం తెప్రశ్వం తె ఇలా [illegible] రేవతి [illegible] లసప్తప్రశగ యమోః। ఇలవతా ఇతి హా పాఠః। ఇతి ప్రకరణో। మృగశిరస్య
మా నష్ట తారకా నామ। భగహా తాం వెద మంత్రాణాం వాః బ్రహ్మ ప్రతి। సురా గమాబాహ్యః నతనా బాంశ్యః। త్రత్రిరా॥

పుష్యపుష్యాదివమణిసిద్ధ్యేమణిః। తరతితినక్షత్రరణిః। తృాప్లవనతరణాంబోః। మిత్రప్రతిష్ఠాపాతతిమిత్రః। శిమిడాన్నిపా
నే। సరవస్యమిత్రతాబడాన్యా। చిత్రభానవ్యోయస్యచిత్రభానుః। విరోచతేవిరోచనః। రుచదీప్తౌ। విభాప్రజైవవసుయస
స్యవిభావసుః। గ్రహాణాంపతిర్గ్రహపతిః। త్విషాంపతిః। అహ్నాఃపతిః అహర్పతిః। భాంతితిభానుః। భాదీప్తౌ। తమో
హంతితిహంసః। హానగతింసాగమోర్యోః। సహస్రమంశవోయస్యసహస్రాంశుః। తపతితితపనః। తపసంతాపే। సువతే
తిసుప్రం। సవితా। షూప్రేరణే। రూయతేసూర్యతఇతిరవిః। రుశబ్దే। సూర్యస్యనామాని। మండాంతోసూర్యస్యపరి
తోరవత్ర్యమానాంయమాంస్తేంద్రాః క్రమేణామీందరః। పింగళః దండ ఇత్యుచ్యతే। మఠరస్యార్థవచ్చంపుమాన్ఠరః(=
మన్యతేవా। మనజ్ఞానే। పింగళవర్ణత్వాత్పింగళః। దండయోగస్త్యాస్తీతిదండః। పారిపార్శ్వికనాఇతిపారిపార్శ్వకసతాఇతిః
వాపాఠః। సూర్యస్యసహాతః సూర్యసహాతః। అరుణావర్ణోకాస్యాస్తిత్యరుణః। నవిద్యతేఊరూయస్యఅనూ
రుః। కశ్యపస్యాపత్యంపుమాన్కాశ్యపిః। కాశ్యపఇతివాపాఠః। గరుడస్యాగ్రజః గరుడాగ్రజః। సూర్యస్యసారథి
నామాని। పరితేవిష్యతేనేనపరివేషః। విష్ణువ్యాప్తౌ। పరితోధియతేనేనపరిధిః। పరివేషనామాని। సూర్యస్యసమీ
పేప్రతితిరుపసూర్యకం। మం దృశ్యతేనేనమండలం। మండభూషాయాం। వ్యాప్తౌ చప్రతిసూర్యస్యనామనీ। చ
త్వారిపినామానిపరివేషస్యేవేతికేచిత్। తమః కిరణాతిశయాః। కిరణానాంసాయుత్ర్యాంత్రయోవసంతిస్యుత్రవఅస్రాః। వస
నివాసే। తమః ఖినోంతిఅనక్షైవతేతివమయూఖః। మయూఖఃప్రక్షేవణే। అశ్నుతేఅంశుః। అశూవ్యాప్తౌ। గాం ఖువం

॥అ॥ప్ర॥ఉదు॥ రహో వ్యాపకః। స్వః స్వర్గః భానవ్యో స్య స్వర్గసుః। సంవిద్యాతా యయా అపవర్గం ప్రమార్గేణం శారౌతే యతః। విధుమింధుం
తుదతేతి విధుంతుదః। తుదవ్యథనే। శాహు నామాని। మరీచ్యత్రిముఖాః సప్తర్షయః। చిత్రశిఖండినః। మరీచ్యః చి-
త్రాశిఖా జటా యేషాం తే చిత్రశిఖండినః। మరీచ్యత్ర్యంగిరసౌ పులస్త్యః। పులహః క్రతుః। వశిష్ఠశ్చేతి సప్తర్షీణా
మిత్యేతే చిత్రశిఖండినః। ఇతి సప్తర్షీణాం నామాని। రాశీనాం ఉదితి కల్పాదిపలమితి రాశిః। తేషాముదయో లగ్నమిత్యుచ్య
తే। లగ్నస్త్రా సక్తః సంబధ్యత ఇతి లగ్నం। లగసంగే। తే రాశయో మేషవృషాదయః। సువతి కర్మణి సూరః। సూర్యః। షూ
ప్రేరణే। ఇయర్తి గచ్ఛతీతి అర్యమా। ఋగతౌ। అదితేరపత్యం పుమానాదిత్యః। ద్వాదశ ఆత్మానో యస్య సః ద్వాద
శాత్మా। దివా అహాని ప్రాణినః సృష్ట్వా వసతః కరోతీతి దివాకరః। భా నం కరోతీతి భాస్కరః। అహాం కరోతీతి అహ
స్కరః। అనేన తేజసా బధ్నాతి ప్రతిబధ్నాతి బ్రధ్నః। బధబంధనే। ప్రభాం కరోతీతి ప్రభాకరః। విభాం కరోతీతి
విభాకరః। భాసస్సంత్యస్య భాస్వాన్। వివస్తే ప్రభయా ఆచ్ఛాదయతీతి వివస్వాన్। వివస్వజ్యోతిస్సంత్యస్యేతి వివస్వాన్।
సప్త అశ్వా యస్య సప్తాశ్వః। హరితః అశ్వా యస్య హరిదశ్వః। ఉష్ణారశ్మయో యస్య సః ఉష్ణరశ్మిః। వి-
తమో వికృంతతీతి వికర్తనః। కృతీ ఛేదనే। అర్చ్యతే జనైరిత్యర్కః। అర్కస్తవనే। అర్చ్యతే ఇత్యర్కః।
అర్చపూజాయాం। అరౌ ఆరణ్యతే వా। అరణే వా యయాం। మృతండస్యాపత్యం మార్తాండః। మృతం అండం బ్రహ్మాండం
సంజీవయతీతి వా। మేహతి వర్షతీతి మిహిరః। మిహసేచనే। ఇయర్తి గచ్ఛతి అరుణః। ఋగతౌ। పుష్ణాతీతి పూషా।

18

కలతి లక్షేపే। దిశ్యతే దిష్టః। దిశ అతిసర్జనే। నఈహతే అనేహాః। ఈహ చేష్టాయాం। నామాన్యతో వా। సాంవత్సప
మార్గ। క్రత్యర్ణాగసమయే తేన సమయః। ఇణ్ గతౌ। కాలస్య నామాని। పక్షస్య మూలం పక్షతిః। ప్రతిపద్యతే ఉపక్రమ్యతే అన
యా ప్రతిపత్। పద్ల గతౌ। పక్షప్రథమదివసనామనీ। తన్యతే ఇష్టిఘటికాభిరితి తిథిః। తను విస్తారే। ప్రతిపత్ప్రభృతి
పంచదశపర్యంతం తిథినామ। త్రే మోహే ఘసతీతి ఘస్రః। ఘస్ల అదనే। తమో ద్యతీతి దినం। దో అవఖండనే। సూర్యేణ గ
మ్యతే అహః। బహార్కర్మ్యగే। దీవ్యంతి హా దేవాః అస్మిన్నితి దివసః। వసంతి వ్యవహారార్థాః అస్మిన్నితి వాసరః। వ
స నివాసే। దినస్య నామాని। ప్రత్యూష ఇతి నిశాంతం ప్రత్యూషః। ఉష రుజాయాం। అహర్ముఖం అహ్నో ముఖం। కల
తి ముంచతి కల్యం। కల సంఖ్యానే। కాలే సాధు కాల్యమితి పాఠః। ఉషత్యం ధత్తారస్మి ఉష్యషః। ప్రత్యూషస్య। ఉష
స్త్రుషదాహే। ప్రాతం ప్రవృత్తం సూర్యోదయాత్ ప్రాక్ ఘటికాచతుష్టయాత్మకస్య కాలస్య నామాని। దినం సాయంతి
సాయం। షోంతకర్మణి। దినస్యావసానం దక్షిణే మహాయామాత్మకకాలనామ। సమ్యక్ ధ్యాయంత్యస్యాం సంధ్యా।
ధ్యై చింతాయాం। అహోరాత్రసంధౌ భవా వా। పితౄణాం ప్రసూః మాతా పితృప్రసూః। దినాంతాదుపరి ఘటికా
కాత్రయాత్మకస్య సూర్యోదయాత్ ప్రాక్ చతుర్ఘటికాత్మకస్య కాలస్య నామని। అహ్నః ప్రారంభః ప్రాహ్ణః।
అహ్నో అపరభాగో అపరాహ్ణః। అహ్నో మధ్యభాగః మధ్యాహ్నః। ఏతే త్రయ స్సమాహ్యాహాః। త్రిసంధ్యం భవతి
తిసృణాం సంధ్యానాం సమాహారస్త్రిసంధ్యం। శ్యతి లోకవ్యవహారాన్ శర్వరీ ప్రాణినాం నాశయతాం। నిశాయాం। నిశాయాం

॥అ॥ప్ర॥వుర॥ ఘృణతీతి ఘృణిః। ఘృణ దీప్తౌ। జఘర్తి వారతి జలమితి వా ఘృణిః। ఘృ క్షరణ దీప్తౌ। ఘృషతి త్విష్యం వ్యక్తిః। స్వరితసంపత్తౌ।
వృష్ణిరితి పాఠే వర్షతీతి వృష్ణిః। వృష సేచనే। పృష్ణిరితి పాఠే పృష్ణిః పృశ్నిరితి వా పృశ్నిః। స్పృశతి స్పృష్టిః। స్పృశ సంస్పర్శే।
షే। ఇతి బహవః పాఠాః ఆదరణీయాః। భాతీతి భానుః। భా దీప్తౌ। తమః కిరతీతి కరః। కౄ విక్షేపే। సాయాం। మ
రీచిః స్యాత్ వా। కిరణవిక్షేపే। మ్రియంతే అనేన మరీచిః। దీధ్యతే అనేన దీధితిః। దీధీఙ్ దీప్తి దేవనయోః। రశ్మి

౧౯

నామాని। ప్రభాతీతి ప్రభా। రోచయతే అనయా రుక్। రుచ దీప్తౌ। రుచిశ్చ। త్విష్యతే అనయా త్విట్। త్విష దీ
ప్తౌ। భాతి అనయా భా। భా దీప్తౌ। భాసతే అనయా భాః। సకారాంతః। భాసృ దీప్తౌ। ఛవిః ద్యుతిశ్చ। దీప్యత ఇతి
దీప్తిః। దీపీ దీప్తౌ। రోచతే రోచిః। రుచ దీప్తౌ। శోచయతే అనేన శోచిః। శుచ శోకే। దీప్తినామాని। ప్రకాశతే ప్రకాశః।

19

కాశృ దీప్తౌ। ద్యోతతే ద్యోతః। ఆ సమంతాత్ తపతే ఆతపః। తప సంతాపే। తపనామాని। త్రీణి ఆతపాంతాని నా
మాని రశ్మినామానీతి కేచిత్। త్రీణి ఈషదుష్ణం కోష్ణం। ఈషదుష్ణం కవోష్ణం। మందం చ తదుష్ణం చ మందోష్ణం। త్రీణి కదుష్ణం త
దుష్ణం। ఈషదుష్ణనామాని। తేజయతీతి తిగ్మం। తీక్ష్ణం చ। తిజ నిశానే। ఖనతీతి ఖరం। ఖను అవదారణే। ఖరమి
తి పాఠః। ఖురతీతి ఖురం। ఖుర ఛేదనే। అత్యుష్ణనామాని। ముని నానాంత్య ష్టాన్యతస్య ష్టాని త్రిష్వితి యుక్తం తద్వతాం
అనయోరితి మరీచికా। ఉష్ణస్పర్శవాన్యాతే। జలవద్భృతయుగ్మ వాన సదా సూర్యరశ్మి నామసు॥ ॥ఇతి దిగ్వర్గః॥ ॥ వర్గః
దిక్కాలాంత్యోతియుగ్మం॥ కలయతి సంఖ్యాయతే కాలః। కల సంఖ్యానశిల్ప సంజ్ఞయోః। కాలయతే ప్రేరయతే తిరా॥ ౯

పూర్ణా పంచదశీ। పూర్ణిమా స్యాత్ సామా నత్వ పూర్ణిమా స్వప్రసంజ్ఞం యచ్చ పౌర్ణమాసీ। పూర్ణమాసోऽస్యామితి
వా। పూర్ణిమాయామితి పూర్ణిమా। మాఘమాసే పూర్ణేతి మాసః। అనుమతిః। పూర్ణితిథౌ ప్రోచ్యతే। శుక్లపంచదశీనా
మనీ। అనుమన్యతే సర్వకర్మసు ప్రజాదేవతాం అనుమతిః। మనజ్ఞానే। యద్దర్శేన మిశ్రిత పూర్ణిమా నామ। యజ్జప
తిరా యతే రాకా। రైఙ్ దానే। రాతి దదాతి అభిలషితమితి వా। రాదానే। సంపూర్ణచంద్రమిశ్రిత పూర్ణిమా నా
మ। చంద్రార్కయోః అమా సహవాసః అస్యాం తిథౌ అమావాస్యా। అమావాస్యా। దర్శ్యతే సూర్యచంద్రమసావత్ర ఇతి ద
ర్శః। దర్శః ప్రతిపత్ యుక్తా సూర్యేందూ సంగచ్ఛేతే అత్రేతి సూర్యేందుసంగమః। గమ్లృ గతౌ। కృష్ణపంచదశీనామాని। వా
లతి చలతి వాలః। వాలశ్చంద్రకలా వా। వాలేన చంద్రేణ సినా యుక్తా సినీవాలీ। దృష్టచంద్ర దర్శనామ।। కుహూ
యతి విస్మాపయతి తమసా కుహూః। కుహూ విస్మాపనే। తమసా తం కుహం కుహం వా। నష్టచంద్ర దర్శనా
మ। ఉపరజ్యతే సూర్యచంద్రమసావనేన ఉపరాగః। రంజ రాగే। గృహ్యేతే సూర్యచంద్రమసావనేన గ్ర
హః। గ్రహ ఉపాదానే। గ్రహణ నామనీ। ఉపప్లవేన సహితా తిథిః సోపప్లవా। ఉపరజ్యతే ఉపరక్తః। రాహు
గ్రస్తేందుం తాం పూర్ణిమా దాప వచ్చాదవతే వా। ఉపసర్గాద్ ఉపాహితః। ధూమకేతు నామ। పుష్పం
వితానః। ఉత్పాత ఇతి యావత్ తదపంతా ప్లవంతా। సూర్యాచంద్రమసోరుపప్లవ నిమిత్తం। నిమిత్తాదినిమిత్తం
తే అప్రాదవతాస్తా భవతి। తావత ఇతి తాస్తాః। తాస్యాదప్తా। తాః తాస్యాస్తు వక్రాః। తాలం తల యతే తాళా।।

॥అమర॥టీక॥

౮

౧౦॥

20

సర్వరీ త్వాః నిశా। నిశ్ఛేదో ఆస్యామితి నిశ క్షీణే। రాత్రిదదాతి సుఖమితి రాత్రిః। రా దానే। త్రయో యామా యస్యాస్సన్తి
త్రియామా। త్రియామత్వం కథమితి చేత్। ఆద్యంతయోరర్ధయామయోర్దినవత్త్వ వారణాదినే మొంచు తావత్
విత్రమా యత్రణామవసరం దదాతి విత్తరణదా। దాఞ్ దానే। క్షపయత్యాయుః క్షిపా। క్షిపే। తమసా వృతత్వాద్దివ
భావరీ। శ్వరో అస్యామస్తీతి తమసి వనే। తమసా రజ్యతే రజనీ। రంజ రాగే। యామా అస్యాం సంతీతి యామినీ। త
మోయతీ వస్త్ర వారశ్చ తమీ। తమో వేతి వా పాఠః। తమ గ్లానౌ। రాత్రి నామాని। తమో అస్యామస్తీతి తమిస్రా।
తమో యుక్తరాత్రి నామ। జ్యోత్స్నా అస్యామస్తీతి జ్యోత్స్నీ। జ్యోత్స్నేతి వా పాఠః। చంద్రికా యుక్తరాత్రిః
నామ। ఆక్ష ఆయామిన్న వస్థా విషయ సోక్యసన్నిపక్షిణీ। ఆ ఘయుచః ఆగామి యుక్తరాత్రి నామ। రాత్రీణాం గణః గణ
రాత్రం। గణరాత్రేణా సా। నిశాబహూనాం సమూహో నపుంసకం। రాత్రి సమూహం నామ। ప్రారబ్ధదోషా యత్ర తి-
ప్రదోషః। రజనీముఖ నామ। రాత్రేరర్ధమర్ధరాత్రః। నియతం శేరతే అత్ర నిశీథః। మధ్యరాత్ర నామ నే।
యామా తీతి యామః। యామ్యాం ప్రాపణే। ప్రహరాంయాభవే ప్రహరః। ప్రాశ్ ఇక హరణే। దినస్య రాత్రేర్వా చతుర్థాం
శ నామనే। ప్రతిపత్పంచదశ్యోర్యదంతరం సః సంధిపర్వ ఇత్యుచ్యతే। సంధీయతే సంధిః। ప్రత గతౌ పాలంయ
తి అఖిల పితవమితి పర్వ। పూర్వ పాలన పూరణయోః। నకారాంత శబ్దో అయం నపుంసక లింగశ్చ। పర్వసంధి రి
త్యేకం పదం వా ప్రతిపత్పంచదశ్యోః సంధి నామ। పక్షే తిష్ఠ పక్షాంతౌ దర్శపంచదశ్యౌ ఘవతః। పంచదశసంఖ్యాయాః

మృగశీర్షనక్షత్రయుక్తా పౌర్ణమాసీ మార్గశీర్షీ। సా యస్మిన్ అస్తీతి మార్గశీర్షః। శేషేష్వప్యేవం। సహాంతే రేత్ర సహాః। సాం
తః। ద్వే మార్గశీర్షస్య। మృగనక్షత్రయుక్తా పౌర్ణమాసీ మార్గీ। సా యత్రాస్తి మార్గః। అగ్రహాయణీ యత్రాస్తి
తి అగ్రహాయణికః। మార్గశీర్షమాసనామాని। పౌషీ అత్రాస్తీతి పౌషః। తైషీ అత్రాస్తీతి తైషః। సహస్య సా యత్రా
స్తీతి సహస్యః। పౌషమాసనామాని। తస్మిన్నాదినా తాపవత్తపత్యత్ర తపాః। తప సంతాపే। మాఘి విద్యమానమఘమస్మిన్ని
తి మాఘః। మాఘీ అత్రాస్తీతి వా। మాఘమాసనామని। తపసి సాధు తపస్యః। ఫాల్గునీ అత్రాస్తీతి ఫాల్గునికః। ఫా
ల్గునమాసనామని। చైత్రీ అత్రాస్తీతి చైత్రః। చైత్రికశ్చ। మధునా పుష్పరసేన యోగాన్మధుః। మధుర్వసంతో వా అత్రా
స్తీతి వా। చైత్రమాసనామాని। వైశాఖీ అత్రాస్తీతి వైశాఖః। మధౌ సాధు మాధవః। రాధీ అత్రాస్తీతి రాధః। వైశాఖమా
సనామాని। జ్యేష్ఠీ అత్రాస్తీతి జ్యేష్ఠః। శోచయతి తాపేన ప్రాణినః శుక్రః। శుచిశ్చేతి। జ్యేష్ఠమాసనామని। జనాంస్తా
పేన శోషయతి శుచిః। ఆషాఢాయుక్తా పౌర్ణమాసీ ఆషాఢీ। సా అత్రాస్తీతి ఆషాఢః। ఆషాఢమాసనామా
మని। శ్రావణీ అత్రాస్తీతి శ్రావణః। శ్రావణికశ్చ। నభసి నభాంతి మేఘా అత్ర నభాః। నభస్యత్యనేన దీప్త్యాభావః। నభాస ఇతి మే
ఘైరితి వా। భాస్వదీప్తౌ। తపూరత్ర నభత్వే నభస్వతీతి వా। ... సాయం। శ్రావణమాసనామాని। నభసి సాధు
నభస్యః। ప్రోష్ఠపదీ అత్రాస్తీతి ప్రోష్ఠపదః। భాద్రా భద్రం యుక్తా పౌర్ణమాసీ భాద్రీ। సా అత్రాస్తీతి భాద్రః।
భాద్రపదీ అత్రాస్తీతి భాద్రపదః। భాద్రపదమాసనామాని। అశ్వినీనక్షత్రయుక్తా పౌర్ణమాసీ అశ్వినీ।

౧౧

21

॥ అ ॥ ప్ర ॥ ము ॥ తాస్త్రింశత్కళాస్త్రింశత్ క్షణాః । త్రింశత్కలాదివిధానస్తుతిక్షణాః । క్షణా వింశతియాం । తే క్షణాః ద్వాదశ ముహూర్తో భ
వతి । ముహూర్తో మాహూర్తికః? త్రింశన్ముహూర్తాః । ముగతౌ । తే త్రింశన్ముహూర్తా అహోరాత్రో భవతి । అ
హ్నః సవితా రాత్రిః అహోరాత్రః । తే అహోరాత్రాః పంచదశ పక్షో భవతి । ప్రతిపదాదిపక్షః । తు పక్షావపి । సపక్షౌ
తే ద్వే పక్షౌ పరిగ్రహే । పూర్వాపరౌ పక్షౌ తయోః క్రమేణ శుక్లకృష్ణనామానౌ భవతః । తౌ ద్వౌ మాసో భవతి । మాసస్య ప
రిణామతి మాసః । మసి పరిణామే । మాసద్వయం ఋతుః । ఋతవో భవంతి । బహుత్వాత్ । త్రయో మార్గాది
మాసా ద్వౌ ఋతుః । త్రిభిః ఋతుభిరయనం । అయనేత్యాహ తస్యైవ సూర్యస్య దక్షిణముత్తరం చేతి ద్వ
యనం । అయనద్వయం గతౌ । తే ద్వే అయనే ఏకః సంవత్సరో భవతి । వసంతగ్రీష్మాదయ ఋతవః
వర్షర్తుః । వసంతవాసౌ । రాత్రిశ్చ దివా చ రాత్రిందివం సమం యస్మిన్ కాలే విషువద్విషువం భవతః । అహోరాత్రయోః వి
షుసామ్యమత్రాస్తీతి విషువత్ । విష్ణుపద్యయం । సావర్ణ్యేపి తే విషువం చ । పుష్యనక్షత్రయుక్తా పౌర్ణమా
సీ పౌషీ । సా యత్రాస్తీతి స పౌషః । అత ఏతాద్వదన్యత్రాపి ఏవం । తథా మఘానక్షత్రయుక్తా పౌ
ర్ణమాసీ మాఘీ । సా యత్రాస్తీతి స మాఘః । ఫల్గునీయుక్తా ఫాల్గునీ । సా యత్రాస్తీతి స ఫాల్గునః ।
ఏవం చైత్రీ చైత్రః । వైశాఖీ వైశాఖః । జ్యేష్ఠీ జ్యైష్ఠః । ఆషాఢీ ఆషాఢః । శ్రవణయుక్తా శ్రావణీ శ్రావణికా ।
సా యత్రాస్తీతి స శ్రావణః । భాద్రపదీ భాద్రపదః । ఆశ్వయుజీ ఆశ్వయుజః । కార్తికీ కార్తికః । ఇత్యాద్యాః ।

సమయతి జనాన్ సమాః । సుమా ఇత్యపి పాఠః । అయం పక్షద్వయాత్మకః మాసః । షట్ స్వయనం భవతి । సంవత్సరాణాం
మానాని । మానుషేణ మాసేన పిత్ర్యః । అహోరాత్రః పిత్ర్యః । పితౄణామయం పిత్ర్యః । మానుషేణాబ్దేన దైవతః । అహోరాత్రః దైవత
దేవానామయం దైవతః । దైవే యుగసహస్రే ద్వే బ్రాహ్మః । అహోరాత్రః బ్రాహ్మః । బ్రహ్మణః అయం బ్రాహ్మః । కల్పౌ తౌ
స్థితిప్రలయాత్మకౌ తౌ భవతః । కల్పయతి సృష్టిం నాశం కల్పః । కల్పః ... దివ్యానాం యుగానామేకసప్తతిర్మన్వ-
న్తరం భవతి । మనోరన్తరం మన్వన్తరం । సంవర్తతే యస్మిన్ జగదస్మిన్ ఇతి సంవర్తః । సంవర్తః ప్రలయః । ప్రలీయతే జగదత్ర
ప్రలయః । విశ్లిష్యతే జగదస్మిన్ కల్పాన్తః । కల్పాన్తః । క్షయః క్షీయతే జగదత్ర క్షయః । క్షీయతే ... కల్పః సహస్రం
కల్పాన్తం ... కాలసంహారః ... ఈతయః ... ఇహాముత్ర ... దేవా ।
... సాధనం ... పాపం । పాపకర్మ । కల్మషం ... పాతకం ...
... కల్మషం । కలుషం ... కలయతి నరకే పాతయతి కలుషం ... వృజినం ... నరకే
... ఏనః ... అఘం ... దురితం । దుష్కృతం ... అంహః ... అంహో ...
... దురితం । దుష్కృతం । దుష్కృతం ... పాపనామాని ...
... ధర్మః ... పుణ్యం ... పుణ్యం ... సుకృతం ... వృషః ...
సుకృతం ... సుకృతం । ... వృషః । వృషభనామని । పుణ్యనామాని । మోదయతి ముదః ప్రమోదశ్చ ।

॥అ॥ప్ర॥టీ॥ సా అత్రాస్తీతి ఆశ్వినః। బహుషష్ఠి త్రైరిష్యతే ఇషః। ఇష్టి ఇష్టాం యస్యాం। ఆశ్వయుజీ అత్రాస్తీతి ఆశ్వయుజః। ఆ
శ్వయుజమాసనామాని। కార్తికీ అత్రాస్తీతి కార్తికః। కార్తికి కృత్తికా। బాహుళతి అత్రాస్తీతి బాహుళః। ఊర్జయతి అన్నం
బలం వా అత్రాస్తీతి ఊర్జః। కార్తికమాసనామాని। హిమేన వర్తంతి హేమంతః। హేమంత ఋతునామ। శీతేన సా
త్రాణి శీర్యంతి తనూకరోతి శిశిరః। శిశిరాంతనంతనూకరగామి తుర్యత్ర వాయు ద్రుమ శాత్రా। శీజనిశాతనే। శిశిర ఋతునా
మ। వసంత్యస్మిన్ సుఖం వసంతః। వస నివాసే। పుష్పాగం సమయః పుష్పసమయః। సుష్ఠు రక్షతి ఆహ్లాదనం తరు
మారం రక్షతి శ్రత్రసురభిః। శాఖస్య। తాం బోధ్య పత్రమితి హ్రాంతు వ్యాత్రా పుత్రం। వసంత ఋతు నామాని। జలం తదూ
రాదిషతం నిరతి తి స్రష్ఠః। స్యానిగరణే। ఊష్మాణాం శరోతి మాశ్రుష్మతః। నిదహాత్యతి జనోత్రని దాఘః। దహా భస్మ
కరణే। ఊష్మ సోర్య పగమః ఊష్మాపగమః। ఉష్ణ తాపేన ఉష్ణః। ఉషఘసదాహ। ఊష్మాణాం అగమః। ఊష్మా
గమః। తపతీతి తపః। గ్రీష్మాణాం మో యుఞ్జ్యే గ్రీష్మ ఋతునామాని। ప్రవర్షతీతి ప్రావృట్। వృషుసేచనే। ఆయవర్ష
మస్తీతి వర్షాః। వర్షా ఋతునామని। శృణాతి పంకం జలం చ శరత్। శృ హింసాయాం। శరదృతునామ। అభిమా
షట్ మాసార్ధినాం మాసానాం యుగ్మై యుగ్మైర్మాసైః త్రిమాత। హేమంతాది ఋతవో భవంతి। సంవసంతి
ఋతవో అత్ర సంవత్సరః। వత్సరశ్చ। వసనివాసే। ఉపపతి లబ్ధి కమాసేనేత్యబ్దః। అక్ష్వాద్యావస్యా। అభిహాయదదాతి
వా। దాదానే। జహాతి తిత్రుమేగా ఋతూర్హాయన ఇయః। ఓహాక్ త్యాగే। శరదృతే జగదత్తి వత్సరః। వ్యాపానాం సాయాం॥

పురుషః నియతిః । యమశ్చపరమేశః । విధీయతే ప్రేర్యతే అనేన విధిః । అయం శుభః పుమాన్ । శుభాశుభఫలనిమిత్త
దైవనామాని । హినోతి వర్ధతే హేతుః పుం । కారణ ... కార్యతే అనేన కారణం । బీజ్యతే అనేన బీజం । బీజప్రరోహకారణాని ।
నిమిత్తనామాని । నితరాం దీయతే నిదానం । దాదానే । ఆద్యకారణమాదికారణం । మూలనిమిత్తనామనీ । క్షీయతే
క్షేత్రం । క్షి నివాసగత్యోః । క్షేత్రం శరీరం అహమితి జానాతి క్షేత్రజ్ఞః । జ్ఞా అవబోధనే ।
అతతి సర్వత్ర సంతతం సుఖాసుఖమాత్మా । అత సాతత్యగమనే । అతతి శరీరేషు సంచరతి వా । అత సాతత్యగమనే । పురి దేహే పదతి తిష్ఠ
తీతి పురుషః । దేహాదికం పిపర్తి ఇతి వా । ... ఆత్మనః సర్వవిషయిణో నామాని । ప్ర
ధీయతే సర్వం ప్రధానం । డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః । ప్రక్రియతే అనయా ప్రకృతిః । ప్రకృతి నామనీ । అవికృతాతి
గుణత్రయసామ్యావస్థా । ... కాలకృతా యౌవనాదివిశేషా నామ । సత్త్వం శుభానస్వరూపం । రజో దుఃఖాత్మకం । తమో
మోహాత్మకం దుఃఖసుఖాభ్యామ్ ... తమః । ... గుణా ఇతి ప్రకృతిధర్మనామాని । జన్యతే అనేన
జనుః । సాంతోయం । జననం చ । జన్మ చ । జనిశ్చ । జనేః ప్రాదుర్భావః । ఉత్పద్యతే ఉత్పత్తిః । ఉద్భవతి ఉద్భవః
ఉద్భవః । భూసత్తాయాం । జన్మనామాని । ప్రాణా అస్య సంతీతి ప్రాణీ । చేతతి చేతనః । చితీ సంజ్ఞానే । జన్మ అస్య
స్తీతి జన్మీ । జాయతే జంతుః । జన్యుశ్చ । జనప్రాదుర్భావే । శరీరమస్యాస్తీతి శరీరీ । ప్రాణినామాని । చేతయతే అనే
న చిత్తం । చితీ సంజ్ఞానే । చితి సంచేతనాయాం । విశేషోక్తేః ... హృదయం । ... హృదిస్థం ... మనః

॥ అ౹ ప్ర౹ దు౹॥ ఆమోదత్యే ౹ ముద హర్షే ౹ ప్రీణాతి ప్రీతిః ౹ ప్రీఞ్ ప్రీణనే ౹ ప్రమదయతీతి హర్షయతీతి ప్రమోదః ౹ సంమదత్యు ౹ ముదితా
హర్ష్లే వనయోః ౹ హృష్యతేనేన హర్షః ౹ హృష హర్షే ౹ ఆనందయతీతి ఆనందథుః ౹ ఆనందత్యు ౹ టునది సమృద్ధౌ ౹ =
శృణాతి దుఃఖం శర్మ ౹ శౄ హింసాయాం ౹ స్యతి దుఃఖం సాతం ౹ షోఽన్తకర్మణి ౹ సుఖయతి దుఃఖం ఖాతమితి వా సుఖః ౹ సుఖ
సుఖకరణే ౹ ఖాతి వా ౹ ఖాద్యతి దుఃఖం ఖాతం ౹ ఖము అవదారణే ౹ అన్యాయమపి హి తశ్శః ౹ మోక్షనామాని సుఖానిందిత్యయాని
అష్టౌ ఇతి సుఖం ౹ నిఃశ్రేయసనామాని ౹ శ్వః శ్రేయసమితి నిత్యం ప్రశస్తం శ్రేయసం ౹ ప్రశస్తయోగే నాని వాచీతి మో
యుతం శ్వబద్ధః ౹ అశిష్టం శివం ౹ శేతే శివం ౹ శీఙ్ స్వప్నే ౹ భన్దతే భద్రం ౹ భది కల్యాణే ౹ కల్యం నిరుజత్వం
అణతీతి కల్యాణం ౹ అణ శబ్దే ౹ మంగం సుఖం లాతీతి మంగళం ౹ మగి గతౌ ౹ లా దానే ౹ శోభతే శుభం ౹ శుభ శోభనే ౹
భవతీతి భావుకం ౹ ప్రశస్తా భవితాశ్చ భవితం ౹ భవనశీలం భవ్యం ౹ కుశ్యతి కుశలం ౹ కుశం లాతీతి వా ౹
క్షేమతే సుఖకరణే ౹ క్షి గతౌ క్షేమం ౹ క్షి నివాసగత్యోః ౹ ప్రశస్యతే ప్రశస్తం ౹ శంసు స్తుతౌ ౹ మతల్లికానామాని ౹
పాపప్రశస్యవాచకాః శ్రేష్ఠగుణాని త్రిషు వర్తంతే ౹ మతల్లికా మచర్చికా ౹ ప్రకాండం ఉద్ధః ౹ తల్లజః ౹
ఆమూని ప్రశస్తవాచకాని ౹ అవ్యయ మతల్లికా ౹ ప్రశస్తా శబ్దః తద్ధర్మః ౹ ప్రశస్తాః పురుషః ౹ పురుషతల్లజ ఇత్యాదిః =
ముఖమేతద్భవనాయః ౹ ముఖ్యావహారవిధినామ ౹ దేవస్య ఇదం దైవం ౹ ముఖ్యాంతం దివ్యతి దిష్టం ౹ దిశ అతిసర్జనే ౹ భాగ
ధేయం భాగధేయం భాగ ఏవ భాగధేయం ౹ భజనీయం భాగ్యం ౹ భజ సేవాయాం ౹ నియమ్యతే అనయా

23

23

తిపనివాసే। ఆశ్రయ యతే తేనాఽశ్రయః సంశేతే సంశయః। శీఙ్ స్వప్నే। సందేహాతి సమ్యగ్యథార్థతః సందేహః। దిహ ఉపచయే। స్వాత్మ=
గా ఉపార్కపురుషోవేతి దోలాయమానాఽపరాఽయాస్యతి దోలాయమానః। సందేహా నానావదానిం ప్రభుసందేహా ఖ్యాతాంనిచరాంశం నయతేతి నిర్ణ
యతః। గోక్షోప్తాపగః। నిశ్చినోతి నిశ్చయః। బుధ అవగమనే। ఇదమిత్థమితి బుద్ధి నాముని। మిథ్యాభాషాదృష్టిర్మిథ్యా
దృష్టిః। నాస్తి పరలోక ఇతి మతిర్యస్య సా నాస్తికస్తస్య భావః నాస్తికతా। పరలోకాభావ బుద్ధి నాముని। నాస్తి పదస్య తేనైవ
వ్యపోహః। పక్షే నరాః। ద్రోహాపాసబ్యంతే సంద్రోహాపాయంతనం। జిఘ్రాంసాహింసా నాముని। సిద్ధాంతః నిశ్చయో భవత్యనేన
ద్ధాంతః। రాద్ధాంతో యస్య రాద్ధాంతః। రాధ సంసిద్ధౌ। నిర్ణయ వితర్క నాముని। భ్రాంత్యతే నయా భ్రాంతిః। భ్రమ
చలనే। భ్రమ అనవస్థాన ఇతి వాధాతుః। మిథ్యాభావమతిః మిథ్యామతిః। తస్మిన్నతద్బుద్ధి నామాని। సమ్యక్త్వ
వ్యత ఇతి సంకేతవః। కేతనివాసే। సమ్యగయతే సమయః। అయగతౌ। సంకేతనాముని। సప్రతిపత్తిః అప్రతిపత్తిః। వ్యర్థం
అవానస్యత ఇతి విమనస్తస్య భావః విమనస్తా। సమాన ప్రతిపత్తి నాముని। సంవిద్యతే నయా సంవిత్। విద జ్ఞానే। ఆగమనం
సంవేదనమాగమః। ప్రతిజ్ఞానాంతః। ఆగమ్యతే యయా సా ఆగమః। గుహాతే ద్యుమతే। కేచాంచేతనా సాస్త్రితిం గః। ప్రతిజ్ఞా
యతే అనయా ప్రతిజ్ఞానం। నియమ్యతే నియమః। యమ ఉపరమే। ఆశ్రుణోతి వా ప్రతిశ్రవః। సంశ్రవః। ప్రతిశ్రవణ్య।
శ్రుశ్రవణే। అంగీకారనామాని। నతారః। అభ్యుపగమనమభ్యుపగమః। సమాధీయతే సమాధిః। డుధాఞ్ ధారణపోషణ
యోః। సంప్రతిపత్తి నామాని। జ్ఞాయతే నేన జ్ఞానం। జ్ఞా అవబోధనే। మోక్షబుద్ధి నాము। విజ్ఞాయతే నేన విజ్ఞానం।

॥అ॥ప్ర॥౬౬॥ చనమంతం ... సర్వసాంతం। స్వపతే వినా। స్వనశబ్దే। మన ఏవ మానసం। మన్యతే మనః। మన జ్ఞానే। మనసో నామాని॥ ॥
ఇతి శ్రీ అంగాశస్త్రయోఙెకాలవర్గః॥౩॥ బుధ్యతే అనయా బుద్ధిః। బుధ అవగమనే। మన్యతే మనీషా। మన జ్ఞానే। మన
సః ఈశా ప్లవ లాంగల దండవత్ ... బంధా ... దృశ్యతే విధిషణా। ధృష్టా ప్రాన ధీః। ధ్యాయతే అనయా ధ్యాయతే ధ్యై=
చింతాయాం। ... ప్రజ్ఞాయతే ఇతి ప్రజ్ఞా। జ్ఞా అవబోధనే। శేముషీ ... ముష్ణాతి ... ముషీ। ముష స్తేయే।
మన్యతే అనయా మతిః। ప్రేక్ష్యతే అనయా ప్రేక్షా। ఈక్ష దర్శనే। ఉపలభ్యతే ఇమయా ఉపలబ్ధిః। డు లభష్ ప్రా
ప్తౌ। చేతయతే అనయా చిత్। చితీ సంజ్ఞానే। సంవేద్యతే అనయా సంవిత్। విద జ్ఞానే। ప్రతిపద్యతే అనయా ప్ర
తిపత్। పద్ల గతౌ। జ్ఞాయతే అనయా జ్ఞప్తిః। జ్ఞా అవబోధనే। చేతయతే అనయా చేతనా। బుద్ధి నామాని॥
మేధతే సర్వమనుభూతం స్మృతిమిత మేధా। మేధృ సంగమే। స్మృతిమద్ బుద్ధి నామ। సమ్యక్ కల్ప్యతే ... సంకల్పః। క
ల్పః ... మానసవ్యాపార నామ। చిత్తస్యాభోగః మానసజ్ఞానే అవధానం చిత్తాభోగః। మనః కర్మ ... మనః
స్కారః। మనః పరిణామ నామని। ధర్మతే అనయా ధర్మః। ధర్మ ... యయా నే। సంఖ్యాయతే అనయా సంఖ్యా।
ఖ్యా ప్రకథనే। విచార్యతే అనయా విచారణా। విచర గత్యర్థస్య ... నామాని। అధ్యాహారతి అధ్యాహారః। త
రతి సంశయ ... యా ... తర్కః। తూహా ... ఊహ్యతే అనయా ఊహాః। ఊహా వితర్కే। వితర్కః।
... అపి జ్ఞానం। ఏతాని సంశయవిపర్యయోత్తరకాలకాలే ... జ్ఞాన నామాని। విచికిత్సతి విచికిత్సా।

పతేస్య నామ । మనస్సూత్రయాత్మకం । మవతే ఇతి వృదయం మవరః ॥ మవ్యతి విహాం సన మోః ॥ తృషతి విహృంత షాయః ॥
తృషహం సౌయాహం । ఖదిరాదిరసనామన । మధ్నాతి పాతం మధురః ॥ మథతి లాదనే । ఇక్ష్వాదిరసనామ । లునాతి పా
తం లవణః ॥ యూష్ణై దనే స్పింధవాదిరసనామ । తటతి క్రిమితి స్పాది నక్షత్యనేన కటుః ॥ కటు కృతౌ । సుంఠ్యాదిరసనా
మ । క్లైస్నాం గాం తిజతి తిక్తః । తిజ నిశ్రాంతనే । నింబాదిరసనామ । పావమవ యతి రుజ యతి పాంత వాయ్యమ్లః ॥ అమ రోద
నే । అంబ్లా ఇతి హాహారః । అంబతే ముఖశబ్దం పాం ముఖ వతే ఇతి అంబ్లః ॥ అంబ శబ్దే । జంబీరాదిరసనామ । అవిహాస్యా
తదగత్తం గుణః ఘవిశేష వ ఘత్తి ఘవతః । తే । సురభియంద్రాన గంధమాలాంభదినాం పరస్పరసంపృక్తానం విమర్దః ॥ విమ
ర్దోత్థే ఘస్మిన్ జనమనోహారే గంధే పరిమళః స్యాత్ । పరమలతి ఇతి పరిమళః । మల మల్ల ధారణే । అసమంతాన్మోద
తేరనేనామోదః । ముద హర్షే । దూరశవ్యాపి మనోహరపరిమళనామ । వాచ్యలింగమేవ వా గుణిలిత । ఇతః పర వినిర్హా
రి । సురభి । సుగంధి । అమోది । ఘ్రాతి గంధవిశేషానాం షణ్ణాం ముఖే దైయలింగ తత్ర మత్వా తమితి సంధియమా
సుగంధే । సుగంధాది సక్లీవ బదపశ్యం తం పారన్యలింగతా భవతి । సమానకర్షతి ఇతి పనాంకర్షతి తి సమాకర్షి । హృష్ణతి
వేషునే । నిర్హారతి బిత్రవనాకర్షత్వసశబ్దం నిహారి । సమ్యానాకర్షణా పలత కర్పూరాది గంధద్రవ్యనామ । పవనస్ఖలితం
సుష్ఠు రభతే ఆరభతే సురభిః । రభ రాభసే । రాభసత్వం నామ తారాభ్యవత్రమ ఇష్యక్రం దాము వృత్తౌ । ఘ్రాణతర్పణ
గా గంధద్రవ్యనామ । మనోజ్ఞ సౌరభం యస్య సుగంధిః । అపేక్షిత గంధవద్వస్తు నామ । అమోదన్తాన్ ఇతి ఆమోది ।

॥అ॥త్రు॥టీక॥ రితి శాస్త్రాది బుద్ధినామ। ఆత్మానం సంసార పాశేభ్యో మోచయతీతి ముక్తిః। ముచ్ల్ మోక్షణే। క్తిన్ కైవల్యం। నిర్వాతి నిష్పఞ్చం
మోక్షస్య వ్యుత్పన్నివినిర్వాణం। నిర్వృతిర్యాసు తమోయం నిబద్ధః। నిర్వాణం వాతే ఇతి వాతవిషయే నిపాతః నిర్వాణమయం తి
నశబ్దాత్ వ్యుత్పన్నిభావా। భద్రే మోక్షణే। అవిద్యమెన ప్రయుక్తిసభ్యత శక్తే యః। ప్రతికూల వర్త్య ఇతి శ్రేయః। నిశ్రేయస మిని॥
నిర్వృతిం। మోక్షం నిశ్రేయసం। నాస్తి మృత్యురస్మిన్ అమృతం। ఆత్మానం పాశేభ్యో మోచయతీతి మోక్షః। మోక్షతే వా అ
స్మాన్మోక్షః। మోక్ష నిరసనే। పాశేభ్యో పవర్జ్యత ఇత్యపవర్గః। వృజీవర్జనే। మోక్షనామాని। విరుద్ధజ్ఞానమజ్ఞానం।
విరుద్ధా విద్యా అవిద్యా। అహమితిభావ్యయం అహమితి మతిరహంమతిః। అనాత్మని దేహాదావహంబుద్ధినామాని।
రూప్యతే చక్షుషా నిరూప్యతే రూపం। రూప నిరూపణే। శ్రప సంభాషణే। శబ్దః। గంధ అర్దనే గంధయతీతి గంధః। గంధ అర్దనే। రస్య
తే రసనేన రసః। రస ఆస్వాదనే। స్పృశ్యతే స్పర్శః। స్పృశ సంస్పర్శనే। అమీ పంచ విషయా ఇంద్రియార్థనామాని।
గచ్ఛంతి। విశిష్యంతి స్వానుభవాయ పురుషం బధ్నంతీతి విషయాః। షిఞ్ బంధనే। గావః ఇంద్రియాణి చరంత్యస్మిన్
నితి గోచరాః। చరగతిభక్షణయోః। ఇంద్రియైరర్థ్యంతే ఇతి ఇంద్రియార్థాః। అర్థ ఉపయాచ్ఞాయాం। హృష్య
త్యనేన హృషీకం। హృష గతౌ। విషయో స్యాస్తీతి విషయి। ఇంద్రస్యాత్మనో లింగమింద్రియం। ఇంద్రియ
నామాని। తస్య సాధనమింద్రియం కర్మేంద్రియం। వచనాదానగమనోత్సర్గానందరూపకర్మసాధనమింద్రియం।
పాయువాక్పాణిపాదోపస్థసంజ్ఞకం కర్మసాధనమింద్రియం। ధీంద్రియం। నేత్రఘ్రాణరసనత్వక్శ్రోత్ర

డిసెంబర్

షితాదనొంస్యసితః। శ్యాయయతి శ్యామః। శ్యైఙ్ గతౌ వృద్ధౌ చ। కలయతి ప్రేరయతీతి కాలః। కలక్షేపే। శ్యామ ఏవ ద్రవ్యవత్
స్వార్థే స్త్రీతి శ్యామలః। మచతీతి మేచకః। మచ కల్కనే శిల్పసంజ్ఞయోః। మయూరకంఠాదివర్ణస్య నామాని। పిబతి చిత్తం
పీతః। పా పానే। గురతీతి గౌరః। గుర ఉద్యమనే। హరిద్రాయా ఇవ ఆభా యస్య సః హరిద్రాభః। హరిద్రాదివర్ణస్య నా-
మాని। పలాశవర్ణస్యాయం పాలాశః। హరతి మనో హరితః। హరిత్ పలాశాదివర్ణస్య నామాని। రోహతీతి ప్రా-
దుర్భవతీతి సంస్కృతశబ్దః లోహితః। రోహితః। రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే। రజ్యతే రక్తః। రంజ రాగే। శోణతి
ఇతి శోణః। శోణ వర్ణగత్యోః। కోకనదస్య రక్తోత్పలస్య ఛవిరివ ఛవిర్యస్య సః కోకనదచ్ఛవిః। రక్తోత్పలాదివ-
ర్ణస్య నామాని। సాంధ్యతాబద్ధయవర్ణ అవ్యక్తరాగః అరుణః। ఋ గతౌ। అవ్యక్తరాగస్య వర్ణస్య నామ। పాటలపుష్పవ
ర్ణత్వాత్ పాటలః। శ్వేతమిశ్రితరక్తవర్ణస్య నామ। శ్యావయతి ఆగచ్ఛతీతి శ్యావః। శ్యామో వా త్రపివర్ణయోగా-
త్కపిశః। పాండరవర్ణస్య నామ। ధూమవర్ణం రాతీతి ధూమ్రః। రా దానే। ధూమలః। లా ఆదానే। కృష్ణమిశ్రితలో-
హితవర్ణస్య నామ। కడతి ప్రకాశతే కాలత్వమితి కడారః। కడ మదే। కపివర్ణం లాతీతి కపిలః। పింగమిశ్రవతీతి
శంగ పింగః। పింగ మిశ్రణే। పిశతీతి పిశంగః। పిశ గతౌ। తుష్టిం ద్రావయతీతి కద్రుః। ద్రా కుత్సాయాం గతౌ। పింగవర్ణం
లాతీతి పింగలః। కనకాబ్జనాదివర్ణస్య నామ। బహువర్ణత్రితి చిత్రం। చిత్ర చయనే। ఔణాదికః ప్రత్యయః।
తేన కారణేన నపుంసకత్వముక్తం। నానావర్ణకే యత్ తేత్రైతి తం కిర్మీరః। త్రాదివిశేషః। కలయతి అనేకవర్ణకాంక్ష

॥అ॥ప్ర॥టీ॥ ముఖం వాసయతీతి ముఖవాసనః। ముఖవాసన శబ్దో నస్య యద్భూత ధర్మవరాదె నార్థమన। దుర్గంధో నాస్త్యస్యేతి దుర్గం
ధిః। పూతి గంధో వస్య పూతిగంధిః। సూత్రాద్భవి సుగంధి సర్వంతాది గంధే ఇతి సమాసాంతాది ప్రత్యయః। దుర్గంధ ఇతి
వాపాఠః ఇదం దుర్గంధినో నామన। విస్ర శబ్దే జ్వలతి విస్రం। విస్ర ఆతనదే। ఆయత్రపక్వం ఆపక్వఫల గంధః ప్రాత
గంధవతీ వదిన్నత్రవిహరిత్యత్ర। ఆమమపక్వం ఫలాదౌ తస్యేవ గంధోస్యాస్త్యామగంధిః। గంధనమానాదితి ఆమగం
ధినో నామ। మోక్షతి మనో నశ్యతి తస్మిన్నితి ముక్తః। ముక్తతా। ముక్త ఇతి వాపాఠః। మోక్షతిమప్యస్తి। ముఖమోక్షనే। మోం
చతి తద్భవతీతి మకరః। ముచమోక్షే। శాంతో నామ నశాంతార్థాః। శివతతే శివతః। శివతావత్తు। శివయతి మనోస్మిన్నితి వార
టుజే శివగతి వద్ధిర్యాః। ఖితే విశతీతి విశదః। విశప్రవేశనే। శాంత్యయతే జనమనాంసి గన్తవతీతి శైత్యః శైత్యజ గన్తాం। పశ్యతి
సూత్రా యతే పాండురః। పణావధ్యవహారే। సంతాపః। పాండవస్థు పతతి మనోనా వా। పతనతాం। పాండురః। అవదాయతే
అవదాతః। దైప్కమోక్షనే। నోతే మనస్సుతర్కీః। హింజ్ బంధనే। గురుతే మనోస్మిన్నద్యుద్ధతే గౌరః। గురిఉద్యమనే। అవల
క్షుభత ఇతి వలక్షః। లక్షదర్శనాంకన తేనః। బలతి ప్రాణితి తస్యనేన బలం। బల ప్రాణనే। బతేరల్వా బలక్షః। రేఫలోపః।
ధూయతే మలో స్యద్ధవళః। ధూఞ్ కంపనే। అజ్యతే ఇతస్య జునః। అజఅజునే। మనో హరతి సారరూపాది
నాహారితః। హృఞ్ హరణే। ఏతాని శ్వేతతా మాదివర్ణనామాని। ధునోతి కంపతే అయా విత్రం ధూసరతి।
ధూఞ్ కంపనే। అవకృతే ధవళనాం। కషతి విత్రమాతకతవతి కృష్ణం। కృష్ విలేఖనే। నీలవర్ణతాపన్నలః। నీలవర్ణ

౧౬

28

ధర్మాధర్మౌ వేదయతీతి వేదః। విద జ్ఞానే। ఆమాయయతి పారంపర్యేణామ్నాయః। ఋగ్యజుస్సామా:
మాథర్వస్త్రయో వయవా యాంస్యాం త్రయీ। వేదనామాని। ధారయతి జనమితి ధర్మః। వేదోక్త విధి నామ। ఋ
చ్యతే స్తూయతే ఋక్। ఋచ స్తుతౌ। పాపం స్యతీతి సామ। షోంతకర్మణి। ఇజ్యతే దేవోనేనేతి యజుః। యజ దేవపూ
జాసంగతికరణదానేషు। ఇతి త్రయో వేదాః। త్రేధా సమాహారః త్రయీ। వేదత్రయ సమాహారనామ। శిక్షేత్యనయా
తర్కేది శిక్షా। శిక్ష విద్యోపాదానే। ఆదిశబ్దేన అంగాన్యుచ్యంతే। శిక్షా కల్పో వ్యాకరణం నిరుక్తం జ్యోతిషాం గతిః।
ఛందోవిచితిరిత్యేతైః షడంగో వేద ఉచ్యతే। ఇతి శ్రుత్యంగనామాని। ఓమిత్యక్షరమోంకారః। ప్రణూయతే స్తూయ
తే నేన ప్రణవః। ణు స్తుతౌ। వేద ప్రణవ నామనీ। ఇతిహ ఆసీదితి ఇతిహాసః। ఆస భువి। పురావృత్తం। ఇతి శబ్దోత్ర
ఏవమిత్యర్థే వర్తతే। హకారో బద్ధస్తుతే తేత్యర్థే వర్తతే। ఏవం ప్రభృతిభిః భవంతి। ఆసీదితి కథాయుక్త గ్రంథేనః త్రం ధక్ష
తిహాసః। న్యాయాదిచరిత గ్రంథ సందర్భ నామ। ఉదాత్తోనుదాత్తః స్వరితశ్చేతి త్రయః స్వరాః। తద్విపరీత అనుదాత్తః। =
ఉదాత్తానుదాత్తయోస్సమాహారః స్వరితః। ఏతే త్రయః స్వరాః భవంతి। ప్రత్యక్షాగమాభ్యామన్వీక్షితస్యాన్వీక్ష
ణం ఆన్వీక్షికీ। ప్రయోజనం యస్యాస్సా ఆన్వీక్షికీ। ఆత్మపారాభిప్రగోచర తర్కవిద్యా నామ। దండో నయాని యత్ర
తే దండనీతిః। గోర్జ్ఞాప్రాపణే। బాగాకార్యాదిప్రయోజకార్థశాస్త్ర నామ। ఆఖ్యాయతే వర్తమాన న్యాయాదిచరిత
మిత్యాఖ్యాయికా। ఆఖ్యాపకశ్చ। వాంఛ చరిత్రాది గ్రంథ సందర్భ నామ। పురాభవం పురాణం। పంచలక్షణయుక్తం।

॥ అమ్ర ॥ ధీ ॥ తితి తల్లా సః । తల యతి కనతా ధర్మః । శబతతి నానావర్ణాన్ బలాః । శబగతా । ఏతతి నానావర్ణ త్వమేతః । ఇత్యేకతా ।
కర్బురం తే నానావర్ణాః । అత్ర తితకర్బురః । నానావర్ణ ద్రవ్య నామాని ॥ సుఖాని మత్వాద యుక్తః పుంసి కర్మణి తిం నా స్యాత్
తి ॥ ॥ ఇత్యమరకోశవివృతౌ ధీవర్గః ॥ ॥ బ్రాహ్మీ తు భారతీ ఇత్యేకం । బ్రాహ్మీ । బ్రహ్మాదికర్తృ భూతాని బ్రాహ్మీ యంతే ఏనయా
భారతీ । భాష భాషణే । భరత వచ్ఛబ్దార్థ యం వా । భరత సాదృశ్యవాచక భాషా । భాషణ్యతే సా యతే భాషా ।
భాషణ వచ్ఛత్రా యాం వా । గిరతి ఉచ్చరతి గీః । వచ పరి భాషణే । వచ్యతే సా యతే వాక్ । సైవ । ఉచ్య
౧౨ తే ఇతి వాక్ । వచ పరి భాషణే । వణ్యతే సర్వత్ర యతే వాణీ । వణ్యతే । సరః ప్రసరణం సర్వ సాదృశ్యాతి సరస్వతీ । సరస్వ
తీ నామాని । వ్యాహ్రియతే ఉచ్యతే వ్యాహారః । వ్యాహారః । ఉచ్యతే ఉక్తిః । వచ పరి భాషణే । లప్యతే లపితం ।
లప వచ్ఛత్రా యాం వా । భాష్యతే భాషితం । భాష వచ్ఛత్రా యాం వా । ఉచ్యత ఇతి వచనం । వచః । ఏతాని వ
చననామాని । వాచకము శ్రవయంతే శ్చ ప్రభ్రంశః । సుబ్వాం నా యాం । శబ్దాదపభ్రష్టః । అపశబ్దః । శబ్దశాస్త్రాత్ తద్వ
27 శబ్దనామని । శబ్దయతి అపశబ్దం అపభ్రంశశబ్దః । శబ్దగతా । వచనం ఉచ్చారణాం వాచకః । శబ్దశాస్త్రానువ
ఖ్యనామని । తిజంత యోం వాక్యం సుబంత యోం వాక్యం తారకాణి వా క్రియా వాక్యం అర్థబోధనాయ వక్తు
వ్యం వాక్యం । తిజంత యోగోదా । పచతి పచతి తావ్యది । సుబంత యోగో దాహ । జజ్ఞా దేవా నమిత్యాది । కా
రకాన్వితా క్రియా యథా । గాం ఘలం ఫలమానయేత్యాది వ్యాయతే ధర్మాద మాం వన యేం తి శ్రుతి కిరాపవాణ ॥

బహుముఖైః తత్ర తస్య ఏకాశీతి వర్ణమోంనామ । తస్య వహారత్యాతె రనేన తస్య వహారః । తస్య శ్రవారకారె । ఇదంమది యస్య మిదం మదియస్య
మితి పరస్పరవివాదనామ । ఉపన్యస్య ఉపనాన్యస్తః । అసున్మైపకాం । వాక్యార్థం ఖనామ । ఉపోహ్యపోహ్య స్యతె ఉపో హ్యావః । వాన
హేం గామోప్యకి । ఉదాహ్రియతే నేన ఉదాహరణః । ప్రకృతార్థం ఖం పర్యుగం ఖ స్యనామ । ఉదాహరణనామనితి ఖత ।
విహార విషయ వాక్యసన్యత్యనెఖ । సప తాంభస్త్రాం ఖతేవపనం సపఆస్త్రాం కె । సపంతిలక్షంవి విశ్వసతిమెనకపదః । సపలం
ఖనె । సపదస్మిద్ధానపుంసకైః । దేవతాపితృసాదాది నవర్తనస్య వాక్య ఖతైత్రశః । పఖ్యాయ ప్రఖమేత్యాయాం । అనుయు
జ్యతె అనుయోగః । ఉయుజారయోగానె । మోసాంకుత అగతత్రిత్య వందితస్య వాక్యస్య నామాని ప్రతిదిఖ్యానార్థం వా
క్యం ప్రతివాక్యం । ఉత్తరతి మోదయమనేన ఉత్తరం । తస్మాప్లవనతరణాయోమః । అనేవత్ర తస్య ఇహ్యాదిప్రయ్యారనాః
మనే । అనన్య మారోపస్య ఉఖ్యానము ఖ్యాఖ్యానం । ఆఖ్యాఖ్యానమితి హార్యః । అదోషబధిరక్షతి మిథ్యాభియోః
గనామ । మిథ్యా అనన్యమఖినస్యతె మిథ్యాభియంసనం । సంపసూతా । అభియోగవస్త తె సపనత అభియోవః । సపఅస్త్రా
కె । అవిద్యమానహాహారోపనామనప్రశ్నాద్యతెఅనురాశనావ్యగదః । నద అవ్యతెనచెం । అనురాగనాతపక్షమ
మక్షైఖాదిశబ్దనామ । అన్యతె దేశాంతరోప్యాయత్రమః । సాంతః । అఖ్యాంశాఖ్యఖ్యా । దేశాంతరం యస్మాద్వివాదా । యూ
ప్యాపగే । తర్కత్వే తబ్ధాయతే కేశీః । తర్కాతసంశబదనె । నమంపాదాఖ్యాయతాం నమాంఖ్యా । ఖ్యాభృతఖనె యుమా
నామాని । సమజ్ఞి వాహారః । సూత్రయతెనేనసవ్యః । సూత్రం సువిశ్వష్టోక్తసూతా । సూయతెరనయాసువిః ।

॥అ॥ప్ర॥ఉప॥ బ్రాహ్మణే పుస్తకాదిపురాణానాం ము। సర్గః ప్రతిసర్గః వంశో మన్వంతరాణి చ। వంశానుచరితం చేతి లక్షణానాం పంచకం। అ
నయోః కథాయాః ఇతి కథా। కథా వాక్యప్రబంధః। సామాయ్యాదినామ ప్రవల్హికా ప్రహేలికానాం ద్వే। ప్రవల్హికా। వల్హ ప్రహా
నే ప్రవల్హయతి భ్రామయతి మోహయతి భ్రామార్థః। మిథి భ్రాన్త్యో ముఖవికారస్యాప్యత్ర ప్రహేళికా। హేల భావకరణే
వి యద్వార్థధర్మస్మృతేర్నామ తస్య। స్మర్యతే అనయా స్మృతిః। స్మృత్యా ఆధారభూతే మన్వాదిప్రణీతధర్మసంహితానామ। సంగ్రహార్థాః
సంక్షిప్యసంగ్రహాః। సంక్షిప్తగ్రంథసందర్భనామ। సమస్యతే సంక్షిప్యతే సమస్యా। అసమాప్తసంజ్ఞా। కవిపరీక్షార్థం దీయమానా
నశ్లోకాంశనామ। కిం వదంతీతి పరస్పరం వదంత్యత్ర కింవదంతి। పదవక్త్రా యేషాం నాస్తి జనైః శ్రూయతే జనశ్రుతిః। వృత్త
వచసాం లోకప్రవాదనామ ఏవ। వృత్తాదివర్తిః తత్త్వార్తాః ప్రవర్తతే తత్తేతి ప్రవృత్తిః। వర్తతే తత్త్వా వృత్తస్యాంతో
వృత్తాంతః। ఉదయతి నిగద్యతే రాజాదిచరితమత్ర ఉదంతః। పదవక్త్రాణాం పదార్థః। వార్తానామాని। ఆహ్వాన
ఆహ్వయతే ఆహ్వయః। హూయతే సపత్నా ఆహ్వానం। ఆహూయతే ననేనేతి వా। వచదానాదన ఉపోహః। అ
హ్వాయతే ననేనాహ్వాయా। ప్రకథనే। ఆహూయతే ననేనాహ్వానం। అభిధీయతే ననేనాభిధానం। నా
మైవ నామధేయం। నమంతే నేనానామ। నము ప్రహ్వత్వే శబ్దే। సంజ్ఞానామాని। ఆహూయతే ననయాహూతిః।
ఆకారయంత్యనయా ఆకారణా। ఆహ్వాయంత్యనేన ఆహ్వానం। హూయతే సపత్నా ఆహ్వానం స్త్రీ। అథ హ్వానాహూతిః।
ఆకారణాయా ఆహ్వానం చ ఆకారణాహ్వానే। ఇతి దవంద్వః। ఏతే త్రయో నామాని। సమభ్యస్పృష్టా యతే సంహూతిః।

28

మిథోఽభిబోధవచననామ। సల్లపతీతి సల్లాపః। మిథఃప్రలవిబోధోక్తి నామ। సుప్రలపతీతి సుప్రలాపః। సువచననామ।
అపలపతీత్యపలాపః। అపవ్యక్తాయాం వాచి। నిహ్నుతే నిహ్నవః। నిహ్నుజ అపనయే। నిహ్నవవచననామనీ। వామోఽస్మిన్
సంతి వాచికం। సందేశవచననామ। ఉత్తరే వాక్యేదాస్త్రిషు వర్తంతే। రుశతి కల్యాణ్యాం। రుశతి। రుశతీం సాయాం। అశ్లీతిపా
తే ఉషప్తు షదాపో। అమంగళోక్తి నామ। కల్యతే సంఖ్యాయతే మహద్భిః కల్యా। కల్యా సుశ్రీయాం సుసాధు రితి వా। కలసం
ఖ్యానే। శుభవచననామ। సాంత్వ్యతేఽత్రియతేఽనేన సాంత్వం। సాంత్వ సామప్రయోగే। ప్రియస్యాంశపకేవచస్యం హృదయో
గతత్యర్థకః। అతిమధురవచననామ। హృదయంగమ్యతేఽనేన హృదయంగమం। గమ్ఌ గతౌ। సంబంధార్థకవ
చననామ। దుఃఖేనాపునఃఖిత్యమివతిష్ఠతీతి నిష్ఠురం। ష్ఠా గతినివృత్తౌ। పరుషవచననామ। వదిద్యతే గ్రామే త్య
శ్లీలం। అసభ్యవచననామ। సూనృతమిత్యాదిసూనృతం। ప్రియే సత్యవచననామ। సంకులయతే సంకులం। కు
ల సంస్త్యానే బంధుషు చ। క్లిశ్యతే క్లిష్టం। క్లిశూ విబాధనే। అంశః పరస్పరత్యాక్తః కరోతీత్యపరమాదివిరోధో నామనీ। యు-
క్తార్థసంబంధో నాస్తి తదబద్ధం। బధ సంయమనే। సంబంధశూన్యవచననామ। న సంత్యక్షరాణ్యత్ర అనక్ష
రం। అవాచ్యవచననామ। అపార్థమిత్యాహతం। మిథ్యార్థవచననామ। క్లిశ్యత ఇతి క్లిష్టం। క్లిశూ విబాధనే। క్లి
ష్టమితి పాఠాంతరే। మ్లేంఛతీతి మ్లిష్టం। మ్లేచ్ఛ అవ్యక్తే శబ్దే। అస్పష్టవచననామ। దిగనాంతర్భాసత్యమత్రాస్తీతి వితథం। అ
నృతవచననామ। సతి ధర్మే సాధు సత్యం। తథా సత్యమత్రాస్తీతి తథ్యం। సబ్ధి బుధాయతే బుతం। బురగతౌ। సత్యవచననామాని।

॥అ॥ ప్ర॥ ౫౪॥ గాం స్తుతా । స్తవం స్తోత్రనామాని । ఆమ్రేడ్యతే ఆ సకృదుచ్యతే । ఆమ్రేడితం ద్విస్త్రిరుక్తస్య నామ । అసకృద్వాక్యస్య నామ । ఘుష్యతే
ఘోషణా । ఘుష్టం వివక్షితే । ఉచ్చైర్ఘుష్టం సర్వజనసంబోధనార్థం ఉచ్చైర్ఘోషణాయాః నామ । కాకుః
స్త్రీ శోకభీత్యాదిభిర్ధ్వనేర్వికారస్య నామ । వర్ణ్యతే ఇతి వర్ణః । న వర్ణః అవర్ణః । ఆక్షిప్యతే ఇత్యాక్షేపః । ని
ర్వాద్యతే ఇతి నిర్వాదః । పరివాదః । అపవాదశ్చ । పదవ్యుత్పత్త్యా యోగం వాచ్యం । ఉపక్రోశనం ఉపక్రోశః । జుగుప్సనం
జుగుప్సా । గుప యతతి జుగుప్సా । గుప నిందాయాం । కుత్స్యతే ఇతి కుత్సా । కుత్స నిందాయాం । నిందతి
నిందా । ణిది కుత్సాయాం । గర్హ్యతే ఇతి గర్హణం । గర్హ కుత్సాయాం । నిందానామాని । ఉపాలభ్యతే ఉపాలం
భః । ఉపలభ్య సత్యం మందం ఏవం వాదః ఇతి సనిందపరిభాషణనామ । యః సనింద ఇతి పాఠే తత్ర పరిభాషణా
భవతి । పరితః సనిందం భాష్యతే పరిభాషణం । భాష వ్యక్తాయాం వాచి । నిందాసహితపరిహాసనామ ।
ఆక్షారణం ఆక్షార్యతే ఇత్యాక్షారణా । ఆక్షారసంచలనే । మైథునముద్దిశ్య ఆక్రోశనామ । ఆభాష్యతే సమ్యగాః
భాషణం । భాష వ్యక్తాయాం వాచి । ఆలపతీత్యాలాపః । లప వ్యక్తాయాం వాచి । సంభాషణమితి ప్రియ
వచననామాని । ప్రలపతీతి ప్రలాపః । నిష్ప్రయోజనవచననామ । అనులపతీత్యనులాపః । ముహుర్భాషణనామ । వి
లపతీతి విలాపః । పరిదేవ్యతే ఇతి పరిదేవనం । దేవృ దేవనే । అనుశోచననామ । విప్రలపతీతి విప్రలాపః । పరుషాణాం

౨౮

29

గంధం స్వవ్యక్తం తతి గాంధారం। ఘ్రాణేంద్రియం ఏతస్మిన్నుయంతరితి వా। బుధగతా। షట్సు నాసాకంఠోరస్తాలుజిహ్వాదం
తస్థానేషు జాయతే షడ్జః। జనే ప్రాదుర్భావే। మధ్యమాతతి మధ్యమః। పూర్వవర్ణనే। మోక్షం ధావతే ధైవతః। ధావు
గతిశుద్ధ్యోః। దీవ్యతే దీవ్యన్నాం బ్రాహ్మణా సహానేషు షడ్జ్యో వా। పిత్రైః పంచతే పంచమః। పచి విస్తారే। పంచమ స్థానేషు మాత్ర
ఇవా। మార్వర్తనే। ఏతే న సప్త తంత్రీకంఠోత్థిత స్వరనామాని। స్వయం రాజంతే స్వరః। రాజృ దీప్తౌ। శ్రుతి స్థానే స్వర
తి వ్యాదయం రంజతితి వా। రంజ రాగే। షడ్జం మయూరా బ్రువతే గావస్స్వర్షభభాషిణః। అజావికాసు గాంధారం
క్రౌంచః క్వణతి మధ్యమం। పుష్పసాధారణే కాలే పికః కూజతి పంచమం। ధైవతం హ్రేషతే వాజీ నిషాదం బృం
హతే గజ ఇతి।। తాను సంస్థానస్థ స్వమార్గా కలవ్యతాకతి। సాహిత్య కలనామ। కం సుఖం లాతతి కలః। లాదానే। కలయ
తి వా। కల సంఖ్యానే। అవ్యక్త మధురస్వరధ్వని నామ। మం ద్రవతి శబ్దే ద్రస్వరతతి మంద్రః। మది స్తుతి మోదమదస్వప్నకాంతి
గతిషు। గంభీరస్వరధ్వని నామ। తారయతి సందేహాం తారః। తౄ ప్లవనతరణయోః। అత్యుచ్చధ్వని నామ త్రు=
టితో త్రిఘా। కలమంద్రతారా ఇతి త్రిభిర్ని ష్టావు ఇతర్థః। ఏకస్స మానస్సౌ లో మానమస్య ఏకతానః। ఏకతా
నతి వా పారః। తాలాదన్ని నివతల లయ నామ। నతి ద్రుతా యతే స్వరూపస్య లిం గతి లయః। లీఙ్ గతి ప్రజనకాంత్యశన
ఖాదనేషు। పారాగతత ఇతి వా। వశ కాంతే। వలంతే స్వరా ఆస్వాద్యంతి వల్లీ వల సంవలనే। విధిధం పవస్యంతే స్వరా
అత్ర విపంచ్యా। పరివ్యతే కరణే। వణనామాని। పరితో వదతి పరివాదినే। వదన్యతాం యాం వాచి। సప్త తంత్ర యుక్త వర్ణ నామ।

॥అ॥వ్యా॥టీ॥ అమూని త్రీణి ధ్వనతి॥ ॥ఇత్యమరకోశవివృతౌ వాగ్వర్గః॥ ॥శబ్దత ఇతి శబ్దః। శబ్దశబ్దస్య యాయాం। నినద
తీతి నినాదః। నినదస్య। నదతి అవశ్యం తేన ధ్వనతీతి ధ్వనిః। ధ్వానస్య। ధ్వనశబ్దే। బహు రవతే రవః। ఆరవః। ఆరావః। సంరావః
విరావస్య। బహు శబ్దే। స్వనతీతి స్వనః। స్వానస్య। స్వనశబ్దే। నిఘుష్యతే నిర్ఘోషః। ఘుషిర్ శబ్దే। నితరాం హ్రాదయతి
నిర్హ్రాదః। హ్రాద అవ్యక్తే శబ్దే। నదతీతి నాదః। నిస్వననిస్వనశబ్దౌ స్వానస్య బహువచనే యేతా। సముద్రఘోషాదిశబ్దనా
మాని। మర్మరధ్వనిరస్యాస్తీతి మర్మరః। వస్త్రపర్ణానాం స్వననామ। శింజితం। శింజ అవ్యక్తే శబ్దే। భూషణాధ్వనినా
3౦॥
మ। నిక్వాణః నిక్వణః క్వాణః క్వణః క్వణనం। వీణాదిశబ్దే స్వనస్య సుక్వణోదయః। పంచ స్వరాణాం। వీణా
దిస్వరవాద్యస్వననామాని। వీణాయాః క్వణితే ప్రాదేః ప్రక్వాణ ప్రక్వణాదయః। ప్రాదయః ఉపసర్గాః క్వణాదిభ్యః
30
జాతః। ప్రక్వాణః ప్రక్వణాదయో వీణాయాః క్వణితే వర్తంతే। నిక్వాణాదయః సర్వేపి దిస్వవాద్యధ్వనౌ వర్తం
తన్త్యర్థః। వణక్వణ శబ్దే। కోలాహలః కలకలః। అవ్యాలవిశ్రాంత్యా శబ్దో కోలాహలః। హాలవశేభనే। కలయతి
కల్యతే కలకలః। కలశబ్ద సంఖ్యానయోః। కలకిలత్యపశబ్దే। తిరశ్చాం తు వాశితం। అవ్యక్తనానావచనమహాధ్వనిరయ=
నామాని। వాశ్యతే వాశితం। వాశ్యశబ్దే। తిర్యక్పక్షిరవనామ। ప్రతిశ్రూయతే ప్రతిశ్రుత్। శ్రుత్ శ్రవణే। ప్రతిధ్వనినామ।
గీయతే గీతం। గానం। ద్వే గేయశబ్దే। గీతస్య నామనీ॥ ॥ఇత్యమరకోశవివృతౌ శబ్దాదివర్గః॥ ॥ నిషాదం తన్త్రీ
త్రయ స్వరాః ఇతి నిషాదః। షడ్జ ఋషభ గాంధార మధ్యమ పంచమ ధైవత నిషాదాః ఇత్యాదయః స్వరాః వాద్యశబ్దాః। గాం వాం మంద్రాం యాతీతి గాంధారః।

నాయదండం కకుభః ఆకారాంతస్సతి తకుభస్యశ్రీ ప్రసేవతాత్పర్యం ప్రతేష్టో యస్య సేవ్యతే ప్రసేవకః । కోలంబకస్య నే । దండావలంబనాయాం లాబూ=
మూలనిక్షిప్త సందంశాకార సాంశదారు నామ । తుల్యతే సమాన్యత్వాత్ యతే తథా బుద్ధ్యానేన కోలంబకః । తుల సంస్థానే । తేనకరణే=
తన్త్ర్య అవలంబతే వా । లబి అలంబనే । వీణాయాః దండాది సర్వ పరికర పరినిష్పన్నమూర్తిః నామ । ఉపనహ్యంతే అనేన తన్త్ర్యః
ఉపనాహః । గాఢబంధనే । నిబధ్యంతే తన్త్ర్యోనేన నిబంధనం । బధి సంయమనే । తన్త్రీబంధనస్య నామనీ । దశబద్ధ మియత
రతి డమరుః । బుజ నతా । మడ్డు ఇతి ఉకారాంతస్స మడ్డుః । డిండిమ బంకం కరోతి డిండిమః । ఝర్ఝర శబ్దం కరోతి ఝ
ర్ఝరః । మృదగ్ధ్యతే మర్దలః । మృదంగాది పణవ శబ్దా యతేవ నానాః । పణో యమ్యతే సాన్తా యతే తా । ఏతే వా నైవవాద్యప్ర
భేదాః । నృత్యతి నర్తకీ । లసతి లాసికా । లసన్త్యేషా గాత్రే తనయోః । నర్తకీ లాసికే నామనీ । విలం
బితం ద్రుతం మధ్యం తత్వం ఓఘం ఘనం క్రమాత్ । ఏతే లయ నామాని । తలం వితత వాద్యస్య వాద్యాని వితస్తం వ్యత్త్ర తాలః । తల
ప్రతిష్ఠాయాం । మధ్య కాలమానం క్రియాయాః పరిచ్ఛేదక నామ । లీయతే అత్ర లయః । లీఙ్ శ్లేషణే । సామ్యనాధికరణా
తాలస్య సామ్యనామ । తండునా శివేన ఉపదిష్టం తాండవం । అస్త్రియాం యోగ నర్తన నామ । నట నర్తనే నటనం । నట నృత్తః
తే । నట నృత్య కర్మ నాట్యం । నటు నృత్య నామాని । లసతి లాస్యం । లసత్రే దాయాం । సుకుమార ప్రయోగ నర్తన
నామ । నృత్యతి నృత్యం । నర్తనం । నృతీ గాత్రవిక్షేపే । గాత్రవిక్షేప గానస్య నామనీ । తూర్యాణాం త్రికం తౌర్యత్రి
కం । నటకర్మ నాట్యం । సముదిత నృత్య గీత వాద్యానాం నామనీ । భ్రూ ఆకార్యం తు పతతి భ్రకుంసః । భ్రుకుంసః । భ్రూకుంసః ।

॥అ॥ప్ర॥టీ॥ తంత్రీజనసాత్తతం । వీణాదివాద్యస్యనామ । చర్మణా ఆనద్ధత్వాత్ ఆనద్ధం । చర్మావబంధనే । మురజాదివాద్యస్యనామ । సుషిరం
రంధ్రమస్యాస్తీతి సుషిరం । వంశాదివాద్యస్యనామ । ఘనశ్చతఇతి ఘనః । ఘనవిరాంసోగతొర్యాః । తాళాదివాంసవ్యవాద్యస్యనామ ।
వాద్యతే వాద్యం । వాదిత్ర । ఆతోద్యం । ఆతోద్యతే ఆతోద్యం । తుద వ్యథనే । తంత్ర్యాదిచతుర్విధవాద్యనామాని । మృదంగత
ఇతి మృదంగః । మృదు మర్దనే । సౌనాస్తి వర్తత అంతే యుసెభ్యతివా । మురతతి మురజః । ముర వేష్టనే । మురస్యమర
౩౧ పుష్కరాననపుష్కరం తస్యాస్త్యాతోవారా । మృదంగనామ స । అంకొతెష్వొరంకా్యః । అంకొపరిని ధారం యవాదభివా ।
31 హారితతాస్యత్యతి మృదంగనామ । ఆలింగ్యవాద్యత ఇతాస్యతింగ్యః । ఊర్ధ్వముఖాస్యత్యతి మృదంగనామ । అంకౌ ఆ
లింగ్యేతివా । ఏదముదశ । తదాసౌ సర్యస్యతి విత్రమాః । ఊర్ధ్వకః తస్యవాద్యఇత్యూర్ధ్వకః । యవమధ్యాస్యత్యతి
మృదంగనామ । యశఃసెపటహాః యశః పటహాః । ఢక్కేతి వద్యకాంస్యా యతతి ఢక్కా । ఢక్కాకారవాద్యం । యత్ర ఆదావా
వాద్యమాన యశః పటహా నామసం । బిభేతస్మాత్ స్యాః పరసేనేతి భేరీ । బిభ్యంత్యే । దుందుభి ఇతి శబ్దం ఖాగత్య దుందు
భిః । వర్షవర్షద యుంద్యతేతివా । దూ అవసఖండనే । భేరీ నామసం । ఆనయంతానదవాద్యనకః । నద అవ్యక్తే శబ్దే ।
ఆనేన సపక్షుకః ఆనకతివా । అనప్రాణనే । పటవదనాత్ పటహాః । పణ్యతి స్తూయతే పణవ ఇతివా పటహః ।
పణావ్యవహారే స్తుతౌ చ । కోణనాదాఖ్యతేధరం యతావదతే పద్యనామసం । కాంస్యతనెనకోణాః । కుణశబ్దే । వీణాదివాదన
దండనామ । ప్రవలతి తన్యా ప్రాణ అత్ర ప్రవాలః । వల సంచలనే । ప్రవాల ఇతి నామాపాఠేఉ బలకంపనే । వీణాదండనామ । ప్రావలంబ

నని యతి ప్రబిన యతః । స్థాయీ ప్రాపకౌ । వాచికాం గికసాత్త్వికా మధ్య భావ సూచ్యన్నామన । అంగేన నివృత్తమాంగికం । సత్త్వేన నివృత్త
త్తం సాత్త్వికం । స్వేదోద్భవ శ్చేటు మనసి ఫలతి తాదృశ భవన యత నామన । శృంగారః । వీరః । కరుణః । అద్భుతం । హాస్యం । భయానకం ।
బీభత్సం । రౌద్రం । ఛతారా శాబ్దం విఖ్యా । ప్రతిత్వం సాదాద యోయం నవరసా భవంతి । సామాజికజనే నరసత్త్వం తవిరసాః । రసశ్చ సాధ్యద
నే । ఏతే రసాః । శృంగం గం యథావాదికమి యుతః । విశ్వం గారతః । బహు గతౌ । బహు ఘ పూర్వద రవాఽతతావ ఘ్నుచిః । ఉజ్జ్వల విత్రు
కారకే ఉజ్జ్వలః । ఉజ్జ్వలదీప్తౌ । శృంగారరసనామాని । ఉత్సాహానంవర్ధన యతతి ఉత్సాహానం వర్ధనః । వ్యాధువ్యాదనే । వీర
ణం కార్షిహం తి వీరః । రాదా దానే ఖేద నేవ । విద్విషః ఈరయతతి వా । ఈరగ్రే గతౌ । వీరరసనామన । కరుణం క్లేశం న సహతే కరుః
ణః । కరుణైవ కారుణ్యం । పుణ్య గారీతే అవగన్యమానో న యాం ఘృణా । ఘృణా గ్రవాణే । ఘృణా గతి దీప్తౌ । ఇతి వాదాముః । కృప
యతి కృపా । కృపకృపాయాం । దయుం తేరక్షణేన యాం దయా । దయా దాన గవి రక్షణే పు । అనుకంపితణ్
తనుకంపా । తపి చలనే । అనుక్రోశం తపనేన అనుక్రోశః । క్రుశ ఆహ్వానే రోదనే చ । కారుణ్యరసనామాని । హసనాద
హాస యతతి హాసః । హాసం హాసపహాసనే । హాస్యరసనామన । బీభత్సాలత్రా స్యాత్ బీభత్సం । సదివ రుక్షతావదివక్త
తం । బీభత్సరసనామన । విస్మాపయతతి విస్మయః । స్మిఙ్ ఈషద్ధసనే । ఆశ్చర్యమాశ్చర్యం యుక్తమితి సాధ్యః ।
అదివిశేత్యద్భుతం । అదత్వైచిత్ర్యే । చిత్రయతతి కస్మా చిత్రం । చిత్రి జాశ్చర్యయోః । అద్భుతరసనామాని । బిభేత్యస్మాదస్య
ఇతి భైరవం । భీషణం । భీష్మం । భీమం । భయానకం । భీభీషయే । భయం కరోతీతి భయంకరం । దారయతీతి దారుణం ।

॥అ॥ప్ర॥టీ॥ మతమునెఖ్యానార్థః। స్త్రీవేషధారిపురుషనర్తకనామాని। నాట్యోక్తౌ నటువ్యవహారేతి నామానాట్యవాక్య॥ ఆజ్ఞతే అజ్ఞతా అ
జ్ఞనజ్ఞః అజ్ఞనే। నాట్యోక్తౌ నగరికానామ। నాటకత్ర అవతిపద్గినసమావర్తః। అవరత్నౌ। భగినీపతినామ। భావయతి
భావకః। విదుషాంనామ। అవతతావృతకః। అవరత్నౌ। జనకనామ। తుంబ్నితం మారయతి తిలం మారకః। యుజస్త్రాగారవాక్యగేః
భోష్యార్యదారాని వఖభర్త్రి భర్తృదారకః। భర్త్రాభరణౌ। యువరాజనామని। భట్టం పితృతం భావతంతే భట్టా
రకః ప్రవస్తారరతవి భట్టారకః। ఆరపదనే। దేవశ్చదేవః। దికేత్రజాదా। రాజనామని। భర్తృకాభఖడః భర్తృదారకః బదవ
కే। రాజపుత్రీనామ। దేవశ్చతవిదేవీ। అభిషిక్తరాజభార్యానామ। భట్టిని। అభ్యపాభిషిక్తరాజమహిషీనామ। రాష్ట్రీయః
రాజ్యవశ్యా ఇత్యుక్తిః అబ్రహ్మణ్యం। అవధ్యోక్తినామ। రాష్ట్రే రాజ్యే వస్తా స్త్రీ రాష్ట్రీయః। రాజపత్నీభ్రాతృనామ।
అంబవతేవద్భవతి భాంవైరంబా। అంబికాబేరమాతృనామ। వసతి మాతా ఈష్వభిః పవానువాః। వసవిచారసే। మాయాం మియ
తికగచ్ఛతవిమారిషః। బుగతేరం। ఆర్యనామ। అత్తిస్త్రాత్యభార్యాం వచనే త్రత్రత్ర వృత్తికా। అదవ్యక్తౌ। జ్యేష్ఠభగినీనామ। నివ
యుతస్తానం నిష్ఠా। నిష్ఠాగ్రాంవహానం నమార్గే నిర్వహాణం। సమసమస్తానే। నాటకస్య నిర్వహణం మఖస్య పంచమసంధినా
మని। సంగతస్త్రా పంచమసంధిస్సమ ఇత్యుచ్యతే। హండే నామానామ। హంజేటినామ। హంహానసజేనామ। నాట్యోక్తయః
స్సమాహాః। అంగానాం హారః। అవప్రాణయనం అంగహారః। అంగానాం విక్షేపాహారం గవిక్షేపః। స్థానాంత స్థానానం
తరానయనరూపత్రయానామని। వ్యనక్తి అర్థం వ్యంజకః। అంబూనావృత్తి స్మరాగాతాం తిఘు। అభినయనైవ వాయూర్గానే

౩౧

32

దా౧

౬

అవమాననయతేత్యవమాననా । మానస్యాభావోయమానం । అవజ్ఞాయతేఽనయా అవజ్ఞా । జ్ఞా అవబోధనే । అవహేళ్య=
యతేత్యవహేళనం । హేడృ అనాదరే । అసూర్క్షణం త్వసూర్క్షగాం । క్షిగాంవాంసాయోం । అవహేళనసూర్క్ష=
గాఇతివాపాఠః । సూర్క్ష అనాదరే । తిరస్క్రియానామాని । మందమక్షి యస్య తన్మందాక్షం । మందమక్ష్ణమింద్రియమ
త్రేతివా । జిహ్రేత్యనయా హ్రీః । హ్రీ లజ్జాయాం । త్రపతి విత్రపా । త్రపూష లజ్జాయాం । వ్రీడయతి వ్రీడా । వ్రీడ బాధ
నే । క్రీడనబంధనయోః । లజ్జతే లజ్జా । లజ్జ వ్రీడాయాం । త్రపానామాని । అపత్రపతేత్యపత్రపా । త్రపూష లజ్జా=
యాం । పరస్మాదాగతత్రపానామ । క్షమ్యతే క్షాంతిః । క్షమూష సహనే । క్షమ్యత ఇతి క్షమా । క్షమానామని । అభిధ్యాయతేఽ
అభిధ్యా । ధ్యై చింతాయాం । పరద్రవ్యవిష్ణానామ । ఈర్ష్యత ఇతి ఈర్ష్యా । ఈర్ష్య ఈర్ష్య ఈర్క్ష ఈర్ష్య ఈర్ష్యార్థాః । అక్షమా
నామ । అసూయత ఇత్యసూయా । గుణేషు దోషారోపనామ । విరస్యతే వైరం । విరుధ్యత ఇతి విరోధః । రుధిర్ ఆవరణే ।
విద్విష్యతే విద్వేషః । ద్విష అప్రీతౌ । వైరనామాని । విరుద్ధలక్షయా మన్యతే మన్యుః । మన జ్ఞానే । శోచయతే యేన శో
కః । శుక్ । శుచ శోకే । శోకనామాని । పశ్చాత్తాపః తవిపశ్చాత్తాపః । అనుతాపశ్చ । తప సంతాపే । విరుద్ధం ప్రతిసరతి విప్రతీ=
తిసారః । సృగతౌ । పశ్చాత్తాపనామాని । కుప్యంత్యనేన కోపః । కుప కోపే । క్రుధ్యతి క్రోధః । క్రుధ కోపే । అమృష్య
తేఽనేన అమర్షః । మృష సహనే । రుష్యతేఽనేన రోషః । రుష హింసాయాం । రుధ్యు ప్రతిహన్యతే ప్రతిఘః । క్రుధ్యతేఽనః
యా క్రుధ । క్రుధ కోపే । కోపనామాని । శీలత్యనేన శీలం । శీల సమాధౌ । సుచరితనామ । ఉన్మాద్యత్యనేన ఉన్మాదః ॥ శ్రీ

కొ

33

33

వపుజతవిహార్యజః। అజ గతిక్షేపణయోః। దభ్నోతి విదానస్తుత్యే నేన దంభః। దంభ వాం సాయాం। అపసమీపే వి యత్తే ఉపధిః।
ధ్యాదశతేరనేన వ్యాజః। వ్యాజ ఉపధారణే। తితవ సన్తకర్మకైతవం। కపటు నామాని। కుత్సితవాస్యతి విడంబనం సాకుసవవిః। దికర్మష్ఠాంతర్యగా
తతినికృవిః। కప్రార్థాం సాయాం। కరోతి కరతః। కరోతే క్రియతే। కరతి సత్కర్మకారాత్మ్యం। కపనాత్మకవాక్యపాశసానామాని। ప్రమాదశ
తిప్రమాదః। మదీ హర్షగ్లేపనయోః। నశోభ్యతే అవధానం యసత్త్వః అనవధానసత్త్వభావః అనవధానతా। ఖంతా
కుతితనామని। క్రౌడాకాలం క్రాడకం వకుడుకం వకేయమాహాలం। అనుభూతాశబ్దాశిలాషనామాని। విలసతేవి న
విలాసః। లసక్రీడాయాం। క్రియా ఆగతే సతి క్రియయా యాః అంతే చేష్టావిశేషభావయతే తప్యనాము। దిశ్నేగార
వకతి జచేష్టాకః। క్రియ ఆగతే సతి క్రియయా యాః గనారదనాదరనాము। విభ్రమః। భ్రమ అనవస్థానే।
వలం గారాధి తౌపుత్రపాపష్టసానాము। లలతి లలితం। లలవిలాసే। నృప పతికర్మ్య ఏసతకుమారకవాధ్యదప్ర సవేష్టితనా
ము। హేల యత్తతి హేలా। హేల భావకరణే। హేల్య అనాదర ఇతి హావా ముః। శృంగారభావాదిమానాము। లీలా।
మనోమధురతరాచారం గవేష్టితేః క్రియయాను కరణనాము। స్త్రీ గొం శృంగారభావభావాః। క్రియయా అవీహాహావా
ఆత్మ్యంతే। హావా యంతే హాని నవ ఖకరితి వేహావాః। హావా దానాదనయోః। ద్రవతి ద్రవ్యదయమనేన ద్రవః। ద్రవగతి
వాం సాకాలంవస్త్రు క్షేల యతి యత్తం క్షేళః। క్షేల చలనే। క్షేలతి గా। సాక్షేలి క్రీడాయాం। పరిహాసనతితరివా
సః। హాసహాసనే। క్రీడతి క్రీడా। క్రీడవిహారే। లలామన్యగతి కరావితి యం ప్రాప యతతి నర్మ। నర్మహాసే॥

॥శ్రీ॥శ్రీ॥ఛ్॥ మదీనాశ్చకేన్లైవనమోకి। భూరివాదావ్యదేశగతత్రవిభ్రమనామప్రియసఖావః ప్రమాప్రమథప్రియతామప్రీజప్రీతా। వర్యః
పాంయసభవ్యోదరం। స్నివాత్యతభనేనస్నిహాకి। స్నివర్ప్రీతా। స్నివానామాని। దూక్షిఆనేనదూషాధం। దుహావ్రఫూరకరో। ప్రఫూర
గాం పూరగాభావ ఇతి లభ్యత్రావాబ్యఖ్యాతం। తేనదూషాంతావర్గం శ్రీకౌఫభనాం దవాతిదూషావం। ఇష్టత్వేనయా
ఇష్టా। ఇషఇచ్ఛాయాం। తాంఛతేతాంఛా। తాంఛ్రీఇచ్ఛాయాం। స్పృహ్యతేతి స్పృహా। స్పృహఈప్సాయాం। కాంక్షతేకాంక్షా।
ఈహతేతి ఈహా। ఈహచేష్టాయాం। వాంఛతివాంఛా। వాంఛి ఇచ్ఛాయాం।
[margin: ౩౪]
లభ్యమిచ్ఛాతిపాలా। ధులభ్యత్రా। మనోరథోయసత్వనఃమనోరథః। తమ్యతేతామః। తముత్తాంతా। అభిలషతియేనే
తభిలాషః। లష్యతాంతా। ఇచ్ఛానామాని। లసతేలాలసా। లసన్లేషగాత్రవనలనేలాః। చలవరాభిలాషనామ। ఉపన
మాద్ది అదివర్గమోంగ్రతపసాధిః। ధమర్గబింవాయాం। ధమర్గబింవాయానానామ। అధియుక్తేదైన్యమనేనాధిః।
తుద్రాఖ్యారగాప్రాం స్వగాయోకి। మనోవ్యధానామ। చింతప్రతేచింతా। చితిచింతాయాం। దారిద్ర్యాదినాతితర్కే
నామ। స్మర్యతేస్మృతిః। స్మృఆధ్యానే। విస్మృతస్మరణానామ। ఆసమంతాధ్యాయతే ఆధ్యానం। ధ్యైచింతాయాం।
ఉత్కంఠితాత్మకస్మరణనామ। ఉత్కంఠా। ఏతావార్థ ఇతి వగాంతి। ఉత్కంఠతే ఉత్కంఠా। కంఠకోకే। ఉత్కలతే ఉత్క
లితా। కలసంఖ్యానే। ఊత్సుకనామనే। ఉత్సాహవారాతే ఉత్సాహనాం। గవారమఙ్గగౌ। వ్యవసీయతేవ్యవసాయః। షోం
తకర్మగి। ఉద్యోగనామనే। వరసత్వతత్త్వవిశేషం। అతివ్యత్తి సతింతేనోద్యోగనామతేశిరసిపటుఇవాఖ్యాదకర్కతపఠః।

ఇతి పాంతే వివిగతా। ప్రకారణనామనే। పతావశాబితాని। ప్రతారణాస్యేవతికేబత। ది యువం ప్రాంతి ఇంద్రి యాణాం ప్రనిద్రా।
ప్రాకుపాణ్యయాం గతా। అయత్ర దేశ తేశయనం। శజ సమాప్తి। సవ పంతి యత్ర సాప్వపః। సవ పత్ర్య। ఇష్టపవయనే। సంది
శంతత్ర సంవేశః। వివ ఉప వేశే నే। నిద్రా నామాని। తతం ఇంద్రి యాణాం గోం విస్తార రం ప్రాతవి వంద్రే। వం ప్రాతంప్రే। ప్రాకువాణ
యాణాం నతో। ప్రమీలంతి న యన నాన ప్రమీలా। మీలని విరాలనే। మ పశ్య మోప జనిత ఇంద్రి యాణా వరణ నామన।
క్షుపేంః కుటిలతా ప్రకుటిః। భ్రుకుటిః। భ్రూకుటిః। భ్రుకుంశ్చ। భ్రుకుటిః కుటిలతానామాని। అసామాన్యదర్శితరదర్శి। విస్తృ
త నామ। సంసిద్ధి భవతి సంసిద్ధిః। విదశ వాన్యం। ప్రకృతి యతే ప్రకృతిః। సవ స్వరూపం సవరూపం। సవ మాత్మానం
భావతి సవభావః। యత్ర భావ తశ్లనే। నిసర్గ జతే నిసర్గః। సర్జని సర్గ। స్వభావ నామాని। దేవధైవ ప ధూః। ధుతే పర్తేం పవ।
కంపతే కంపః। కబిచలనే। కంప నామని। అయ అణ్డే సాతి విధాన స్తుతి గాః। ఉ గావిధాం సాయాం। అన్యస్య ఉపాఽఽర్థ ఉద్ద
గః। మహోత్సవే జానైర్వహాః। మహాపూజా యాం। ఉత ఉద్ధవం వాయా యు ంతే జనా ఉద్ధవః। ఉత ఉద్ధవం జనా స్తవం
లభత్ర ఉద్ధవః। ఉత్సవ రణే। ఉత్సవనామాని॥ ఇత్యమరకోశ వివృతానాం బ్యాఖ్యవర్గః॥ ॥అధోభువనమధో భు
వనం। పతతి తస్మి న్నితి పాతాలం। పత్లగతా। బలే సద్మ బలిసద్మ। రసా యాః ప్రథమాయాః తలం రసాతలం। నాగా
నాం లోకః నాగలోకః। నాగలోకనామాని। ఛ్రం గార్తం గంతరృతం కృతాఖ్యపాకరతి కుహారః। హ్యత్ర్యపాంగాః। తమః
సాంత వాతి వి సాపయతి విధా। కువార వి సాపనే। సుష్టు స్ర్తి గమయతి నభిరం। ఖోంత కృణాతి। విద్రియతే వివరం॥=

॥ అ॥ ప్ర॥ దుత॥ ప్రియాంబి స్నవాత్రి రమణానాం రతిహాసాదినామాని । వ్యాజవిష్టి ప్రతీతి వ్యాజః । అజగవిక్షేపణయోః । అపదిశ్యతే అపద్రూం
పేణా అపదేశః । దిశ అతిసర్జనే । లక్ష్యతే లక్ష్యం । లక్షదర్శనాంకనయోః । మిషనామాని । క్రీడతి క్రీడా । క్రీడ విహారే । కేల
తి కేలిః । కేలశ్చలనే । కుర్దతి కూర్దనం । కుర్ద క్రీడాయాం । విహారనామాని । అంగం జీవతి ఘర్మః । ఘృక్షరణాదీ
ప్త్యోః । నిదహ్యతే నిదాఘః । దహ భస్మీకరణే । నిదాఘస్తాపో జాతో అస్మాదితి స్వేదః । ఞిష్విదా గాత్రప్రస్రవణే । =
స్వేదనామాని । ప్రతీయతే ప్రియా । త్రితృపలయః । తిజ క్షమాయాం । శ్వాసోచ్ఛ్వాసనామ । అవహీయతే గ్లాయతే గ్లా కామా
త్ర అవహిత్థా । జీవస్తత్త్వగ్రహిత్థా కారసుప్తినాము । సంవిజ్యతే సంవేగః । విజ భయచలనయోః । సంభ్రమతి యేన సంభ్రమః ।
భ్రము అనవస్థానే । సంభ్రమనామ । ఆసమంతాద్వృత్తం తద్వృశ్యతే తం । మురశ్ఛేదనే । సామర్షహాసనామ । స్మియతే స్మితం ।
ష్మిఙ ఈషద్ధసనే । హాసస్య నామ । విహస్యతే విహసితం । హసేర్హసనే । మధ్యమహాసనామ । రోమాణి అంచంతి రోమాంచః ।
అంచు గతిపూజనయోః । హృష్యంతి రోమాణ్యనేన రోమహర్షణం । హృష తుష్టౌ । పులకోద్గమనామాని ।
క్రందత్యనేన క్రందితం । క్రది ఆహ్వానే రోదనే చ । రోదత్యనేన రుదితం । రుదిర అశ్రువిమోచనే । క్రోశత్యనేన క్రుష్టం । క్రుశ
ఆహ్వానే రోదనే చ । రుదితనామాని । జృంభతే జృంభః । జృంభ గాత్రవినామే । నిద్రావసానే ఆ
రంభః । శారీరమవికాసవిశేషనామ । విప్రలభ్యతే విప్రలంభః । డులభష్ ప్రాప్తౌ । విసంవదతీతి విసంవాదకః । వదవ్యక్తాయాం వాచి । అంగకృతసంవాదనామని । స్ఖలతీతి స్ఖలనం । స్ఖల చలనే । లింగ్యతే లింగం । లిగి గతౌ । లింగం

స

దేవయోనిసపర్ణనామమన। గోనాశివనాసికాయస్యగోనసః। తిలవిష్ణహ్యతత్తితిలిత్సః। తిలసిన్నవానే। తిలింగఛతిహోతే
తిలిగతాం। ఆంధ్రభాషాయాం చిలిమారి। గిరతీతిగరః అజస్యగరః అజగరః। గ్యానిగరణే। అజోనిత్యోగ్యగరోవిషం
యస్యేతివా। శేతేతస్యథతమితిశయుః। శజ్ సప్పె। వాహాంగతింస్యేతివాహసః। సూర్యవిశోంసాయాం। వహాతిస్రాగౌ
నః। ఆత్మవశంప్రాపయతివా। వహప్రాపణే। ఆంధ్రభాషాయాం పెనబాము। అలంనిరతిభైతానితిఅలగర్దః। జ
లేవ్యాళోజలవ్యాళః। నరుతత్యృ। రాజిలాంతిరాజిలః। లాఆదానే। డుండతీతిడుండుభః। డుండినిమజ్జనే॥
డుండుభ ఇతిభాషతేవా। నిర్విషధివజాహొవముఖసర్పనామాని। మాలుధానః ధానంస్థానమస్యమాలుధానః। మా
మరెడుపూరెఅవామాలయలావాత్వి। మలుకంబాము। నిర్మచ్యతేకంచుకేనెననిర్మోకః। ముఞ్చమోక్షణే। ముక్తః
కంచుకసర్పనామ। సర్పతీతిసర్పః। సర్పగతౌ। పృదాకుః। పర్దకుత్సితే। ఆభుగ్నకాయతుంఖుపంప్రియ
తేభ్యాయఘ్యతీతివా। ప్లాజ్వాత్యయోమె। భుజేనగచ్ఛతీతిభుజగః। భుజకౌటిల్యే। భుజఃసర్పదేహఃతేనగ॥
చ్ఛతీతిభుజంగః। భుజంగమశ్చ। అంహాతేఅహిః। అహిగతౌ। ఆశీఃదంష్ట్రాయాం। శీఘ్రవత్యేతిఆశీవిషః। ఆశీరు
రగదంష్ట్రాయాం। విషమస్యభరోవిషధరః। చక్రంమండలాకారమస్యాస్తీతిచక్రీ। దష్టుంవ్యాడయతీతివ్యాళః। అ
డ ఉద్యమే। కుటిలంసర్పతీతిసరీసృపః। సృప్ గతౌ। కుండలయోగాత్కుండలీ। గూఢాఃపాదాఃయస్యగూఢపాత్।
చక్షుషీశ్రవసీయస్యచక్షుశ్రవాః। కాకోలస్యేవోదరంయస్యకాకోదరః। కాకోలోవిషవిశేషః ఉదరేయస్యేతివా।

॥అ॥ప్రా॥౮౪॥ వక్ష్యే వర్గాణాం। బిలం భిత్తే బిలం। బిల భేదనే। ఛిద్యతే ఛిద్రం। ఛిదిర్ ద్వైధీకరణే। వివ్రియతే వివరం। ఉణ్ సర్వమిశ్రం ఘనం। వధ్యధృశ్యయ
వలనే యోగ్యః। శాతి సర్వగతస్థానేషు మేనకబ్జా యతే కుహరం। కుహ విస్మాపనే। కుహ మతే ప్రకాశితే వా। సువదపత్ర। గర్తం। శ్వభ్రం=
ఉపతిష్ఠి రంధ్రం। రధ హింసాసంరాద్ధ్యోః। రదతి వా। రద వితే। సుషం పరివర్త్యతే। ఛ్రతి పతతి కూప్యం। అవృగతా=
ఉపచ్యతే శ్రీ పచ్యతే వర్గాదిక్రమ సార్వ్యం వహా। దున ప్రజ జడం। తునః సంతానే ప్రమాద పవివాక్ సుష్టు సపతి సుషిః। సా చ ఛిద్రం
నిః। బిలనామాని। గరతి గే చ్చా సహాదితం గర్తః। గలాని గరగతే। అవతభ్యస్మాత్ యారాశి కమివప్రవధుః। అవప్యతే పదా
వితిరత్రేతివా। అవరోహణే। భూతవస్తు నామాని। సుషిరస్యాస్తీతి సుషిరం। సరంధ్రమే గోపది నామ। అంధకారే తమతి స్రావన
రితిబనే తచ్ఛంధకారః। ధ్వనం తద్వత్ర పంథాన ముపగచ్ఛంతో జనా ధ్వాంతం। ధ్వన శబ్దే। తమ్యతే తమః। తిమిరం చ
తమ గ్లానౌ। తిమ్యత్యనేన తిమిరం। తిమ ఆర్ద్రీభావే। తమ ఏవ తామిస్రం। తమిస్రా శబ్దాత్ స్వార్థే అణ్। సప్త యోగాః।
అంధకారనామాని। అంధం తమః అంధతమసం। అంధయతి జనానాం దృష్టిమితి వా। అంధదృష్టౌ సంపాశే। గాఢ=
ధ్వాంతనామ। అవకృష్టం తమః అవతమసం। క్షీణధ్వాంతనామ। సమం తాద్ తమః సంతమసం। విస్తృత తమో నామ।
పద్మాభం నాగం తతి నాగాః। అహిగతా। తద్రూపః అవపాత్యనితాత్ దృప్తే ఉరగాః। దేవతా యోనిసర్పనామాని। కేవ వారిః
రశ్మి శ్లిష్టి కేశః। అంతర్గతే విశ్రుత్యే వా। విశ ఆశ్లేషే ఆపత్ ఓరగే। నవిధ్యతే లం తో సర్పాణాం తః। దివ్యసర్వ
నామని। వసతి పాతాళే వాసుకిః। వస నివాసే। వసుక స్యాపత్యం వా సుకిః। సర్పాణాం రాజా సర్పరాజః।

దుష్టా గతి దుర్గతిః। నరకనామాని। తప్యంతే పాపినోఽత్ర తపనః। తప సంతాపే। అవచ్యంతే రక్ష్యంతే స్యాదవీచిః। అవరక్షు
ణే। అవచ్యంతే ఖాద్యంతే ఇతి వా। విగతవీచిః ప్రాప్తిర్జనతాం తపనమాదనేషు। అవీచిః స్త్రీపుంసయోః। రురుః సర్పః ఖం చ
రవ్యాంత్ర రౌరవః। మహాంశ్చాసౌ రౌరవశ్చ మహారౌరవః। సంహన్యంతేఽస్మిన్నితి సంఘాతః। సంఘాతస్త్రివాహాతః।
హానవారం సంగతేఽత్యః। కాలోనయతే మయా యామినసూత్రాణి కాలస్త్రిస్మిన్నితి కాలసూత్రం। ఇత్యాది నరకభేదనామాని।
ప్రకృష్టేన నరకమితా ప్రేతాః। నరకసంబంధిప్రాణినామ। విగతం తరణం నిరసారణమత్ర వితరణం। వితరణో నర
కేఽఖవాస్వై తరణీ। విగతసారణీ సత్త్వారోహాత్ర వితరణోః। వితరణౌ పాపాశుభనావా। విగతా తరణి నౌః కర్తైత్రితి వా। వితర
ణీః వితరణీరేవ వైతరణీ। నరకసింధునామ। నలక్ష్యతే అలక్ష్మీః। లక్ష్మీ దర్శనాంకనయోః। ఋతి స్వస్త్యాసాం స్థి
ప్తాం వాని ఋతిః। అభాగ్యనామని। విశతపున యాయ నరకం విష్టిః। విశ ప్రవేశనే। ఆజవతి యయ యాం నరకం ఆజూ
ఆజూః। ఋజ గతౌ। నరకే హాకాక్రోశనామని। క్రియతే ఇతి కారణా। క్రియాహింసాయాం। యాతనా యాతనాం
యాతనా। యాత్రాంతకరో। తీవ్రవేదనానామని। పీడయతే యయా యయా పీడా। పీడ అవగాహనే। బాధ్యతే యయా యయా
బాధా। బాధృ విలోడనే। వ్యథతే నయా వ్యథా। వ్యథ భయసంచలనయోః। దుష్టాని ఖాని ఇంద్రియాణ్యస్మి
న్నితి దుఃఖం। దుఃఖమాత్రనామాని। అమనసి భవమామనస్యం। ప్రసూతే జాతం ప్రసూతిజం। దుఃఖవిశేషనా
మని। కష్యతే ఇతి వా కష్టం। కృచ్ఛ్యతే ఇతి కృచ్ఛ్రం। కృచ్ఛ్రేతి దృష్టే ఆవిర్భవతి కృచ్ఛ్రం। కృప విదృష్టనే। ఆ సమంతాద్భీలయం

॥ అ॥ ప్ర॥ టీ॥ ఖగాః అన్యసంతతి ఖగః । ఖవాహ్యః ఖగా మో౦ త్వగాలవి దవేకకరః । కేశాదివిరం ఖాం ఖానాం । దవే ఖగో వకరః శాలాకలరవ్య
వా । దీర్ఘం పృష్ఠం అస్య దీర్ఘపృష్ఠః । ముష్టిమార్గ దంశతీతి దందశూకః । దంశ దంశనే । బిలే శేతే బిలేశయః । ఉర
సా గచ్ఛతీత్యురగః । పన్నగః పన్న గచ్ఛతీతి పన్నగః । భోగో దేహః సోఽస్యాస్తీతి భోగీ । జిహ్మం గచ్ఛతీతి జిహ్మగః । పవ
నో అశనమస్య పవనాశనః । సర్పనామాని । అహేః శరీరం భోగః । విషాస్థ్యాది నామ । స్ఫుటతీతి స్ఫటా
స్ఫుటా । స్ఫుట ఫణ స్ఫుటః ఫణా । ఫణావత్యేన యా ఫణా । ఫణా నవ । దర్వీ నామ । ఉచ్ఛిష్టం చ త్యక్తం ముక్తం । కం
నిర్మోకః । నిర్ముచ్యతే నిర్మోకః । సర్పకంచుకనామ । క్ష్వేడయతి క్ష్వేడః । క్ష్వేడ అవ్యక్తే శబ్దే । అత్తారం గరయతి గరళం ।
స్థానినరకాః । దేశానాం విశేష్యవిశేషం । విషవధార్హా । విషవధికృత్యం పుంసి క్లీబే చ । విషనామాని । కాకోల కాలకూట హాలాహలాః ।
కాకోలవత్ కోలయతి హాలాహలసంజ్ఞః । కాలవర్ణత్వాత్ కాలకూటః । హాలాహలః । హాలమితి జఠరం హాలాహలః । హా
లవివేచనే । సురాష్ట్రదేశభవః సౌరాష్ట్రికః । శుక్లదేశభవః శౌక్లికేయః । బ్రహ్మణః పుత్రో బ్రహ్మపుత్రః । ప్రదీప
యతీతి ప్రదీపనః । దీప దీప్తౌ । దారయతీతి దారదః । దారదనాగవిశేషశ్చ భోవా । వత్సనాభవనాభిరస్య వత్సనాభః ।
అమీ నవ విషభేదనామాని । జాంగలివిద్యా జాంగలమిత్యుచ్యతే అస్యాస్తీతి జాంగలికః । విషవైద్యనామ ।
అహితుండం వేత్తి యః స అహితుండికః । వ్యాళగ్రాహీ వ్యాళగ్రాహనామ । ఇతి పాతాళవర్గః పాతాళభోగివ
ర్గః ॥ ॥ నారకం నరకనమూహః స్యాన్నారకః । నరకస్య తన్నామ । నిర్గతః అయోఽస్మాదితి నిరయః ।

జనత్రే తుభ్యదకం। జుందిశ్లైదనే। పీయతే పాదః॥ పాపానే। పాతి విపా। పారక్షణౌ। పృష్ఠాతి సస్న్యదితమితి పుష్కరం। పృష్ఠపృష్ఠౌ। స
ర్వతోముఖం। యస్య సర్వతోముఖం। అమృతత్వం చః। అమరగవాదిషు। ముఖమనేన అంత్రతేవా। అజరజరత్వే। భు
వతత్వర్ణాః। భువగతా। భుజతివా। భుజనతా। తూయతే తోయం। తూయా అవరగౌ। పాతవ్యం పానీయం। ని
యుపతే నరం। నీక్షిప్రావగౌ। క్షీయతే క్షీరం। క్షిదివాసగతౌ। క్షీప్రయం వాక్షాతుః। ఘనస్యతేవా। ఘనక్షదనే। అంబతే
ముఖమనేన అంబు। అంబశబ్దే। సంవృణోతీతి సంవరం। వృఞ్ వరణే। శం సుఖం వృణోతీతి శంబరం। మేఘస్య పుష్పం మేఘ
పుష్పం। ఘనస్య రసః ఘనరసః। జలనామాని। అపాం మయం అంమయం। అపాం వికారః ఆప్యం। తరంగాదినామాని।
భజ్యతే భంగః। భంజో ఆమర్దనే। తరతి తరంగః। త్రూ ప్లవనతరణయోః। ప్లవనం మజ్జనం తరణం లంఘనం ఇతి ధా
తువృత్తౌ ఉక్తం। తరతి యస్మాత్ జలం [illegible] తత్వధః। ఋచ్ఛతీతి ఊర్మిః। ఊర్మివీచిః। వీచిం సాయం। వ్యతివా। గతౌ। ఊర్
మ్యాదిస్త్రియాం। స్త్రీపుంసయోః। వేతి వ్యత్యాయః। గచ్ఛతి వీచిః। వగవాదిషు। వీచిస్త్రీ లింగాం। తరంగనామాని। మహతః
ఉద్భవః। మహోల్లోలః। ఉల్లోలః। తం ఉద్భవం ఉల్లోలతి కల్లోలః। లుల సంచలనే। మహాతరంగనామనీ। ఆవర్తః వర్తవః
ద్ధ్యమ్ముత వర్తవర్తః। వృతువర్తనే। అంభో భ్రమణనామ। పృషంతీతి పృషంతి। పృషుసేచనే। చక్రాణాం వనపుంసకలింగః।
పృషసేచనధాతుజః। పృషచ్ఛబ్దః। బిందతీతి బిందుః। బిదిఅవయవే। విగతః పృషతా ధారా సచ్ఛతీతి పృషతః। పృషన్తి
పార్శ్వే బిందునామాని। వంకనాదపత్రాణి। వతికాంబుచి। చక్రాకారేణ నానుస్రుతి చక్రాణి లితాపాతః। జలనిర్గమారూపం

॥అ॥గ్ర॥౭౮॥ లాతి వార్య ఖలం। లాదానే। ఖలీ శపి దానా నామాని। పీడాద్యా ఖలాంతాని నామాని దుఃఖానాం నవ తే త్రిత్రిష్వేషాం ఖేదర్థగామి
యుత॥ ॥ఇత్యమరకోశవివృతౌ। నరకవర్గః॥ ॥సమ్యగున్నత్తేతి సముద్రః। ఉంది క్లేదనే। సముందాన్ముదం శాతీతి వా। అ
పాం ధీయంతే త్రేత్యబ్ధిః। మరాభుదా యాం కూపం ఖువం న పృణోతి త్యకూపారః। పృ పాలనపూరణయోః। అవారం
పారమస్యేతి సు పారావారః। సరితాంపతి స్సరిత్పతిః। ఉదకమత్రాస్తీ ముదన్వాన్। ఉదకానస్యస్తు దధి యుస్యంతె ఉ
దధిః। స్యందతే జలమత్ర సింధుః। స్యందూ ప్రస్రవణే। సరాంసి వసంత్యత్ర సరస్వాన్। సగరైః కృతత్వాత్ సాగరః। అర్ణాంసి సంత్యత్ర
సంతీత్యర్ణవః। రత్నానామాకరః రత్నాకరః। జలానాంనిధిః జలనిధిః। జలాని ధీయంతే త్రేతి వా। యాదసాంప
తిర్యాదః పతిః। అపాంపతిః। సముద్రనామాని। క్షీరముదకం యస్య స క్షీరోదః। లవణముదకం యస్య లవణోదః। ఏవ మా
అపరేత దధ్యుదః। ఘృతోదః। సురోదః। ఇక్షూదః। స్వాదూదక ఇతి। ఇంద్రేణాపి యంతె ఆపః। అప్స్త్రీ వాచ్యప్తా। బహు
వ్వుదకం వ్యగోత వా। వారి। వృ వరణే। సరతీతి సలిలం। స్న్నకతౌ। కామ్యతే తృష్ణైరితి కమలం। కము కాంతౌ। జలతి జ
డీభవతీతి జలం। జల ఘాతనే। జడం వా। పయత ఇతి పయః। పయ గతౌ। పీయతె వా। పా పానే। కీలాజాల అలయ
తి వారయతి వా కీలాలం। అల భూషణపర్యాప్తివారణేషు। అనేన మృత్యు యతె అమృతం। జీవత్యనేన జీవనం। జీవ
ప్రాణధారణే। భువంత్యంకురాదికము స్మాద్భువనం। వన్యతే వా పద్యతే వనం। వన సంభక్తౌ। కామ్యతే తృష్ణైః కం। కము కాంతౌ।
అనంత్యనే జీవంతి అంధః। అన ప్రాణనే। కం సుఖం బధ్యతే క బంధకము వా పాథః। కం సుఖం బధ్నాతీతి వా। బధ బంధనే।

౩౮

38

ఉప్లవతే ఉడుపం। ఉడువత్ జలజాతం తుసంతానే। ప్లవంతే యేన ప్లవః। ప్లవ గతౌ। కోలతి సంస్త్యాయతీతి కోలః। కుల సంస్త్యా
నే బంధుషు చ। సంస్త్యానం సంఘాత ఇతి ధాతువృత్తౌ ఉక్తం। త్రీణి ప్లవనామాని। స్రవతః ప్రవర్తత ఇతి స్రోతః। స్రు గతౌ। అత్ర
త్రిస్రోతాంబుసరణా నామ। ఆతరంత్యనేన ఆతరః। ఆతారపణ ఇతి వా పాఠః। ఆ ఉప్లవతే ఆతారపః। ఉడువత్ జలజాతం తు సంతా
నే। నదీతరణాయ నావికదేయ పణ్యనామ। ద్రవతి జలమత్ర ద్రోణిః। ద్రు గతౌ। కాష్ఠపాషాణాదినిర్మితాంబువాహినీ
నామ। సముదితానాం యాత్రా సాంయాత్రా సాంయాత్రా యోజనమస్య సాంయాత్రికః। వణిక్ పోతవణిజౌ ద్వే నామ। కర్ణం స్తో
త్రం అరిత్రం చ తత్ ధారయతి కర్ణధారః। నావా తారయతీతి నావికః। నౌ తారకనా
మనీ। పోతం నియమయంతీతి నియామకాః। యమ ఉపరమే। పోతవాహనామ। కూపప్రతికృతిత్వాత్ కూపకః॥
గుణేన రజ్జ్వా బద్ధో వృక్షో గుణవృక్షకః। పోతమధ్యస్థస్తంభనామనీ। క్షిప్యతే నౌకా యయా క్షిపణిః। క్షి
ప ప్రేరణే। నౌప్రేరణదండనామ। ఋచ్ఛతి నౌకా అనేన అరిత్రం। ఋ గతౌ। కేజలే నౌకాయా నిపాతయంత్యనేనేతి కేనిపాతనం।
పత్ల గతౌ। నౌదండనామనీ। అభ్రయతి ప్రోతే లవణం పాతయతీతి అభ్రిః। అభ్ర గతౌ। లవణాదిఖననకాష్ఠకుద్దాలనా
మ। సిచ్యతే యత్ పాత్రం సేకపాత్రం। సిచ్యతే అనేన సేచనం। షిచ క్షరణే। పోతరంధ్రప్రవిష్టజలస్య బహిస్సేచనాయ నిర్మిత
దారుపాత్రనామనీ। యానాయ పాత్రం యానపాత్రం। పూయతే తాలత్రమిణా పోతః। పూ యూ వికరణే। వహిత్ర
నామనీ। సముద్రే భవం సముద్రియం। త్రిషు కేషుం సముద్రియా ఆపః। సముద్రియం లవణం। సముద్రియం సారం ఇత్యాది।

॥ అమ్బు॥ తీర॥ కృపటం ఖాతావనికావ్యం తి పుటుభేదాః । ఖ్యమంత విఖ్యమాః । ఖ్యముఖలనే । జలాన్యస్మిన్ నిగళ్యంతి జలనిగళమాః । జలనిగ-
మనామాని । కూలతి స్వరకతి । నివారయతి కూలం । కూలత్రయ వరకరి । రుంధే వారి రోధః । రుధిర్ ఆవరణే । తరంతన్యస్మా తీ-
రం । తృణాప్లవనవరణాయో । ప్రతీరం । తరుతీతి తటం । తరుఉచ్ఛ్రాయే । తీరనామాని । పారం తటేఉత్తరణయత్ రూప-
మానపతే పారం । పారతి రతికర్మసమాప్తౌ । పరతీరనామ । వాఉదకమత్ర నవిద్యతే తదా ఖిదపి తి అవారం । అవారకతీరనామ । వి-
యతే పాత్రం । పీజ్ పానే । ఉభయతీరమధ్యప్రవాహ పనరూప నామ । ద్వివర్షాగతాః ఆపోఽత్ర తి ద్వీపః । అంతర్గతా ఆ-
పోఽత్ర తదంతరీపం । అంతరీపం స్త్రియాం । ఉదకమధ్యస్థతటనామనీ । పులతి తి పులినం । పుల మహత్వే । తోయోత్థి-
తద్వీపనామ । సికతాలత్ర సంతీతి సైకతం । సికతావంయతటనామ । వరావారోదంతోఽనిషదంత భత్ర నిషద్వరః । జమతి గతి జం-
బాలః । చము ఛము జము ఝము అదనే । పచ్యంతే పచ్యజ్జంతే గంధ్యాంగం పదానస్మిత్తి తి పంకః । పచవ్యాకేరకరణే । శీయత్య
తే పాదావత్రేతి శాదః । శద్లృశాతనే । కర్దతే తి కర్దమః । కర్దకుశబ్దే । కుత్సితశబ్దే । కర్దమనాంయమాం । పంకనామాని । జల
జలము భవసతి మ్బే మూఠోక్షై జలలోఖ్యావసాః । శ్వసప్రాణనే । పరితోజలం వహంతి తి పరివాహాః । తత్పూరం తే ప్రవృద్ధజ
లనిర్గమనాయ యత్క్రియతమార్గనామనీ । నవల్పకూపకాః తూపతాః । మూవప్రవిక్రియయాః । విదారయంతే విదారకాః ।
భ్రావిదారణే । శుష్కనద్యాదౌ జలలాభాయ క్రియమాణగర్తనామనీ । నావాతార్యం నావ్యం । నౌతార్యజలగా-
మ । నుదత్యనేనాః । నుదప్రేరణే । తరత్యనయాన దీం తరణిః । తరిః । తరతివాపాతః । నౌనామాని । ఉదతఉదధ్వరం

మత్స్యస్య సకశ్రాపోత సామిష్వక్త్రా యో యంత్రనామనః । పృథూని రోమాణి యస్య పృథురోమా । బాలమత్స్యభక్షక ఝష
తతి ఝషః । ఝషణాం సా యాం । మాద్యతి మాం సజీవ్యత్వ యామమత్స్యతతి మత్స్యః । మత్స్యాకార్షక్లేపనయోః । మి=
యతే దేవరకా మీనః । మీనాస్థాం సా యాం । మీనో శిష్టే పతి జలమితి వా । ఊమినిష్ఠప్రత్యే వరికే । విసరతీతి విసారీ । స్వ
గతా । విసారిణాః సంబంధి వైసారిణః । అండాజ్జాయతే అండజః । విసరతీతి విసారః । శకలం శల్కమస్యాస్తీతి శకలీ । శకు
తతి వా పోతః । శక్లశక్తౌ । శకల్యతే గ్రసితుం శకులీ ఇతి వా పాతః । మత్స్యభేదనామాని । గండతి పృథ్వీరోమాలనాద్ గండకః ।
గడి సెచనే । శకులార్భక నామ । బహుదంష్ట్రాత్వ బహువార్ప్ర దంష్ట్రా । భక్ష్యతే యాం వాక్యే ఘ పఠ్యతే పాఠీనః । పఠపత్రౌ=
యాం వాబహువజాతి యభ్యవి రుద్ధా న్నాటయతతి పాఠీ నః । పరు ఖేదనే । బహుదంష్ట్రమత్స్యనామనీ । ఉల్లుంప
తి పంకజాదికమితి ఉలూపీ । ఉపతాపె । శిశురివ శిశుకః । శిశువత్పలమత్స్యనామనీ । నడానాం వ్యాప్యని మీననడ=
మీనః । చిలిచిమః । చిలిచిమః । చిజవయనే । చిజవయనే । కృణాం సంబారి మీననామనీ । ప్రోష్ఠతి పిత్రాది
ప్రోష్ఠీ । ప్రుష్ప్రుష దాహే । శఫాక్షగతి సాధనా వయవా శరీ రోతి దీ డయతతి శఫరీ । లీ నత్వే ఘ గాయోః । శేషాణాం పఠనం
పిత్రే ష్వమత్స్యనామనీ । క్షుద్రా యమపరిమితపరిమాణా మత్స్యా నాం అండః క్షుద్రాండాః । మత్స్యానాం సంఘాతః
మత్స్యసంఘాతః । మత్స్యపోతా నిస్నదియ్యాతే పోతధానం । మత్స్యపోతసమూహనామాని । శత్రువస్తాచ్ఛ
హ్యోపితః । జలె పంజ్కతి ఇతి వద్గురః । వలతి కాలః । వల వలభిమగమనే । రాజు తేజో నస్య సంతతి రాజీవః । వకోర్తతి

॥అ॥ప్ర॥టీ॥ అభ్రిః కాష్ఠకుద్దాలాదినామ । నావః అర్ధం అర్ధనావం । నావోఽర్ధం నామ । నావమతిక్రాంతమతిను । అతీతనౌకాజలాదినామ ।
వక్ష్యమాణానాం ద్వయం బంధపర్యంతం త్రిషు వర్తంతే । ప్రసిద్ధత్వాత్ప్రసక్తాః । షడ్లింగ్వికరణాత్ తత్పరస్తాదనేష్టు । నఖాదవ్యయతే అభ్యః । వ
దల పవారణౌ । నిష్కల నామాని । కం జలం లునాతీతి కలుషః । లూఞ్ ఛేదనే । న అచ్ఛః అనచ్ఛః । ఆవిల ద్వితయం ఛేదనే
తాభ్రవిలః । బిల భేదనే । కలుషనామాని । ఖననాయ నితరాం మృష్టతేతి నిమ్నం । మృజ్ఞ అభ్యాసే । అభ్యాస సంపారంపర్య్యః
౮౦॥ గా అవవతి రితి ద్వౌ తా గభీర ప్రస్తారం । గమనేన ఖ్యేయం శాతేతి గభీరం । శా దానే । గాంభీర్యం ఖిలయ మీర రయత్నేతి గంభీరం ।
శరద్వ్రతణౌ । ఉత్తానో ధర్మనిమ్నానాసాని । ఉత్తానా ధర్మం తన్వృత్తే ప్రస్తారం । తనువిస్తారే । నిమ్నవిపర్యయ నామ । సగాధమ గా
ధం । గాధ ప్రతిష్ఠాలిప్సయోః । నవిద్యతే తలస్పర్శో । స్తే యస్య తలస్పర్శం । అగాధ నామ న । కైవర్త్తం కేవర్తః । వ్యా
కవర్తనే । మత్స్యబధ్యజీవినాయం తాంతానాం పాశైః పర్త్తౌ । చిత్ర జాలం మత్స్యబధ్యం దాశ వత్ దాశః । దాశృ దానే ।
దాశకృత్వా తి మత్స్యాన్ దదాతి దాశా । దాశ్య విరంసాయాం । మత్స్యబధ్య ధీవరః । మత్స్యాత్ప్రాప్య యత్నేతి వా । ధీవరం తా
యాం । జాలిక నామాని । మత్స్యబంధా అనేనాని ఆనాయః । ణీఞ్ ప్రాపణే । జాలవద్ధ వాత్సవతి స్తేతి జా
లం । జాల నామాని । నిష్పవన జలం పునాతీతి పవిత్రకం । పూఞ్ పవనే । శణనామ యాం సూత్రం శణసూత్రం । జా
లరజ్జు నామానీ । మత్స్యాః ధీయ్యంతే అత్ర మత్స్యధానీ । కుత్సితం వేణం తేయ మత్స్య అత్ర కువేణీ । వేణా గతౌ । మత్స్య
కరండికా నామాని । బడిశో మత్స్యం బడిశం । మత్స్య సూకరణౌ । మత్స్యాః విధ్యంతే యేన తన్మత్స్యవేధనం । వ్యధ తాడనే ।

40

జపాతకవత్ । జలూకనామాని । ముక్తాః స్ఫుటంత్యతః ముక్తాః స్ఫుటాః । సప్తుఉవితసనే । ముక్తాః శుక్త్యాం త్యతః శుక్తిః ।
ముక్తగర్భా । ముక్తానామావనే । శంఖ సవ ఖం శృణాతి మనతి శం ఖః । శృణాతి కానే । ఖనుల్లవదారశతజనసాంక్షేపః । దుః ఖం యమయతః
తిప్తా । శముఖపతకు । మం గళార్థే నాదా వ్యుత్తే తంబుః । శముకాం తా । శం ఖనామ నే । శంఖవస్థపత్రే ఖం । శత్రుకౌశలాః వి వ
సప్తం ఖం ఖనకః । నదావ్యదామ్లు త్రకం ఖనామ । శంవాం తవికంబూ కాః । వాగతిగంధనయోః । ఖర్జతిసర్పార్తపత్యేకః ।
క్షుద్రశంఖు । మండపతేమో ఖత్త కిం కింకిజాల న్నం దూకః । ముదిఖూ షుం వ్యాప్రా ఖవషార్ సుఖవతేవివ ష్టార్ ఖూః । వ
లవతిశాలూరః । శలతా । ప్లవతి ప్లవః । ప్లవగత్తా । శబ్దేనతగర్ద్ర్యగతేతి దర్దురః । దర్దురి దారకశే । ఖైకనామాని ।
శినోతి శీతతి శితే । శజశినాకనే । శిలతి వృదమితి వా । శిలఉం ఖె । ఉంఖః ఉఖ్య లయఇతి వ స్పర్థా వ్యాఖ్యాతం ।
గండూపదజాతిస్త్రినామ । ఖైత । వర్షాభువః పత్నవర్షా భ్వ । ఖైక జాతిస్త్రి నామ । జలం డోలతతీడుతే । డులుఖ
త్వెషైకమత్జాతి స్త్రినామ । కగతతి కర్కంగ । వర్కం పెరం సౌయతాం । మద్వతరమ తస్యభూరశ్య నావ । దర్కష్టా నామో
స్వాస్ఫ తిదునాకమా । ఆకారాం తః । దీర్ఘుర్కెం క్షాతతాప్యతార రవాప స్త్రీ ప్ర్ కెం శకా । వాసి జలాంతా నామ నే ।
జలమావలయతే త్రప్ఖలావయలః । జలసాంప్రదాకెం జలాధారః । సాధారకాంజలసేక్ష నసావల నే । కమ్లోకైర
వప్రతం । ప్రాదతేప్రాదః । ప్రాదలవప్తతేవబ్ధా । అగాధజలాశయనామ । ఆవహాయం తేరస్మిన్నావః । ఆవా
వః । వాయాదానాదనయోః । నియతంజలం పకవః పిఖంతప్రత్రనిపానం । పాపానే । కూపసవిరాపె బద్ధశిలాపటంయ

॥అ॥ప్ర॥దీ॥ గండపదమలకిః। వర్ణవశాత్। విమ్యవతి తిమిః। తిమి ఆదిభూతే। తిమిం గిరతి తిమింగిలః। స్వాదిగణనాదే। ఏవమాదిని
ఝషవిశేషనామాని। యాదాంతి యాంతి వా లమవాన్ని ఖరాం తుం ప్రయత్నం తరవం తి యాదాంసి॥ యద్వి ప్రయ
త్నా। క్రూర జలజంతునామ। శిమార్గ వారాత యత వి శిశుమారః। మహ్య జ ప్రాణి వాచ్యాని। ఉనక్ర ముఖం ద్రః। జుంది క్లైద
నా వంకతే రక్షత కం తవః। వశివం క్రాలయాం। మాయాం కరోతి విమకరః। ఏవమాదిని యాదో మొ క్లైదనామా
ని। క్రాం భరా మోతి యుక్తాత్ర కుళీరః। విజక్లైషగా। కులీరా క్రాః కరవి వరవా కారయ కతులీరః। కరక
కర్కటక జనిన్ కర్కటకః। కర్కటకనామానిం కంబలం బహుతి ప్రాణి శంఖస్య గో యమామక్షః। కు
శవ్యాం నా యాం। జలనేమకితి వసతి కమఠః। మఠము దనివాస యోజ: కూర్మ్యతే యుజ్య త్రాణినా। కమ
లాంతః। కచ్ఛపః। కచ్ఛప ఇతి కచ్ఛపః। పానాని। కూర్మనామాని। గ్రహతి తి గ్రాహః। గ్రహి అవదాన। అవ
హార ఇత్యవహారః। వ్యా జ్వ హార శారే। మకరం గమాన వ్యమకార నామని। నక్ర ముఖ్యతి నక్రః। క్రమ పాదవిక్షేపే। కుంభీరో
గణా: నిర యుతతి కుంభీరః। కురక్షేపే। నక్రాక్షర మత్స్య నామని। మత్స్యం లవణ తి క్రాణ వి తంపినా। గండూపః
శరీర గ్రంధయువ వపద్రాని అయసత్వ గండూపదః। మృదాదికం తింతి కిస్తులవి లుపన యుతి తింతులుకః। మలుప వన
యని। లతారూపపాంతులకక్రిమి నామాని। నిజవాతి బలం నివాతా। జీవాత్రాణి। నడ్వుతరినిరాచితా।
నడువరి వైస్థనే। జలచర ప్రాణి విశేష నామని। రక్తం పిబతి రక్తపః। రక్త పాదవితా। జలవేలా తోయసర్వజయాతా।

౮౧

41

ఆసమంతాదుప్యతే అంభోభిః ఆపాపః। పతాకః తరుం పర్వతః తేజలాధారనామాని। నదతి జలవేగేన నదీ। నద అవ్యక్తే శబ్దే।
సరతీతి సరిత్। స్వగతా। తరంగా అస్యాం సంతీతి తరంగిణీ। శైవలమస్త్యస్యా ఇతి శైవలినీ। తటాని సంత్యస్యా ఇతి తటినీ। హ్రాదో
స్యామస్తీతి హ్రాదినీ। హ్రాదో ధునోతి పాపం ధునీ। భూమిం కషతి పరస్పరం ధునీ। స్రోతః అస్యా అస్తీతి స్రోతస్వతీ। ద్వీపాస్సన్త్యస్యా
ఇతి ద్వీపవతీ। స్రవతీతి స్రవంతీ। నిమ్నం గచ్ఛతీతి నిమ్నగా। ఆపామయం పన్థా అపం నగచ్ఛతీత్యాపగా। నదీనామాని॥
సప్త నామ్నాం ఖం గచ్ఛతీతి గంగా। విష్ణుపదోద్భవా విష్ణుపదీ। జహ్నోస్తనయా జహ్నుతనయా। సురాణాం నదీ సురనిమ్నగా।
భగీరథస్యాపత్యం స్త్రీ భాగీరథీ। త్రయః పన్థానః సమాహృతాః త్రిపథం తేన గచ్ఛతీతి త్రిపథగా। త్రీణి స్రోతాంసి యస్యాస్సా
త్రిస్రోతాః। భీష్మం సూతే భీష్మసూః। భాగీరథ్యాం భీష్మసూః। గంగానామాని। కలిందపర్వతోత్పన్నా కాలిందీ। సూర్యస్యాపత్యం
స్త్రీ సూర్యతనయా। యమయతీతి యమునా। శమనస్య యమస్య స్వసా శమనస్వసా। యమునానా
మాని। రేవతే విన్ధ్యాద్రేవా। రేవా ప్లవనగతౌ। నర్మ క్రీడాం దదాతీతి నర్మదా। సోమాదుద్భవా సోమోద్భవా
స్యాత్ సోమోద్భవా। మేకలాద్రికన్యకా మేకలకన్యకా। నర్మదానామాని। కరతోయా జ్ఞాతా కరతోయా
యా। సదా నీరమస్యా అస్తీతి సదానీరా। గౌరీభర్తృ జల జాతనదీ నామని। బాహు బలం దదాతీతి బాహు
దా। సితమంబు వహతీతి సితవాహినీ। సైతవాహినీ త్రిపాశః। కార్తవీర్యస్య వాహిత నదీ నామ। ముక్తో వహం యా
ద్రావయతి శతద్రు మదతి శతద్రుః। శుతుద్రిర్వసిష్ఠముక్తి భయాత్ శతధా ద్రవతి శతద్రుః। ద్రుతగతా శుతుద్రిః నామ శతద్రుః సప్త। త్రి।

॥అ॥ప్ర॥టీ॥ జలద్రోణీ నామ స్త్రీ॥ అ॥ సంతప్యతే నేన సోయం అంభః॥ అన ప్రాణనే ప్రాణాసంజీవనమిత్యుక్తం తద్వ్యత్యా॥ జలం ప్రజవారిత్యిప్ర=
వాహః। జవారిత్యాగే। ఉప్యతే ఆపో త్రిష్వపి ఉప్యతే। ఉదపానాని పియ్యంతే అత్ర ఉదపానం। కూపనామాని। జలఘటీయో
నియ్యతే జలాం త్రికమనేన నేమిః। నేమిః త్రికా పుంసి త్రయాణాం దారూణాం సమాహారః త్రి। అగాధకూపజలాకర్షణార్థం
కూపోపరి నిర్మిత త్రిదారు యంత్రనామాని। ఇష్టకాభిః పినహ్యతే పినాహః। నాహ బంధనే। పినాహ ఇతి పాఠాంతరః। తే
నాపి స ఏవ ధాతుః। కూపముఖజలబంధననామ। పుష్కరముదకమత్రాస్తీతి పుష్కరిణీ। ఖన్యతే ఖాతం। ఖను అవదారణే।
కృత్రిమజలాశయనామనీ। న ఖన్యతే అఖాతం। దైవైః ఖన్యతే దేవఖాతకం। అకృత్రిమజలాశయనామనీ। తటాన్యకతి
కుటిలం యద్ధావతి తద్గ్రాహో ప్యస్మిన్నితి తటాకం। అకల గకులయోః గతౌ ప్రవాహైః తటాని పాదయతి వ తటాకః
తి నామాంతః। తల తడ ఆఘాతే। పద్మాకరనామ। కముదకమాసత్యత్ర కాసారః। సరోవలాంబు పాప్యా సం కుత్సనమియత
తి కాసారః। బుల గతౌ। సరతి ప్రవహతీతి సరసీ। సృ గతౌ। సరః। సాంతోయం। సరోవల వతి మహాజలాశయనామాని। వే
శాంతాదయో సి [illegible] శంతతీతి వేశంతః। విశ ప్రవేశనే। పలంతి మహా వాశాదయోత్ర పల్వలం। పల గతౌ। అల్పసరోనా
మనీ। వప్యతే పద్మాదికమస్యాం వాపీ। డువప్ బీజతంతుసంతానే। దైర్ఘ్యాదీర్ఘికా। దీర్ఘచతురశ్రతయా ఖా
తజలాశయనామనీ। పరితః ఖన్యతే పరిఖా। ఖేయం చ। దుర్గవేష్టనఖాతికానామనీ। ఆధ్రియంతేఽత్ర ఆపోత్ర ఆధారః।
అంభోధారణగర్తనామ। ఆలీయతే ఖన్యతే ఆలవాలం। లీఙ్ శ్లేషణే। అంభః ఆవలతే అత్ర ఆవాలం। వల సంవరణే।

౪౧

42

స్య సౌగంధికం(తు) యం కైరవం। సితోత్పలనామని। శాలతే శాలూకం। శాలృ శ్లాఘాయాం। ఉత్పలాదికందనామ। వారిప
పతిఃఆపోదయేతి వారిపర్ణీ। స్థూలపాలనపూరగాంతరూః। వారికుంభయుయేతి కుంభికా। కుంభి శ్లాదనే। వారిపః
ర్ణీ కుంభీ కుంభికేతి పాఠాంతరః। జలేపరశ్య స్యలవాయూప శైవలనామని। జలేనిలీతా జలనీలీ। జలేశయేతే శైవాలం। శైవలమ్।
శీఘ్రే స్వప్నే। శైవాలనామాని। కుముదానస్య స్యాత్ సంపదే కుముదవతీ। కుముదినీ చ। కుముదవతి దీర్ఘికానామానీన
లినీ। బిసినీ। పద్మినీ। ఏవమాదినికుముదినీపద్మ। పద్మలతాభ్యాం సర్వపద్మం। పద్మసనామయాం। నలవతి శ్యబ్దతే ఛం
ద్యౌనలినం। నలగంధనే। గంధనం ఛేదః। అరాన్యైనరాన్యెంరవిందం। విద్లలాసైచ। మహోత్పలదుఃత్పలం। కమ
లోత్పలం। సహస్రంపత్రాణ్యస్యేతి సహస్రపత్రం। కేన వారిణా శోభతే ఇతి కమలం। కమలమల్లధారకే। శతంపత్రాణ్యస్య
సౌతి శతపత్రం। కుశేజలేశేతే కుశేశయం। పంకేరువాతేతి పంకేరుహం। రుహాజజ్జన్మని ప్రాదుర్భావే। తామ్య
తిరసేతి తామరసం। తమ్ముగ్లానౌ। రసఆస్వాదనే। సరస్యాం భవం సారసం। సరసీరుహంచ। బిసప్రసూనమన్య
బిసప్రసూనం। రాజీవః। రాజీవం। పుష్ణాతీతి పుష్కరం। పుష్పుష్టౌ। అంభోరుహం। పద్మనామాని।
పుండ్రతీతి పుండరీకం। పుండ్ర ఖండనే। సితపద్మనామ। కోకాశ్చక్రవాకాః నందత్యత్రేతి కోకనదం। నదసమృద్ధౌ
నందే। రక్తపద్మస్య రక్తోత్పలస్య చనామ। నల్యతే నాళః। నాళంచ। నలగంధనే। పద్మాదిదండాకారస్య నా
మనీ। మృణ్యతే మృణాలం। మృణశౌచాలంకారే। మృగణా విసంస్తాయాయామితి వాధాతుః। శద్రూగానవం తదేవంశ్వేః

॥శ్రీ॥ప్ర॥టీ॥ ప్రవిష్టానదేనామానే । విగతాః పాశాః యస్యాః విపాశా । విపాట్ । విపాశానదీనామనీ । శోణాత్ ఇతి శోణాః । శోణాద్యవర్ణగత్వాత్ ।
పారగాహ్యం వహతీతి పారగాహ్యవాహాః । వహాం ప్రాప్తా శోణానదీనామనీ । తుల్యతే తులాం వా । తుం సంస్థాయనే । నదీమాత్రే కేచిత్
త్రసేనాయ అలపక్తృత్రిమసరిన్నామ । కరాః కృగాదివిశేషాల్ల స్యాత్ స్యంతలికరావతీ । వేత్రాః వేణవదతస్యాం త్ర సంతీతి వేః ।
త్రవత్యా । చంద్రేణ భాగతస్సా నద్యస్సాన్యేంద్ర భాగా । చంద్ర భాగా బాహ్య బహుళం గిరి భాహ్యం బాహుదా । సరాం సర్వత్ర సంతీతి స
రస్వతీ । సరతీత్తృవహతీతి వా । స్యగతా । తదేశాద్ధి జాహ్నవో వెళ । ఏతాని ప్రత్యేకం నదీవిశేషనామాని । అన్యాయకర్తృ స్మావే
గావుదయః సంతప్య త్రగ్రంథకారేణ గ్రంథవిస్తరభయాన్నోక్తాః । సంభేదయంతే సంగచ్ఛంతే సరితోపరస్పరమత్ర సం
భేదః । అనేకసింధుసంగమనామ । అంభూణం యాప్తగాలతీతి ప్రణాళీ । ప్రణాళ ఇతి వా పాఠః । గాలగతా । ప్రాంసాదాదౌ
నిర్మితజలనిర్గమనామ । అభ్రోపదేతి ఘువర్ణం తే । దేవికా యాం భవం దావికం । సరయ్వాం భవం సారవం । దేవికా
సరయ్వోర్భవవస్తున్నాత్ర మేణానామనీ । సుగంధత్వ్యయోజనమస్యుష్ణాగంధికం । తేజతె హ్లాదయతే కల్హారం । హ్లాదశ్చ
హ్లాదనే । శరద్ధ్రుతవర్ణః పద్మభూమిశబవాముఖోత్పలనామనీ । హల్లతి ఖ్యమహోత్రహల్లకం । సంధ్యావద్రక్తవర్ణ
త్వాద్రక్తసంధ్యకం । రక్తోత్పలనామనీ । ఉత్పలతి తుల్యత్పలం । పలగతౌ । కాంఖవిపలతేతునలయం । పల సంచ
లనే । కువ్ల తోవలయోరితి వా । ఉత్పలమాత్రనామనీ । స్వ్రప్ప ఘుణం దతతి ఇందీవరం । ఇదివరశెలీ వశ్యా ॥
నీలాంబుజన్మేతిసప్తం । నీలోత్పలనామానె । కాముకేతాదతేకుముదం । ముదహర్షే । తేజతె రాత్రికేరవోరాంస

౮౩

43

॥అ॥ప్ర॥టీ॥ అస్య బిసస్యాంతె బిసం । బిస ఉత్పన్నే । పద్మకందోపరి స్థిత ఖుడ్గుప నామనే । భ్రమరకె మొగ్గ రసం సనోంతతి షండం । షండాదా
నే । అబ్జాది సమూహ నామ । కరతి షుష్యతి కరహాట మీ నాలసె । అటు ... ంతె ప్రా... ంతె కరహాటః । అటుపటుగతౌ । అపరివర్త
నాత్మం జలం కహాయం తతి కరహాటః । పద్మాద యః తాని ప్రతిదినము ఖిన్న ద్వారా అటంతి గచ్ఛంతి వా । కహాటాభ్యనే । అట
పటుగతౌ । శినోతి భువం శిఫా । శిజనిశాతనే । కందతి ఖుడ్గురా ధర్వం మత్తానుభవనీతి కందః । కది అహ్లాదనే । పద్మాది మూ
లనామాని । కింజ జలం జలతి జడీభవతీతి కింజల్కః । జలప్రానే । తె జడె సరతేతి కెసరః । సృగతౌ । కెసర నామనీ । సం
౪౪ వర్తయతి సంవర్తికా । వృతవర్తనే । పద్మాది నవదళనామ । వరం శ్రెష్ఠమటతి వరాటకః । అట పటుగతౌ । బీజకో
శనామ॥ ॥ఇతి వారివర్గః॥ ॥ఉక్తం స్వర్వ్యోమ దిక్కాల ధీవాక్య నాట్య పాతాళ భోగి నరక వా
రిభి స్వర్గాంగ సంగతం॥ అస్యార్థః స్వర్వ్యోమ నాట్యవర్గ సహితం । స్వర్గ వ్యోమ దిక్కాల ధీ । శబ్ద । నా
55 ట్య శబ్దాదిష్వ ఆదిశబ్దేన తద్వర్గ సహితం దేవాసుర ధీ వ్యాది నవ శాదికం స్వర్గాది పాతాళం భోగి న
రక వారిభి తాంవర్గైః సంగతం సువారాదికం తద్వర్గాణాం తత్ప్రాదేశమ ఉత్తమ ... ఇత్యాది మరసిం
హాత్మ తా నామ లింగానుశాసనే స్వర్గాది ప్రథమకాండే స్వాంగ ఏవ సమర్థః॥ ॥ఇతి శ్రీ వంగలనామ ఖ్యా
పాధ్యాయ సహాను లింగయసూరి విరచితె ప్రథమకాండ వర్గ నిబంధనం॥ ॥శ్రీగంగాయ నమః ... విశ్వ
శపకోకా కాల భైరవ ఖైప నమః॥ హరిః ఓం తత్సత్॥ శ్రీ॥

अमरकोश
सटीक
२६४

ష బబుజాంయూం|క్షారమృత్తికానామ|ఊషావాన్ = సమౌ|౫||ఊషం|అస్యాస్తీతి ఊషవాన్|ఊషశబ్దః|ఊ
షరక్షేత్రనామని|స్థలతి స్థలం|స్థలీచ|స్థలస్థానే|స్థలఇతివాపాఠః|అకృత్రిమోన్నతదేశనామాని|తృష్ణా=
యామ్రియతేత్ర మరుః|మృఙ్ ప్రాణత్యాగే|ధన్వతి తృష్ణయాత్ర ధన్వా|ధన్వమరుణౌ|నిర్జలదేశనామని|
ఖేంప్రతి పాంశతి లాంగలాదివేతి ఖిలం|లాఢానే|లాంగలాదినా నప్రహన్యతేత్ర అప్రహతం|విశేష్య
నిఘ్నౌ|అకృష్టదేశనామాని|త్రిష్వథో = జగతీ|౬||జంభ్యాశంగమ్యతే జనైరితి జగత్|జగతీచ|గము
ల్ గతౌ|లోక్యత ఇతి లోకః|లోకృదర్శనే|విష్టపతి విష్టపం|ష్టుపస్త్రపుతిఘాతే|సర్వమస్మాద్భవతీతి
భువనం|లోకనామాని|భరతస్యరాజ్ఞ ఇదం భారతం|వృష్యంతే మేఘైరత్ర వర్షం|వృషసేచనే|శరా=
వతీనద్యవధేః భూ తమధ్యదేశనామాని|దేశః ప్రాగ్దక్షిణాః|=మధ్యమః|ప్రాక్షపాతోదక్షిణాః ప్రాచ్యః|శరా
వతీనద్యవధేః భూతప్రాగ్దక్షిణదేశనామ|ఉదీచ్యాస్సహ తత్పశ్చిమోత్తరః|శరావతీనద్యవధిభూ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

వసుమతీ। వసుధారయతీతి వసుధా। డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। ఉరుగాయతె పర్వతైరిత్యుర్వీ=
ఉరుజు ఆచ్ఛాదనే। వసుం ధారయతీతి వసుంధరా। ధృఞ్ ధారణే। గోత్రాః పర్వతాః అత్ర సంతీతి గోత్రా=
తృ। గదినాగవాదీన్ త్రాయతె వా। త్రైఙ్ పాలనే। కౌతి ధనవతీతి కుః। కుశబ్దే। పృథుత్వయోగాత్పృథివీ। పృథ్వీ
చ। పృథునా నృపేన సత్కృతా వా। భారం క్షమతె క్ష్మా। క్షమూష్ సహనే। క్ష్మాయతె విధూనత ఇత్యపనాశామితి
వా। క్ష్మాయీ విధూననే। అవ్యతె నృపైరితి అవనిః। స్వయమవతీతి వా। అవ రక్షణే। మేద్రైత్యమధయోగా=
న్మధుతీతి మేదినీ। ఞి మిదా స్నేహనే। మహ్యాంతరితి మహీ। మహ పూజాయాం। అత్ర భూమ్యాదనిక్ష్మాణీతి
మహాధరణీ। శబ్దాః కృదికారాంతాః। భూనామాని। మృత్స్నా మృత్తికా మృత్తికా। కులాలాదిభిర్మృద్యత ఇతి మృ
త్। మృత్తికా చ। మృద క్షోదే। మృన్నామాని। ప్రశస్తా మృత్ మృత్స్నా మృత్సా చ। శ్రేష్ఠమృన్నామని। క్షథః=
ముర్వతీతి తుర్వరా। ఉర్వరాం సాయాం। సర్వసస్యసంపాదకభూనామ। బీజముషతీత్యూషః। ఊ

౨

2

పాతదేశనామ | అనుగతాఆపొత్రేత్యనూపం | కచ్ఛః అపం కేషంతి అయం దేశః స కచ్ఛః | కేషపాం సా
యాం ౧ | జలప్రాయదేశనామ | శర్కరా అత్రాస్తీతి శర్కరా | శర్కరిలః | శర్కరావద్దేశస్యైవ నామనీ | శర్కరా
వస్యాత్రవృత్తిరత్రాస్తీతి శార్కరః | శర్కరాదివద్భూలుటూదినామ | ఏవం సికతావతి దేశే ఆదిమౌ ద్వౌ శబ్దౌ
అపరౌ చ ఇతి చత్వారశ్శబ్దాః ఉన్నేయాః కథం | సికతా సికతిలా ఇతి తద్వద్దేశ ఏవాస్త్రీత్వం | సికత
వాన్ ఇత్యుక్తౌ శబ్దౌ సికతావస్యాత్రవృత్తిః | దేశోఽనుక్రమః | నదీమాతేవ యస్య సః నదీమాతృకః | న
ద్యంబుభిః పాతి తద్దేశనామ | దేవో మాతేవ దేవమాతృకః | వృష్ట్యంబుసంవర్ధ్యవ్రీహిపాలితదేశనామ |
సరాజ్ఞపూర్వకేం | శోభనో రాజా యస్మిన్ స సురాజా | రాజన్వాన్ | సురాజ్ఞిదేశనామ | రాజాత్రాస్తీతి రాజ
వాన్ | రాజవద్దేశనామ | గావోఽత్ర తిష్ఠంతీతి గోష్ఠం | ష్ఠాగతినివృత్తౌ | గోస్థాననామ | గావః స్థార యత్రా
సతేతద్గోష్ఠీనం | పురాతనగోస్థాననామాని పుర్యంత్ర=కం | పరితస్సంచరంత్యత్రేతి పరిసరః | స్వగతాం గ్రా

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

తపశ్చిమోత్తరదేశనామ|మ్లేఛానాందేశః మ్లేఛదేశః|శరావత్యం తఃప్రతిగతదేశనామ|దేశస్యమ
ధ్యోమధ్యదేశః|హిమాన్నితుమధ్యదేశనామ|ఆర్యావర్తః=ఉపవర్తనం|ఆర్యాః వర్తంతేత్ర ఆర్యా
వర్తః|పుణ్యభూమిశ్చ వింధ్యహిమాలయోమధ్యదేశనామని|నితరాం వర్తంతేత్రేతి నీవృత్|వృత
వర్తనే|జన్యైః పద్యతఇతి జనపదః|పద్ గతౌ|ప్రసిద్ధరాష్ట్రనామాని|దిశ్యత ఇతి దేశః|దిశ అతిసర్జనే
విశేషేణాశ్నోతిప్రతిమితి విషయః|షిఞ్ బంధనే|ఉప యోగవశాద్వర్తంతే తత్రేత్యుపవర్తనం|త్రిం

3

శతిగ్రామాత్మకే స్థానమాత్రనామ|న|త్రిష్వాగో=పేతసే|ఆగోష్ఠాద్రాష్ట్రశబ్దపర్యంతం త్రిషు|నడ
అత్రాస్తీతి నడ్వాన్|నడ్వలశ్చ|నడప్రాయదేశనామాని|కుముదాన్యత్ర సంతీతి కుముద్వాన్|కుము

3

దప్రాయదేశనామ|వేతసాః వృక్షాః అత్ర సంతీతి వేతస్వాన్|బహువేతసదేశనామ|శాద్వల=శాదః
శాదః బాలతృణం సోస్మిన్నస్తీతి శాద్వలః|శాదహరితదేశనామ|పంకోత్రాస్తీతి పంకిలః|కర్దమయు

గతోభ్యః। పథమత్ర దృశ్యత ఇతి పద్యా। ఏకైకశః పాదలక్ష్యే తేత్రేత్యేకపదీ। వర్తన్తే నేనేతి వర్తనిః। పదవ్యా
దేకపద్యంతస్త్రీలింగాః ద్వాదశమార్గస్య నామాని। అతిపంథాస్సు= మార్గః। అతిపూజ్యః పంథాః అతిపంథాః। సు=
పూజ్యః పంథాః సుపంథాః। సచాసౌ పంథాశ్చ సత్పథః। అర్చితాధ్వనామాని। విరుద్ధోధ్వా వ్య
ధ్వః। దుష్టోధ్వా దురధ్వః। విరుద్ధః పంథాః విపథః। కుత్సితః అధ్వా కదధ్వా। కుత్సితః పంథాః కా
పథః। కుత్సితమార్గస్య నామాని॥ అపంథాస్త్వ= వర్త్మని। అపంథాః। అపథశ్చ। మార్గాభావనామనీ॥ శృం
గవన్నానాదిగాశ్రితైర్మార్గైరటతీతి శృంగాటకం। అవస్నైశ్శృంగైర్జనసోటతీతివా। అపపయోగతో। చతు
ర్ణాం పథాం సమాహారశ్చతుష్పథం। తేద్వే చతుష్పథనామనీ। ప్రగతాం అంతరగ్రామాదయో ఽస్మిన్నితి
ప్రాంతరం। దూరశూన్యోధ్వనామ। కేన జనస్యాంతం సమీపం ఖలు భవతి జనో ఽత్రేతి కాంతారం। దుర్గ
వర్త్మనామ। ఖుగతో। గవ్యూతిస్స్త్రీ= నిష్ఠురం। గవాం క్రోశయోః యూతి యు[illegible]ం గవ్యూతిః।

గ్రామాదిసమీపభూమినామ। స్యగ్గ్రాం తి మృత్స్నా పాంశుభిరితి సేతుః। షిఞ్ బంధనే। అల్యతే నివార్యతే ప్ర
వాహో నయేత్యాళిః। అల భూషణపర్యాప్తివారణేషు। సేతునామనీ। వామ్యైః ప్రాణిభిరల్యతే ఖేద్య
త ఇతి వామలూరః। లూఞ్ ఛేదనే। వా వామలూర ఇతి వా పాఠే వామ్యైః ప్రాణిభిర్లూయతే గృహ్యత ఇతి వా
మలూరః। ల ఆదానే। ప్రాణిన శ్చపువేశనమత్రేతి నాకుః। నమేర్దుపత్యే శబ్దే। వలంతి ప్రాణినోఽత్రేతి
వల్మీకం। వల సంచలనే। నపుంసకే। వల్మీకనామాని। అయనం వర్త్మ। అయంత్యనేనేత్యయనం। అయ గతౌ।
వర్తంతేఽనేనేతి వర్త్మ నాంతం నపుంసకం। వృతు వర్తనే। మార్గయంత్యనేనేతి మార్గః। మార్గ శాంసా
~~[struck]~~గమయోః। అధ్వా। అదంత్యత్రేతి వృథాష్పనాంతః పుల్లింగః। అధ్వ గతౌ యాచనే చ। అధ్వతేఽత్రేతి వా।
అద భక్షణే। పథంత్యనేనేతి పంథాః। పథంత్యత్రేతి వా। పథ గతౌ। న కారాంతః। పద్యంతేఽనేనేతి
పదవీ। పద గతౌ। సరంత్యనయేతి సృతిః। సృ గతౌ। పద్యాన్వర్తతే ఇతి పద్ధతిః। వానపాంసా

నామని। తద్బాహ్యశాఖానగరం=కా। మూలనగరాత్ప్రధానపురాదన్యద్యత్పురం తద్బాహ్యశాఖానగరం॥ ఇత్యుచ్య

తే। వృత్తౌ స్వశాఖా యథా అంగం తథా ప్రధానపురస్యాంగం యత్ర శాఖానగరం। ప్రధానపురాదన్య

పుర నామ। వేశః వేశ్యాజనసమాశ్రయః। విశంతి గణికా అత్రేతి వేశః॥ విశ ప్రవేశనే। గణికాసమూహ

స్థాన నామ। ఆ[illegible]పణం తి వ్యవహరంతి జనా అత్రేత్యాపణః॥ నిషీదంత్యత్ర జనా ఇతి నిషద్యా॥ ష

ద్లృ విశరణగత్యవసాదనేషు। విపణిశ్చ। పణ వ్యవహారే స్తుతౌ చ॥ పణస్య వీధికా పణ్యవీధికా। హట్టవీధికానా

మాని। రథ్యా ప్రతోళీ విశిఖా। రథాయ హితా రథ్యా। ప్రతోల్యతే జనైరితి ప్రతోళీ। తుల ఉన్మానే।

ముండితసామర్థ్యే ద్వి విశిఖా। రథహితమార్గనామాని। చయః వప్రః ద్వ వప్రం। చీయతే పాషా

ణాదిభిరితి చయః॥ చిఞ్ చయనే। ఉప్యతే ప్రాకారమత్రేతి వప్రం। డువప్ బీజతంతుసంతానే। ప్రాకారా

ధారభూతస్య మృత్తాదిరాశేర్నామనీ। ప్రక్రియత ఇతి ప్రాకారః। డుకృఞ్ కరణే। వృణోతి సమ్యగితి వరణః॥

॥అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

క్రోశంతుగనాము । నలతివిద్యతేః నైనైతినల్వః । నలబధ్నై । చతుష్కృతప్రమాస్త్రప్రమాణావత్మనామ
ఘుంటూవతాంగజ్ఞానాంపంథాఃఘుటూపంథః । సమ్యక్సరంత్యనైనేతి సంసరణం । రాజమార్గనామ
ఉపసమీపనిష్క్రత్యత్వైన్యమత్ర వితుపనిష్కారం । క్రావిష్కేపే । పురరాజమార్గనామ । శ్రీ ॥ ఇతిభూ
వర్గః ॥ శ్రీ ॥ అథ పురవర్గః ॥ పూః స్త్రీ పురీనగర్యం । పూర్యతే జనైరితి పూః । రిఫాంత స్త్రీలింగః । పురీశ్చ పూఃపాలన
పూరణయోః । నగాఇవసంత్యత్రేతి నగరీ । త్రేడాఖ్యెంనగాః వృక్షాః సంత్యత్రేతి వానగరీ । పురీనగర్యావా విశేష్ట
నస్త్రీ పత్తనం । పత్తనసమాచరాత్ నపుంసకేపి । పతంత్యత్ర జనా ఇతి పత్తనం । పత్తగతౌ । పట్టనమితివా
పాఠే పటంతి జనా అత్రగచ్ఛంతీతిపట్టనం । అటపటగతౌ । పుటమర్దనం భిద్యతేత్రేతి పుటభేద
నం । పుటతేటఘటాది యోజ్యన సంమర్దనదత్ర భిద్యంత ఇతివా । భిదిర్విదారణే । విష్టంశతిజ
నాన్నితిస్థానీయం । ష్టాగతినివృత్తౌ । నిగమం । నియతంగచ్ఛంత్యత్రజనా ఇతి । గమ్ఌగతౌ । ప్రధానపుర

౯

5

భూసత్త్రాయాం। అగానవృక్షౌ నే ఇయర్తి స్వనిర్వ్యాహయమిత్యగారం। ఠరప్రకరణే। మదంతి మోదంతే
త్రేతి మందిరం। మందస్త్రితి మోదమదశ్చ ప్రకాంతిగతిషు। గృహాం గృహాశ్చ। పుంసి భూమ్న్యేవ। గృహాం
భూమ్న్యేవ నియమో నాస్తి। నిచీయతే త్రువ్యమత్రేతి నికాయ్యః। చిఞ్ చయనే। నిపూర్వయ ఇత్యతి నిల
యః। ఆలయశ్చ। లిఙ్ శ్లేషణే॥ ౫॥ వాసః కూటీయాం। వసంత్యస్మిన్ సర్వే ఇతి వాసః। వస నివాసే। కుట్య
తేపశ్చ్యోస్మిన్ భద్రంతల్లితి కూటుం। కూటుంబ। కుటాటూర్ధ్వయామం। కుటకౌటిల్యే। శల్యత్యస్యామితి
శాలా। శలచలశ గమనే। శాలతే శాసఘుతేత్యతి వా శాలా। శాల్యశాస్తథూయాం। సభాంత్యత్రేతి సభా
భాదీప్తౌ। సభాగృహనామాని। సంజీవంతే సంగచ్ఛంతే చతస్రశ్శాలాం అత్రేతి సంజీవనం। ఇదం చతుశ్శాలం
గృహాం। ఋజ్జిగతౌ। సంవహనమితి పాఠే సంవహంతి మిళంత్యత్రేతి సంవహనం। వాసవహాం సాంగతమ్యాః। గత్య
ర్థే ధామరత్ర। చతస్రశ్శాలాః సమావృతాః అత్రేతి చతుశ్శాలం। చతుశ్శాలగృహనామనీ। మూనినాంతు

అ॥ ధ్రి॥ శ్వా॥

వృణ్వ్ తరసౌ। స్వృతిపర్యంతం కేరోతీతి సాలః॥ షోం తకేర్మనః। ప్రాకారనామాని। ప్రాగస్తు ఇతి ప్రాచీనం ప్రా
చీరం వా। తదారోక్షణే। గ్రామవృతినామ। భిత్తిః స్త్రీ కుడ్యనః॥ భిద్యత ఇతి భిత్తిః॥ స్త్రియాం। భిదిర్ విదా
రణే। కుడ్యత ఇతి కుడ్యం। కుడదాహే। వృన్క్తాయామవరగానామనీ। ఏవ్యత్యేధూః స్థిత్రీపృత ఇత్యేడూ
కం। ఇల స్వప్నక్షేపణయోః। సౌధోభిత్తినామ। గృహ్ణాతి సర్వమితి గృహం। గ్రహ ఉపాదానే। గావ్యాత ఇ
తి గేహం। గాహూ విలోడనే। వల్లాదినా ఊర్ధ్వమవసీయత ఇతి ఉదవసితం। షిఞ్ బంధనే। విశత్యస్మి
న్నితి వేశ్మ। విశ ప్రవేశనే। సీదంతి తిష్ఠంత్యత్రేతి సద్మ। షద్లృ విశరణగత్యవసాదనేషు। నికేతయంతి నివసంత్యత్రేతి ని
కేతనం। కిత నివాసే। నిశాంతవస్త్యసదనః యోః॥ నితరాం దుఃఖం నశ్యంత్యత్రేతి నిశాంతః॥ శము ఉపశమే।
అవస్త్యం వస్త్యం చ। అవస్త్యాయతి సంఘీభవత్యత్రేత్యవస్త్యం। స్త్యై ష్ట్యై శబ్దసంఘాతయోః॥ వస్త్యమితి పా
ఠే వసౌ సాధు వస్త్యం। వస నివాసే। సీదంత్యత్రేతి సదనం। సద్లృ విశరణగతిషు। భవంతి బాలా అత్రేతి భవనం।

వాప్తౌ। జాలకేనామనీ। జనైర్మణ్డ్యత ఇతి మండపః। మది భూషాయాం వ్యాప్తౌచ। సర్వజనాశ్ర=
యశాలానామ। మనోహరతీతి హర్మ్యం। హృఞ్ హరణే। ధనికగృహనామ। ప్రసీదంత్యత్రేతి ప్రాసా=
దః। సద్లృ విశరణగతిషు। దేవనృపాణాం గృహనామ। సౌధోస్త్రీ రా=పిచ। సుధాత్రాస్తీతి సౌధః। సౌధం।
అస్త్రీ రాజగృహనామ। ఉపక్రియత ఇత్యుపకార్యా। ఉపక్రమాణాం కరోతీత్యుపకారికా। ఉపకా
రాజవేశ్మనామనీ। స్వస్తి శుభం కరోతీతి స్వస్తికః। క్కై శబ్దే। సర్వతో భద్రమస్యేతి సర్వతోభద్రః। నంది
మానందమావర్తయతీతి నంద్యావర్తః। ఆదిగ్రహణాద్రుచకావర్తనామాదిగృహవ్యాప్తేగం॥ విచ్ఛం
దక=నం। విభందకప్రభేదాః ఈశ్వరసద్మనాం రచనావిశేషాద్భవంతి రచనావిశేషయుక్తనృపగృహా
ణాం నామాని। అంతః పూర్యత ఇత్యంతఃపురం। పూ పాలనపూరణయోః। అవరుధ్యంతే రాజస్త్రి
యోఽత్రేత్యవరోధనం। రుధిర్ ఆవరణే। శుద్ధాంతశ్చ ద్వే। శుద్ధాస్సుచరిత్రా అంతాం అం కాస్సమీపవ=

అ॥ ద్వి॥ పు॥

పర్ణశాలః। ఉటజః॥ పర్ణైః కృతా శాలా పర్ణశాలా। ఉటైః తృణపర్ణైర్జాయత ఇత్యుటజః। జ
ని ప్రాదుర్భావే। మునిసదన నామనీ। చైత్యమాంతు=కా। మృదాదినా చీయత ఇతి అత్రేతి చైత్యం। చిఞ్ చ-
యనే। ఆయతంతేఽత్రేత్యాయతనం। యతి ప్రయత్నే। బౌద్ధమునీనాం ఆలయ నామనీ। మందురా తు అశ్వ
అత్రేతి మందురా। మది వాసే। వాజిశాలా నామ। ఆవిశంతి శిల్పకారా యస్యాం త్యత్రేత్యావేశనం। శిల్పిశాలా
నామ। ఉదకమస్యాం పిబంతీతి ప్రపా। పా పానే। పానీయశాలికా నామ। మఠశ్ఛా=గృహం। మఠంతి నివ=
సంతి శిష్యవృత్యాదయోఽత్రేతి మఠః। ఛాత్రాది నివాస నామ। గుంజంతి వివదంతి నృత్యంతి మత్తా అత్రేతి=
గుంజా। గుజి శబ్దే। నృత్తే చ। సురాగృహ నామ। గర్భోఽంతరగారం గర్భాగారం। వాసాయ గృహం వాస
గృహం। గృహవర్గ్య గృహ నామనీ। కృతరక్షత్వాద్రిష్టాభిర్న రిష్యత ఇత్యరిష్టం। రిష హింసాయాం। సూతి
కాగృహ నామ। వాతాయ=జాం। వాతస్యాయనం। వాతాయనం। గావోఽక్షీణ్యత్రేతి గవాక్షః। అక్ష

౮

7

పవారణే। అంతర్ద్వారం యత్ప్ర్యతదంతద్వారం। గృహాంతద్వారనామనీ। పక్షే పార్శ్వే స్థిత ఇతి పక్షకం।
పార్శ్వస్థితద్వారనామ। వలతి సంవృణోతి భిత్తిబహిఃప్రదేశమితి వలభికం। వలసంవరణే। కునుడ్భ్యో
నీయత ఇతి నేత్రం। నియ ప్రాపణే। పటలప్రాంతనామనీ। పటకార్యం లాతీతి పటలం। లఆదానే। ఛాద్య
తేఽనేనేతి ఛదిః। ఛద అపవారణే। సాంతోయం నపుంసకలింగః। ఛదిషో నామనీ। ఆంధ్రభాషాయాం ...॥
గోపానసీ = కం। గోపాయతీతి గోపాయనసీ। గుపఙ్ గోపనే। వలతీతి వలభిః। వల సంవరణే। పటలాధస్థిత
వక్రదారుణో నామనీ। అవక్రదారుణీతి పాఠభేదః। పటలప్రాంతే శిఖేవ స్థిత స్ఫవక్రదారుణో నామనీ
కపోతానాం పాలయతీతి కపోతపాలికా। పాల రక్షణే। విశిష్టం టంకతఙ్కవివిటంకం। నపుంసకం। పుంశి బంధ
నే। వక్రదార్వర్థః పక్షే విశ్రమాయతే పృ స్త్రీదారుణో నామ। ౧౫॥ స్త్రీ ద్వార్ ద్వారం ప్రతీహారః। ద్వార్యతే జనో
ఽత్రేతి ద్వాః। రేఫాంతస్త్రీలింగః। ద్వారం చ। వృఞ్ వరణే। ప్రతిసంహ్రియతే న్యూన జనోఽత్రేతి ప్రతీహారః।

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

8

౫

ర్ణినో॰త్రైతి శుద్ధాంతః॥ అవరోధః॥ రాజస్త్రీణమగారనామాని॥ అట్టం॥ విహాంసంతి యోద్ధారోత్రస్థిత్వే
త్పృష్టః॥ అట్ట అవి త్రిమగాహాంసయోః॥ యోద్ధారోత్రక్షేవం॰ తతిక్షౌ మం॥ క్షేమశట్టె॥ ప్రాసాదాద్భవహోద్వితరగా
గృహానామనీ॥ ప్రఘణ్యతే ఘటాదిరనేనేతి ప్రఘాణః॥ ప్రఘణః॥ హానవహాంసాగతెబ్యాః॥ అల్యతె భూష్యత
ఇత్యళిందః॥ ఆళింద ఇతి హా॥ అల భూషణపర్యాప్తి శక్తి వారణేషు॥ బహిర్ద్వారశాలాయాః గృహానామ
ని॥ గృహావగ్రహణీ॥ అవగృహ్యతె గృహమనయెత్యవగృహాణి॥ గ్రహాలఠపాదానే॥ డ యతెపంశాదినేతి
దెహళీ॥ దిహ ఉపచయె॥ ద్వారముఖా తెతిర్యక్స్థితస్యపూజ్యస్యదారుణోనామనీ॥ అంగంత్యత్రేత్యంగణం
అగగతౌ॥ వతంతె యాచకాత్రస్థిత్వేతి చత్వరం॥ చతెచదెయాచనెచ॥ అంజంతి త్రిపం॰ తిధాన్యాదికమ
త్రేత్యజిరం॥ అజగతిక్షేపణయోః॥ గృహాస్యపురస్థప్రదెశనామాని॥ అర్ష్యతెశాల్యతఇతిశిలాశాలస్థా
ఘణాయాం॥ దెహళ్యామవస్థితపూజ్యస్యదారుణోనామ॥ ప్రచ్ఛన్నమంతర్ద్వారం॥ ప్రచ్ఛాద్యతఇతిప్రచ్ఛన్నం॥ ఛదఅ

సహాఽఽప్లవానమత్రేతి సోపానం। నపుంసకమాప్లవాప్త్యై శప్తౌ। సోపాననామనీ। నిశ్రయత్యనేన తేనోర్ధ్వతలమనే
నేతి నిశ్రేణిః। శ్రిఞ్ సేవాయాం। అధిరోహత్యనయేత్యధిరోహిణీ। అధిరోహిణీశబ్దః దారునిర్మి
తసోపాననామనీ। సంమార్జ్యతేఽనయేతి సంమార్జనీ। మృజూష్ శుద్ధౌ। శోధ్యతేఽనయేతి శో
ధనీ। శుధ శౌచే। అంగణాదౌ పాంసూత్కరస్య సంమార్జనసాధననామనీ। తృణాదినా సంకీర్యత
ఇతి సంకరః। అవకరశ్చ। కౄ విక్షేపే। తయోః సంమార్జన్యాహృతపుంజనామనీ। ముఖం
= నిర్యాణం గృహాన్నిఃసరన్త్యనేనేతి నిఃసరణం। స్వగతా। గృహాదిపురోదేశనామని। సమన్తాన్నివసంతీతి
సన్నివేశః। నివృత్తం కర్షణమత్రేతి నికర్షణం। పురాదిబహిర్విహారభూనామనీ। సంవసంత్య
త్రేతి సంవసథః। వస నివాసే। గ్రసత్యేనం జనా ఇతి గ్రామః। గ్రసు గ్లసు అదనే। పురాదన్యత్రేతి పయ
గృహసమూహనామనీ। వసంతి గృహిణోఽత్రేతి వాస్తుః। వాస్తు చ। వేశ్మభూః స్థాననామ। గ్రామాంత

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

౧
౮

హార్ద్వే హారకౌ। గృహద్వారనామాని। వితర్దిస్త్రీ హేతోః క్త్రి ఇతి వితర్దిః। తర్దే హింసాయాం। పదిక్తై
విందత్యేతల క్ష్మ్యేతస్మిన్నితి వేదికా। విద్లృ లాభే। వేదికానామనీ। మంగళార్థం బంధూన్। బధ్నాతి త్వరతేతి తోర
గాం। తుర త్వరణే। బహిర్ద్వారం। ద్వారాద్బహిర్వర్తమాన మాలాబంధనాయ రచితస్తంభద్వయనా
మనీ। గోపృత్తే హారైరితి గోపురం। గుపూరక్షణే। పురద్వారనామ। కూటంపూ=ద్వారి। హస్తినో
నఖస్తస్మిన్నితి హస్తినఖః। పూర్ద్వారమృత్కూటనామ। వంశశరః పాలయతీతి కవా=
టం వా। పాయషేదనే। ఇయర్తి యాతాయాతప్రాకారైరితి అరరం। ఋగతౌ। ద్వారపిధాననామనీ।
విష్కంభ ప్రతిబంధనం భవతీతి విష్కంభః। ష్టభి స్కభి ప్రతిబంధనే। అరరే గాఢం కషతీతి అగలతీత్యగలం। గల
అదానే। కపాటోద్ఘాటనాయ నిర్మితదార్వాదియంత్రనామనీ। విష్కంభః అర్గలం। న నా। అర్గలా
చ। ఆరోహణం స్యాత్సోపానం। ఆరోహంత్యనేనేత్యారోహణం। రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే॥=

పనే। శిలా అత్ర సంతీతి శైలః। శైలానాముచ్ఛ్రయశ్శిలోచ్చయః। ఏతాని పర్వతనామాని। లోకా = లోక = తః।
లోక్యతే న లోక్యతే ఇతి లోకాలోకః। లోకొత్తరభాగేన। చక్రాకారేణ గావలతి సంవృణోతీతి చక్రవాళః। వలసం
వరణే। భువమావేష్ట్య స్థితస్య గోత్రనామన్। త్రయః కూటః శిఖరాణి యస్యేతి త్రికూటః। అతఏవ త్రికకు
త్ త్రికూటపర్వతనామన్। సూర్యాదిరస్య తిత్యస్తః। అస్తు క్షేపణే। చరమగిరినామ। సూర్యాదయోత్ర
ఉదయంతీత్యుదయః। అయమపి యుగలా। పూర్వపర్వతనామ। హిమవాన్నిషధ = గాః। హిమమస్త్యతి హిమ
వాన్। గంధర్వాదయోత్ర నిషీదంతీతి నిషధః। సద్గా వినత గగ = షు। అగస్త్యేన విద్ధత్వాద్వింధ్యః। వృథతాడనే। సూ
ర్యపథం విధ్యతీతి వింధ్యః। వ్యథ తాడనే। మాల్యాకారత్వాన్మాల్యవాన్। పరితో యాత్రాగమనమస్త్యత్రేతి
పారియాత్రకః। గంధేన మోదయతి వర్షాయతేతి గంధమాదనః। మది హర్షగ్లపనయోః। అన్యేచ హిమ
కూటాదయో గిరయస్సంతి। ఏతే షాముత్తానానామేతాన్యేవ నామాని॥ పాషాణ = గుః। ప్రస్తరాణి పి

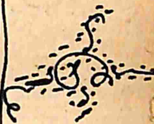
అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

లః = యః॥ ఉపశల్యతె సమీపె ఽత్రేత్యుపశల్యం। అంతె చిహ్నార్థం శలంతి ప్రక్షిపంత్యాదుపశల్యం। శలగతౌ। శలచల
నె। సమీప భ్రమణె సాధువాసీ యతె బధ్యత ఇతి సీమా నాంతః॥ సీమా ఆకారాంతః॥ ఉభె స్త్రియాం వత ... తె। షిఙ్
బంధనె। గ్రామాంత నామనీ గెహొత్ర ఘోషం ఘోషః॥ ఘుషిర్ శబ్దె। ఆభీరాణాం గోపాలానాం పల్లీ గ్రామః॥

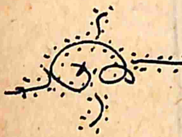
10

ఆభీరపల్లీ। గోపాలగ్రామ నామనీ। పచ్యతె కేషాం గామత్రెతి ~~ఘోషః~~ పక్వణః॥ డుపచ పాకె। శబరాలయనా
మ।త్రే॥ ఇతి పురవర్గః॥ అథ శైలవర్గః॥ శ్రీః॥ మహీధ్రె శిఖరి = యః॥ మహీం ధారయతీతి మహీధ్రః॥ ధృ

౧౦

ధారణె। శిఖరాణ్యస్య సంతీతి శిఖరీ। నాంతః॥ పుల్లింగం। క్ష్మాం బిభర్తీతి క్ష్మాభృత్। డుభృఞ్ భరణె। హర్తు

మశక్యః అహార్యః॥ హర్తుమశక్యః। ధరాం ధరతీతి ధరః॥ ధృఞ్ ధారణె। పర్వాణి సంధయః సంతీతి పర్వ=
తః। నరాగమమపజీవ్య తావదద్యత్ర ఇత్యద్రిః॥ అద భక్షణె। గాం భువం త్రాయత ఇతి గోత్రః॥ త్రైఙ్ రక్షణె।
కాపెన గిరతీతి గిరిః॥ గౄ నిగరణె। గ్రస్యతె కాపెనేతి గ్రావా। గ్రసు గ్రసన అదనె। న చలతీత్యచలః॥ చలకం

కటకం చ। అద్రి నితంబ నామ॥ స్నాతి జలమితి స్నుః। ష్ణు ప్రస్రవణే। ప్రతిష్ఠతి స్థావరాదిరత్రేతి ప్రస్థః। ష్ఠా గ
తి నివృత్తౌ। షణు దానే। సుఖం సనోతీతి సానుః। అస్త్రియాం సాను। షణు దానే। ఫలకాకారవత్ స్థితమాహ
శిలానామాని। ఉనత్తి జలౌఘం పర్వణేభ్య ఇతి ఉత్సః। ఉంది క్లేదనే। ఆపః ప్రవంతి శిలాసంధ్యా ఉనేనేతి ప్ర
స్రవణం। స్ను గతౌ। పర్వతాంతాద్భవా నిర్గతప్రవాహా నామనీ। జీర్యతే కాలేన అబ్భిరుద్భవతీతి నిర్ఝ
రః। ఝరశ్చ। ఝ్రాష్ ఝ్రాష వయోహానౌ। నిర్ఝరా ఝరా ఇతి పాఠః। నిర్ఝర ఝర ఇతి
పాప్రవాహా వత్ర స్రవణానామాని॥ ౧॥ దరీ తు కందరో వా స్త్రీ। దీర్యత ఇతి దరీ। కంమూత్సితం ద్రృణాతీతి కందరః
దృ విదారణే। భిత్తి వదాభ్యాస మానపర్వత పార్శ్వనామనీ। దేవైః ఖన్యత ఇతి దేవఖాతం। ఖను అవదారణే। బి
ల్యత ఇతి బిలం। బిల భేదనే। పర్వతాంతర కృత్రిమ వివర నామనీ। గుహాత్యంధకారమితి గుహా। గుహూ
సంవరణే। గాహ్యత ఇతి గహ్వరం। గాహూ విలోడనే। దరీ గహ్వర నామనీ। దేవఖాత బిలశబ్దౌ గుహాపర్యా

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

౧౧

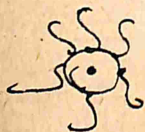
నిష్ఠేతి పాఠా ౧౪॥ విష్టభంభూరాగేనే। ప్రస్తృణోతి భువనమితి ప్రస్తరః ౧౫॥ స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే। ఆతపాదిభిస్తప్త్వా-
త్వాచ్ఛన్ని లంగిరతీతి గ్రావా। నాంతః ౧౬॥ గ్రాని శరణే। ఉపలాతి భినత్తీత్యుపలః ౧౭॥ లాదానా వజ్ఞనఖండనేషు।
అశ్నుతే భువమిత్యశ్మా। అశూ వ్యాప్తౌ। వస్త్రావదికమశ్నాతీతి వా అశ్మా। అశభోజనే। శినోతీత్యాయుధంభు
వమితి శిలా। శిజ్ నిశాతనే। దృషావ్యతేస్సాదయతి సాశయతీతి దృషత్। సద్లవిశరణగత్యవసాదనేషు। శిలాదృషదౌ స్త్రి
యౌ। ఇతి పాఠా గానామాని। కుట్యతే సూర్యేణాడవ్యాత ఇతి కూటః ౧౮॥ కూటంకుటిదావ। శిఖా అస్త్యస్య
లా అత్రాస్తీతి శిఖరం। శృంగవదౌన్నత్యగుణాచ్ఛృంగం। శిఖరనామనీ। ప్రపతంత్యస్మాదితి ప్రపాతః ౧౯॥ పత్లృ
గతౌ। తటుచ్ఛ్రాయం ప్రాప్నోతీతి తటః ౨౦॥ తటుఉచ్ఛ్రాయే। భక్ష్యతేపచ్యతే సూర్యాగ్నితేజసేతి భృగుః ౨౧॥
భ్రస్జపాకే। శిఖరాధస్తలనామనీ। ప్రపాతేస్త్వతటో భృగురితివా పాఠః। అతటః ౨౨॥ ప్రాంతస్సం కటుదెసో
భృగురిత్యుచ్యతే। కటకోస్త్రీ=రుదరః ౨౩॥ కటుత్యాకాశమావృణోతీతి కటకః ౨౪॥ కటుఛ్ వర్షావరణయోః

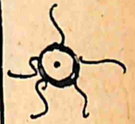
స్యాంవనచరా ఇత్యప్యుక్తే। అటపటగతౌ। అటంతి భ్రామ్యంత్యత్రేతి దుర్గః వహాంగః త్వాదత్రేత్యరణ్యం=
ఋగతౌ। వేపంతేత్ర భయాదితి విపినం। వేపృ కంపనే। గాహ్యతేऽవగాహ్యత ఇతి గహనం। గాహూ విగా
హనే। అరణ్యనామాని। కన్యతే గమ్యతే వానరాదిభిరితి కాననం। కన దీప్తికాంతిగతిషు। ఫలవ
త్వాద్ధన్యతే సేవ్యత ఇతి వనం। వనషణ సంభక్తౌ। బహువృక్షైర్లతాదిప్రదేశమాత్రస్య నామాని। ఏతాని
షడప్యరణ్యనామానీతి కేచిత్। మహదరణ్యమత్రాస్త్యరణ్యానీ। మహారణ్యనామ। కేూటవఘ్ర వా
న్నిష్క్రాంతో నిష్కుటః। గృహారామనామ। ఆరామస్స్యాదుపవనం=కం। ఆసమంతాద్రమంత్యత్రేత్యారామః॥
రమ క్రీడాయాం। వనస్యోపసమీపే ఉపవనం। పురస్య బాహ్యోద్యానవననామన్। వృక్షాః పుష్యంత్య
త్రేతి వృక్షవాటికా। వటపరివేష్టనే। పుష్పవాటికేతి వా పాఠః। గృహాసమీపే అమాత్యాదీనాం వినో
దవననామ। పుమానాక్రీడం। ఆక్రీడంత్యత్రేత్యాక్రీడః। క్రీడృ విహారే। ఉద్యోగం కుర్వంత్యత్రేత్యుద్యానం।

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

యావితికె చిత్ | గండాః స్థూలాః శైలాః గండశైలాః | భూకంపాదినా గిరిచ్యుతస్థూలోపలనామ | ఖం స్త్రి
యాం మాతృకా | సువర్ణాదికమత్ర ఖన్యత ఇతి ఖనిః | ఖను అవదారణే | ఆకర్ష్యంతే ధాతవస్మాత్ ఆకరః | ద్వే వి
పెలో వాదిధాతు ఖననస్థానస్థాననామనీ | పాదా ఇవ [illegible] త్తిరంతీతి పాదాః | ప్రత్యంతపర్వతనామ | ఉపస
మీపే భూరుపత్యకా | అద్రేరాసన్నభూనామ | అద్రేరూర్ధ్వప్రదేశస్థా భూరధిత్యకా | అద్రేరూర్ధ్వప్ర
దేశనామ | ధాతుర్మనశ్శిలా | ధత్తే మిధో వ్యావర్తకం | ధర్మ్యతి ధాతుః | దుధాఞ్ ధారణః | మనశ్శిలాదినామ |
గిరౌ భవం గైరికం | ధాతువిశేషనామ | పత్రైర్గలత్రస్థిత్వా కుంజంతీతి నికుంజః | నికుంజ కుంజశబ్దౌ
శ్రీ ఘ్రాణశబ్దౌ వా క్లీబే వర్తేతే | గృహావద్వ్యాసవృక్షలతాదిపిహితప్రదేశనామ | సువర్ణరూప్యతామ్రాణి
హారితాలం మనశ్శిలా గైరికాంజనకాసీససీలోహాని సప్త పాంసులాః | గంధకో భ్రకమిత్యాద్యాధాతవః
మో గిరిసంభవాః | శ్రీః || ఇతి శైలవర్గః | శ్రీ || అథ వనౌషధివర్గః | అటవ్యరణ్యం విపినం | అటంత్య

12

రుహాభీజజన్మని ప్రాదుర్భావె। శాఖా అస్యసంతీతి శాఖీ। విటపోవిస్తారోస్యాస్తీతి విటపీ। పాద్యైర్మూ
లైః పిబతీతి పాదపః। పాపానె। తరత్యపోకనైనేతి తరుః। తౄప్లవనతరణయోః। అనసశ్శక
టస్య అకంగతిం హంతీత్యనోకహః। హన హింసాగత్యోః। కుటతి శాఖాదినావక్రీభవతీతి కుటః। కు=
టకౌటిల్యే। శాల్యతె పుష్పఫలాదిభిరితి శాలః। శాల్యశ్లాఘాయాం। సేయ్యతెభిద్యత ఇతివా శా=
లః। షోంతకర్మణి। సాల ఇత్యపిపాఠః। పలాశాని పర్ణాన్యస్యసంతీతి పలాశీ। ద్రియ●త ఇ=
తి ద్రుః। ద్రుమశ్చ। దృ విదారణె। నగచ్ఛతీత్యగమః। గముళృస్కృప్లుగతౌ। వృక్షనామాని॥ ౫॥ వానస్ప=
త్యః ఫ=పాః। వనస్పతౌ వానస్పత్యః। పుష్పవత్ఫలజనకే వృక్షేనామ। వనస్పతి వన్నస్పతిః। పుష్పం
వినాఫలవద్వృక్షేనామ। వానస్పత్యశ్చూతాదిః। వనస్పతిరుదుంబరాదిః। ఓషంధాపాంధయంతీత్యాశయః
తెత్యోషధ్యః। ధెటపానె। ఫలపాకాంతాః ఫలపాకానంతరం వినశ్యంతి వ్రీహ్యాదయ ఆమాత్రునామ। వ్రీహ్యాది

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

13

౧౩

సర్వసాధారణం రాజవననామ| ఏతదేవ ప్రమదావనం అంతఃపురస్త్రీణాం వినోదవననామ| వీథ్యాళి రా
వ=ది| వినంయంతి గచ్ఛంత్యనయేతి వీథిః| వీ గతిప్రజనకాంత్యసనఖాదనేషు| అలయతి భూష
యతి కమిత్యాళిః| అల భూషణపర్యాప్తిశక్తివారణేషు| ఆవలతి సంవృణోతీత్యావళిః| వల సంవర
ణే| పఙ్క్తృతే వృక్షాగణేనేతి పఙ్క్తిః| పచి వ్యక్తీకరణే| శ్రియతే శోభయతే ఇతి శ్రేణిః| శ్రేణ్ణి సేవా=
యాం| వృక్షాదిపఙ్క్తినామాని| అత్ర్యరవల్లేఖావల్లిస్యంతస్తితిరేఖాః| రిఖ లెఖనె| రాజంతస్తితి రాజయః|
రాజృ దీప్తౌ| అతిసంశ్లిష్టపఙ్క్తినామనీ| వనానాం సమూహో వన్యా| వనసమూహనామ| అప్యతే బీజం
భిత్వా వృద్ధిం యాతీత్యంకురః| అకి లక్షణే| ఉద్భిద్యతే బీజమనేనేత్యుద్భిత్| భిది విదారణే| ప్రత్యగ్రప్రరోహ
ణనామ| మూలకే| వృక్షశ్రేష్ఠ మహీరుహ=హాః| వృశ్చ్యత ఇతి వృక్షః| వృశ్చ్యతే కుఠారాదినేతి వృక్షః| వ్రశ్చూ
ఛేదనే| బహులం ప్రదేశం వృణోతీతి వావృత్తేః| వృఞ్ వారణే| మహ్యాం రోహంతీతి మహీరుహాః||=

దయ ఇతి శంకుః। శకి శంకాయాం। సవః శాఖాం వ్యపేతవృక్షే మూలనామాని। దావాగ్నినాదహ్య
మానశ్శేషః। క్షౌతి తిష్ఠేపః। ఖన్ధ్యస్తే శత్రే। అల్పశాఖాల్పఫలవృక్షే నామ్। అప్రకాండే స్తంబ = ఇత్యపి। స్కంధేన
వినా తిష్ఠతీతి స్తంబః। ష్ఠాగతి నివృత్తౌ। చోరాదిభిః తేతి గుల్మః। గుడ రక్షాయాం। స్కంధరహితవృక్షే
నామనీ। వలతి యష్ట్యాదికం వేష్టయతీతి వల్లీ। వల సంవరణే। ప్రకృష్టా తతి విస్తారో యస్యే
తి ప్రతతిః। స్త్రైవశృతమ్ం ప్రకారస్య వక్తా శఃప్రాప్తిః। లాతి వేష్టనాయ యష్ట్యాదికమాదత్తే ఇ
తి లతా। లఙ ఆదానే। లతానామాని। లతాప్రతానః। వివిధం రోహతీతి విరుత్। రుహ బీజజన్మని
ప్రాదుర్భావే। గుల్మోః సాన్నిసత్తి గుల్మినీ। ఉలతి ఆవృణోతీతి ఉలపం। ఉల ఆవరణే। సించతే గుల్మా
దినా మిశ్రీభవతీత్యులపం। ఉచ సమవాయే। ఇత్థం అత్యంతం స్నిగ్ధ లతానామాని। నగాద్యా = స్త
రోః। ఉత్ శ్రయతీత్యుచ్ఛ్రాయః। శ్రిఞ్ సేవాయాం। ఉత్పాదయతీత్యుత్సేధః। షిధు గత్యాం। ఉచ్ఛ్ర =

అ॥ వ్రి॥ వా॥

రౌషధిః। స్యాదవంధ్యః ఫలేగ్రహిః। న వంధ్యః అవంధ్యః। ఫలాని గృహ్ణాతీతి ఫలేగ్రహిః। గ్రహః ఉపపదా
నే। అనిష్ఫలవృక్షాదినామనీ। వంధ్యోఽఫలః। సఫలగతత్వైగుణ్యే న ఫలనిష్పత్తిం బధ్నాతీతి బంధ్యః। బ
ధ సంయమనే। అవకేశం శూన్యమస్త్యస్యేత్యవకేశీ। కేశవత్త్వశ్చ నిష్ఫలవృక్షే నామాని। అవబధ్యోరభా
దః। బంధ్యః ఫలం। అవకేశీ చ। ఫలాన్యస్య సంతీతి ఫలవాన్। ఫలినశ్చ। ఫలీచ। ఫలాఢ్యవృక్షాదినామాని।
ప్రఫుల్లతీతి ప్రఫుల్లః। ఉత్ఫుల్లః। సంఫుల్లశ్చ। ఫలా విశరణే। ఫుల్ల వికసనే ఇతి ధాతుః। విగతః। ఆకో
శః। సంకోచాభావో యస్యేతి వ్యాకోచః। కుశ్లేషణే। విగతః కచో ముకుళావస్థా యస్యేతి వికచః। తే
చ దీప్తిబంధనయోః। స్ఫుట వికసనే ఇతి స్ఫుటః। స్ఫుట వికసనే। ఫుల్లశ్చైతే ప్రఫుల్లః। ఫుల్లశ్చ।
తేవి వికసితవృక్షాదినామాని। అవంధ్యాదయః ఫుల్లాంతాస్త్రిషు లింగేషు వర్తంతే। వాయునా నిపాతో
పి తిష్ఠతీతి స్థాణుః। స్థా గతినివృత్తౌ। చలనాభావాత్ ధ్రువ ఇతి ధ్రువః। ధ్రు స్థైర్యే। శంకృతే స్నాత్రు స్త్రా

అ

౧౪

14

తెలఅనెనో ఘ్నిదాదయ ఇతి బుధ్నః। బుధ బంధనె। వృక్షాదెరంఘ్రి సంజ్ఞికె భాగనామనీ। శాలాంతరె విస
రతీతి సారః। స్వగతాం। దారుణోంతర్మజ్జతీతి మజ్జా। మజ్జనిమజ్జనె। నరి। నకారాంతః। వృక్షాంతస్సా
రనామనీ। త్వచ్యతెఆవ్రియతెఽనెనెతి త్వక్। త్వచ సంవరణె। వలతీతి వల్కం। వల్కలంచ। వల సంవరణె। వృక్ష
త్వచోనామాని। కా=ష్ఠదార్వ=స్త్రియతాం। కాశతెదైర్ఘ్యేణెతి కాష్ఠం। కాశృదీప్తౌ। కాశంయతె మెత్వంయ=
తెన్వవికలంస్థాయి మితివా। కాశ్యకుతానయాం। దీర్యతె విదార్యతె కుఠారాదినెతి దారు। దౄవిదారణె।
ఛింనశాఖానామనీ। ఇధ్యతె దీప్యతెఽగ్నిరనెనెతీంధనం। ఇంధిదీప్తౌ। ఏధత్యగ్నిరనెనెత్యెధః। అయ
మకారాంతః పుల్లింగః। ఇధ్యతెఽగ్నిరనెనెతీధ్మం। ఏధశ్చ సాంతనపుంసకః। ఏధవృద్ధౌ। సమిధ్యతె దీప్యతెఽ
గ్నిరనయెతి సమిత్। స్త్రియాం। ఇంధిదీప్తౌ। అగ్నిసమింధనార్థకాష్ఠనామాని। నిష్క్రామ్యతె విస్తా
పయతె విష్కృతొవాన్నిష్కుహః। కుహవిస్మాపనె। కుటిలసుషిరత్వాత్కోటరం। కోటరశ్చ। ద్వానామ=

అ॥ద్వి॥వ్యా॥ 15 ౧౨

యశ్చ।వస్త్రా రుచ్ఛన్నతత్వనామాని।ప్రకాణ్యతే ఫలభక్త్యా ఽధిఖరితి ప్రకాండః।ప్రకాండం।కమ కాంతౌ।
స్కంధ్యతే ఽభిఖం చిదారుహ్యత ఇతి స్కంధః।స్కంది ర్గతి శోషణయోః।మూలాదారభ్య శాఖాంతస్య తరో
ర్మధ్యదేశనామనీ॥౧౦॥సమే శాఖా=లతే।శాఖతి దిశో వ్యాప్నోతీతి శాఖా।శాఖృ వ్యాప్తౌ।లతతీతి
శో వ్యాప్నోతీతి లతా।లతి వ్యాప్తౌ।వృక్షశాఖానామనీ।స్కంధస్య శాఖా స్కంధశాఖా।శాలత ఇతి శాలా
శాలృ శ్లాఘాయాం।స్కంధశాఖానామనీ।శినోతి తనూం కరోతీతి వృక్షమూలమితి శిఫా।శిఙ్ నిశాతనే।జ
టయతి సంఘీభవతీతి జటా।జట సంఘాతే।వృక్షమూలానాం నామనీ।శాఖాం శిఫా।అవరోహతీత్యవరో
హః।రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే।వృక్షశాఖావలంబి జటా।వృక్షమూలాదూర్ధ్వం సంగమితాయాః శా
ఖాయాశ్చ నామ।శిరో ఽగ్రం శి=యాం।అగ్రం శిఖాస్త్యతి శిఖరం।వృక్షశిరోఽగ్రనామ।శిఖరం వా నా వికల్పే
నపుల్లింగకశ్చ।మూల్యత ఇతి మూలం మూల్యతేఽనేనేతి మూలం।మూల రోహణే।బుధ్యంతె స్థిరే త్రయం.

తం। వృజ్ సూభక్తౌ। పక్వఫలయోర్మూలాది సంబంధ ఘటకనాశాదియుక్తస్య నామ। శలతి ప్లుష్టిమా
పద్యత ఇతి శలాటుః। శలగతౌ। అపక్వఫలనామ। వాయతి శుష్యతీతి వానం। వై శోషణే। శుష్కఫలనా
మ। ఉభే శలాటు వాననామనీ। త్రిషు లింగేషు వర్తేతే। ౧౩॥ క్షారకో జాలకం = యాం। క్షరతి ప్రసూయ
తేతి క్షారకః। క్షర సంచలనే। సమూహవాచీ జాలకం। అయం క్లీబే। నవకలికావృంతస్యబంధస్యనామనీ
కల్ప్యతే శబ్ద్యతే ప్రసూనమితి కలికా। కల శబ్ద సంఖ్యానయోః। కోర్యతే శబ్ద్యత ఇతి కోరకః। అయం పుమా
న్ కర శబ్దే॥ అత్యంతావికసితపుష్పనామనీ। గూయతే శబ్ద్యతే సాధుభిరితి గుచ్ఛకః। గుజ్ శబ్దే। స్తూ=
యత ఇతి స్తబకః। ష్టుఞ్ స్తుతౌ। వికసితపుష్పసంఘాతస్యనామనీ। కుటతి కౌటిల్యభావం ప్రజతీ
తి కుడ్మలః। కుట కౌటిల్యే। ముంచతి కలికావస్థామితి ముకుళః। ముచ్లృ మోక్షణే। అస్త్రియాం॥
ఈషద్వికసితకలికానామనీ। స్త్రియాం సుమనః = రజః। సుష్ఠు మన్యతే జనైరితి సుమనాః। సాంతః

షికాటిపెర్వ్యే|నిష్కుటమితివాపాఠః|వృక్షేగతవివరనామనీ|వలతెశాఖాంసంవృణోతీతివల్లరీ|వలసం
వరణె|కోకిలాదిభిర్వృస్యతెబహుమన్యతఇతిమంజరీ|మనలవబోధనే|సుమల్లులనవావిఘూర్ణతవృ
క్షేశాఖానామనీ|పత్రంపలాశంఛదః=ంయాం|వృక్షశాఖాయాఃఉత్పతతీతిపత్రం|పద్లగతౌ|పలతెఛి
ద్యతఇతిపలాశం|పలఛేదనె|ఛిద్యతెవృక్షఅనేనేతిఛదనం|ఛదసంవరణె|దళతెవిశీర్యతెవిదార్యతఇతిః
దళం|దళవిదారణె|పిపర్తిపూరయతివృక్షమితిపర్ణం|పౄపాలనపూరణయోః|ఛదశ్చ|వృక్షేపత్రా
నామాని|పల్లవిచలతివాయువశాదితిపల్లవః|పల్లవంచ|పల్లగతౌ|కిసలయం|కించిత్సలతిచలతీతి
కిసలయం|సలగతౌ|నవత్వేనారుగాద్వయమాపంనదళనామనీ|విస్తారశ్శ్విటపశ్చ|విటపాన్గృహాత్వ
తాన్పాతీతివిటపః|పారక్షణె|విటపత్వాస్త్రాశతీతివా|విటఅక్రోశె|వృక్షేవిస్తారనామనీ|వృక్షాదీనాంశాఖాః
త్రిషు|వృక్షేపరిసెతె ఇతిసస్యశిజ్సవాప్ని|వృక్షేలతాదిఫలనామనీ|వృక్షోతీస్వాపేరోతిపుష్పమితివృం

తాదిశబ్దవత్। బాహ్వా॰ తంచప్ఫ=ఫవె। జంబూశబ్దః ఫలప్రసవెవర్తమానః స్త్రీరూపత్వంభజతి కథం
జంబ్వాః ఫలం జంబూఫలం జంబుజాంబవంచేతి। పుష్పెజాతిప్రభృ యస్స్వలింగాః జాతీమాల
తీమల్లికాయూధికాప్రభృతయః। పుష్పప్రసవెవర్తమానాః స్వలింగాభవంతి। కథంజాత్యాః
పుష్పంజాతీ ఏవంమాలత్యాది। వ్రీహయః ఫ=వె। వ్రీహిశబ్దస్యబహువచనేన గోధూమాదయో
గృహ్యంతె। వ్రీహయశ్చగోధూమాదయః ఫలప్రసవెవర్తమానాః స్వలింగాస్స్వప్రకృతిలింగా=
భవంతి కథంవ్రీహిః ఫలానివ్రీహయః। ఏవంగోధూమాదయః। విదార్యా=శనః॥ ౧౭ ॥=॥
విదారీగాంధార్యాదయః మూలెఅపిశబ్దాత్పుష్పెపి వర్తమానాస్స్వలింగాస్స్వప్రకృతిలింగాఏవభవంతి।
విదార్యామూలంఫలం విదారీ। ఏవంగాంధారీఅంశుమతీత్యాదయః। పుష్పెక్షౌపి పాటలాః పాటలాశబ్దః
పుష్పప్రసవెవర్తమానః క్లైబెలపిశబ్దాత్స్వలింగెభవతి। కథంపాటలాయాః పుష్పంపాటలాపాట

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

17

౧౭

స్త్రీలింగః। మనసలవబోధనే। పుష్పతీతి పుష్పం। పుష్పవికసనే। ప్రసూయత ఇతి ప్రసూనం। షూఙ్ ప్రాణిప్ర
సవే। కుష్ణాతి శిష్యతే భ్రమరాదినేతి కుసుమం। కుష నిష్కర్షనే। పుష్పనామాని। మంక్యతేనేనేతి మక
రందః। మకి మండనే। పుష్పరసనామ। పరాగఛతి వాయువేగేనేతి పరాగః। పుష్పరజో నామ। ద్విహీ=
నం ప్ర=సవే। సర్వం వక్ష్యమాణం ప్రసవే పుష్పమూలఫలాదౌ వర్తమానం వృక్షలతౌషధిజాతం
ద్విహీనం స్త్రీపుంలింగవిహీనం భవతి నపుంసకమేవేత్యర్థః। లుప్తతద్ధితం చ భవతి। ద్విహీనస్యా
పవాదమాహ। హరితక్యాదయస్త్రియామితి। హరితకీ కోశాతకీ కేతకీత్యాదయః ఫలప్రసవే
వర్తమానాః ప్రకృతివద్ధరీతకీశబ్దవత్ స్త్రియాం వర్తంతేత్యర్థః। హరితక్యాః ఫలం హరీతకీ। ఏవం కో
శాతక్యాది। లుప్త తద్ధితస్యాపవాదమాహ। ఆశ్వత్థవైణవప్లాక్షనైయగ్రోధైంగుదం
ఫలే। బాహార్హతం చ। ఏతే శబ్దాః ఫలప్రసవే వర్తమానాః అలుప్తతద్ధితాంతా భవంతి। నతుమా

మస్యేతి హేమదుగ్ధకః। ఉదుంబరనామాని। కుం భువం విదారయతీతి కోవిదారః। ద్వే విదారకస్య। చా
మరసదృశమంజరిత్వాచ్చమరికః। కుం భువం మూలాద్దళయతీతి కుద్దాలః। దళ విశరణే। యుగా
ని పత్రాణ్యస్యేతి యుగపత్రకః। కోవిదారవృక్షనామాని। సప్తపర్ణో వి=శాలత్వక్। సప్తపర్ణాన్యస్యేతి
సప్తపర్ణః। విశాలా త్వగస్యేతి విశాలత్వక్। శరది పుష్పోద్గమాచ్ఛారదః। శారదేతి వా। విషమాశ్ఛ
దాః పత్రాణి యస్యేతి విషమచ్ఛదః। ఏడాకులరటిచెట్టు। ఆరం జయతీత్యారంజకః। ఫలైః కృతః
మాలాం తాసాం వధః ఛేదనమస్మిన్ సతి ఆరగ్వధః। రోగరాజం వృశ్చతీతి రాజవృక్షః। ఓవ్రశ్చూ
ఛేదనే। శం మాంగల్యం కల్యం నుగచ్ఛతీతి శంపాకః। త్రికల గమే అంగతౌ। చతురంగుళపర్వత్వా
చ్చతురంగుళః। ఆరేవత=జంఫలాః। ఆరేవతీం రోగదేవతాం హంతీతి ఆరేవతః। ఆరేవతి ఆర్త్యా
గతిరోగం అనేనేతి వారేవృష్ణ్యాగతౌ। వ్యాధిం హంతీతి వ్యాధిఘాతః। ఫలైః కృతమాలాయస్య=

అ॥ ద్వి॥ వా॥

118

౧౫

లంచేతి। ఇహావృక్షలతౌషధీనాం నామాన్యుచ్యంతే। బోధిసంజ్ఞికో ద్రుమో బోధిద్రుమః। స్వల్పే
పివాతే చలాని దళాన్యస్యేతి చలదళః। సవివారం పాతీతి పిప్పలః। పారస్కరః। పిప్పలాని ఫలాని య
స్యేతి వా। కుంజరైరశ్యత ఇతి కుంజరాశనః। అశ భోజనే॥ ౧౦॥ అశ్వత్థే థ కపి = పి। అశ్వరూపోఽగ్ని
రత్ర తిష్ఠతీత్యశ్వత్థః। అశ్వత్థనామాని। కపిప్రాయోగా తిష్ఠతీతి కపిత్థః। దధ్యుపైతే వ తిష్ఠతీతి దధి
త్థః। గ్రాహీఫలవత్త్వాద్గ్రాహీనాం తః। ఫలైః కపిమనో బధ్నాతీతి మన్మథః। మంథ విలోడనే। దధివదా
ష్టం గ్రాహీఫలమస్యేతి దధిఫలః। పుష్పం వినా ఫలతీతి పుష్పఫలః। పుష్ప వికసనే। ఫల నిష్పత్తౌ=
దంతాన్ శఠతీతి దంతశఠః। శఠ కైతవే చ శబ్దాద్ధింసాసంక్లేశనార్థః। కపిత్థనామాని। ఉదుంబ = త్రపీ
ఉక్తత్రపాదుల్లంఘితమంబరం యేనేతి ఉదుంబరః। ఉంది క్లేదనే। జంతవః క్రిమయః ఫలే
షు యస్యేతి జంతుఫలః। యూపాది యజ్ఞాంగహేతుత్వాద్యజ్ఞాంగః। హేమవర్ణం దుగ్ధం క్షీర

క్రాంతే నేమిః నమ్రప్రవృత్త్యే నత్త్వి రథాంగ వృత్త్యా రథద్రుమః । అతివిస్తృత తాపేతి వయుక్తౌ ॥ వంజు
లక్షేత్ర=ధృషే । వస్యతే లధ్యతే వంజులః ॥ వస ఉరాచనే । అఘుదాధ్యేదా=శ్చంకరోతి చిత్రక్రి
త్ నెమ్మి చెట్టు । పియతి వస్త్రాది కంపితం కరోతి తిపే తనః ॥ కపితనాం ఇం కొముం ఫలై సుగనోతి కపిత
నః ॥ తనే విస్తారే । ఆమ్రమతే విరోషదసుగభతేతి ఆమ్రాతకః ॥ అతసేసతత్యగమనే । ఆమ్రువష్టే పి ఖర
ద్యతే వా । అధభక్షే గౌ । అంబాలము । మధురసం ఘుచ్యతే త్ర మధూకః ॥ ఘుచసమవాయే । గుడవన్మ
ధురాణి పుష్పాణ్యస్య గుడపుష్పః ॥ మధురశాఖ సాధ్యమశ్చ మధుద్రుమః ॥ వానప్రస్థ మధువి । వన
ప్రస్థభవో వా వానప్రస్థః ॥ మధుష్ఠి వతిస్రవతీతి మధుష్ఠీవః ॥ మధుష్ఠీలఇతి వా । ష్ఠివునిరసనే ॥ =
యిప్ప చెట్టు । మధుయులతీత్యత్ర మధూలకః ॥ ఉల ఆవరణే । నేరు యిప్ప చెట్టు । మాధుర్యాత్పీ
య్యతే పీలుః ॥ పా పానే । పీడ్యతే వా । పీడావగాహనే । గుడవన్మధురాణి ఫలాన్యస్యేతి గుడఫలః ॥

అ॥ ద్వి॥ వా॥

19

౧౭

తిక్వృత మాలః। సువర్ణకారాణి పుష్పాణ్యస్యేతి సువర్ణకః। రెలచెట్టు। జమ్యతే భక్ష్యతే జనైరితి జం-
బీరః। జము అదనే। దంతాన్ శఠతి హింసయతి ఆమ్లత్వేనేతి దంతశఠః। శఠ కైతవే। జంబశ్చ జంబీ-
రశ్చ। జంభలశ్చ। నిమ్మచెట్టు। వరుణే వరు= వల్లభః। వృణోతి ఆవృణోతీతి వరుణః। వరణశ్చ। వృ-
ఞ్ వరణే। ఆవరణాకారత్వాత్సేతుః। వ్యాధిం శినోతి హింస్తీతి వా। షిఞ్ బంధనే। తిక్తశ్శాకస్సాకా తక్శ్యతి
క్తశాకః। సదా తరుణత్వాత్కుమారః। ఉలవరిచెట్టు। పూజితత్వం పుమాన్ పున్నాగః। పురుషవదు-
న్నతత్వాత్పురుషః। తుంగశ్చ। కేసరాణ్యస్యేతి కేసరః। దేవానాం వల్లభః దేవవల్లభః। సంరంగచెట్టు। పా-
రిభద్రే నింబ= కః। పరితో భద్రమస్యేతి పారిభద్రః। ఆరోగ్యం నయతీతి నింబః। సువాసా తరుశ్చ ని-
బతరుః। మందాః సూక్ష్మకంటకాః యస్యేతి మందారః। మందార శబ్దసహచర్యాత్పారిజాతకః। పా-
రితోచెట్టు। విరాజిత్వాదితి కాంతి శమనేతి నిశః। స్యందనోపయోగిత్వాత్స్యందనః। ఆనమతిచ
జామ

త్రపుష్పః। వాయువేగెన విదులత్యేతి విదులః। దులఉత్క్షెపె। శతపర్వ తాపచ్ఛేత్తః। దావా శమన త్వా
త్పున్యతేసెవ్యతెవా నెరః। వనషగా సంభక్తౌ। వంజుళశ్చ। ప్రుబ్జతి। పరివాధ్యతెఅంభసెపరివ్యాధః।
వ్యధతాడనె। విదులత్యెఅంభసా విదులః। దులఉత్క్షెపె। నద్యాంభవా నాదెయీ। నెరుప్రుబ్జతి।
సాంభాంజనె శిగ్రుస్సనవెతా। శెయుత్యైనసుష్ఠుముఖం బుసక్తౌచెదంయతి సాంభాంజనః। భంజూఅ
మర్దనె। శొభాంజనఇతి వా। శ్శనొతి పాంతి కెపాదీనితి శిగ్రుః। శిజ్ శాతనె। తెజయతి కపాదీని
తీక్ష్ణః। తిజనిశానె। గంధః కశొ తతి గంధకః। మద్యాదిషున సక్తిః బంతి అక్షీబః। క్షీబృ మదె।
ముంచతి తీక్ష్ణగంధం మొచకః। మువ్ మొక్షణె। మునగచెట్టు। మధురశ్చాసౌశిగ్రుశ్చమ=
ధుశిగ్రుః। యత్రమునగ। మంగళహెతుత్వాన్నరిష్యత్యనెన అరిష్టః। రిష హింసాయాం। ఫెనాం అ
స్యసంతీతి ఫెనిలః। కొంకుడు॥ ౧౦॥ శ్రీపృష్ఠః శ్రీవాసొ వాంగల్యొవపిష్టాగత్రకః। బిల్వశాం

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

20

౨౦

స్రంసయతి ఫలాదికమితి స్రంసీ। పుంసి। అవస్రంసనే। గానుగు। అక్షోటతి మూత్రై భుర్వం వ్యాప్నోతి
అక్షోటకః। అక్షోటావాస్యపి। అక్షోటకందరా=వెతసె। కందరస్థానే మలతి భూషయతీతి కందరా
లః। అల భూషణే। కర్పరాల ఇతి వా। కర్పతరైరాగం వాంతుం కర్పరాలశ్చ్యపా సామధ్యే కైరాం
ఢ గెనుగు। అంకృతే కంటుకైః అంకోలః। అకిలక్షైః। నికుంచతి కుంటకత్వేన నికోచకః। కుంచగతి
క్రాటిల్యాల్పభావయోః। వూదుగ। పర్ణాని ఫలాశాని యస్య పలాశః। స్యపు ష్ఫంఫలం మాంసమశ్నా
తీవ తిష్ఠతి వా। అశ భోజనే। కించఘుకవన్నైలతాప్పత్తిం శుకః। పుగ్యానపర్ణస్యస్యపర్ణః। పవతోఽవా।
వా తరోగం పోథయతి నాశయతి వాతపోథః। పృథుపాంసాయాం। మోదగతె తివృద్ధిం గఛతి వే
తసః। వి గతి ప్రజనకాంత్యసన ఖాదనేషు। వితస్యతె కాలేన ఉపక్షీయతేవా। తసుఉప క్షయే। రథా
భ్రపుష్పౌ=వెతసె। రమతె పక్షిసమూహః తత్ర తారధః। రమ్ క్రీడాయాం। అభ్రవర్ణాని పుష్పాణియస్య అ

గచ్ఛేత్యృ। తిరయతి పిత్తాదిరోగాన్నాశయతీతి తిటః। తిలస్య వ్యత్యంగమితి తిల్వః। తిలసేవానో మా

ర్జయతీం త్వ్యవృద్ధవర్ణయత్యంగమనేనేతి మార్జనః। వృషభస్యామే శుద్ధా। శత్రలోధ్రనామాని। షడపి లో

ధ్రనామానీతి కేచిత్। అమృతవృత్తే ఛత్రవృతే ఆమ్రః। అమ గత్యాదిషు। రసం చూరతి స్రవతీతి చూతః। చుకతి

రస్త్రే గెరగౌ। రసమలయతీతి భూషయతీతి రసాలః। అల భూషణే। చూతవృక్షనామాని। సహకా

రయతి స్త్రీపుంసౌ మేలయతీతి సహకారః। డుకృఞ్ కరణే। అతిశ్రేష్ఠచూతనామ ఈమే। కుంభోలూఖ

లకం। కుంభోలూఖలాకారత్వాద్వృక్షే నౌశానియస్య కలకం। వృక్షే నౌశేభవ కౌశికః। వాతరో

గాద్గుడయతి రక్షతీతి గుగ్గులః। గుడ రక్షాయాం। పురతి అగ్రే సరతీతి ధూపవృక్షేషు పురః। పు

ర అగ్రగమనే। మహిషాక్ష గుగ్గులపథేఝ్న్యా। శిలయతి శిలాభింత్యాతికేశకాష్ఠం వ్యమితి శైలూషః। శిల ఉంఛే। జం

ప్యంచి నోతి వాణిజ్ శాతనే। శ్లేష్మాగామత లి కటుం తుష్టతయా శ్లేష్మాతకః। అతసాతత్యగమనే॥=

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥ ఔల్వ పాద్వమే। క్షుష్య రోగం బిలతి బినత్తి త్రితి బిల్వః। బిల భేదనే। శాండిల్య ఋషివద్వ్ప్రమా
న్యత్వాచ్ఛాండిల్యః। శైలూషో నయు ఇవిజు జ్వర త్వాది నానా రూపధివర్తనాచ్ఛైలూషః। శైః
లూషపత్రత్వాద్వా మలతి విష్టభ్నాతి మలం మాలూరః। మాల్యతే దేవైరితి వా। మల మల్లధా:
రణే। మాలం లక్ష్మ్యా రాతీతి వా। లాదానే శ్రీప్రదాని ఫలాని యస్య శ్రీఫలః। మారేడు। ప్లక్షే జటీ కేష దోష
ప్లక్షే ఊః। ఘత్తే ఘత్తే నె। జటా అస్య సంతీతి జటీ। పచ్యతె పరస్పరం స్వజ్వతెపక్షే ఇటూ। పృదేంగుంప
ర్కే। సాంవెూయుం. క్రె బదికారాంతస్త్రీలింగమితి వదంతి। జువ్విచెట్టు। న్యక్ తిర్యగ్గ రోహతీతి న్యగ్రో
ధః। రుధిర్ ఆవరణే। బాహా వః పాదాః మూలాన్యస్య సంతీతి బహుపాత్। మూర్ధ్వైస్వపస్థానం వ
టతీతి వటః। వట వరివేష్టనే। గాలవః=రభః। గాలవం యతి స్రావయతి అత్తి రోగం గాలవః। శబ
రసంబంధి వృక్షత్వాచ్ఛాబరః। అతిసారం రుణద్ధి లోధ్రః ఇరుధి క్ ఆవరణే। శ్వేతలోధ్ర నామాని। లొద్దు

21

౨౧

కులసంస్త్యానె। ఘుణ్ణోతి వృత్తత యా భ్రమతి తి ఘూంటే ఘుటా భ్రమతె। బదరీవృక్షే నామాని రెణుచె

ట్టు। కూభువిల తె భ్రమతీతి విమలం। వలసంవరణె కో నోస్యాస్తీతి కో ఘనిలం। సౌవీరం బదరం కోలా= పా

దపి। సంవిరవిశేష్ప్రచురత్వాత్ సౌవీరం। బదర్యాః ఫలం బదరం। కోలాంతూం ఫలం కోలం। ఘోంటాపిశ=

బెద్ధావృక్షే ఫలయోవాః- చ కర్కంధు బదరీ ఫలనామాని। మృదూని కేయునస్యస్య స్వాదు కంటకే। వికంకతె స్రు

సరతి వికంకంతర్ష। కరీరం తా। వృగర్ధం వృక్షం। ఘచావృక్షే। గ్రంధిత్వాద్ గ్రంథిలః। వ్యాఘ్రస్యేవ పాదాని మూ

లానస్యస్య సంతీతి వ్యాఘ్రపాత్। వయల్లూవెలమ్। ఇరావతో నా= సారకౌకేశరావత వవిద్యుత్ శక్రవర్గా త్వా

దైరావతః। నాగస్యేవ వసింధూరస్యేవ రంగోస్య నాగరంగః। నగచ్ఛతీతి నాగః। సమా జరగోస్యేతి

వా। నాగరమును చెప్పు॥ నదతీతి జాయతి నాదేయో। భూమౌ జన్యతే భూమి జంబుకేః। జనిప్రాదు

ర్భావే। అయుమస్త్రీ। రాకై నేరుడు। చత్వార్యపి నాగరంగస్యైవ నామాని తివె చిత్। తిమ్య తి అప్రభవ=

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

22

విరుద్ధలక్షణేయూ అస్పష్టవిదళత్వాపేక్షేతః। అస్పష్టవిదళత్వాదంగముద్దాలయతీత్యుద్దాలకః। బహువారూని స్రో
తాంసి కేతుత్వేన వృణోతీతి బహువారకః। వృఞ్ వరణే। విరినచె ష్టు। రాజాదనం ప్రి=కా। రాజభిరద్య
తే ఇతి రాజాదనం। అథ భక్ష్యతే। సారత్వాపన్నిరయతి హృదయం గచ్ఛతీతి ప్రియాలుః। ప్రియగతౌ। సన్నస్యా
ఖం కద్రుస్యం ధనుస్య వితసన్నకద్రుః। సన్నాని సూక్ష్మాణి కేతువర్ణబీజాని యస్య సంతీతి వా। ధనుఃపట ఇవ పదవిస్తా
రోస్యేతి ధనుష్పటః। రాజాదననామాని। సారవత్తయా మాలాది గమనే సారోస్యా ఇతి గంభారీ। సర్వ
తోభద్రమస్యా ఇతి సర్వతోభద్రా। వృక్షత్వపి పిత్తాదికం తనూకరోతీతి కాశ్మరీ। మధూని పర్ణాన్యస్యా
సంతీతి మధుపర్ణికా। శ్రీపర్ణీ భద్రపర్ణీ చ। శ్రీపర్ణాని యస్యాస్సంతీతి శ్రీపర్ణీ। భద్రపర్ణీచ। వృక్షత్వపి పి
త్తాదికం తనూకరోతీతి కాశ్మర్యః। కాశ్మరనామాని। కాకాన్నిలోపాంతవర్ణాని ఫలాని ధత్తే। కర్కన్ధూః
దుంధాన్యర్థార్థీ। ఫలమాయాం। బదరీ ఫలత్వాత్ బదరీ। బదస్థైర్యే। కుల్యతేని ఖదావయవవాప్త్యా।

తిలకః క్షురకః = కల్పకే। తిలకానిపుష్పాణ్యస్య తిలకః। క్షురతి నిష్ఠ్యూతత్వాత్ క్షురకః। క్షురణే ప్రైశ్రీకృష్ణా
భాస్తీతి శ్రీమాన్। తిలకే పంచైకం। పిచుం తూలం భాతీతి పిచులః। ఝుంమ్యతె ఇతి ఝూవుకః। ఝా
వుక అథనె। సం నవతూమలవక్షే ద్వయం। శ్రీపర్ణికా శ్రీపర్ణికా। కుముదవర్గత్వాత్ కుముదికా
పత్రైః కుంభయతీతి కుంభీ। కుంభి ఆచ్ఛాదనే। ప్రకర్షేణ కద్యతె లక్ష్యతె కైడర్యః। కడలక్షణే।
కయుకరసానిఫలాన్యస్య కట్ఫలః। గుంముడు। క్రముకః = పదారుచి। క్రమతీతి క్రముకః। క్రము
పాదవిక్షేపె। పట్టికేవాఖ్యాయస్య పట్టికాఖ్యః। పట్టా ప్రగాబంధ సామర్థ్యమస్యాస్తీతి పట్టి। =
లాక్షాం ప్రసాదయతీతి లాక్షాప్రసాదకః। షట్ విశరణగత్యవసాదనేషు। ప్రసాదనా వా। తు=
ద్యతె యూపకతురం భక్షే వతె తూదస్య తుదవ్యథనె। యూపాపాకే వృక్షే త్వాపద్వా పః। పూగస్తీతి పా
వాపాతె। పునాతీతి వృత్తి తి। పూర్ణే వనె క్రామయతీతి క్రముకః। క్రముపాదవిక్షేపె। బ్రహ్మణి వైది

తీ తి తిందుకః। తిమ ఆర్ద్రీభావే। అయమస్త్రీ స్ఫూర్జకః తిదవ్యమానశ్చ దిశబ్దాంతే శోభాతే తి స్ఫూర్జ
కః। జటుది స్ఫూర్జ వజ్రనిర్ఘోషే। కాకమోనిలంకః స్యాత్ తథాస్య కాలస్కంధః। శితిస్కంధలంకః సాభామ జ్జాని
తి సారకః। ధుం విచ్ఛెచ్ఛు। కాకేందుకులకం = ముఖ్యకే। కికా ఇదం కాకేందుః। ఇదిపర పైత్యౌ స్యాత్। కుత్సత్వం
కాకాది ఖులఃక్షేప్యతే మలలశః। లకే ఆస్వాదనే। కాకం పెయ్యతే కాకపీలుః। పాపానే। కాకవనాని పీ=
లూని పుష్పాణి యస్యేతి వా। కాకైః స్త్రియతే కాకతిందుకః। తి ఆర్ద్రీభావే। ఛిష్టి తుమితె చెట్టు।
గోభిరీః య్యతే గోలీఢః। గోలాపి వర్ణతి వా। దివాల ఆస్వాదనే। ఝూఠుం సంఘాత ఆఘత్తె ఝూటు
లః। లా ఆదానే। పశుభక్ష్యం సాధనం వా న్యతె [illegible] ఘుంటుక్। వానవాం సాగతెత్స్యాః। పాటుం విస్తారం లాతీతి
పాటలిః। పాటలో వా। లాదానే। విషం మోషాణ్ఠీతి మోత్స్యాః। ముష్కసైగవెం। మోక్షో తి పశ్వాదిస
మ్మర్దః మితి వా। మోక్షే సవానే। విషం ముష్ణాతీతి ముష్కకః। ముష్కర ఇతి వా। గోవీఢనామాని॥

పార్శ్వః కేం॥ పశ్యతి భక్షయతి ఇతి పశ్రుః । పశ్రుః భక్షణే । కందరాల నామాని । తిమ్యతి ముఖ
మనయోరార్ద్రీ భవతీతి తింత్రిణీ । తిమి ఆర్ద్రీభావే । చిచ యుతే ముఖపాకాయ్యామ్లాయతే అనయో
తి చించా । ఆమ్లా ఫల తావ్యదామ్లికా । చింత చెట్టు । పీత వర్ణః సారో౽స్య పీతసారకః । సర్జః కాసః
న బంధూకే = సంవరకః । నిర్యాస సృజతీతి సర్జః కః । సృజ విసర్గే । కుష్ఠాది నస్యతీత్యాసనః ।
అసు క్షేపణే । బంధూకే సువర్ణకాన్నిపుష్పాణ్యస్య బంధూకపుష్పః । ప్రీణయతీతి ప్రియకః ।
ప్రీఞ్ ప్రీణనే । కుష్ఠరోగం జీవయతీతి జీవకః । జీవ ప్రాణధారణే । వేంగి చెట్టు । సృతి కుష్ఠరో
గమితి సాలః । షాంత కేర్ణాని । నిర్యాసం సృజతీతి సర్జకః । సృజ విసర్గే । కృశతి కుష్ఠరో
గమితి కార్శ్యః । కృశ తనూకరణే । అశ్వకర్ణః పత్రత్వాదశ్వకర్ణః । సస్యం వ్యాప్తౌ ఆది ఫలం
సంవృణోతీతి సస్యసంవరకః । వృఞ్ వరణే । మద్ది చెట్టు । నదీసర్జః వీ= ద్ధరాయూం॥ నదాద్యః

అ॥ ద్వి॥ వా॥

24

౨౪

కకర్మణి సాధు బ్రహ్మణ్యః। బ్రహ్మణి వైదికే కర్మణి దారు బ్రహ్మదారు। బ్రహ్మదారు చేత్యప్యౌ॥ ౨౦॥ తూ
లం చ నీపః। ప్రియ= కేత్రిషు। తూరి ల్యతి స్వాదగ్నిర్భిర్తి తూలం। తూల నిష్కర్షే। గంగరావి॥
ప్రణిన సంసు ఖంన యుతి విని పః। నిఙ్ ప్రాపణే। ప్రీణతీతి ప్రియకః। ప్రీఞ్ తర్పణే। కదం కషం
వమయతి భుపశవమయతీతి కదంబః= బ్యః। దవ= భుప శమనే। హలి స్నో బల భద్రస్య ప్రియో
హలిప్రియః॥ కొనగలుగడుము। దుస్పర్శత్వాద్వీరా ఏవ ఇవం వృత్తం స్వయం శతీతి వరవ్యా
త్రైః॥ అరూంభె వ్రణనికరోతీతి అరుష్కరః। అగ్నివన్ముఖమస్యాస్తీతి అగ్నిముఖీ। భల్లవంతే
తి భల్లాతకీ। అయం త్రిషు। అత సాతత్యగమనే। భల్లాతకీనామాని॥ జీడిమాను। గర్ద-
భాండె కందరాలె। గర్దభ ఇవ మూలమస్య గర్దభాండః। కందరాలమివాభవతీతి కంద
రాలః। కము దకంపిత యుతి పీతవర్ణం కరోతీతి పీతనః। సుశోభనా పార్శ్వా యస్య సు

శాల్మలి = వేష్టః। పిచ్ఛావదంగువిసంగిత్వాత్పిచ్ఛా। బూరుగబంక। రోచయంతి సూత్రేణ తయా
రోచనః। రుచదీప్తౌ। కూటశాల్మలిః। పిన్నబూరుగచెట్టు। చిరతివిచిరో। చిజీవిదాశద్వాం
సాయాం। చిరిగంధాస రోగం ఖలతి భినత్తి। చిరబిల్వః। బిలపైడనె। నక్తం రాత్రౌ భూతానామా
లంయత్వాదాశ్రయత్వాన్నక్తమాలః। కంజలం జయతీతి కరంజః। కరంజరాగె। కరంజవేష్టే।
కానుగచెట్టు। ప్రకీర్యః పూతికరజ = వల్లరి। కలహాస్థానె ప్రకీర్యత ఇతి ప్రకీర్యః। కృతిత్రైపె। పూతిగంధికరజః
పూతికరజః। పూతికకష్ట్యే। కపెః కలహాస్యమారకః। నాశకః। కలిమారకః। ముల్లుకానుగ। షడ్గ్రం
థాయాం సర్వషడ్గ్రంథః। అరుగంట్లకానుగ। మర్కటవత్వాపటయతీతి మర్కటీ। కోతివన్నెకానుగ।
అంగారవల్లరీ। వల్లర్యౌ సాన్యసంతతి అంగారవల్లరీ। నిప్పులవన్నెగుత్తులకానుగ। ఇతి కరంజభే=
దాః। రోహీ రోహితః = దాడిమః। భిన్నపుర్వాడిపి రోహతీతి రోహీ। రువాబీజజన్మని ప్రాదు

ఖవంస జ్జునదీస జ్జః॥ శకుణార్జునస్స్రుతస్సంజ్ఞాతరూ తావైద్యరతరుః। అత ఏవ ఇంద్రప్రి-
యోఽద్యవ్యర్థః। ఇంద్రద్రుః॥ శాఖాభిః కకుభో వ్యాప్నోతి కకుభః॥ శ్లాఘ్యాదర్జునం। ఇంద్రప్రి
యత్వాదప్యా। యక్రమద్దిచెట్టు। రాజభిరద్యతే రాజాదనం। అథ చత్వారి। అథ త్రీణి శ్రేష్ఠాని ఫలాన్య
స్యఫలాధ్యక్షః। క్షీరవన్యత్కంటకాని ఫలాన్యస్య త్రీణికా। పాలచెట్టు। ఇంగుదీ తాపసద్రుమః।
ఇంగతి ఊర్ధ్వం గచ్ఛతి ఇంగుదీ। ఇఙి గతౌ గత్యర్థః॥ తాపసానాం తరుః తాపసతరుః॥
గారచెట్టు। భూరిత్వక్త్వయం। భూర్జభూర్జ్యం జాయతే భూర్జః॥ జని ప్రాదుర్భావే। చర్మిభవ
త్రయో గాత్ర మారా। మృదుత్వగస్యమృదుత్వక్। భుజపత్రము పేరు। పిచ్ఛాస్యాస్తీతి పిచ్ఛిలా। మూడా
నఫూరయతి ఫలాని పూరణః। పూరీ ఆప్యాయనే। శసం ముచ్యతే ఇతి మోచా। ముచ్ త్ మోక్షణే। సిరమా
యుక్తస్య స్థిరాయుః॥ విటపైశ్శాల్మతే శాల్మలీ। శాల్మ శ్లాఘాయాం। బూరుగచెట్టు॥౪౫॥ పిచ్ఛాతు

భృశం వాతం నాశయతీతి ఉరుబూకః। రోచతే పక్షైరితి రుచకః। రుచ దీప్తౌ। చిత్రవర్ణత్వాచ్చిత్రకః।
పత్రభారేణ చంచతీతి చంచుః। చంచు గతౌ। పంచాంగులానీవ పర్ణాన్యస్య పంచాంగులః। ఆమం
దయతీతి స్వప్రదేశం ఆమండః। మడి భూషాయాం వ్యాప్తౌ। యత్ర క్వాపి వర్ధత ఇతి వర్ధమానః। వృధు
వృద్ధౌ। వ్యదతి రోగాణాముద్ధరతీతి వ్యడంబకః। అథ తూదర్వ వమనే। ఆముదపు చెట్టు॥ ౧౦॥ అశ్వా
శ్వమా = నేరవారిపతేః। అల్పాపి శమాం శమారస్యాత్। కొండువేంప విరా। శమయతి దోషానితి శమీ। సక్తు
త్వాత్ సుఫలత్వాత్ సక్తుఫలా। దోషశమనాచ్ఛివా। జమ్మిచెట్టు। పిల్లుపిండీభావమతతి ప్రాప్నో
తి పిండీతకః। అత గతౌ। విషపుష్పత్వాద్ గరనే నమ్రయతే మరువకః। మృత్స్నాప్రాణత్వాద్గౌః। శ్వసంత్యనేనే
తి శ్వసనః। శ్వస ప్రాణనే। దుస్పర్శత్వేన కేరం పాంతీతి కరహాటకః। హానం హింసాం గచ్ఛత్యోః। శల్యశ్చ మ
= దారు చ। శల్యం శస్త్రం ఇవ అస్యాస్తీతి శల్యః। మదయతీతి మదనః। మది హర్షగ్లేపనయోః। మం

అ॥ ద్వి॥ వ॥

26

౨౬

ఛాః వై| నకారాంతోఽయం| ఇకారాంతోఽపీతి కేచిత్| రోహీతకేశ్చ| అయమేవధాతుః ప్లీహా
ఖ్య రోగస్య శత్రుః ప్లీహాశత్రుః| దాడిమస్యేవ పుష్పాణ్యస్య దాడిమపుష్పకః| ములుమోదుగ
చెట్టు| గాయంతం వైద్యకం త్రాయతే గాయత్రీ| త్రారత్త్రే గౌ| అయమికారాంతః| బాలస్యాత్మతన
యః| పత్రాత్మకప్రసవో యస్య బాలతనయః| ఖదతి స్థిరతరం భవతీతి ఖదిరః| ఖదస్థైర్యే| దంతాన్
ధావయంత్యనేన దంతధావనః| ధావు గతి శుద్ధ్యోః| ఖదిరనామాని| అరిమేదో వి=హాస్త్రకే| అరి
ర్దః సన్ మేదో గంధోఽస్య అరిమేదః| విడ్గంధః| ఖధిరోఽస్య విట్ఖదిరః| గంధఖదిరనామాని|
కుత్సితం దృశ్యత ఇతి కదరః| దృ విదారణే| సోమవల్కోఽప్యయం| శ్వేతం వల్కం యస్య సోమవల్కః| శ్వేతఖ
దిరనామనీ| వ్యాఘ్రపుచ్ఛాకారపత్రశాఖా యస్య వ్యాఘ్రపుచ్ఛః| గంధర్వహస్తవత్ స్థూలపత్రాణ్య
స్య గంధర్వహస్తకః| ఏరండః ఉ=ర్వః| ఏరయతి వాతం నాశయతీతి ఏరండః| ఈరశక్త్యైపే| ఉరు

౩

వర్గః తత్వ చాప్యమా। ముపాలావర్ప్పయా। లితారూపత్వాల్లఁతా। గవిభూషితా। వంద్యతే స్తూ
యతే గోపవందినీ। వది అభివాదన స్తుత్యోః। గుంద్యతే త్రైడ్యతే గుంత్రా। గు దత్రే దాయాం। ప్రే
ఙతి రాగవారణే నప్రియం గుః। ప్రి శ్లేప్రేరణే। ఫలయోగాత్ఫవినేఘలి విశేశ్యతే ఫలీ। ఇఫలా
విశరణే। విష్ణుక్రైనాఽక్రాం। విష్ణుక్రైన నిసోతిస వః తయోబధ్నాతీతి విష్ణుక్రైనా। గంధానిఫలాన్యస్యా గండఫ
లీ। కించిత్ప్రంభాకారత్వాత్తా శంభః। ప్రియుఙ్నవప్రియకః। ప్రేంఖగాపుచెప్పు। మండూకా ఇవపర్ణాన్య
స్య మండూకపర్ణ। పత్త్రైర్ణోగోర్ఽయస్య పత్రోర్ణః। వాతెనన తుతీతి నయుః। నయన్యత్రా। కట్భూ
ని(ప్రం)గాని స్వన్ధానియస్య కట్వంగః। శివ్యాది ఖిన్నంయుండుయతి తాయతి యుండుకః। క్రైశబ్దైః ॥౧౧॥
ఘోనాకే శు౹ త్రిషు సైర్యనం సుఖమకేయతీతి స్యోనాకః। ప్రకే అగకుపి లాయాం గత్వా శుకనాస
కాంచాగిపుష్పాగియస్య శుకనాసః। ఋక్షోతిలక్షే రోగానరానస్త్రీతి ఋక్షః। ఋక్షాంసాయాం

అ॥ ద్వి॥ వా॥ ౯

27

౨౨

గచెఋష్య। శత్రుప్రియః పాదపః శత్రుపాదపః। పారం నిష్ఠాం ప్రాప్తం భద్రమస్యాం పారిభద్రః। భద్రం
చ తత్ దారు చ భద్రదారు। దారు స్కంధే కేవి మని ర్యాసో స్య సచద్రు విమశిః। ద్రు విమశిర్వా పాఠః। పీత
వర్ణం చ తత్ దారు చ పీతదారు। పూతిదార్వితి వా పాఠః పూతి గంధం కాష్ఠం యస్య పూతిదారుః పూ
తి కాష్ఠం చ స=ఘ వై రువః। పూతి కాష్ఠం చ। ఏతానీ శబ్దా విరుద్ధ లక్షణా [illegible] యాం త్పన్నాః। దేవా
నాం దారు దేవదారు। భృధార నౌ। దేవదారు చెఋష్య। ఆతామ్రపుష్పత్వాత్ పాటలిః। పాటలా చ। అమో
ఘోగ పుష్పత్వాద మోఘః। కృష్ణ వృంత త్వాత్ కాలా। పుష్పర సాధార త్వాత్ స్థాలీ కా చ స్థాలీ।
పృంతమస్యాస్తీతి కా చ స్థాలీ। కాలవర్ణ స్థాలి త్వాత్ కాలస్థాలీ। సా చ స్థాలీ తి వా పాఠే తదా సాచ
స్థాలీతి పదచ్ఛేదః। సాం కురపలత్వాత్ [illegible] రోహతీతి ష వై రువః। కృష్ణవృంతా కుబి=ఘ వై। కృష్ణ
వృంతమస్యాస్తీతి కృష్ణవృంతా। యత్ [illegible] పుష్పత్వాత్ [illegible] రాత్రిః। కవిగి ఋష్య చెఋష్య। శ్యామ

నిశామయివసాఛ్వతిపథ్యా। కాయేఽరోగ్యకరత్వేతిష్ఠతి కాయస్థా। పూతయతి పురుషం పూ
తం కరోతీతి పూతనా। పూర్ణపవనా। రసాయనత్వాదమృతా। రోగాన్ హరతీతి హారీతకీ। హ్యార్ణ్ హార
ణే। హిమవతి గిరౌ ప్రభూతా హైమవతీ। చేతయతి చేతనం కరోతీతి చేతకీ। చేతకో విరోచనః। శ్రే
యః కరోతీతి శ్రేయసీ। దోషశమనాచ్ఛివా। కరక్కాయచెట్టు। పీతద్రుః సరలో దేవదారుః। పీతవర్ణద్రుమః
పీతద్రుమః। సరలసంజ్ఞత్వాత్ సరలః। పూతిగంధకాష్ఠం పూతికాష్ఠం। సరలముచెట్టు। అస్యద్రుమ
స్యోత్పలాని వపుష్పాణి సంతి ద్రుమోత్పలః। కర్ణికాం కర్ణభూషణామియర్తి కర్ణికారః। రుగ
తా। యునా పరివధ్యతే పరివ్యాధః। వ్యథతాడనే। గోరుగు। లకుచః। లికుచః। కమచక్క। లకుచ ఆస్వాదనే। అగ్ని
నాదవ్యాతి దేవదారుః। దహాభప్లీకరః। కమ్మరేగు। పనసః ఫలా। పనస్యతే స్వాదుత్వయాస్యాయతే ఇతి
పనసః। పనసజ్ఞా తదాపన్యతే ఇతి వ్యుత్పత్తిః। పనసగావ్యవహరేస్సు। తాఖ। కంటకితాని ఫలాన్యస్య కంటకిఫలః

ష

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

28

౨౫

దీషు । వృంత్రమస్యాస్తీతి దీర్ఘవృంతః । కుటంచ శ్రేష్ఠావం నటతి స్యందతీతి కుటన్నటః । నయన్వపత్రా ।
శివయతి వ్యాప్నోయతీతి సర్పతః । శాఖాభిరితి శోనకః । శత్రుగతాన్ శోనకే ఇతి వా పాఠః । శోనకవచ్ఛగ
గచ్ఛతీతి వాధాతుః । ఇయత్తిర్ పిత్రాదికమపసారయతీతి అరలుః । రుగతాపి నుమానుర్ । తిష్ఠే
నక్షత్రవద్భాస్వరం ఫలమస్యాస్తీతి తిష్యఫలః । ఆమలఘు యోదామలకం । అమృతా చ వయస్థా చ = కలి
ధృమః । అక్షైస్తిష్ఠేన్ వ్యాప్నోతీతి అక్షః । అక్షూ వ్యాప్తౌ । రసాయనత్వాదమృతా । అస్యాః ఫలే తు సైనవయ
సి తిష్ఠతీతి వయస్థా । త్రిషు శివకేపెల్సు । బిభేతీతి అస్మాద్భీమ ఇతి విభీతకః । ఇభభయా । స్వల్పవారిః తు
ష్యతీతి తుషః । తుష తుష్టౌ । కర్షః మాత్రఫలాన్యస్యేతి కర్షఫలః । భూతానాం వాసః భూతవాసః ।
కలికవాత్రయో ధృమః । కవి ద్రుమశ్చ విభీతకనామాని । త్రాండచెట్టు । అభయాత్వవ్యథా = శివా । నాస్తి భీ
యమస్యాస్సకాశాదభయా । నవ్యథ ఇతి రోగవారత్వాదవ్యథా । శ్రీ । వ్యథభయసంచలనయోః ॥-

కాంతా। ఘస్మతుల్యామజ్జాస్యాస్త్రీతిగర్భాణ్ణస్యగర్భాః। కంపుగలయిరుగడ। పిచ్ఛిలాదిషస్యగర్భాం
తానిపదానిశింశుపానామానీత్యేకే చిత్। శీర్యతేమృదుపుష్పత్వాచ్ఛీర్షః। శ్రాపాం సాయాం। శ్లేషేనతసో
త్రితిశేషేతనః। తనువిస్తారే। భండ్యతేపరిభాష్యతేశుక్లైః। భండిలః। భటాపరిభాష్యతే। దిరిశనపుచెట్టు
చంపాఖ్యదేశేభవః। చాంపేయః। చమ్యతేషట్పదైరితిచంపకః। చమ్ ఛమ్ జమ్ ఝమ్ అదనే। హేమపుష్పః
పుష్పత్వాద్ధేమపుష్పకః। సంపెంగచెట్టు॥ ఏతస్యకేసరాదిహేమా। గంధబహులమస్య గంధఫలీ। సంపెంగమొ
గ్గ। కేశరసంగంధేనసాధుత్వాత్కేసరః ఇ స్పృగతా। ఆప్యతేకోపాగకెతివకులః। వచపరిభాషణే। పొగడ
పుచెట్టు। వక్ర్యతేకణ్ఠపూరాయయాచ్యతేత్రాతివంజులః। వచంయాచనే। అశోకనాశకత్వాదశోకః।
అశోకవృక్షము। వీజానిపేరతీతికరకః। క్రైవిక్షేపే। మకరందవద్ధయాదండ్యతేతిదాడిమః। దలవిశర
ణే। దాడిమచెట్టు। చాంపేయః కేసరః। చంపాఖ్యదేశేభవః చాంపేయః। కేసరసిక్తతితికేసరః। స్త్రీ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

29

౨౮

ఫలితి ఫలం॥ పనస చెట్టు। నిచులృతే జలేనాతి నిచులః॥ చులని మజనే। పాతం జలమస్య పాంథుశేలం॥ అం
బునా జాయతే అంబుజః॥ జని ప్రాదుర్భావే। యత్రగంన్నెరెచెట్టు॥ కాకప్రియా వళ్యుదుంబరికల్పాద కాకో
కోదుంబరికా। నిస్సారత్వాత్ ఫలతి విఫల్గుః॥ ఞిఫలా విశరణే। మలం పిత్తాదికం యాపయతి మలపూః। య
తితి మలయుః॥ యజ్ఞుగుపాయాం॥ జఘనే స్కంధే ఫలాని యస్యాస్సా జఘనే ఫలా। మేడిచెట్టు॥ ౯౦॥ అ
రిష్టస్సర్వ = శింశుపా॥ మేషశృంగరుసృః॥ అనేన రిష్టం రిష్యతే ఇత్యరిష్టః॥ రిష హింసాయాం। సర్వతో
భద్రమస్య సర్వతోభద్రః॥ హింగు వల్మీరస్యాస్య హింగునిర్యాసః॥ మాలాతకె కస్మై వేష్ట్యతే ఇతి మాల
కః॥ మలమల్లభారణే। పిచుం కుష్ఠం మందయతి గ్లాపయతీతి పిచుమందః॥ మది హర్షగ్లేపనయోః॥
ఆరోగ్యం నయతీతి నింబః॥ నిశ్ణ్ప్రాపణే। వేపచెట్టు। పిఛా అస్యాస్తీతి పిఛ్ఛిలా। న గరుః అగరుః॥ రోగం శినో
తి తనూకరోతీతి శింశుపా॥ శిజ్ నిశాతనే। ఇరుగుచెట్టు॥ కపిలా ఛస్యగ=కేః॥ కామ్యతే ఇతి కపిలా। కమ

భూ

భయుచలనయోః॥ సుషేణః ఖ్యనేపిముఖాభత్వాత్సుషేణః। క్షేరోగావృద్ధ్యత్యేతి కేరమర్దకేః। మృదుమర్ద
కే। వంశ్రైభేష్ట॥ కాలస్కంధస్తమాలః॥ కాలవర్ణస్కంధో౽స్య కాలస్కంధః। తమ్యతె వారిభిరితి తమా
లః। తాపినచాష్టదయతీతి తాపింఛః చదీప్రవారణే। కటుతిక్తె రసంస్యందతేతి సిందురః। స్యందూప్రు=
సవణే। స్నేద్యతెత్వగాదినాట్యస్యఃసాతేతి సిందువారః। వృష్ణవరణే। ఇంద్రస్యసురసప్రియం ఇంద్రసురసః।
గుడతీతి గుడః। గుడవెష్టనే। గుడాతవేష్టనాన్ని ప్రత్రాణి తాని గుడః। ఇంద్రస్యప్రియా ఇంద్రాణికా। వావవి
భెష్ట। వెణేగరాగరీ=మత్స్యాక్షా। దేవతాష్టత తావిణే। గరంముహాటకేవిషరగతీతి గరాగరీ। గ్రృ రాణిగరణే। దేవ
తాడయతి తాడః। తడఆఘాతె। తదాం అంకురాం తేషు ముఖ్యత్వాద్దేవతాడః। జీమూతశ్చవల్లి
ష్వర్థ(యతీతి) దేవతా జీమూతః। దేవతాడోభెష్ట। శోభాన్వితహస్తికర్ణతపత్రయోగాచ్చ హస్తికర్ణః। భు
విశాలావాతీతి [illegible] తుండి। ముహాశ్చజన్యనిప్రాదుభావే। గురుగుభెష్ట। శ్రగాశాలెవాతగుప్తే సాధుత్వగాశాల్యః।

అ॥ ద్వి॥ వా॥

30

౩౦

గతా। నాగప్రియాశికేసరవంతి పుష్పాణ్యస్య నాగకేసరః। కాంచనస్య నామస్యేతి కాంచనాహ్వయః। నాగ=
కేసరము। జయతి శోకాదిరోగాన్ హంతీతి జయా। జయతే చ॥ జ జయే। తక శోకాదినాశపా
తుభావమిచ్ఛతీతి తర్కారీ। రుగతౌ। వన్యాం భవా నాదేయీ। విజయత్యేనయా జయంతికా। జ జయే।
తక్రైర్విభేత్యు। శ్రీపర్ణీః ర=ముల్లికా। శ్రీః శోభాభావత్యేఽఽ అస్య శ్రీపర్ణీః। అగ్నిరమథ్నాతీతి అగ్నిమంథః। మంథ
విలోడనే। కర్ణికా అస్య సంతీతి కర్ణికా। గుణికోకువామియతే గణికారికా। జయతి రోగాన్ జయా।
జి జయే। నెల్లిచెట్టు। కుష్ఠిలజ్జాయత్యేతి కుటుజః। జనిప్రాదుర్భావే। శక్రవృక్షే తాపవృక్షః। వత్సోత్పేవమితి
వత్సకః। వస ఆచ్ఛాదనే। గిరౌ మల్లికావత్పుష్యతీతి గిరిమల్లికా। కొడిశచెట్టు। ఏతస్య వక=కే। కలింగఫలవత్వా
త్కలింగః। ఇంద్రవృక్షః ఫలత్వాదింద్రయవం। దీపనాదిక కారిత్వాదింద్రయవం। కొడిశపా
లచెట్టు। కృష్ణం పాకే ఫలం యస్య కృష్ణపాకఫలః। పితృకరెల అస్మిన్ జనాం తు ద్విజయత్యేతి అవిగ్నః। జ జే

౨౦॥ అతిముక్తః పుం-వనమాలికా | వైరాగవిసపత్త్వాన్ ముక్తాత్ప్రవృత్తి కామత్వాభిభవ వృత్తిముక్తః | పుం
డ్రదేశే భవః పుండ్రకః | వసంతమాసే భవా వాసంతీ | వసంతే భవా మాధవీ | లోహితాదిత్రై సారికా
చిత్రం లతా | లాదానే | పువ్వులు గలగురివింద తీగ | సుష్టు మస్య తెజసైరితి సుమనాః | సాంతోయం
మనుల అవబోధనే | మాలాకర్తృత్వే నయా మాలతీ | జాయతె పుత్తిరనయా జాతిః | జనప్రాదు
ర్భావే | చిరుతజాజిచెట్టు | సప్తంవియాగలాతి అరుత్రిసుగంధిత్వాత్ సుప్తలా | లఆదానే | నవమా
లికా | విరజాజిచెట్టు | మాఘ్యం కుందం రసహా | మాఘమాసే భవం మాఘ్యం | సంభువం శుక్లైదనే
క్షాణే ద్యతికుందం | వా ఆవఖండనే | మల్లెచెట్టు | రక్తపుష్పశాలిత్వాద్రక్తకః | సుకుమారత్వాచ్ఛిత్త్ర
బధ్నాతీతి బంధూకః | బధబంధనే | యాతనానాయూనా బంధుః | బంధుజీవకః | మంకెనచెట్టు |
పరిమళం సహతె తిసహా | షహా మర్షణే | తుష్టం భూయిష్ఠప్రాగిజాతం మారయతి నాశయతీతి |

అ॥ ద్వి॥ వా॥

31

౩౧

మూర్ధ్ని మాల్యత్వేతి మల్లికా। మల మల్ల ధారణే। భూపదీ శీతభీరుశ్చ మదయంతీ ప్రమోదినీ। అష్టా
పదీ వచకిలో ముద్గరశ్చ సమా విమౌ। మదనయోగవాక్షే వ సైవాస్ఫూటా వనోద్భవా। భువి పదం య
స్యాస్సా భూపదీ। శీతాద్బిభేతీతి శీతభీరుః। ఞి భీ భయే। మల్లెచెట్టు। రాషత్స్ఫుటతీతి ఆస్ఫోటా। ఆస్ఫోట
తేవా। పాఠక్షి స్ఫుట వికసనే। అడవిమల్లెచెట్టు। శేరతే శేఫా నిద్రాణి మాలయా అత్యేతి శేఫాలికా। సు
ష్టువహతి ఆమోదం సువహా। వహ ప్రాపణే। గుండాత్ ఉష్ణనాన్ని ష్పాంతాని గుణండీ। నలపుష్పత్వాన్నలికా।
నల్లపువ్వుల వావిలిచెట్టు। శ్వేతః శోభనో రసోఽస్యాః శ్వేతసురసా। భూతాని విశంతి అపవర్ణయం
తీతి భూతవేశీ। విశ ఆపర్ణదనే। తెల్లనిపువ్వుల వావిలి। మగధదేశే ప్రచురా మాగధీ। గణికావచ్ఛిత్రా వ
ష్టాత్ గణికా। యూథో జాలికేవ మస్యా అస్తీతి యూథికా। భ్రమరైరంబష్యతే శబ్ద్యతే అంబష్ఠా। అంబ శ
బ్దే। అడవిలొల్లి। హేమవర్ణాని పుష్పాణ్యస్యాః సంతీతి హేమపుష్పికా। పచ్చని పువ్వులగల అడవిలొల్లి॥

కురంటకః। శమ స్త్రీ ఝిణ్టాయాం। పచ్చ పువ్వుల ముల్లు గోరంట। ఝుమితి శబ్దం కరోతీతి ఝుంటీ। తస్మి
న్నేవ కురంటక శబ్దో వర్తతే। స్వవాచకత్వేతి సహాచరీ। చరగతి భక్షణయోః। ఆముల గోరంట।
ఓడు పుష్పం జ = మారకః। ఓడుదేశభవం పుష్పం ఓడుపుష్పం। జం వేగ్యే జపతి వతిష్ఠతీతి జపా।
జప జల్ప వ్యక్తాయాం వాచి। దాసాన పచెట్టు। విరుద్ధలక్షణయా యావజ్రపత్రైరినం పుష్పం వజ్రపు
ష్పం। అడవి నువ్వు పువ్వు॥ వికసితైః పుష్పైః ప్రతివాసతే ఽతిష్ఠతీతి ప్రతివాసః। వాస వాసనే। శతంపా
సాణ్ణవమం తణ్ణవతేస్తేష్ణః కేకుళ్ళలాస్వేతి శతప్రాసః। చండం తీక్ష్ణం కుల్మవెవ్యతి చండాతః। అవసాతవ్యే
గమనే। హయమారకః॥ ౽౫॥ కరవీరే = ఽయం। కర వీరవత్ బద్ధవత్ మారకత్వాప్రసూనే నరకర
వీరః। గన్నేరు। తీక్ష్ణం కంటకైః సవిరాపగమం కరోతి గావిరాయణాది తుదతి కరీరః। కరశక్షేపే ప్రత్వేతి
కేతరరవం కరోతీతి క్రకరః। ద్రుమోత్పలః కరణే। గ్రంధిమత్వాద్గ్రంధిలః। వెగాదురిచెట్టు। ఓనా

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

32

౩౧

కుమారీ। వృక్షేప్రాగాత్యాగే। తరంత్యయాత్రి దివౌషు జానిదుబానితరణిః। త్వష్టిపన తరగాయోః॥ పిన్నగోరం

టచెట్టు। మ్లానాపనానినవిద్యతే మ్లానమస్మిన్నిత్యత్ర అమ్లానః। పెద్దగోరంటచెట్టు। తత్రశోణే కుర=

సా। కౌ భువి సాధు రూయత్యేతి కురవకః। రు శబ్దే। యర్రపువ్వులపెద్దగోరంట్లు। కౌ భూమౌ తారమ్యతే

ఇతి కురంటకః। రమ క్రీడాయాం। పచ్చని పువ్వులపెద్దగోరంట్లు॥ నీలపుష్పాపచ్చపువ్వులా। ఝుమితి శబ్దం

కరోతి శుష్కదశాయాం ఝుంటీ। బణతి శుష్కదశాయాం బాణా। బణ శబ్దే। దస్యతే క్షిప్యతే కాలేన

దాసీ। దసు ఉపక్షయే। అంతః క్లేశాన్ సహ గలతి కాలేన గచ్ఛతీతి ఆర్తగలః। గల అదానే। నల్లగోరంటు

చెట్టు। సైరేయకః స్త్రీ ఝుంటీ స్యాత్ = ద్వయోః। సీరాఖ్య వృక్షేష్వంతః స్వనసంతో వా సైరేయకః దేశే భవం

సైరేయకః। శుష్కే సతి ఝుమితి రౌతీతి ఝుంటీ। రట పరిభాషణే। ముళ్లగోరంటు। కౌ భువి సా=

ధుః రాయతే కురవకః। రై శబ్దే। యర్రపువ్వులుగల ముళ్లుగోరంట్లు। కౌ భూమౌ తారమ్యతే ఇతి

ఫ్యేనఫలా భవత్రుతావైడుర్ద్రైశ్చే ఫణిజ్జకః॥ జక్ష్యతే భక్ష్యత్యేతి జంభీరః॥ ఖ్యాఅదనే। మరువమహ

రు।పురఃఅనపఃఅనస్య సృక్ష్మపతితిపగాఃసః॥ అసుక్త్రైపనె। కఠినమురశల్యాదికం జరయతి జీర్గాః

కరోతీతి కఠింజరః॥ జ్వరాపయోవర్నా। కుటిగతి మశకాదిగతిం ప్రబధ్నాతీతి కుఠేరకః॥ కుగాబంధ

నే। నల్లి గన్నెర। సితే శ్వేతే అర్జకః కోత్రపా=ణః॥ అర్జయతి నవపత్రాదీనితి అర్జకః॥ అర్జ ఋజ అర్జ

నే। తెల్ల గన్నెర। వహ్నిపరశ్యయొపాఠీ। స్యాత్సూ తిపాఠీ। చి తతెచిడ్డ్యపృథితొ జంతుసంత్రాయ

తే ఇతి చిత్రకః॥ త్రై జే పాలనే। వహ్నిసంజ్ఞా నామ స్యాస్తీతి వహ్నిసంజ్ఞకః॥ చిత్రమూలము। అ=

ర్కస్య నామ స్యాస్య తత్కార్కాహ్వః॥ తెజూర్గవసత్యస్మిన్నితి వసుకః॥ వస నివాసే। అస్ఫుటతీత్యాస్ఫో

టః॥ స్ఫుట వికసనే। కాలత్రయె గాఖవలాని రూపాణ్యస్య గణరూపః॥ పుష్పాణి కిరతీతి వికిరణః

ర్ణావిక్షేపే। మందారశ్చార్కపర్ణః॥ మందారస్ గ్రంథ్యాదిక్ష్మద్రవ్యాదేర్విషధిత్వేన ఇయర్తి గచ్ఛ=

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

దయతీత్యున్మత్తః॥ మద హర్షగ్లేపనయోః॥ అత ఏవ కితవః॥ ధూర్వతి ఉన్మదకరణేన ధూర్తః॥
ధుర్వీ హింసాయాం। వాతాదిదోషాన్ ధురతి కంపయతీతి ధత్తూరః॥ ధూ విధూ-
ననే। కాంచనాఖ్య ఆహ్వయో యస్య కాంచనాహ్వయః॥ మాతులో మ=కే। ఉన్మాదవత్సు భ్రాన్త్యేషు
తులా సామ్యం నాస్తీతి మాతులః॥ మద ఉపతాపే మదనః॥ మది హర్షగ్లేపనయోః॥ ఉన్మత్త॥
మాతులస్య పుత్రః ఫలం మాతులపుత్రకః॥ ఉన్మత్తకాయ। ఫలైః పరిపూర్యత ఇతి ఫలపూ=
రః॥ పూ పాలనపూరణయోః॥ బీజపూరశ్చ। నతేభ్యః స్వఫలం రోచత ఇతి రుచకః॥ రుచ గతౌ।
రుచేష్వన్యేన తులా సామ్యమనేనా నాస్తీతి మాతులుంగకః॥ మాతులఫలం॥ సమీరణో మరు=వ
రకౌ। అనేన గంధం సమీరయతి ప్రకాశయతీతి సమీరణః॥ ఈర క్షేపే। మరుదేశే వా తిష్ఠ-
త ఇతి మరువకః॥ వాగతి గంధనయోః॥ ప్రస్థసానౌ పుష్పమస్యేతి ప్రస్థపుష్పః॥ పుష్ప వికసనే। ఫణిజ్జపత్ర

ధారణే। రసాయనత్వాదమృతా। జీవంతికా = స్రవా। రోగిణో జీవయతీతి జీవంతికా। జీవప్రాణధా
రణే। సోమస్య అంశభూతా వల్లీ సోమవల్లీ। విగతం శల్యమస్యా ఇతి విశల్యా। మధురాణిపర్ణాన్యస్యమ
ధుపర్ణ్యః। విప్రుతగ। మూర్వణ్యస్యాం త్వధికం వేష్టయతీతి మూర్వా। మూర్వబంధనే। దివ్యతీతి దేవ్రది=
క్త్రేదా విజిగీషా వ్యవహార ద్యుతిస్తుతి మోదమద స్వప్న కాంతి గతిషు। విరుద్ధలక్షణయా మధురో
రసో అస్యా ఇతి మధురసా। మురతి వేష్టతీతి మోరటా। మురు వేష్టనే। అగ్నిం తేజయతీతి తేజనీ। తిజని
శాతనే। రసం స్రవతీతి స్రవా। మధూలికా మధు=శ్రవా। విరుద్ధలక్షణయా మధునా న్యాయ స్వధూలికా
విరుద్ధలక్షణయా మధునః పంచ రసా ఇతి మధుశ్రేణీ। గోకర్ణాకారపత్రత్వాద్గోకర్ణీ। పీలురివ
వర్ణాన్యస్యాః పీలుపర్ణీ। బాంగబిష్టు। బహులయోగేషు పర్యవృత్త్యేతి పాఠాః। పర్యావృత్తాయాం వాచ।
అంబష్ఠా తిష్ఠతీతి అంబష్ఠా। పాఠాగతి నివృత్తౌ। వైద్యవర్గతయా విద్ధా విద్ధకర్ణీ। వస్తికర్ణి స్థాపని

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

35

౩౮

మందారశ్చ|బహుగతా|అర్కవర్గత్రాదిదక్షపగాః|జిల్లేడు|అలంయతి భూషయతీతి అలర్కః|అ
లభూషణే|ప్రకృష్టాస్తాపసాయోగినోఽభవత్యనేన ప్రతాపసః|తెల్లజిల్లేడు|శివస్యమల్లికైవ తిష్ఠతీతి
శివమల్లీ|పశుపతేఃప్రియంపాశుపతః|ఏకేషుముఖ్యః|అష్ఠీలోగము జావాన్వస్యేతి ఏకాష్ఠీలః|గంధానా=
యసూత్రాం శైవాణ్ తిగచ్ఛతీతి బుంబుకేః|వాగతి గంధనయోః|వబయోరభేదః|వసతి భూమిమా
చ్ఛాదంయతీతి వసుః|వస ఆచ్ఛాదనే|అర్కపుష్పంపేరు|౨౦॥వందావృక్షాదనీవృ=వృతా|వందత్యేతిసూత్ర
యతిజీర్ణత్వేనవందా|వది అభివాదనస్తుత్యోః|వృక్షేమత్రేతివృద్ధనే|అథభక్షే|వృక్షేరోహాతీతి
వృక్షరుహా|రుహబీజజన్మనిప్రాదుర్భావే|జీవంతుం తీతి జీవంతికా|జీవప్రాణధారణే|వత్సా
నాం బాలానాం మురనంభ్రమతీతి వత్సాదనీ|చిన్నస్థానేరోహతీతి చిన్నరుహా|జ్వరితాదీన్ గుడతి ర-
క్షతీతి గుడూచీ|గుడరక్షాయాం|జ్వరితాదీన్ తంత్రయతి ధారయతీతి తంత్రికా|తంత్రకుటుంబ

ప్రావృషి భవా ప్రావృష్యా ॥ ౯౫ ॥ ఋశ్యప్రోక్తా = వృషా । ఋశ్యైర్మృగైశ్శక్యతా ప్రోక్తా ఋశ్యప్రో
క్తా । ఫలరుక్షప్రోక్తేతి వా పాఠః । శూకప్రధానా శింబీ అస్యాః శూకశింబీ । కపీన్ కషతి పానస్సృతి
కపికచ్ఛుః । కష హింసాయాం । మర్కటుకోడువగాః తావద్ధ్వకటేదూలకోవిలచెట్టు । చిత్రవర్గాప
త్వాత్ తాపచ్ఛిత్రా । స్యాత్సాదుపచిత్రత్వాదుపచిత్రా । న్యక్ తిర్యగ్రోహతీతి న్యగ్రోధీ । రుహ బీజజన్మ
ని ప్రాదుర్భావే । ద్రవతి స్రవంతీతి ద్రవంతీ । ద్రు గతౌ । శం సుఖం వృణోతీతి శంబరీ । వృఞ్ వరణే । వ
బయోరభేదః । ఆరోగ్యకామినా కామం వర్ష్యతీతి వృషా । వృషు సేచనే । ప్రత్యక్శ్రేణీ సు = కే ప్రతీచి వ
ర్గావచ్ఛిరస్యాః ప్రత్యక్శ్రేణీ । సుతానాం పర్ణాదిప్రసవానాం శ్రేణిరస్యా ఇతి సుతశ్రేణీ । అమృతేప
త్రీ ఖరితి రండా । రక్తశ్రేణ్యాం వయూపకేవర్గే వర్గాత్వాన్మూషకపర్ణీ । ఎలుకచెవిచెట్టు ॥ అ
పకృష్టం అసమం త్వాన్నాగేభ్యస్సృతి అపామార్గః । శిఖరిపివతేతి శైఖరికః । ధామస్థానే మార్జయ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

35

కె౧

యం తాప తాన్ధప నే|శ్రై యసాన ధనియ తాపేచ్ఛ్రై యస్సే|శమన తాప్భిచ్ఛివా|ఏకాష్ఠీలాం పాద [illegible] కేచిమోరారోహా–
స్రా|ఏకైరాముఖ్యః ప్రష్ఠీలా లోమ జజ్ఞాస్య అష్ఠై తైవకాష్ఠీలా|వృశ్చినామ కేత్పాత తాపపచేతే|ప్రాచీప్రాయస్యా
ఛవా ప్రాచీనా|వనతిక్త జావతిక్త|రసావనతిక్తా|పాపరచెట్టు|కేచిదు రసానాం స్రస్వతి కేచిత్తు|కేచి–
త్పావృస్యేమోతి కేచిత్కోఖ్యరోహగమితి కేచిద్బరా|కేచిత్వరషాంవరణ ఆయోద్ధ|రోహగ జకోప్యాకేం[illegible]ంతి
అంగం రోహాయతే ఇతి అశ్మారోహాంశ్చ|కేచిత్స్ప్యసారోహాంశ్చ కేచిద్రోహాంశ్చ|మత్స్యపితా
కృష్ణ = వృషా యుతేః|మత్స్యానాం పిత్తా జీవనం మత్స్యపిత్తా|కృష్ణభేదం భేదయతీ కృష్ణభేదీ|
చక్రవదంగ తత్సాత్స్యే స్తి చక్రాంగీ|శకులానాం మత్స్యానాం మదనం శకులాదనీ|కేచిద్రోహాం శనామా–
నే|ఆత్మనాం గుప్యతే ఇతి ఆత్మగుప్తా|గుపగోపనే|జహ్యాత్సైతి జహా|జహాత్యాగే|కేంచూకరీయ
వృడ ఉయతి ఉద్యచ్ఛతీతి వృంహా|ఉండ ఉద్యమనే|కేండూ కేరోతీతి కండూరా|రాదానే|ప్రాయ

ష్ఠతీతి మంజిష్ఠా। ష్ఠాగతినివృత్తౌ। వికసతితిదూరం ప్రసరతీతి వికసా। కసగతౌ। జంగతిసర్వతః
ప్రసరతీతి జింగీ। ఇణిగతౌ। సమంతాదంగతీతి సమంగా। అగిగతౌ। కాలేనమిష్యతే శక్యతే వికా
లమేషికా। కాలమేషికేతివాపాఠః। మిషమిశ్రణే। మండూకేవపర్ణ్యతే=నాశకత్వం। మండూకా ఇవపర్ణాన్యస్యాః
మండూకపర్ణీ। భండ్యతే తి భండీరీ। భాండీరీ। భడిపరిభాషణే। దీర్ఘవల్లిత్వాద్యోజనవల్లీ=
మంజిష్ఠా। యాతిలతావత్ప్రసరతీ యాసః। యాప్రాపణే। యౌతీ వా యవాసః। యుగతౌ। యు
మిశ్రణ ఇతి ధాతుః। కంటకిత్వాద్దుస్పర్శః। స్పృశసంస్పర్శనే। ధన్వనిమరుదేశే యాసోధన్వయా
సః। కుంభవంకంటకిత్వేననాశయతీతి కుంభనాశకః। ౯౦॥ రోదనే కచ్ఛురా=కా। స్పృశంతం రోదయ
తీతి రోదనీ। రుదిర్ అశ్రువిమోచనే। కచ్ఛూరం రాతీతి కచ్ఛూరా। రాదానే। దూరవ్యాపిత్వాదనంతా। స
ముద్రాంతా వా। దుఃఖేన అలభ్యతే ఇతి దూరలభా। డులభష్ప్రాప్తౌ। తిగడ కాడ। పృశ్నాని అల్పాని

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

36

౩౬

తీతి ధామార్గవః ॥ అర్జునఃపర్జన అర్జునః । అథవా అర్థమం మార్గం వా గచ్ఛతీతి ధామార్గవః ॥ మ=
యూరవర్ణాప్రవృత్తిత్వాన్మయూరకః ॥ ప్రత్యక్పర్ణీ కేశ = యష్టికా । ప్రత్యంచి పర్ణాన్యస్యాః ప్ర
త్యక్పర్ణీ । కేశస్యేవ రోమవల్యా వ్యాప్తమంత్రితి కేశపర్ణీ ॥ కిణిహిసోదుర్ణరరోగిణో జీవా●లాత్ జక్షతి
త్వే నయాతీతి కిణిహీ । ఖరాః కగతా । తీక్ష్ణం మంజర్యోస్యాస్సైతి ఖరమంజరీ । హంత్రారోగ్ని చేష్టు
యష్టాంగాం హా● తీతి హంజికా । హానవాంశ్చాగతయ్యాః ॥ బ్రాహ్మణవత్ పవిత్రత్వాద్బ్రాహ్మణీ । పద్మాభ
వపుష్పత్వాత్పద్మా । భృజ్యతి కషాది●ం నాశయతీతి భార్గీ ॥ బ్రాహ్మణాన్ వపవిత్రత్వాద్బ్రాహ్మణ
గం యష్టికా । అంగారవల్లీ = కా । అంగారకారవల్యస్యాస్సంతీతి అంగారవల్లీ । బాలేయస్యగర్ద
భస్యేవ శాకో బాలేయశాకః ॥ శాఖాభిర్వర్ధతే ఇతి బర్బరః ॥ వర్ధనవరసేవ బయో
రభేదః ॥ వైద్యాన వందన్యతే● వందకేశ్రీ వదిల అభివాదనసుతిస్మోత్రో వసోజ్ఞలోపాతిపర్ణేతి

స్పర్శనే। రాష్ట్రేభవా రాష్ట్రికా। వాక్పటుః। నీలవర్ణత్వాన్నీలీ। కాలా చ। క్లీతత్వం వినిమయో ఽస్యాం క్లీతకికా =
గ్రామే భవతీతి గ్రామీణా। మధుపర్ణస్యాం మధుపర్ణికా। రంజేః శ్రీఫలీ తుః = కా। ప్రత్యయే కృతే రంజయతీతి
రంజనీ। రఞ్జ రాగే। శ్రీమత్ఫలత్వాత్ శ్రీఫలీ। ఫలనిష్పత్తిసమయే తుద్యతే విద్యతే తుత్థా। తు
ద వ్యథనే। అస్యాం రయా ద్విజస్య ద్రవతీతి ద్రోణీ। జ్వ గతౌ। ద్రూణితి వా పాఠః। దు గతం హేచనే। దూ
గా ప్రపూరణే వా ధాతుః। దోల్యతే వాయునా ఇతి దోలా। దుల ఉత్క్షేపణే। అస్యాస్తదయా ద్విజస్యాః
నీలనీతి। నీలిచెట్టు। అవమేగా శానా సామార్థ్యజ్ఞాయతే పూంతి బీజత్వాద్వృల్లు జః। జని ప్రాదుర్భావే। సా
మే సా ఆ వ్యాదేన రాజతే సా మరాజ్యే రాజ్యత ప్త్రా। శోభనాద హ్యస్యాస్సువర్ణ సా మహాః। ఆ వర్ణదకా
వల్యావల స్యాస్సా మహత్ నీకా। కాల మేషి కృష్ణ ఫలే। వాంతి త్రిమార్గ నహంతి కే పాత్రదిరోగాన్ సంశోధయ
తి వా కూచే। వాగతి గంధన ఆయోః। కుంచగతి కాపిల్యా ల్పి భావ ఆయోః। పూతిగంధ ఫలమస్యాః పూ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

37

౩౨

పర్ణాన్యస్యాః పృశ్నిపర్ణీ। విచిత్రపర్ణత్వాత్పృథక్పర్ణీ। చిత్రాణిపర్ణాన్యస్యాః చిత్రపర్ణీ। అంఘ్రిర్గుల్మ
దారభ్యపర్ణాన్యస్యా అంఘ్రిపర్ణీ కా। క్రోష్టా విన్నాసి వ్యాః కా। క్రోష్టా భువిన్నా క్రోష్టువిన్నా। సింహపుచ్ఛవ-
త్పుచ్ఛమస్యాః సింహపుచ్ఛీ। రసాధారత్వాత్కలశసామ్యం = త్రీం చిదస్తి కలశీ। ధావతి రసేరితి ధా
వనీ। ధాతరితి వాపాఠః। ధావు గతిసిద్ధ్యోః। రసం గూహతీతి గుహా। గుహూ సంవరణే। న కేవలాన్యగం
తి బృహత్యా। నదీదిగ్ధాత్రి లంగోలాంగైరుపచీయతే ఇతి నిదిగ్ధికా। దిహ ఉపచయే। త్రీం యుక్తత్వాత్ స్పృ
శ్యత ఇతి అస్పృశ్యా। స్పృశ సంస్పర్శనే। స్పృశతీతి వాపాఠః। అతఏవ వ్యాఘ్రస్త్విహ తిష్ఠతీతి వ్యాఘ్రీ। త్రీం యుక్తే బృహ
ంహత్వాదితి బృహతీ। బృహ వృద్ధౌ। త్రీం యుక్తాని యతో తిక్తం యక్షారికా। ప్రచోదనే కులత్థ = కా। రుచ
కత్వేన భోజనం ప్రతిచోదయతీతి ప్రచోదనీ। చుద ప్రేరణే। మోహయతీతి సాత్రిభవతీతి కులీ। కుల సం
స్త్యానే। బంధుషు భవేతి కాశిమపేక్ష్య ప్రాశ్యత్వాత్ క్షుద్రా। దుఃఖేన స్పృశ్యత ఇతి త్రీం యుక్తత్వాద్దుస్పర్శా। స్పృశ సం

హింసాయాం|| శ్లేష్మాగేగంధ ఇవ గంధో౽స్యాః ఇత్యశ్మగంధా| శునో దంష్ట్రేవ హింసకత్వాదశ్వదంష్ట్రా| వృద్ధుకంయ
కత్వాత్ వాస్వాదుకంయకేః| గోకంటకో= గాగోః కంటకోబహేషు కం టకో గోకంటకః| గవిఘువిత్వర ఇవదుః
ఖహాం తుత్వాద్విస్మాక్షురకః| వనే శృంగమివదుఃఖత్వమయతి పుతిపద్యతివ నశ్శృంగాలుకేః| అ ఉప యగ-
తా| పన్నైరుచెయ్యి రోగిగా వయుదరం విశతీతి విశ్వా| విశప్రవేశనే| కయత్వైన శరీరం వే=షతీతి విషా| విష్ణ
వ్యాప్తౌ| విషస్య ప్రతిహారకత్వాత్ప్రతివిషా| విషమతిక్రాంతా అతివిషా| ఉపవిషాచ విరుద్ధలక్షయా అ
రుణాకం ధరత్వాదరుణ| శ్వేతకండేత్యర్థః| శృంగీ మహౌషధం చా= వరశృంగయుక్తత్వాచ్ఛృంగీ| మ
హాచ్చ తత్ ఔషధం చ మహౌషధం చ| అతివసా| క్షీరమేవరక్షతీతి క్షీరావీ| అవరక్షనే| దుగ్ధమస్యాఇతి
దుగ్ధికా| పిన్నపాలచెయ్యి| శతం బహూని మూలాన్యస్యాః సంతీతి శతమూలీ| బహులవనస్య హామూ
లాన్యస్యాః బహుసుతా| స్థిరపుత్రత్వాదభీరుః| ఉత్పలా భవపుష్పత్వాదిందీవరీ| ఘువంమూలెవ్వ

తిఘలి । ఖావంజిపేరు । కృష్ణవస్త్వాన్యత్వాత్కృష్ణా । ఉపకులతాసంస్త్వాయుతీత్యుపకుల్యా । కులసంస్త్వా
నే । విదేహాఖ్యదేశే భవావైదేహీ । మగధదేశే భవామాగధీ । సరసత్వాచ్చపలా । కేంరస్సనంత్వస్యాంకణా ॥౯౩॥
ఊషణాపిప్పలాః పుమాన్ । కేగాగ్రరోగాను ష్యతీత్యూషణ । ఉష్ణాదాహే । పిపతినవాలయుతేతిపిప్పలీ । పూ
పాలనపూరణయోః । శత్వ్యతాచ్ఛౌండీ । కుల్యతఇతి కోలా । కులసంస్త్యానే । పిప్పలిచెట్టు । కరిగావా
తాపిప్పలీకరిపిప్పలీ । మర్కటకోమామాభావయుతయోగాత్కపివల్లీ । కోలవతవనావాతవత్ స్వామో
వల్లీకోలవల్లీ । శ్రేయసస్కరత్వాచ్ఛ్రేయసీ । వశ్యమాముఖవర్షస్యేతి ఇతివశిరః । వసఆచ్ఛాదనే । గజపిప్పలి ॥
చవ్యంతుచవి = కేక్షిచవ్యంవ ఇతిచవ్యం । చవికాచ । చవఅర్దనే । చెవ్యంపేరు । కాకచుంచావత్రా స్త్రీ:
కాకచించా । గుంజతేకృష్ణదశాయాం గుంజా । గుజిఅవ్యక్తే శబ్దే । కృష్ణవర్ణప్రాంతేలోగాదిస్పకరా
తేతికృష్ణలా । లాదానే । పూసగురుమిందపేరు । పలంమాంసకంయుకమధునకషతీతిఘలంకషా । కష

ంథీ।గోరిపలోమాన్యస్యాః గోలోమాణి।షడ్గ్రంథయోస్యాస్సంతీతి షడ్గ్రంథీ।శతం బహూని పర్వా
ణ్యస్యాః శతపర్వికా।నల్లవస।గంగ॥శుక్లా హైమవతీ।శుక్లవర్ణత్వాచ్ఛుక్లా।హిమవతి జాతా
హైమవతీ।తెల్లవస।వచాదిశతపర్వికాంతాని పంచనామాని।సామాన్యం పచాన్యవసామానరికెచి
త్।వైద్యానాం మాతేవ రోగచ్ఛేదిత్వాద్వైద్యమాతా।హానత్తి తిక్త్వేమధువ్యాఘ్ర్యోగాదికం హాంసా।హాసి
హాంసాయాం।జ్వరతాదిభిర్వన్యతే స్తూయత ఇతి వాశికా।వా శృ శబ్దే।వాశ్యతే వైద్యైరితి వాసి
కా।వశకాంతా।ఆదిత్యంశసంవత్సరతే తివృషః।వృష సేచనే।అటతో వ్యాప్త ప్రసరుషతీతి అటరూషః।
రుషహింసాయాం।సింహస్యేవ ముఖాభపుష్పత్వాత్సింహాస్యః।వాసికాశబ్దవద్వాసకా।వాజిదంతా
వకేసరాగ్ర్యస్యాః వాజిదంతికా।అడ్డసరము।అస్ఫోటా గిరికర్ణీ=రాః।పితాద్యాదిస్స్ఫోటయ
తేతి ఆస్ఫోటా।స్ఫుట వికసనే।సూక్ష్మా గిరివత్కర్ణాకారత్వాం శవత్రగోరస్యాః ఇక్షుగంధా।కాండే ఇక్షురి

అ॥ హృ॥ వ్యా॥

39

సోతతి వరః। వృక్షవరణే। కుశ్యప్రాక్తా భీరుః = మః। కుశ్యైవ మృగ్గైః ప్రాక్తా దశ్శనతారు శవప్రాక్తా।
అభీరూ గిరిచంపకా నామ్నాని పత్రాగావ్యస్యాస్సంతి తిలభీరుపత్రీ। విఘ్ననాశన హజత పన్నారాయణి।
శతమూలా శైత్యుః వమావ్య సోతతి శతావరీ। వృక్షవరణే। విరుద్ధలక్షణయా అపాతత్వాదపాంతుః।
పాతము త్పర్థః। అపౌరుషతి వాపాం తోయాగ్రావ్యః। పిచరపరు। పి తోయాధృక్షంస్యం ధో రాస్యతి పితధృక్షః।
విరుద్ధలక్షణయా కాలవశోర్థః స్యాః కాలేయకః। పీతవర్ణ ఇత్యర్థః। కాలే = యకే ఇతి పాపాధా
గ్రావ్యాః। తదా కాలయతి రోగాన్ కాలేయకః। కలశిలక్షైపె। హరిశ్యాసాధృమశ్చైహరిద్రమః। దార్వీ
పచంపచా దారు = కాః। దారుణాస్సంబంధినదావీ। అత్యర్థం రోగాన్ పచతి పచంపచా। ఉపచప్పా
తే। దారిగాం హరిద్రాదారు హరిద్రా। కుష్ఠ ఉరోగె భృక్షః పితుర్థః తి పజ్జ నే। పూపాలనపారగామః
మూర్నిపసుపు। వక్త్రిమనయా వచా। వచపరిభాషణే। వసా। ఉగ్రగంధ ఉష్ణ హోగంధో స్యాః ఉగ్రగం

లక్ష్యే। క్రిమీన్ హంతీతి క్రిమిఘ్నః। హాన పాంసాగతత్వోః। విడతి గుల్మాది గ్రంథీన్ భినత్తి విడంగం। విడ భే
దనే। విడంగం వేరు। ౧౦౫॥ బలావాట్యాలకౌ ఇమౌ=బా। బలత్యనయా ఇతి బలా। బల ప్రాణనే। వటతి వేష్టయతి
రంగులాదిస్థానం వేష్టయతీతి వాట్యాలకః। వట పరివేష్టనే। శుష్కదశాయాం ఘుంటేవ కాశతీతి ఘుంటా
రవా। రు శబ్దే। శణస్యేవ పుష్పాణ్యస్యాః శణపుష్పికా। గిరిగిలచెట్టు। మృదుత్వయోగాన్మృద్వీకా
। గోస్తనాకారఫలత్వాద్గోస్తనీ। ద్రావయతి దాహాదికం ద్రాక్షా। ద్రాక్ష తాస్సయాం గతౌ। స్వాదుత్వ
యోగాత్స్వాద్వీ। అత ఏవ మధురసా। ద్రాక్షచెట్టు। సర్వానుభూతిస్సరలా=శౌ। కషాయమధురసత్వా
త్సర్వైరనుభూయత ఇతి సర్వానుభూతిః। భూ సత్తాయాం। రేచనత్వాత్సరతీతి సరలా। సృ గతౌ।
పుటత్రయకాలీనత్వాత్త్రిపుటా। త్రిభిః పుష్పైః వృతత్వాత్ త్రివృతా। త్రివృచ్చ। వృఞ్ ఛా=
దనే। త్రిభిః పుష్పైః ప్రవృత్తినిమిత్తైః భండ్యత ఇతి త్రిభండీ। భడి పరిభాషణే। కఫహారత్వప్రవర్త=

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

40

౪౦

వగ్రంథమోస్యాః కాండోక్షేః। కోశలాఖాపుష్పత్వాపత్రాశిలాక్షః। ఇక్షుగంధం రాతి దదాతీతి ఇక్షు
రం। గాధానే। ఇక్షుర ఏవ క్షురః। ఇకారలోపః। పిధానశబ్దవత్। గోవిమిడి। శాపెయ స్నుభ్యే తశీ=డః।
స్పపుష్పైశ్శాల యోగ్యపానదేవధాదితత్వాచ్ఛాలేయః। శతేన ప్వేర్యగా శివా ఛత్రాశ్శతశివా। ఛత్రాక్యతి
రస్యాః ఛత్రా॥ స్వాదుత్వాన్మధురికా। మస్యతి పరిణామి వితిక్తైర్వా నమిసిః। దుఃఖమిశ్రతం శ్రేయో మిశ్రే
యః। పుష్పైర్మిస్యతే సంశ్లిష్టతే వా। మిశ్రు సంస్పర్శనే। పిష్టసరాప। సింహ్యాపుంపా ఛశాకత్వాత్విహవ్య
తుండః। వజ్రన్నవస్లేవ దిరోగాన్ దృశ్యాతే ఇవ త్రి దృశ్యః। దృగతి పాంసాకోయులెశ్యషు। క్షేరస్నాత తిస్య
రః। హృత్స్రవనే। స్నానావ। గుడవిప్లే వాదిరోగేభ్యోవ్యతి గుడః। గుడకస్త్రా యారాం। సమంతదుగ్ధా
కం। సమంతాద్దుగ్ధం క్షీరమస్యాః సమంతదుగ్ధా। చముడుచెల్లు। వెల్లతి లఘుత్వాద్గతి వెల్లా। వెల్ల
చలనే। అపయిలాగి బిజ్జ త్వాద్దమోఘా। చిత్రాణి తండులాని బీజాన్యస్యాశ్చిత్రతండులా। తండు

శ్వేతా। ఋక్షాదీన్విపాంస్యపిత్రాదిరోగాన్గంధయత్యార్దయతీతి ఋక్షగంధికా। గంధ అర్దనే।
పాలుగలనైలగుంమిడి। లాంగలీ శారదీ తోయ= మస్త్రకేః। హలాకారఫలయోగాల్లాంగలీ। శర
దిభవా శారదీ। జలజత్వాత్తోయపిప్పలీ। శకులానాం మత్స్యానాం మదనం భవతీతి శకు-
లాదనీ। నీరుపిప్పలీ। ఖరమంజర్యాం ముశ్నేతెఖరాశాఖ। అపూవ్యాపత్ర। కారవత్సర్క్రే షదనాభవ
తి కారవీ। దీపనం తే= రోహేతి దీప్యః। దీప్యకోప్యత్ర। అగ్నిమాంద్యం మినోతి నాశయతీతి మయూ
రః। దుమిన్నపుత్రైపకొ। లోచకాభ్యాం జానిలంప్యంతెలూ చమస్త్రకేః। లుంచిఅపునయి। వామము
పేరు। ౧౧౦॥ గోపీ శ్యామా= స్త్రియా। ప్రతిసారీ రోగాన్గోపాయతీతి గోపీ। గుపూ రక్షణే।
శ్యామరూపత్వాచ్ఛ్యామా। శర్యంతే ఽనయా దోషాః శారిబా। శూర్పహాం సాయాం। చందయతి సు
గంధేన చందనా। చది ఆహ్లాదనే। ఉత్పలాంధ పుష్పత్వాదుత్పలశారిబా। సుగంధిపేరు। అష్టవర్గగ=

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

41

౪౧

త్రిరేచకత్రిగుణైస్త్రి భిక్షుండ్వృతేవా। భదికల్యాణే। రేచయతి విరేచయతీతి రేచనః। రుచిరవిరేచనే। కో
చనేసుష్టుశ్నసోంతిత్రిమాణేవాం.తేవిసుషిణికా। షిణ్భంధనే। కాలామసూరవి=కా। కృష్ణత్వాదేవకాలా।=
మసూరవద్విశేషాన్నిదలాన్యస్యాః మసూరవిదలా। అర్ధచంద్రాకారశకలత్వాదర్ధచంద్రా। కాకేతి
నామహ్నా జిహ్వ్యతేశబ్ద్యతేకాలమేషికా। మిషమోశబ్దే। నల్లతెగడపేరు। మధురత్వాన్మధుకం। క్లీబతృప్త్ర
కతివాంతతిక్లీతకం। స్త్రకేప్రభూతా। యష్ట్యాకారత్వాన్మధురత్వాద్యష్టిమధుకం। మధుయష్టికావ।
యష్టిమధుకంపేరు। విదారీక్షీరశుక్లేక్షుగంధా। కా। విదార్యతేపచ్యతే ఇతి విదారీ। క్షీరేణైవశుక్లా। అనల
స్వరూపేతిక్షీరశుక్లా। ఇక్షోరివగంధోస్యాః ఇక్షుగంధా। తెల్లనేలగుమ్మడి। రోగాన్ క్రోశయతీతి క్రో
శంతుతీతిక్రోష్టీ క్రోశ ఆహ్వానే। రెండవదెనల్లనేలగుమ్మడి। విదార్యాదిక్షుగంధాంతానినామానిక్రో
ష్టినామానతికెచిత్। క్షీరవశ్యాతావిదారీక్షీరవిదారీ। స్వరూపత్వం కేంద్రవం: క్షీరతచ్చ శ్వేతత్వా న్నర్ప
చ

౨౩

గళ్లై। ముల కచెట్టు। నకులప్రియా నాకులీ। నకులేష్టా భుజంగా॰ = వా। గంధతో నకులానామిష్టా। న
కులేష్టా। సర్పాక్షీ తుల్యపుష్పత్వా ద్భుజంగాక్షీ। ఛత్రపుష్పతుల్యత్వా చ్ఛత్రాకీ। సుష్ఠు వహత్వాః
న్నోహ్లాదం సువహా। వహ ప్రాపణే। సర్పాక్షై విదారిగంధ ఇవ గంధోఽస్యాస్సేతి విదారిగంధా। దీర్ఘా అంశ
వో మూలాన్యస్యాస్సంతీతి అంశుమతీ। సాలస్యేవ పర్ణాన్యస్యాస్సంతీతి సాలపర్ణీ। దృఢత్వాత్స్థిన
రా। ధ్రువస్థిరా భవతీతి ధ్రువా। ధ్రువ స్థైర్యే। ముయ్యాకుపొన్న। తుండికేరీ సముద్రాంతా॰ = వృష॰।
తుండి కాద్యర్ధన తో గవాదినిరయతీతి తుండికేరీ। రారక్షైపే। దూరప్రసారిత్వసముద్రాం
తా। తంత్వాద్ద్వంనై కోపకారాయ కల్ప్యతే కార్పాసీ। మపూసామద్భ్యే। బదరా ఇవ ఫలాన్యస్యా
స్సంతీతి బాదరా। ప్రత్తిచెట్టు। భరద్వాజేన స్పృష్టా భారద్వాజీ। అడవిపత్తిచెట్టు। వృషశృంగా
రావయవయోగాచ్ఛృంగీ। వృషభశృంగాకారవయవయోగా ఋషభః। వృషశ్చ। వృషభమనాపి।

తౌషధిప్రయోగే సాధ్వ్యతియోగ్యా| రుద్ధ్వాతిరుద్ధిః| రుద్ధివృద్ధా| సిద్ధ్యత్యేతాసిద్ధిః| షిధూగత్యాల్లక్ష్మే
తెలక్ష్మీః| లక్ష్మదర్శనాంకనయోః| ఋద్ధివృద్ధులనెటు జౌషధాలపేరు| నెశ్వదివారగా = పి| కెనవాయు
నాదల్యతె ఇతికదళీ| దళ్లు విశరణే| వారణానాం ఋషనూఘాసః వారగా ఋసః| రమతెషట్కే స్యాత్రె
తిరంభా| రమతే క్రీడాయాం| త్వంచముచతతి మోచా| ముచ్య మోక్షణే| అంశుమతింతె జస్వంతి
ఫలాన్యస్యాః| అంశుమత్ఫలా| కరషదతిలోమ జాస్యాస్త్రీతికాష్ఠిలా| అరటిచెట్టు| ముద్గాపర్ణ
షపత్ర త్వయోసా స్మద్గపర్ణీ| పానముద్గత్వాత్కాకేముద్గా| సంవ్యాపాత తోయస్యానయాసహా|
సహామర్షణే| పిల్లిపెసరు పెరు| వాత్యాకేపాంగుదే = మశే| వృత్తఫలయోగాద్వాతాకే| పాసో
తివత్సతె పాంగుదే| పాగతౌవృద్ధా చే| కంటకైహా నత్తివి పాంసా| పాసివాంసాయాం| ఛందత్యతె
రుచికరత్వాచ్ఛద్మాంపాకే| భడిరురిభాషణే| కంటకైరుంకైనపుదుష్యతె దుష్ప్రధర్షిణీ| న్గృధ్యపాప్రా

తాంబూలీ నాగవల్ల్యప్యథ ద్విజా। హరేణూ రేణుకా కౌంతీ కపిలా భస్మగంధినీ। తాంబూలస్య వల్లీ తాం
బూలవల్లీ। తాంబూలాస్వాదకత్వాత్తాంబూలీ। నాగలోకాదాగతత్వాన్నాగవల్లీ। త్రయం తమలపా
కు తీగ। ద్విజపత్రిత్వాద్ద్విజా। తుష్ణాదికం హరతీతి హరేణుః। రేణుయోగాద్రేణుకా। దూరాద్వ
సనాం కుంత్యై దత్తత్వాత్కౌంతీ। కపిలవర్ణత్వాత్కపిలా। భస్మనా రేణునా ఖదిరచూర్ణేన గంధయు
క్తి వాసయతీతి భస్మగంధినీ। తపోన్నాలము। కేచిత్తు హరేణు రేకమిత్యేవం వదంతి। ఏలావాలుకమైలే
యం కం దుకా। ఏలావచ్ఛ్రియ గంధేన వనస్థలం వ్యాప్నోతీతి ఏలావాలుకం। వల సంవరణే। ఇలా
భవమైలేయం। సుగంధయోగాత్సుగంధిః। హరిః పింగలవర్ణః తద్వత్త్వాద్ధరివాలుకం। వల తి
భువి సంవ్యాప్నోతీతి వాలుకం। వల సంవరణే। కూతురబుడమ। పైత్యః పాల్యతే పాలకే। పాలకత్వే
నే। ముఖేన కుంద్యేం ప్రతిభాతీతి ముకుందః। కుందన్నవభాతీతి కుందః। కుం భువం దృతి మూర్తై

అభి॥ వ్యా॥

43

౪౩

జౌషధము। ౧౧౫॥ గాంగేరుకీ నాగబలా – ద్వే॥ గంగాయాం ప్రాదుర్భూతం గాంగం జలమిత్యర్థః॥ తస్మిన్ రయ
తి ప్రేరయతి గాంగేరుకీ। రాశరత్వే ఖసిరో। పవిత్రత్వాద్గంగాస్మరణజఫలమీరయతి వా। నాగానాం బ
లం నాగబలం। ధామకపోలస్థానం కంఠాదికం వాస్మిన్ధామార్జనవం॥ మృజా స్యాన్ముద్ధౌ। ఘుష్యదశా
ద్యూమాం ఘోషయతి శబ్దాయతే ఇతి ఘోషకః॥ ఘుషిర్ శబ్దే। ఆవచటుష్పు। మహాజాలమస్యాస్తీతి
మహాజాలీ। పద్మనిపుష్పలఆవచట్టు। జ్యోత్స్నీ పటోలికా జాలీ – త్రీ। జ్యోత్స్నీవ రాత్రావేవ జ్యో
త్స్న। పటుతి విస్తీర్ణత్వేతి పటోలికా। పటవిస్తారే। జాలవత్వాజ్జాలీ। పొట్లచెట్టు। నద్యాం భవా నాదేయీ।
భూమౌ జాతా జన్యత ఇతి భూమిజంబుకా। జని ప్రాదుర్భావే। నేలనేరడు। లాంగలవర్ణ ఫేన లాంగ
లికా। అతపవత్సు క్షువిర్యత్వాద్దగ్నిశిఖా। ఒకరిగోడ్డుచెట్టు। శారదాంగ సద్యశ్శఫలమస్యాస్తీతి శారదాంస్ని। శా
కసానాం సద్యశ్ఫలమస్యాస్తీతి శాకే సానికా। శాకే దొండు। గోధాపది తుమసు – స మౌ। తాంబూలవల్లీ –

ధత్వాత్ మసరభే। బహురసయోర్ద్రసో। మహోరగా గంధరుకే = ధాతుపుష్పికా। మదిరగాప్రరగాంగజానాం
ఖర్జూరసైలప్రస్యాం మహోరగా। కుంభువంధ్యతిమూర్తైః కుందరుకే। డోలావఖండనే। జనిస్వత్వం క్వైతె గర్జైః
సల్లక్యే లకశిస్వాదనే। హృద్యోస్యాస్త్రైతిత్ర్వోధనే। లంబుగచెత్తు। అగ్నిజ్వాలపుష్పయోగత్వాదగ్నిజ్వా
లా। సులభత్వాత్ మస ఃఖిత్తూ। ఖిత్తేయాచ్చాయాం। ధాతువత్రుక్తేపుష్పత్వాద్ధాతకీ। ధాతుపుష్పికాచ। ధా
తకీకుసుమం। పృథ్వీకాచంద్రబాలా = త్రుటిః। బహుఫలయోగత్వభ్వేనికా। గంధతశ్చంద్రస్య క్షపూర్ణరస్య
బాలాపుత్రికేవచంద్రబాలా। ఎలయతి నాశయతి సుఖదాగంధ్యం ఎలా। ఇలస్పష్పప్రరగాయోః। మే
షః కోశానిప్రాణినాం నిష్ఠుతే బహులాంశ। యాలకిచెట్టు। ఉప కుంచతి స్పష్టభవత్యుపకుంచి
కా। కుంచగతికౌటిల్యవిభావయోః। అత ఎవ తుచ్ఛత్వాత్తు బాష్ఫే। మురతి శబ్దాయతె కోరంగ్రీ। మ
దత్వరంశబ్దే పుత్రత్రయశాలినీత్వాత్ త్రిపుటా। సూక్ష్మత్వాత్ త్రుటిః। పిన్నయాలకిచెట్టు। వ్యాధిఃకు=

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

44

౪౪

రితి కుందురుం । ద్వితీయం అవఖండనే । మందకే జాషధము । ౧౧౦ । బాలం ప్రోచేర బర్హిః । వలితే భువం
మూలబాహుల్యాద్బాలం । వల సంవరణే । జుప్రవర్తతే ఇతి ప్రోచేరం । ప్రోలజ్జాయాం । ధాతూనా
మనేకార్థత్వాద్వృత్తేర్వానేవాగంతవ్యః । బర్హాతే వర్ధతే ఇతి బర్హిః స్త్రీ । బృహా బృహివృద్ధౌ । అ
తిబాహ్యమతిశయేన భవతీ వృదిచ్యం । కేశానామంబూనామన్యస్య సంతి కేశాంబునామ । కురువే
రు । కాలమనుహరతి అనుకరోతీతి కాలానుసార్యం । స్వగతా । చరస్థిరత్వాద్ద్వ్యర్థం । అశ్మనః పుష్పం
అశ్మపుష్పం । శీతశి   శ్యగాశివం శీతశివం । శిలాయాం భవం పుష్పం శైలేయం । శైలేయం తాల
రసా । తాలస్యేవ పర్ణాన్యస్యాస్సా తాలపర్ణీ । మురాఖ్యద్రవ్యనామాస్యాస్తీతి ద్వైతా । గంధాశ్రయ
త్వాద్గంధకుటీ । మురాఖ్యద్రవ్యయోగాన్మురా । గంధోస్యాస్తీతి గంధినీ । మురా అనేటి జాషధము । గ
జైర్భక్ష్యతే ఇతి గజభక్ష్యా । భక్ష్య అదనే । సుష్ఠువహంత్యామోదం సువహా । వహప్రాపణే । హ్రూగాగం

ధిభిస్తుప్రస్థః। తుదవ్యథనే। తుత్థంతం భెరం శరీరమనేనేతి తుభెరః। తుతిం వేష్ట్రకకాంతలకేనాన-కాః।
తుత్థనత శాబత్వాత్తుత్సగిం। వేష్ప్యతే గజ్త్రైరితి వేష్టః। వేషపాంసాయాం। వేసస్య జలస్య అంతం సమా
పంగభత్తతితాంతా। గజాః తైలం కృతే జ్ఞాతి కాంతలవేః। లకే జసావధనే। నందిసంజ్ఞకో నావర్తః।
నందివర్త్మః। నందిలానేపి వృత్తమ్। వనచరాశ్చ రత్రైః తతిదాత్రైస్సే। రత్రైపాలనే। రాత్రైస్సానామస
మాతంచండా। చదిహ్లాదనే। బవహుమూల్యత్వాద్ధనం। హారతేతి ధనహారః। వ్యాఘ్రవారనే। దపనత్వైత్రై
మకేరత్వాత్త్రైమః। త్రైయతి వసతి గండో స్మిన్నితి వా। త్రైనివాసగతత్వ్యాః। దుష్టాః పుత్రాః
పత్రాగావస్య దుష్టపుత్రః। సారభ్యాతి నయనేన సర్వజనముఖవిశేసకత్వాద్గావస్సకః। వా
నవాసనే। వాసో వికాసః। చండాలనేపి గ్రంథిద్రువ్యము। వ్యాలాయుధం వ్యాఘ్రనఖం = నవ।
వాలస్య వ్యాఘ్రస్య ఆయుధం నఖమివతిష్ఠతీతి వ్యాలాయుధం। వ్యాఘ్రనఖం చ। కమదవం

(బ॥ద్వి॥వ్వా॥

ష్ఠం|పారి=కః|కుష్ఠవ్యాధినామాస్యాస్తీతి వ్యాధిః|కుష్ఠనామధేయ యోగాత్కుష్ఠం|పారిషు జ్యాద్ధా
శేషు భవం పారిభావ్యం|అ త ఎవ వాప్యం భవం వాప్యం|వ్యాప్యమితి వా పాఠః|ప్రదోషపరిపాకం లాతి
దదాతీతి పాకలం|లాదానే|ఉత్పలాభపుష్పత్వాదుత్పలం|శంఖవత్పాండురత్వాచ్ఛంఖినీ|రాత్రి
కాలే పుష్పం వికసతీతి ఘోరపుష్పీ|పుష్పవికసనే|కేశాకారావయవత్వాత్కేశినీ|కఠుచేష్టు|వితుత్య
తేపిత్రస్నేష్వావనేన వితున్నకః|ఝటుః ఫలసంఘాతో స్యాస్తీతి ఝటా|విశదఫలయోగాదమలా|
ఆశ్చర్యకారిఫలసంఘాతయోగాదుటీ|అత్యాశ్చర్యేవ తనుతె మూలాని ఫలాన్యస్యాం తాడయతి
తితాళీ|తడ ఆఘాతే|తాడీతి వా పాఠః|విశదఫలయోగాచ్ఛివా|తమ్యతే కాంక్ష్యతే నయా త్యా
మలకీ|తము కాంక్షాయాం|నెలజు శరికే|పుండరీకస్యేదం రూపాంతరం పాండరీకం|పాండరీకం
చ|పాండుర్యమితేది శియ్యం పదం విగ్రహో వా|కుండలికే మనే పి జౌషధము|తుద్యతే వాం స్తా

45

172

తాసు తుషం। కేషుచిత్ కేంద్రాప్ప దిశో హాగానే కాత్త్యే। కేష పాంసాయాం। ప్రశస్య మృత్యేమృత్తాన్న। తువరః కేషాయో
శస్యాస్సాస్యః తువరికా। ప్రియుయతె విశేయత్వతె పారమునె నవ్య తాలతేం। మృజ్ఞప్రాగాత్యాగే। సురా
ష్ట్ర దేశే భవం సురాష్ట్రజం। తెూవరిమన్నపెరు। మేటుటునె వక్రెభవన్న ఉటవిదలదితి మేటున్నటుం। నటు
న్యత్రా। దశపురాఖ్యదేశే భవం దాశపురం। వనం జలమస్యాస్తీతి వానం వానే జలాశయే భవం
వానేయం। అతికోమలత్వాత్పరిపేలవం। పేలత్త్వే పె। ౧౩౦॥ ప్లవంగోపురగోనర్ద। లఘుతయా
ప్లవతి తిష్ఠవం। ప్లుగతౌ। అభ్రత్త్వేతయా విభూపేతాపూరయతీతి అగ్రె తిష్ఠతీతి గోపురం। పుర
అగ్రగమనే। అమచిత్వ నగాం నర్దయతి ప్రాశయతీతి గోనర్దం। నర్ద శబ్దె। కైవర్తీనాం భక్ష్య
గామితి కైవర్తః। వాత వేఘః మృష్టిపతీతి ముస్తం। ముస ఖండనే। కైవర్తీముస్తకానీతి వా పాఠః
తదా ప్లవసామస్త్రీలింగః। తదాభిన్నలింగానాం ద్వంద్వః। క్లీబత్వమితి విరోధేనావగంతవ్యః। తుంగము

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

58

౫౮

రంజయతీతి కేరంజః । రంజరాగే । ఘూపసమయూషో న చత్రుం మెలనం కరోతీతి చత్రకారకేం । డు
కృష్ణే వరసౌ । వ్యాఘ్రనఖము । సుషిరం రంధ్రమస్యాస్తీతి సుషిరా । విద్రుమలతా భతాప ద్విధ్రుమల
తా । కపోతాంఘ్రిః సదృశమూలత్వాత్ కపోతాంఘ్రిః । వాయువశాన్నయతీతి చలతీతి నటీ । నయన
త్యే నల్యతే న్నతి నళీ । నల గంధనే । ధమన్యంజనకేశ్యః = కే । సుషిరత్వే థమన్యాశ్యేవ సంధా పూరణే । అంజ
భసాత్మ్యె బహూల = మూలత్వాదంజనకేశీ । న విల్లనేటె గ్రంథిద్రువ్యము । భూతానివాంతీతి వాన్హ
హా నహా దిశాగతొ్వ్యా । హాష్టైవసే ఽ విలసతీతి వాష్టు విలాసినీ । లసశ్లేషక్రీడనయోః । శుక్తావృత్త్యాత్వా
చ్ఛుక్తిః । శంఖాకృతి త్వాచ్ఛంఖః । ఖురతాభూతాని వాంతీతి ఖురః । ఖురవిలేఖనే । కోలదళబదరవత్త్ర
రూగాత్కోలః । భూతాని దలతీతి దలం । దల విశరణే । నఖధి క్షురప్రాధిన గృహాత్వాగచ్ఛతీతి నఖం ।
నఖగతౌ । నఖము లనే యుగ్రంథిద్రవ్యము । ఆడకాదా ఖ్యధాన్యతుల్య రసత్వాదాఢకీ । కాక్షీ మృ

తి జటా। మాంససదృశావయవయోగాన్మాంసీ। జటిలా చ। లోమానీవ జటాస్యాస్సంతీతి లోమ
శా। ఆమిషీ చ జటామాంసీ। అనేకగ్రంథిద్రవ్యము। త్వగ్ద్రావ్యం తు త్వచం త్వక్। త్వక్పత్రమిశ్రితత్వాత్త్వ
క్పత్రం। అతితైక్ష్ణ్యాదుత్కటం। భృంగకుశాకృత్యసామ్యాద్భృంగం। త్వచం చ। అగ్నిం చోదయతీతి
చోచం। చుద ప్రేరణే। ప్రచురమంగమస్య వరాంగకం। లవంగము। కచ్చూరకో ద్రావిడకో౽థం
కేశాన్ కర్బం శతీతి కచ్చూరకః। కృతి ఘ్నేథనే। ద్రామయతి రోగాన్ ద్రావిడకః। ధృఙ విహింసాకౌటిల్యే
షు। కాల్యం నిరామయం కరోతీతి కాల్పకః। ష్లేష్మాదిరోగవేధకత్వాద్వేధముఖ్యకః। వ్యథ తాడ
నే। కచూరము। ఓషధ్యో జాతిమాత్రే స్యుః। ఓషధిజాతిమాత్రే ఫలపాకాంతాదివ్యక్తిమాత్రే వర్త
మానః। ఓషధిశబ్దః ఇకారాంతః। ఈకారాంతో వా స్త్రీలింగో భవతి। అజాతం సర్వమౌషధం।
అజాతౌ ఫలపాకాంతాద్యవ్యక్తౌ వర్తమానః ఔషధశబ్దః ఔషధమితి నపుంసకలింగో భవతి॥

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥ స్త్రబు|గ్రంథిప్రధానాని పర్ణాన్యస్య గ్రంథిపర్ణం|శుకస్య బర్హ ఇవ పర్ణాన్యస్య శుకబర్హం|కేచిచ్ఛుక
బర్హమితి పఠంతి|శుకవత్పత్రాగ్రస్య శుకబర్హం చ|పుష్యతీతి పుష్పం|పుష్ప వికసనే|స్థౌణేయాదిత్రయ

47

౪౭

తత్పాసస్థౌణేయం|శ్యావత్యతి త్వాత్ మృత్సర్జరం|స్థౌణేయమనైపిత్రువ్యము|మరుస్త్రాలాతు=పిమ
రుతాతుల్యత్వాత్ స్యకుత్|మాలాకారత్వాన్నీలా|అత్ర తు శబ్దః పాదపూరణార్థః|గంధం పిశ
తి సూచయతీతి పిశునా|పిశ అవయవే|స్పృశతి దూరత్వాదేవ స్పృక్కాః|స్పృశ సంస్పర్శనే|దేవపు
త్రత్వాద్దేవీ|లతాకారత్వాల్లతా|లఘుత్వాల్లఘుః|అపి లఘుత్వాద్వైషె|దూరప్రసారణాత్వాత్
ముక్తాంతా|ఆశావధూత్వాద్వధూః|కోటిభిరస్త్రిభిమర్ణ ఘ్నుష్టే తతి కోటివర్షా|వృషా సచనే|
లంకాయామాయాతి వితన్యతే ఇతి లంకాయికా|రోయితం తు సంతానే|స్పృక్కాయా అనేపి గ్రంథి
త్రువ్యము|తపస్విని జటామాంసి=వరాంగవే|జటా యోగసామాన్యాత్తపస్విని|జటామాస్యసంతే

వ

దారయతి నాశయతీతి వృద్ధదారకః। ద్వావిదారకే। జుంగతి వేష్టాదిభాషా నవర్జయతీతి జుం
గః। జుగి వర్జనే। బోధి కుమార। బ్రహ్మవత్సు విరుతాత్వదన్తు వృష్య। మత్స్యవతుల్యపుష్పత్వాన్మత్స్యాక్షీ। వ
యతి ష్ఠతీతి వయస్థా। సోమాంశవల్లరిత్వాత్సోమవల్లరీ। పౌస్నగంధి కుమార। వరపర్ణ్యా వా
మతతీ=సవా। త్రిష్టుప గర్భత్వాద్వృషపర్ణీ। హేమవతి ప్రభురా హైమవతీ। స్పర్శావగాయత్రే। రత్నా
త్ప్రవగాయత్రీ। హేమత్వమస్యాస్తీతి హేమవతీ। తంకోష్ణము। హంయపుచ్ఛభేశాకత్వాద్ధ్వయ
పుచ్ఛే। కాంభోజాదిదేశే భవాకాం భోజీ। మాషస్యేవపర్ణాన్యస్యాం మాషపర్ణీ। మహాశ్రోగస్య
వ్యాత్యైనయాతి మహాసహా। సహామర్షణే। కారుమినుము। తుండికేరీ రక్తఫలా। తుండికే
రోష్ఠబింబమియర్తి అను కరోతీతి తుండికేరీ। ఖలు గతౌ। రక్తవర్ణఫలత్వాద్రక్తఫలా।
ఫలత్యోష్ఠబింబమనుకరోతీతి బింబికా। పీలోరివపర్ణాన్యస్యాం పీలుపర్ణీ। దొండచెట్టు।

భేషజం వా వాంఛయంతి నాశయంతీతి భేషజ్యం। పండు మూపండె యువ్వెరవోదలుగాల ధా
న్యాలపేరు। భేష ధిశబ్దవదౌషధశబ్దవు వ్యుత్పత్తిః। ధియూవనే। సమస్త ప్లానమందులపేరు।శాకాఖ్యం ప
త్రపుష్పాది - పి। శక్యతే భోక్తుమనేనేతి శాకం। శశ్లు శకౌ। ఆకుపువ్వు మొదలయినదానిపేరు। మూ
లపత్రకరీరాగ్రఫలకాండాధిరూఢకాః। త్వక్పుష్పం కవచం చేతి శాకం దశవిధం స్మృతం। తుషు తం
డులాభ బీజయోగాత్తండులీయః। అల్పసముదర్ంవృష్యతి సవా తణ్డత్వల్పమారిషః। వృ
షసవాన్నే। చ విమిదాః। విగతం శల్యమస్యాః విశల్యా। గర్భభేదకత్వాదగ్నిశిఖేవ తిష్ఠతీత్యగ్నిశిఖా। దూ
రత్వ సారదనంతా। ఫలాని సంత్యస్యాః ఫలినీ। శక్రప్రియపుష్పత్వాచ్ఛత్రపుష్పీ॥ ౧౩౫॥ సావధ్యుదే
గంధారే। బిల్వాదిభ్యో గంధయుతత్వేర్ధయతీతి బిల్లుక్తే గంధా। గంధ అర్దనే। భగలాండస్య
ద్వస్థావయవరూపాయాంగాచ్ఛగలాంద్రీ। వృష్యత్వాద్దానే। ఆవేశాస్య సాస్యస్యాత్త్వవేగః। వృద్ధత్వం

స్యాత్తి॥ గంధేషు గ్రంథిషు కాలిమాస్యాస్తీతి గంధకాళీ। సమ్యగంగాన్యస్యాః సమంగా। ఖదిరవ-
త్స్పృష్టసూక్ష్మపర్ణత్వాత్ ఖదిరా। మధుగదామర। ౧౪౦॥ జీవ●తే జీవనే = జీవవాం॥ = ॥ జీవం-
త్యనయా ఇతి జీవంతీ। జీవనీ। జీవా। జీవనేయా చ। జీవప్రాణధారణే। మధుస్రవతీతి మధు-
స్రవా। స్రు గతౌ। పింగశాలకారః। కూర్చవత్ శ్మశ్రువత్ శీర్షమస్య కూర్చశీర్షః। మధురసత్వా-
న్మధురకః। శృంగాభావయువయోగాచ్ఛృంగః। హ్రస్వాన్యంగాని యస్య హ్రస్వాంగః। జీవంతు-
తీతి జీవకః। జీవప్రాణధారణే। జీవకేము। కిరాతతిక్తో భూనింబః। కిరాతదేశే భవస్తిక్తః
కిరాతతిక్తః। భువి నింబో భూనింబః। అనార్యదేశే భవస్తిక్తరసః। అనార్యతిక్తః। నేలవేము
=। సప్తతిస్యావయవేషు స్రవతీతి సప్తలా। షతసమవాయో। విగతం మలమస్యాః విమలా। =
సాతం సుఖం లాతి రోగాద్యపనయనేన సాతలా। లాదానే। బహవః ఫేనబిందవో స్యాస్సంతీ:

అ॥ ద్వి॥ వా॥

49

౪౯

కపిలద్రాక్షవకేశాంభత్వాత్ ఖర్జూరా। కేబరేచ విరుద్ధలక్ష్మే గాయామంగే। ఖరాణిపరుషాణిప
త్రాణ్యస్యాః ఖరుపత్రా। అజస్యేవ గంధోస్యాస్తీతి అజగంధికా। హావింటుచెట్టు। ఏలాప-
ర్ణేషు సువహా-రా। ఏలాయాః పర్ణే నేవపర్ణాన్యస్యాః ఏలాపర్ణీ। సుష్ఠువహాత్యా సోదరసు
వహా। వహాప్రాపణే। రస్యతఇతిరస్నా। రసఆస్వాదనే। యుక్తాః రసోస్యాస్తీతి యుక్తరసా। తా
స్నమ। చాగదంతపటు తృవిమారయతీతి చాంగేరీ। రరగతౌ। చుక్రేంతె వృధంతె స్యాం। ఉష
వర్ణత్వాచ్ఛుక్రైస్సా। దంతాన్ శరతీతి శరా। శర క్షైతవే। అంభేశష్టాతిష్టతీతి అంబష్ఠా। ష్ఠాగతి
నివృత్తౌ। ఆమ్లరసేన దంతాన్ లునాతీతి ఆమ్లలోణికా। లూఞ్ ఛేదనే। పురిచంతా। సహాస్ర
వేధిచమః పి। సహాస్రమూల్యైర్భావం విధ్యతీతి సహాస్రవేధి। చుక్రేంతె స్వాదు ష్ణవర్ణత్వాచ్ఛుక్రైః। చుక
వ్యధనే। అమ్లశ్చాసాపివేతసః। శతవేధిచ। అమ్లవేతసమ। అం జల్యాకారపర్ణాసావినివాన్నమ

శస్యేదం మూలం పుష్కరమూలం। పుష్కరసంబంధమైనమూలము। అవ్యథాతిచరాపద్మా=పి। నవ్యథ
యతీత్యవ్యథా। వ్యథభయసంచలనయోః। అత్యర్థం చలతి వ్యాప్నోతీతి అతిచరా। చరగతిభ=
క్షణయోః। పద్మాభత్వాత్పద్మా। చరతి వ్యాప్నోతీతి చారటీ। పద్మవదాచరతీతి పద్మచారిణీ। గ్రా
క్షీరదేశమందు విదామరెపరు। కాంపిలాఖ్యదేశభవం కాంపిల్యం=ల్యః। కర్కశతి హినస్తి రూపత్వాత్కర్క=
శః। తిష్ఠతి కర్కశః। కృష్ణవర్ణాంతరాంగం। రాగవారత్వేన చంద్రయత్యాహ్లాదయతీతి చంద్రః। చదిఆహ్లా
దనే। రక్తమంగమస్య రక్తాంగః। రోచయతి రక్తవర్ణేన రోచనః। రుచదీప్తౌ। కాంపిలము। ౧౮౩॥=
ప్రపున్నాడస్త్వేడగజ=పః। ఏడవారత్వేనప్రకర్షేణ పునాతీతి ప్రపున్నాడః। పుఙ్ శుభకర్మణి। పుఙ్ పవనే। మే
షాకారపుష్పత్వాదేడగజః। గజత్యతిశబ్దాయతే గజః। గజ శబ్దే। ఏడశ్చాసౌ గజశ్చ ఏడగజః। దద్రువాం
హంతీతి దద్రుఘ్నః। చక్రాణి దద్రుమండలాని మృద్నాతీతి నాశయతీతి చక్రమర్దః। మృదుమ=

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

50

౯౦

ఘూరికేనా। చవ్యం తేష్యతె వర్ధతె ఇతి చవ్యం తేష్వా। తేష గతౌ। సంబరోపాంగః। వాయసోలీ స్వాదు
=పి। వాయసవదాలియ్యతె వాయసోలీ। విజ్ఞేష్ఠ ఇతి। స్వాదురసోఽస్యాః స్వాదురసా। వియతతి
జ్ఞాయతె కాయః। వియజ్ఞానె। కాయబ్రుధ్న విద్ధ్వపుతీతి కాయస్థా। కారుగోపీ। చిత్రత్వాత్ వృస్నం
తతె రాజ్ఞతె ఇతి మకూలకః। మకి మండనె। నియతం కుంభోఽన కుంభః। రసాధారత్వాత్ క్షేపాద్రో
గాదత్యుపశామ్యం త్వనయాదంతికా। దమత్రుపశమనె। ప్రత్యక్ర పర్ణాశ్రాయోఽస్యాస్సంతీతి
ప్రత్యక్ శ్రేణీ। ఉదుంబరస్యేవ పర్ణాన్యస్యాః ఉదుంబరపర్ణీ। దంతి చిఘ్నా। అజామోదా తూగ్ర
గంధా రె। అజావత్ మోదతె గంధోఽస్యాస్సేతి అజామోదా। ఉగ్రగంధోఽస్యాః ఉగ్రగంధా।
బ్రహ్మదర్భా త్వాద్బ్రహ్మదర్భా। యవానివ తూనత్త్వ పుంజినరూపత్వాద్యవానికా। పొమపమ
రః। పుష్కాతి ఇతి పుష్కరం। కాశ్మీర దేశె జన్మత్వాత్ కాశ్మీరం। పద్మస్య పత్ర మూలం పద్మపత్రం। పుష్ప=

పుళికం ధవలము | వాతం క్షిపోతీతి వాతకేః | డుకృఞ్ కరణె | అతఏవ వశేతలాం | రోగాజ్జితా అపరాజి
తా | జిజయె | అఖఖవె | శగాస్యవ పర్ణాన్యస్యాః శగాపర్ణీ | సొంఖిదు | పారావతాంఘ్రిః-రా | పారావతా
ఙ్ఘ్రిసదృశత్వాత్పారావతాంఘ్రిః | కటుత్వాద్వ్యగ్రాతీతి కైటర్యః | కటివర్షావరణయోః | పణ్యతె
స్తూయతె మేధాకరిత్వాత్పణ్యా | పణ వ్యవహారస్తుతౌచ | అగ్న్యాభావ యవత్వాజ్జ్యోతిష్మతీ |
దూరప్రసారణత్వాల్లతా | లతి వ్యాప్తౌ | బిన్దె డుభిదిర్ | వర్షాసు భవం వార్షికం | రోగేభ్యస్త్రాయ
తె ఇతి త్రాయమాణ | త్రాయఙ్ పాలనె | జితేన భద్రా ప్రాణేన భద్రత్వాద్భల్లభద్రికా | త్రా
యమాణాగవము | విష్వక్సేనప్రియా ఘృష్టిః-సే | విష్వక్సేనస్య ప్రియా విష్వక్సేనప్రియా | వరాహః
ఘృష్యతె ఇతి ఘృష్టిః | వృయోగ ఖలాదకారః | ఘృష్ సంఘర్షణె | వరాహైః క్రాన్తత్వాద్వరాహక్రాన్తా |
బదతి స్థైర్యం భవతీతి బదరా | బద స్థైర్యె | ప్రాంచిబెళ్ళు | కోఖాద్యాన్మార్జయతీతి మార్కవః | మృజూష శు

అ॥ద్వి॥ప్వ్పు

51

ధనే। పద్మవదతుత్వాచ్చరతీతి పద్మాయః। అటుపపుగత్వాం। ఈరగాసస్యెడ సస్యలక్షేతులభ్యపుష్పత్వా
దూరణాత్రేష్మః। తగరశ్చ కూరః। వేషంపిపత్త్రిణఫూరయతీతి పలాండుః। పుష్పాపాలనపూరగాయెతాః।
శోభనోవకందోయస్యసకందకః। నరువిపెరు। లతాకేదుత్తూర్ణషో=కాః। లతాకేసస్యఅతావ్వా
యసస్యలవయవసదృశావయవత్వాల్లతాకః। అపవిత్రత్వేనదుష్టాదుత్తూర్ణమః। పఘ్యనివుల్లి=
మహాభ్యజాషథంచమహా షథం। లశతివేష్టాదికమితిలశునం। అశుచ్చిదనే। గృంజతెకుత్సితంశ
బ్దయతె ఇతి గృంజనః। గృంజ శబ్దోనరిష్టేత త్వరిష్టః। రిషవాంసాయాం। మహానకందోయస్యస
మహాకందః। అమ్లోర్తసేనయానతాపత్రుసేనవేః। విల్లున్నే। పునర్నవాతుశో=కం। పునః పునః నవభవ
తీతిపునర్నవా। శోభవాంతీతిశోభష్టా। వానవాంసాగతోస్త్యాః। గళిజ్జైరు। వితుదృతెవితున్నం। తు
దవ్యథనే। సుష్ఠునిషేధంతిధపనత్వాదిగుణః। అస్మిన్నితిసునిషణ్ణకం। షవిశరణగత్యవసాదనేషు।=

నాం చత్రిసమూహే త్రిప్తతయా వర్తతే చత్రి వర్తినే। వృత్ వర్తనే। సంస్పర్శాథశథేగంధః కా। శేతగురా
త్వాత్తసమక్షసవశ్యతే సంస్పృశా। స్పృశ సంస్పర్శనే। కూరింటచెట్టు। శథీ కేషాదిరోగాన్ శథయతీతి శథీ=
శఠశ్లాఘాగత్యవసాదనేషు। గంధయుక్తం మూలమస్యాః గంధమూలీ। షడ్గ్రంథయోస్యాస్సం
తీతి షడ్గ్రంథికా। కచతతి కర్చూరః। కచ బంధనే। పృథుపలాశత్వాత్పలాశః। వ్రాగాస్యాం ఫలం మాంసమ
శ్యతీతివా। అనూవ్వాప్యాపి। ఆధుగంధ్యుగ్గలకచూరం। కాళెగాయత్నేనయపప్యుధికమూలం బవెల్లు
తిచలతీతి కారవెల్లిః। వెల్ల చలనే। హుంజరాదికం కేలు త్యావృణోతీతి కపిల్లకః। కపివపాకవరగా
దూరాః। సుషవీ చాథకులకం= స్త్రియాం। సుష్ఠు సూయతే ఫలాని సుషవీ। షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే। కారవేర
చెట్టు। కులత్తం లక్ష్యతే ఆస్వాద్యతే కులకం। లక ఆస్వాదనే। ప్రుషుతిసర[illegible]తీతి పటూలః। అటపటుగ
తా। తిక్తరసత్వాత్తిక్తకః। దివాపతువాప్యత్పుయః। కేటురితి వా పాఠే కటురసత్వాత్కటుః। చెతికపొట్ల॥

అ|ఉద్భి|ఉప్పా

52

దణ్ఢః|●గారః భృంగవత్ప్రాజతే భృంగశాజః|రాజ్యదీప్తా|గలంగరః|కాకవదన మూయతే సంబంధ్యతే కాకే
మాచీ|మూర్ఛేబంధనే|వాయసవర్గారస త్వాద్వాయసీ|కామంచీ|శతపుష్పాశితచ్ఛత్రా=గే|బహుళపు
ష్ప ఛత్రాగాచ్ఛత్రపుష్పా సితాని ఛత్రాకారపుష్పాణ్యస్యాః సితఛత్రా|తిఛత్రా|విరుద్ధలక్షణాత్ప్రష్ఠఘరా|
మస్యతి పరిణమతి తి మసీ| వంశీపరిణామే|అవాంచిపుష్పాణ్యస్యాః అవాక్పుష్పీ|కారసేన యత్తె
నవియ్యతే బాధ్యతే కటుతిక్తత్వాదితి కారవీ చ|వగతిపురుజనకాంత్యన బాధతే ఇషు| యద్వాకారు
వత్సర్గాణి సాన్త్యస్యాః కారవీ చ| పెద్దసదాప|సార్యతే నిస్సార్యతే శ్లేష్మా నయేతి సారణీ|ప్రసారణీ చ|స్యగతా||౧౩౦||
తస్యాః ఏకటుంబరా రాజబలా భద్రబలేతి వా| చత్రవతీన| కటంభరా గాన్ధర్వం బిభర్తీతి కటంభరా|
ఛన్దే భరణే| బలప్రదత్వాత్సుఘరాజవస్య బన్త్వాద్రాజబలా| భద్రబలా చ| గోరుచెట్టు| కైతవ్యాది
కం జనయతి తి జనీ| జతులాక్షాతద్వద్రాగత్వేయం క్రోతతి జతుకా| జననీ చ| జతుకృచ్చ| చక్రా

తీత్వశోర్ణకుస్యాః। పానపాంసాగతిర్వ్యాః। సూయతెరు బికెత్వాత్ క్లిశ్నే సెప్రెర్వతె సూరగాః। షూర్జెప్రెరగె
అశ్వకశోగాభిః వంద్యతె అన్విష్యతె కందః। కేదిత్రేదిఅపర్వ్యనెహోదనెబ। కందపెరు। గంధేనగ్రుంథనెరయ
తిఅర్దయ త్వపనయుతతి గంధిర్వః। శరరగతా। సమ్యగన్ద్ని నృంతవత్వష్టనిలాతి ఆదత్రె సమష్టి
లాలాడానె। యరువంగుపెరు। కంశిరః అగ్రుంలం బవూనమస్వాస్త్రతికలంబి। తీగబష్పవి। ఆపగత
వుదకం యస్యా సానతపొదపా। దు ంపబష్పవి। మూలమధికం కరొతీతి మూలకం। డుకృఞ్ కర
ణె। ముల్లంగి। హే లాతీవేర్యాత్ సం పో బ యశీతిపారలామోచికా। ముచుక్ మోక్షణె। బియకే=
కోర॥ ౧౩౩॥ వాస్తుకం శాకభే=దాః। త్రిణోషఘ్నాదిగుణః వసంత్యత్ర వాస్తుకం। వస నివాసె। చ
త్రువర్తఫుశూర॥ ఏతెప్రత్యెకం శాకభేదా న్యతుచ్యంతె। దూరంవాతిగచ్ఛతీతి దూర్వా। వాగతిగంధ
నయొః। బహలుగ్రంథిత్వాద్భూతపర్వికా। మకరపు భావత్వాత్ సదాప్రవర్తా। భృగోరియం భార్గ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

57

కుత్సితం ఊష్మా అండేషు బీజేషు యస్య కూష్మాండకః। కృత్రంకరోతి తి కకర్కః। ఇయత్రి సరత్తేవా
రుః। ఋగతా। కర్కః శ్వేతసావారుశ్చ కర్కారుః। గుంమ్మడిపెచ్చు। కఋకౌసన జీర్వ్యమువర్తితుర్వా
రుః। ఉర్వ్యతువిః ధ్రువిః కాంసాయాం। కర్కాః తిక్ష్ణయూప్రాస్పత్వాపత్తక్రః ఏపెటిటిడిహాస। ఇక్ష్వాకుం కటి
తుంబీస్యాత్ = ఇంద్రువారుణీ। త్రైత్రియమధనత్వాదిక్ష్వాకుః। కటుత్వేన జనంతుంబయతి సదయ
తీతి కటుతుంబీ। తుంబీ అర్దనే। చెటిఆనుగ। తుంబబయతి పిత్తంనాశయతీతి తుంబీ। తుంబి అ
ర్దనే। నలంబతే జలే అధోనగచ్ఛతి శుష్కదశాయామలాబూః। లబి అవస్రంసనే। ఆనుగపుచెట్టు।
చిత్రరూపఫలయోగాచ్చిత్రా। వృషభాక్షితుల్యపుష్పయోగాద్వాక్షీ। గోభిర్భక్ష్యతే న తుంబ్యతే గో
తుంబా। తుంబి అర్దనే। పిన్నపాపర। విశాలఫలయోగాద్విశాలా। ఇంద్రుఇవవృషభాశ్రేష్ఠాభిః ఫలైస్స్వ
దేవాప్యసౌ తేనేంద్రువారుణీ। వృక్షవరణే। పెద్దపాపర। అశోఽఖ్యస్సూనరగాం = కాల అశ్వసంఘాగంపాం

త్వచిసారత్వాత్స్థిరత్వమూపాఘ్నాతీతి త్వక్సారః। మిథస్సంఘట్టనాదికర్మ ఇయర్తీతి కర్మారః। ఋగతౌ। త్వచిసా
రత్వాత్। తృణానాం ముఖ్యత్వాత్తృణధ్వజః। శతపర్వాణ్యయవఫలో= తాః। బహుగ్రంథిత్వాచ్ఛతపర్వా। య
వాభఫలత్వాద్యవఫలః। కేటకాదికం వయతీతి వేణుః। వేఞ్ తంతుసంతానే। మంక్యతే సౌకాదిరనే=
నప్రసార్యతే మస్కరః। మకి మండనే। అగ్నిం తేజయతీతి తేజనః। తిజ నిశాతనే। వెదురు పేరు। వేణుప్రో
అనిలోద్ధతాః వాయుంతాడితాస్స్వనంతి తే కీచకాఖ్యామృచ్ఛంతి। కాయంతి శబ్దాయంతే ఇతి కీచకాః।
కై గై శైబ్దే। బొంగు వెదుళ్ళు। గ్రంథిర్నా పర్వపరుషీ= అస్త్రియాం। గ్రథ్యతే కాండసంధిరూపేణ
బధ్యతే గ్రంథిః। గ్రథి సందర్భే। పర్వతి స్త్రీలోభవతీతి పర్వా। పర్వ మర్వ పూరణే। పిపర్తీతి పరుః=
ప్రా పాలనపూరణయోః। పర్వాంతౌ నపుంసకలింగౌ। గణుపు పేళ్ళు। ఇంధతీతి ఇంద్రః। ఇది పరమైశ్వర్యే। తే
జయతి పిత్రాదిదోషానితి నూతనోతితివైజనకః। తిజ నిశాతనే। స్మృతో తిదర్పధికమితి శరః। శ్రా=

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥=

54

౧౮

వే। మూత్రైకవశో హాంతీతి రుహా। రుహా బీజ జన్మని ప్రాదుర్భావే। దూర్వా ప్రసా[illegible]రణాదనంతా। గౌరి
మిదం। గోలోమీ మహావీర్యా చ=అస్త్రియాం। గో శివలోమాన్యస్యాస్సంతీతి గోలోమీ। మహావీర్యభా
వత్వాచ్ఛతవీర్యా। వెల్లిన్గోరి మిదం। గండె గ్రంథిభిరల్యతీతి భూష్యతీతి గండాలీ। అలఘూపగరుర్వాప్రిశ
త్రివార కైకేషు। మత్స్యాక్షీ తుల్య పుష్పత్వాచ్ఛకులాక్షకః। పెత్త గోరి మిదం। కురుడే శంవిందతీత్యాశ్రయ
తణ్ణాతి కురువిందః। విద్ధలాభః। మేఘనామాన్యస్యసంతీతి మేఘనామ। పిత్తాదికోగాన్ ముస్యతీతి
ముస్తా। ముస్తకం చ। ముస ఖండనే। స్యాద్భద్రముస్తకో=జ్ఞాః। భద్రశ్చాసౌ ముస్తకశ్చ భద్రము
స్తకః। అతిసారాదిరుక్షైరోగహారత్వాద్భద్రా ఇతి గుంద్రా। గ్రాకుత్సాయాం గతౌ। భద్రముస్తలు।
చూడాంలాతి ఆదత్తే చూడాలా। లాదానే। ఛత్రాకారం లాతీతి ఛత్రాలా। రోగముచ్ఛ్యాపయతీ
తుచ్ఛ్యలూనశ్చ లూస్థలు భేదనే। వల్ప్యవముస్తలు। అంపాలిపివన్యతే సెవ్యతేవంశః। వనసమాసంభక్తా।

పిత్తాస్రాదిరోగాన్ద్యతీతి నలదం। దీర్ఘావఖండనేనాసవ్యతే యోగవారత్వాత్ శైవృంగాసవ్యాసవాయా॥ హిమ
మపిమృణాలవిలక్షణాత్వాద్ధమృణాలం। జలే ఆశేతే జలాశయం॥ శీర్షేస్వపిష్ట। లామజ్జకం లఘుల=
యమ= అపి। జ్వాలాకాపత్త్రక్షే దోషం లాతి ఆదత్తే లామజ్జ అస్యాస్తీతి లామజ్జకం। ఇష్ట
రసవదగురుత్వాల్లఘు। జాతరూగ్నివేయుతేలనైనలయం॥ విభీషణే। అవదీయతే దాహో నే
నేత్యవదాహం॥ ఇష్టకమబాధకం సాధనమస్యేతి ఇష్టకాపథం॥ భిల్లానివ స్పృపేరు। నడకాశబల్లీజా
క్షేతిరగానలాదయసుపెర్ శృగామిత్యుచ్యతే। గముకతీర్థ్యా మాకేన వారాదుయచ్ఛృ శృగామిత్యు
చ్యతే। మనుష్యైరపి గర్భతే గర్భ్యాం। గ్రాణా[illegible]ర గో। శాస్యమవగాహ్మకతి ప్రాపుస్నాతి తి శ్యామాకః॥ అకల
గమ పిలాయాంగతా। ఏతే త్రీ త్రయం త్యాగవిశేషాః॥ అస్త్రకుశం కుథోదభంకః=షం॥ కౌశీనావైతా శె
తేకుశం॥ శజ్జేస్వపి॥ విప్రపాణిమకుర్యతే కుథః॥ కుథశ్లేష్మణే। ద్వ్యాతితకాదికమితిదర్భః॥ దూర్వాపదా

౮ అమరే॥ ద్వా॥

55

హింసాయాం। కాశే ఈ చరుతు। వాయువశాన్నలతిచలతీతి నలః। నలగతౌ। సుషిరత్వాద్ధమతె ధమనః।
థాపూరణె। గవ్రైమూహ్యైత్రైపొటతి సంశ్లిష్యతీతి పొటగలః। పుట సంశ్లేషణె। దేవనాలద్వయం। కాశతె కా
శం। కాశృ దీప్తౌ। ౧౬౦॥ ఇక్షుగంధా పోటగలౌ = యుగ్మ। ఇక్షోరివ గంధోఽస్యాః ఇక్షుగంధా। పోట
గలస్సపూర్వవద్వ్యుత్పత్తిః। అశ్వవాలం। బలాఖ్యవిశేషస్థానె జాయతె ఖల్వజాః। అయం శబ్దః పు
ంసి భూమ్నేవ వర్తతె। మోదయతె రమ్యతె రసాలః। రసఆస్వాదనె। ఇష్యతె ఇక్షుః। ఇషు ఇచ్ఛాయాం
శరుమ। తళ్ళెదానావా। పుంత్రదేశే భవః పుండ్రః। కమ్యతె కాంతారకః। కము కాంతౌ। పూర్వవత్ తరసా
లః। ఇతరే ఆంధ్రబంగాలమితి వదంతి। ఇత్యాదయస్సంతి। స్వభేదాగాం వీరతరుః = జలాశయం। వి
శయతె పశుషు తీక్ష్ణత్వగాత్ర్యైనవీరణం। వీరతరుశ్చ। శూరవీర విక్రాంతౌ। వట్టివేరుచెట్టు అశ్యతె
నామ్యతె అశేరం। వశ కాంతౌ। రోగహారకత్వాద భయం। వట్టివేరు। నలతీతి నలం। నలగంధే। నలమర్దనె।

నం।అజ్జః షడ్జః ఆ జ్జ నే।త సువు పెరు।౧౬౩॥ త్య గనాం సంపాతిస్త్వ గర్భ= లాంగలే।త్య గనాం సం=
పాతిం త్వ గర్భ।పూరితా మి।నదానాం సంపాతి స్తు మూపా న డన్వే।నడ అనెయు కసు వృక్షు ష్టు।త్రి
ణామధేయ ముఖ్యత్వాత్త్య గారాజా వప్పయః।తలతితితాలః।తల ప్రతిష్ఠా యాం।నెలతాడి
పెరు।నారి కొత నాల యుక్తా త్రు లాది నెరయుతే తినారి కెలః।లాంగువత్తుం ఛితాగ్రావ యు
వత్వాల్లాంగలే।నారి కెళం ఘూంటూ తు పూగః ప్రే ముకో=యశ్చ ఘుగాం త్య నయూ ఖ్రామ
యం తితాఘూంటా ఘు గాఘూ ణ్ణా త్రుమనె।పదతెఘ వెనము ఖం పూగః।పూ జ్ఞ పవనే=
త్రామత్యన్వా పరిత్రేముకః।త్రేము పాదవిత్రైపె।గువం త్యనెన గువాకః।గుపురశోతనగే।షా
నం త్రుయూనివృ గౌతా తి వ్యాపెన్నాతి ఖఫు కర్న।వృ జ్ఞ వరనె।పూ కచెట్టు।ఉద్గతెూవెగః ప్రవా
వో సుర్భతుత్కరం।ఉద్భిజతా అస్వార్ద్ధ బః లాగ ఝఙ్ఞుద్వైగం వా।బవిజవిభయు న చల న యాహాః పూ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

56

౧౬

ఠగౌ। పునాతీతి పవిత్రం। పూఞ్ పవనే। కుశేపరు। కుత్సితం తృణం కత్తృణం। పురే భవం పౌరం। సుగంధి
కసౌశత్వాత్ సౌగంధికం। ధ్యాయతే పచాద్యచ్ప్రియత్వేన ధ్యామం। ధ్యై చింతాయాం। దేవైనకావైన జక్ష్యతే
దేవజగ్ధకం। జక్షే భక్షే హాసనయోః। యత్ర తత్ర వా రోహతీతి రౌహిషం। రుహ బీజజన్మని ప్రాదు
ర్భావే। గం జటిలే పరు। ఛత్రాతిఛత్రపాలఘ్నౌ ఉద్ఘాటనం। ఛత్రాకారత్వాచ్ఛత్రా। ఛత్రమతిక్రాంతః అతి
ఛత్రా। ఛత్రా త్వాతిఛత్రః ఇతి ఏకం వా నామ। నైర్గ్యాత్ పాలం శత్రుకం హంతీతి పాలఘ్నః। హన హింసా
గత్యోః। మాలా రూప తృణత్వాన్మాలాతృణకం। భూరి తృణవ్యయంతస్య త్రృణం భూస్తృణం। శామంచ
ప్పారి। శస్యతే పశుభి భక్ష్యతే నేతి శష్పం। శంసు స్తుతౌ। బాలం చ తత్తృణం చ బాలతృణం। పశుభి ఘ
స్యతే ఘాసః। ఘస్లృ అదనే। యూయతే మిశ్ర్యతే యవం బంధన కాల ఇతి యవసం। యు మిశ్రణే। ఏత
పూరి పరు। పశుభిస్తృణ్యతే తృణం। తృణ అదనే। అదనం భక్ష్యం తృణం పశుగ్రాసార్థమర్జ్యతే అర్జునః

క్షేత్రావధ్ఘర వక్షేః। కెసరి రాః అస్య సంతీతి కెసరీ। ప్రతిపక్షే జాతం హరతీతి హరిః। హర్యక్షవాళకె। సిహస్య
నామాని। భవేవదాౕదికం శృఁగ తతి శార్దూలః। శ్వహాం సాయూః। ద్వీపం॰ ఆశ్రయమాయస్యేతి ద్వీపి
హాన నావసరి వ్యాజిఘ్రతి తతి వ్యాఘ్రః। ఘ్రాగంధోపాదానె। వ్యాఘ్రనామాని। తర మత్యర్థం త్రైస్యో
తతి తరక్షుః। త్రైగుపాంసాయూః। మృగానత్తీతి మృగాదనః। అద భక్షణె। శివంగపెరు। వరాహ
సూకరోఽపి। వరం శ్రేష్ఠకల్యాదికం ప్రోత్రేణ ఆవాహంతీతి వరాహః। హా నవాంసాగతెూచ్యః। బవహా
స్వపత్యాని సూతతి సూకరః। షూఙ్ ప్రాణిప్రసవె। ఘుస్నతప్రదేశాన్ కూలాని ఘర్షతీతి ఘృష్టిః।
ఘృష సంఘర్షణె। పితత్యాత్ తెప్రాలః। కుల సంస్త్యానె। చిఘృణం పోత్రం ముఖాగ్రమస్యాస్తీతి పో
త్రీ। పోత్రిగాత్రె తిం కిరతీతి కిరిః। కిరణ్ విక్షేపె। కిట తిస్ప్యమెకా కిగఛతేవికిటిః।
దంష్ట్రా అస్య సంతీతి దంష్ట్రీ। ఘోణాస్థూలా అస్యాస్తీతి ఘోణీ। స్తబ్ధాని రోమాణ్యస్య సంతీతి

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

57

९२

కె పేరు। హంసోతి వర్ధతే హింతాలః। హింగతాం వృద్ధేష్వచ। వాఁవ చెట్టు। హింతాలస హింతాః ప్రాగుక్తా

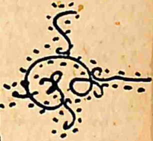
స్పృగారాజనారికేళ క్రముకతాళ్యస్త్రయో వృక్షాః స్పృగాద్రుమా ఇత్యుచ్యంతే। ఖర్జూరః శంకు తత్కేతా

=ఖర్జూరీ చ తృణద్రుమాః॥ శ్రీ॥ ఖర్జూరశ్చ కేతకీ చ తాళీ చ ఖర్జూరీ చ ఏతే వృక్షాః స్పృగాద్రుమా

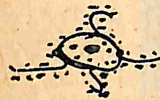
ఇత్యుచ్యంతే। ఖర్జతి యతి రక్తం ఖర్జూరః। ఖర్జస్వ వ్యథనే। ఖర్జూరం పేరు। కేత్యతే గంధేన జ్ఞా

యతే కేతకీ। కేత జ్ఞానే మొగలి చెట్టు। తలతి ప్రతిష్ఠతి తాళీ। తల ప్రతిష్ఠాయాం। పెద్ద ఈత

ఖర్జయతి రోగమితి ఖర్జూరీ। ఖర్జ వ్యథనే। చిట్టి ఈత చెట్టు। శ్రీ॥ ఇతి వనౌషధి వర్గః॥ అథ

సింహాది వర్గః॥ శ్రీ॥=॥=॥ సింహో మృగేంద్రః పంచాస్యో హర్యక్షః కేసరీ హరిః। కంఠీరవో గజరిపుః

పింగదృష్టిర్మృగాధిపః। హస్త్యాదికం హినస్తీతి సింహః। హన హింసాగత్యోః। మృగేషు బలవత్త్వా

న్మృగేంద్రః। పంచతం ఇతి పంచం పచి విస్తారే। పంచం విస్తృతమాస్యమస్యేతి పంచాస్యః। కపిలా=

ఖడిఖండ ఛేదనే। ఖడ్గం పాంస్రం శృంగమస్యాస్తీతి ఖడ్గీ। ఖడ్గమృగనామాని। పంక్తిలుఠతీతి లులాయః
లుఠవిలోడనే। ఘమహ్యంశే తణ్ణతి మహిషః। శబ్దస్స్వప్న్ని। వా.హనానామ శ్వానాం సమూహో వాహం। వా-
హం ద్విష్టీతి వాహద్విషత్। ద్విషఅప్రీతౌ। వాహాకారత్వాత్ త్రాద్యమానోపి కంపత్వరతేతి కాసరః।
స్సగత్వౌ। సిరాపపాం సంతతి సైరిభాః। వాహాం ద్విష్టీతి వాహద్విషత్। ద్విషఅప్రీతౌ। వాహాకారత్వా
త్రాద్యమానోపి సిరిభిరనడుభ్యస్సహ భాతీతి సైరిభః। భాదీప్తౌ। కాశేను సహైతు స్త్రీయాం శవా-
ఘూరిమాయుః। కాంశ। శుకు నావెదనహాయత్వాచ్ఛివా। భూరిమాయుయస్యేతి భూరిమా-
యుః। గాం మినోతీతి గోమాయుః। మి జ్ప్రేరణే। మృగేషు ధూర్తః కోమృగధూర్తకః। వనే వత్ర
సృగాలః। సృగాలృచలనే। బుద్ధ్వా దంచయతీతి వంచకః। వంచుప్రలంబనే। క్రోంశయతీతి క్రోష్టా। క్రుశ
హ్వానేరోదనేచ। ఫాన్నత్వ వ్యక్తం శాతీతి ఫేరుః। ఫేరవశ్చ। రుశబ్దే। మాంసం జమయతీతి జంబుకః॥

అ॥ద్వి॥ వ్యా॥

058

౯౮

స్త్రీద్ధారో మా। క్రోడ తి క్రీ వ్రమేగా పుం సత్వం ప్రాప్నో తీతి క్రోడః। క్రోడ ఘునత్వా। పోత్రి గాఘు వం దారయ
తితి ఘాదారః। ద్వా విదార సోకరాణాం నామాని। కపి ప్లవం గప్లవగౌకె। ప్రాయోగాహంపతతి కపిః। కపి చల
నే। ప్లవైరుత్లగ్ఘునైర్గఛతీతి ప్లవంగః। ప్లవగశ్చ। గము ర్ఙ్ స్వప్తుగతా। శాఖాసంచారీ మృగశ్శాఖామృ
గః। ముఖవలయో ఽస్యసం తీతి వలీముఖః। నిసనం నిష్టసం కేటుంప్రాయత్నాతి మర్కటః। మృఙ్ ప్రా
ణత్యాగే। నర ఇవ వానరః। కేత్యనుకారిశబ్దం శ్శతుః మిహా హే ఞ్ ఇతి కీశః। శశ ప్లుతౌ। వనే బహ కేస్థాన
మస్యేతి వనౌకాః। వనౌకః। కపినామాని। భల్లతి హాన స్త్రి క్రియాశ్వేతి భల్లూకః। ఋక్షాచ్ఛభల్లభ
ల్లాః భాః। క్రియా స్సుఋక్షాతీతి ఋక్షః। కుక్షుతి కుక్షురిదాశద్వహాం సాంరతాం। అచ్ఛేన అచ్ఛ
ముఖేనన భల్లతిహాన స్త్రి వృభి భల్లః। భల్లూకశ్చ। భల్లపరిభాషణ గాహాం సాదానేషు। భల్లూ
క నామాని। గండ తి గండస్థలం వదతీతి గండకః। గడివదనైకదేశే। ఖండతి జిఘాంసతీతి ఖడ్గః।

పెరు|క్రొవ్వతి కోకేశః|కేశశ్చ్వి కోకశిత రఽవాఽగ్ర్యవ్హాతి వివా|కుశే వృక ఆదానే|రఽవం యాచనా
ఽిచెష్టాం మృగయతేఽిఽహామృగః|మృగ అన్వేషణే|భూమిం వర్ణతే ప్రచారార్థమితి వృ
కః|వృక ఆదానే|తోడెలు|మృగే క్షురంగవా=త్రిషు|మరీగృతే వ్యాఘ్రైర్మాంసాద్ధన్మితి మృ
గః|క్రాఘు విరంగతి నృత్యతీతి కురంగః|రగి నృత్తౌ|వాతం ప్రత్యయతీతి వాతాయుః|ప్రయ
పుంసి గతౌ|వనాయుః వానాయురితి వా|వానం శుష్కం వృథా యతి ఇతస్తతో ధావతీతి
వానాయుః|వ్యాధేనాన్యత్ర నీయత ఇతి వారిగాః|వృ ప్రవారణే|అజినస్య యోనిః వార
గామి త్వజినయోనీ|ఇతి త్రిపేష్వను ఇత్యేకస్యర్మమాంసాదికేష్మైగెయం|వారిగే త్వజ్ఞాంసాది
నామమా|వారిగా త్వజ్ఞాంసాదినామదిగాం|కదళీ కందళీ చీన=యుః|కేనవాయునాదళ్యతెఽ
స్యాచ్చేత్కషితి కదళీ|దళ విశరణే|బోల్లిప్పాయగల్లి జింకములో నుండె మృగము|కందళశ్చ భ్రవృ

అ॥ద్వి॥వ్యా॥ 59 ౫౬ ల

జవము అరదనె। జంబుకనామాని ౩॥ ఓతుర్బిడాలో మా=ర్జా। మూషికేరాఁప్రథమె ఘోన్యా వడీ
తొన్యాతుః। అవరక్షైకై బిడతి మూషకం భినత్తీతి బిడాలః। బిడఖాదనె। ఆఖుభక్తెకె నగ్రహాం=
మార్ష్టీతి మార్జాలః। రలయోరభేదః। మృజూష్ శుద్ధౌ। [illegible] వృషాన్ మూషికాన్ దశతీతి వృషదం=
శకః। దంశదశనె। ఆఖుం భుఙ్క్తె ఇత్యాఖుభుక్। భుజపాలనాభ్యవహారయోః। ఓతునామాని। గోధా
యాః। అపత్యం గాధేయః। గాధారః। గాధేరశ్చ। గూధికాత్మజశ్చ। ఉడుము పిల్లనిమ్మ్ల। శావవిత్తు
శల్యస్తుల్యో వ్యధ్వ=శః। శావనం విధ్యతీతి శ్వావిత్। వ్యధతాడనె। శాలా శాఖరోమతావచ్ఛల్యః। ఏదు
పందిపెళ్ళు। శలతీతి శల్యం। శలగతౌ। శలశ్చ। శ్వలశ్చల్యత్ అగమనె। యెదుముండ్లపెళ్ళు। వాత ప్రమోః
బ్రమ ఖ్యైనప్రమి విహాయెజ్ఞతివాతప్రమీః। గ్రామణిశబ్దవత్। మామానైవతక్నె చ। వాతంమృ
గయతీతి వాతమృగః। మృగ [illegible] అన్వేషణె। ఘూవికి యెదురు బారెకుముల యుఱ్ఱు వంటుమృగం

బరః। వృష్ణవరసౌ। రక్త్రువర్ణభూతత్రాస్వస్యంకనామ। రోహిషా ఋశ్యమృగోద్ధృపౌ రోహిషాషః।
కేూండు గోర్కః। గోకర్ణసదృశకర్ణత్వాద్గోకర్ణః। కడము అనెమృగము। పృషతం బిందవో
ऽస్య సంతీతి పృషతః। దుప్పిపెరు। సరళమతిత్వాద్వ్యోధమృర్తీతి ఏణః। ఇణ్గతౌ। సర్వతో
నలవర్ణమృగనామ। ఇయర్తి వనమితి ఋష్యః। ఋగతౌ। మనుబోతు। రోహతీతి రో
హితః। రుహబీజజన్మని ప్రాదుర్భావే। శబరిమృగము। చమ్యతీతి ప్రగామితి చమరః। చమ అదనె
నే। చమరిమృగము। ఏతాని ప్రత్యేకమృగవిశేషనామాని॥ ౧౦॥ గంధర్వశ్శరభో రామస్సృ:
యః। గంధయతి అర్దయతీతి గంధర్వః। గంధ అర్దనే। తుందిలమృగనామ। హింస్రత్వాచ్ఛ
రభట్వాచ్ఛతీతి శరభః। భాదిపై। శృణోతి సిహ్వాదికమితి వాశరభః। శ్లాహాంసాయాం। అష్ట
పాదమృగనామ। వ్యాధాః తస్మిన్ దృష్టే రమంతే మోదంతే ఇతి రామః। రమక్రీడాయాం। దుప్పిపె

౨ అ॥ద్వి॥ప్వా॥

60

౯౦

వృత్తిః ౹ కదళీశబ్దవత్ । తుండిలస్సలవర్ణో మృగనామ । చీయతే వాద్యైస్సంపాద్యస్త్రీతి చీనః ౹ చిఞ్ చ=
యనే ౹ శ్వేతస్కంధమృగనామ । వ్యాధైశ్చమ్యతే భక్ష్యత ఇతి చమూరుః ౹ చము భక్షణే ౹ పుభవాననా
నావర్ణో మృగనామ । తత్ప్రతిగచ్ఛతీతి ప్రియకః ౹ ప్రియ గతౌ ౹ ఘాటే శ్వేతరోమాంకస్సలవర్ణో మృ
గనామ । సమ్యగూయతే తంతుసంతానవంతం క్రియతే నాగచ్ఛతీతి సమూరుః ౹ ఊర్ణ్ తంతుసం
తానే ౹ మహాగ్రీవకేసరయుతసితమృగనామ । అమీహారిణః ౹ అజినయోనయ చర్మకారణాని
తువచ్యంతే । కృష్ణసారరురున్య=మృగః ౹ కృష్ణే నసారశ్శబలం కృష్ణసారః ౹ శుక్లకృష్ణరోమవత్వ
రయుగయుతమృగనామ । ప్రాయేణారౌతీతి రురుః ౹ రుశబ్దే ౹ నల్లచారలదుప్పి ౹ అధోముఖ
యూన్యంచతి గచ్ఛతీతి న్యంకుః ౹ అంచ గతిపూజనయోః ౹ జింకపోతు ౹ రమతే సజాతీయమృ
గేష్వితి రంకుః ౹ రమ్ క్రీడాయాం ౹ అత్యంతశ్వేతమృగనామ । శయనాదిశం సుఖం వ్రణోతీతి శం

త

ముఖె నక్రిమీన్ ముస్యతి ఖండయతీ ముసలీ। ముస ఖండనె। గృహాశ్రితత్వాత్ తరూషదేస్నాధికా
సాత్యశ్యాపె తత్వాద్గృహగోధికా। పశిడెబిన్లి ఋతాస్త్రైతం తు వా=ఖె॥ లూయతె ఛిద్యతె
అస్యాస్సంతు రితి లూతా। లుఙ్ ఛెదనె। తంతూన్ వయతీతి తంతువాయః। వెఙ్ తంతుసంతా
నె। ఊర్ణనాభావస్య మూర్ణనాభః। తంతూనవలంబ్య మర్కటవదారోహావరోహాన్న
కరోతి మర్కటః। సంజ్ఞాయాం నలతి మండంగచ్ఛతీతి నలంగుః। నలగతౌ। మందం మందం క్రామతీతి క్రిమిః। క్ర
ము పాదవిక్షెపె। పురుగులుపెళ్లు। కర్ణజలూకా కర్ణజలూకా। బహుపాదత్వాచ్ఛతపదీ। జి=
క్రిపెరు। వృశ్చికః శూకకీటః=నః। వృశ్చతి శస్త్రాగ్ర నెతి వృశ్చికః। ఓవ్రశ్చూ ఛెదనె। శూకప్రధానః కీ
టః శూకకీటః। యనపతెలు। అనపాయి న ధూర్వస్సాధి త్యభిః। న కారాంతః। ద్యూతతి పానస్సెతి
త్రైణాః। ద్యుగతిహింసాకౌటిల్యేషు॥ వృశ్చతీతి వృశ్చికః। వృశ్చికనామాని। కీటప్రకరణం సమాప్తం॥

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

61

౬౧

౪

వనేసర్వత్రసరతీతిసృమరః।సృగతౌ।జైవిష్టచమరీమృగనామ।గవతఇతిగవయః।శ్రీ॥గుజ్జేల

వక్త్రశబ్దౌ।గవుత్రిపోతు।శశతిప్లుత్యాగచ్ఛతీతిశశః।శశగతౌ।కుందెలు।ఇత్యాద్యర్థయోమృగెం శ్రా

ద్యాః।సివావృదిభవమరాంతాః గవాద్యాః వత్సు।మాగమూషకేప్రభృతిగోపర్యంతాశ్చతుష్పదా

స్సర్వేపశుజాతయః।పశుసాజ్ఞానాభవంతి।ధామభిఃపాశ్యంతేబధ్యంతఇతిపశవః।పశబంధ

నే।నాలుకాళ్ళ [illegible] తొరగలదెల్లాపశుజాతులకుపేరు।ఉందురుమూషకౌఆఖుః=గొధి

తౌ।ఉనత్తిసించతీముఖస్పృష్టముఖస్రావేగెవిఉదుందురుః।ఉందిక్లేదనే।ధాన్యాదికంముష్ణాతి

తిమూషకః।ముషస్తేయే।ఆశ్రయంఖనతీత్యాఖుః।ఖనుఅవదారణే।యులకి।గిరతిధాన్యా

ధికమితిగిరికా।గౄనిగరణే।బాలాచసాముషికాచబాలమూషికా।చిప్పయలుక।ప్రాయోగాసరతీ

తిసరటః।సృగతౌ।కృకలాసఃసరటోగ్రీవేగాలసతీతికృకలాసః।లసశ్లేషగాత్రేక్రీడనయోః।తొండపేరు।

కం॰ కతెగచ్ఛతి ఇతస్తత్రగచ్ఛతి కం॰కః| కకిగతౌ| మల్లెసుంగుపెరు| భషతిపక్షాకేషుత్రేయుతేతి భాషః|
భష భర్త్సనె| శకేత్యేవం ధివ్యతివాస్యతేతి శకే ధివ్యః| ధాతూనామనేకార్థత్వాత్తి-ఇ| దివిరితి పదద్వ
యం తదా కిశేనాం తః| దివిరితి కవిశబ్దవత్| పాలకొం॰మ| కిసిరసి లింగంశిఖా రూపమస్యాస్తి
తి కశిం[illegible]కః| భృంగసామ్యత్వాద్భృంగః| ధూమవాని వాటతీతి ధావాత్యమిత్రపాష్యాఃయోగా
ద్ధూమ్యాట్లు| అట పటగతౌ| కొండెతుమ్మూగపెరు| అథ బహుపత్రేత్వాచ్ఛతపత్రకః| దార్వా
ఘాటొథసా=ఘః| దారువృక్షం ముఖాఘ్రా హంతీతి దా=ర్వాఘాటః| హన హింసాగత్యోః| బెగ్గ
రుపుల్గు| అథ సారంగః చాతకాంతరైస్తనహా అరంగతి సంచరతీతి సారంగః| రగిగతౌ| స్తోకం
మం ధం కాయతి తి స్తోకకః| కై గై రై శబ్దే| చతతి యాచతే వర్షబిందూనితి చాతకః| చతె చదె యా
చనే| వానకోవిలపెరు| కృకేన శిరోగ్రవేగావక్తీతి కృకవాకుః| వచ పరిభాషణే| తామ్రచూడః

॥ అథ పక్షిప్రకరణమారభ్యతే। పారావతస్త్వితి పరాఽవతీతి పరావత్। అవగతౌ। శీఘ్రగామిఖ
గాదిః। అస్యామితి పారావతః॥ కలరవోన్యేతి కలరవః॥ పావురం। శీఘ్రగామిత్వేనక్షస్య వాయోః
పోతస్త్వివకపోతః॥ కపోతశబ్దస్య పారావతస్య నామ। శశాదనత్త్రేతి శశాదనః। అదభక్షణే। పత్రేశ్వ
సే=నః॥ పత్రే పక్షావస్య స్తఇతి పత్రీ। శ్యాయతే ఆశుగచ్ఛతీతి శ్యేనః॥ శ్యేఙ్ గతౌ। డేగ పేరు। ఉలతి
స్వనేత్రజ్యోతిషా వాసాదీన్ దహతీత్యులూకః॥ ఉల ఆవరణే। ధాతూనామనేకార్థత్వాదుత్రద
హనార్థో గ్రాహ్యః॥ వాయసానామరాతిర్వాయసారాతిః॥ స్వనేత్రజ్యోతిషా వాయసాదీన్ సు
చతీతి పేచకః॥ డు పచష్ పాకే। గూబ। వ్యాఘ్రాన్ అటతీతి వ్యాఘ్రాటః॥ అట గతౌ। భరద్వాజము
నివత్స్వరో వృత్తిత్వాద్భరద్వాజః॥ యుత్క్రుంత। ఖమాకాశే మంజ స్వాంజయతీతి ఖంజరీటః॥ ఖం
జనేశ్చ। జిజయి। యువపుల్గు। గ॥ లోహపృష్ఠస్తు కంకః। లోహవర్ణః పృష్ఠోఽస్యేతి లోహపృష్ఠః॥

పరభృతః। డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః। కోకేతి సుస్వరేణాభిత్రం గృవర్ణ్ణతీతి కోకిలః। కు
కవ్యకే ఆ దానే। పిధాయ తతి పికః॥ క్రై గ్రై శైశబ్దే। పిధానశబ్దవత్। కోకిల పేరు। కాకస్తు కరటారి
ష్టబలిపి। కాకా ఇతి కాయతి క్రోశతీతి కాకః॥ కై గై రై శబ్దే। కాకా ఇతి రటతీతి కరటః॥ రట పరి
భాషణే। రోగైర్నరతిష్యతన్నత్వదిష్టః। రిష హింసాయాం। బలిభుక్ పుష్టః బలిపుష్టః॥ పుష పు
ష్టౌ। సకృత్ప్రజా। సకృదేవ ప్రజాస్సంతతిః। మాంసబలిం ధ్వాంక్షే త్యభికాంక్షతీతి ధ్వాంక్షః॥
ధ్వాంక్షే కాంక్షాయాం। ఆత్మ[illegible]నా మాత్మఘోషాః। సాత్మఘోషః। పరజాతిం బిభర్తీతి
పరభృత్। శ్రీ॥ డుభృఞ్ భరణపోషణయోః। బలిం భుజ్యత ఇతి బలిభుక్। భుజ పాలనాభ్యవహా
రయోః। వాయూ ఏవ వాయసః॥ చిరజీవీ చైకదృష్టి మౌకలిస్సకృత్ వర్ణనం। కాకే పిఙ్గలా॥ ౨౦॥
ద్రోణకాకస్తు ద్రోణః। దృగతౌ ద్రోణః। దృగతి హింసాస్వేతి పిచే ఖఘ। ద్రోణాశ్చాసౌ కాకశ్చేతి

అ॥ ద్వి॥ వా॥

౬౩

చష్పాదాక్వస్యతి తాన్ర్రచూడుం॥ కుక్కేన్నతి శబ్దం కుర్వన్ కుటతి వక్రీభవతి కుక్కురః। కుటుకా
పితెవ్య। చరణె ఏవ ఆయుధమస్యేతి చరణాయుధః॥ హొండే॥ చటకః కలవింకస్య త్రు = పా। చటు
త్వంగ[illegible]గాగతకః ధాన్యాదికం తుండేనేతి చటకః। చటుస్తులుచ్ఛేదనే। తుండేన శిరసా ఆనమ్యకు
ట్టిం లునాతీతి కలవింకః। యుజ్ఛేదనే। చటకః। కలవింకః। మొగపిచ్చికె। చటకా ఆడుపిచ్చికె।
చ్పుమపత్యం చాటకైరః। మొగపిచ్చికెపిల్ల॥ తయోః స్త్రీ ఏవ కా శ చటకయోః స్త్ర్యపత్యం చటకా ఆడుపి
ల్లి। కకర్కరౌ టుంకే = ఇత్యపి। కర్కర ఇతి రటతీతి కర్కరేటుః। కుత్సితం రటతీతి క్రకరేటుః। రటుప
రిభాషణే। పిచ్చిలసామాన్యనమపేరు। కృకం శిరోగ్రీవం పార్శ్వంకం ఉటాయ నాయకు నంపు
ననయతీతి కృకణః। నిక్షేపణే। స్వజాతియవిరుద్ధం కృపణతీతి కృకరః। కృపాపాం సాయూ
కత్తిరిపక్షి। వనంప్రియమస్యేతి వనప్రియః। పరయా కాకాన్ జాతాన్ భృతః పొషిత ఇతి

భవస్సారసః। సారసనామకత్వాత్ పుష్కరాహ్వః। బెగ్గురుపక్షి। ప్రియయా విరహో కోకైః ఇతి కవతే సహతే ఇతి కో
కః। కుజ్ శబ్దే। ప్రియాగమనే చకతే ప్రీణాతి ఇతి చక్రః। చకతృప్తౌ ప్రతిఘాతే చ। చక్ర ఇతి వాక్ నామాస్యేతి
తి చక్రవాకః। రథాంగశబ్దః అస్యావయవత్వాయ తత్ ఇతి రథాహ్వయః రథాంగాహ్వయశబ్దనామాస్యేతి
రథాంగాహ్వయనామకః। చక్రవాకనామాని। కాదంబః కలహంసస్స్యాదు = సః। కాదంబస్యస
జాతీయస్యస మూర్ధాస్యాయం కాదంబః। కలస్వరో హంసః కలహంసః। సుస్వరం గల హంస కల
హంస। ఉచ్చైః క్రోశతే త్యుత్క్రోశః। కృష్ణలవస్యైనె కోదనె చ। ఉచ్చైః మురతి ఇతి మరరః। మురకూర్యరశ
క్షై। బెల్లవంకడెగ। హంతి మనోహారతయా గచ్ఛతీతి హంసః। హానహంసాగతౌ। శ్వేతాంగ
తుమోఽస్యస। తితిశ్వేతగరుతః చక్రవర్త్యవత్త్వాంగత్వాచ్ఛత్రాంగః। మానససరసి బద్ధస్థానమస్యేతి
మానసౌకాః। మానసౌకే ఇతి అకారాంతశ్చ। హంసస్యైకస్య। రాజహంసాస్తు తే చంచు = చైః। హంసేషు

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

64

౬౪

ద్రోణకాకః। కాకేషు పీనత్వాద్ వృద్ధత్వాద్ ద్రోణ ఇతి కాకోలః॥ కులసంస్థానే। ముదికాకి। ద్వితీయం తృతీయం
వారూపమవకావేతి వాహః॥ పక్షాదేరపత్యం ఢాతుర్వ్యవాహః। కాలవర్ణం తం కౌశస్య ఇతి కాలకంఠకః।
కాకురుగుండపేరు। ఆతాపః = యతి పరజాతీయమిత్యాతాపిః। తపసంతానే। చిల్ల ఇతి పరజా
తీయమితి చిల్లిః। చిల్లకైకపెంవి। చిందపెట్టు। దక్షోతే ఆశు గచ్ఛతీతి దక్షాయ్యః। దక్షో వ్యత్యాశ ప్రత్యర్థే చ।
మాంసేన గృధ్యతీతి సర్వధాతుభ్యః ఇతి గృధ్రః॥ గృధుల అభికాంక్షాయాం। గద్దపేరు। కేశః శ్రుంరాత్రి కేరః।
ర ఆదానే। శోభతే లోపాత తుండేన వారి తదేహాన చెతి శుకః। శుభ శుంభ శోభనార్థే। చిలుక।
క్రుంచ్ క్రౌంచో ధబకేం కవన్యః పుం = కేః। క్రుంచతీతి క్రుంచ్। క్రుంచ వక్రత్వాం చ। క్రుంచ్ గతౌ। అథ బకః। వక్తీతి వకః
వబయోరభేదః। వచ పరిభాషణే। కొంగ। కవన్యః। కేజవెమత్వాన్యనాపయతి స్పర్ధత ఇతి కవన్యః।
కేజవెమత్వాన్యనాపయతి స్పర్ధత ఇతి కవన్యః। వక్షుపుల్లు। పోఫజ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే చ। సరసు మాపె

స్యాత్త్వ = కౌ। జతు వృక్షకృష్ణపింగత్వాజ్జజ్జతుకౌ। పత్రస్థానే ఆజనం చర్మ అస్యాస్తీతి అజినపత్రా।
చికురాయి।హరం కేవలముష్ణం తేజో౽స్యాస్తీతి పయోష్ణీ।నిత్యం ముఖవికాసాత్తైలం పిబతీ
వ తిష్ఠతీతి తైలపాయికా।వావానే।దివాలయిష్యద్జతు నామ నీ।కేచిత్తు బతాప్యర్యేతానీ జతు
కా యా ఏవ నామానీతి వదంతి।పశ్వాదికం చవతీతి చర్వణా।చర్వణ అదనే।పర్వణశేతి పా
ఠః।తదా న జాతి యేషాసనవాః పశ్వాదికం వృణోతీతి వర్వణా।వృఞ్ వరణే।పశవః।అస్యామ
క్షిపంతద్విత్వతి మక్షికా।మశ్క శోషే।నల్జా నియోగే।సరతీతి సరఘా।మధుమక్షికా।స్పృగ
తా।తే నైయోగే।పతంగికా పుత్తికా స్యాద్దంశః ఆయాం।పత తీతి పతంగికా।పద్మాగతౌ।పు
త్తికేత్యనంతం విధుత నోతీతి పుత్తికా।తను విస్తారే।పేతపేగ।దశతీతి దంశః।దంశదశనే।
ఆడవగ।దంశస్యాల్ప జాతిర్దంశీ।అడవిడో మ।గంధయతీతి పర జాతిం మర్దయతి

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

65

౬౫

త్రైష్టత్వాపేక్షా జపాంసత్వం| రక్తచంచుపాదస్య శ్వేతతరదేహస్య (స్యహంసస్య) నామ| మలినైశ్చంచుచరణైరుపల
క్షితాస్సితా హంసాః మల్లికాక్షా ఇత్యుచ్యంతే| మల్లికాకుసుమవత్పాండురాక్షాంగత్వాన్మల్లికా
క్షాః| కృష్ణైశ్చంచుపాదస్య సితపక్షస్య నామ| ధృతరాష్ట్రదేశేభవః| ధార్తరాష్ట్రాః| అతసి
లచంచుపాదస్య నామ| శరారిరాటిరాటిశ్చ బ=ా| పరజాతిశ్చ హంసవిశేషః శరారిః| కుత్సితం హింసా
యాం| అఘటిన్నతస్యతే గచ్ఛతీత్యాటిః| అటపయగతౌ| అటతి సతతం గచ్ఛతీత్యాటిః| అత
సాతత్యగమనే| త్రిషు పుల్లింగాః| ఆడెలు| బకెన మేఘం ప్రేమకం తిక్తి ప్రాప్నోతీతి బలాకా| అకల
గతౌ ప్రేలాయాం గతా| శాఖాద్వైధ్యర్బిసవత్ కంఠోయస్యేతి బిసకంఠికా| కొంగ్లె| హంసస్య ప్రియ
తమాతి వరటా| వృత్త సంభక్తౌ| వరం త్రైష్టమనుభక్తి రసాస్వాదవరటా| హంసీ నామ| సారసస్య తు
లక్ష్మణా| సారసస్య లక్ష్మా చిహ్నం అస్యాస్సంతీతి లక్ష్మణా| సారసస్త్రీ నామ॥ ౨౩॥ జతుకాజినపత్రా

మధువివా తతి మధుని ఖే|వివాఆస్వాదనె|మధు పిబ తీతి మధుపః|పాపానె|కొష్ణవర్ణం బిభర్తీతి
షట్‌అంగకః|షట్పదాని యస్య షట్పదః|భ్రమతీతి భ్రమరః|భ్రమర్ అవస్థానె|అళి శబ్దవదుభ్వెప్యస్య
త్రిః|భ్రమర నామాని|ఇందిందిరశ్చంచరీక రోలంబో బంభరశ్చ సః|శిలీముఖశ్చ భృంగా=
నా భసలం|పుష్పలిట్‌లిహ్|మయూరో బ=హి|మిసతి హింసతి సహా నితి మయూరః|మా
ర్జాహింసాయాం|బర్హాణ్‌ మస్యాస్తీతి బర్హీ ణాః|బర్హిణ్ చ|నీలవర్ణం కంఠో యస్య నీలకంఠః|భు=
జంగాన్‌ భుక్తి ఇతి భుజంగభుక్|భుజపాలనా భ్యవహరయోః|శిఖా [illegible] అస్యాస్తీతి
శిఖావళః|కెకా అస్యాస్తీతి కెకీ|మెఘనాదమనులసతీతి మెఘనాదానులాసీ|లసశ్లేష గా
త్రదనయోః|నెమ లిపెశ్లు||30||కెకావాణి మయూర=కె|కెమూర్ధ్నా యుతతి కెకా|నె
మలి కూంత ౯ శ్లె|చంద్రపెవిక్రుతాపచ్చంద్రకః|హారిన్మరు క్రిష్ణవర్ణత్వాన్మెచకః|నెమలికెశ్లె||

చూ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

66

६६

తి గంధోత్కటః | గంధ ఉద్రేకే | హంసికా వద్ధ్యసోతి వివరటా | వ్యఙ్గ్ వరణౌ | యత్ర తుండమేవ | భృం
గారశ్చరికా చ = గాః | అర్కారేగా భృంగమియుతి || అనుకరోతీతి భృంగారీ | రుగతౌ | చిరితి =
కా తితి చీరికా | తుజ్జీశబ్దే | చిఙ్గతిశబ్దే | చిరితి రిగతి పీడయతీతి చీరీ | రిగతి ప్రేషణయోః | =
ఝిల్లీ ఝిల్లోద్య వత్యాయత ఇతి ఝిల్లికా | ఝిల్లిశబ్దే | విమ్మకా | పతత్యగ్నావితి పతంగః | పతౢ
గతౌ | అగ్నానమంలభత ఇతి శలభః | డులభష ప్రాప్తౌ | మిడతా | ఖమాకాశం ద్యోతత ఇతి ఖ
ద్యోతః | ద్యుత దీప్తౌ | స్వజ్యోతిషా ఇంగతి చలతీతి జ్యోతిరింగణః | ఇగి గతౌ | మిణుగురు
పుర్వు | మధు పుష్పరసం వ్రతయతి | అనుభుంక్త ఇతి వ్రతో మధుకరో = యుః | స్వరదిం
ధిశరిపొలంబ చంచరీకశిలీముఖాః | భసలశ్చైక దేశ్యగాలం బెండిందికాస మేతా | మధుపుష్పరసం
వ్రతం అనుభుంక్త ఇతి మధువ్రతః | మధువ్యయం కరోతీతి మధుకరః | డుకృఞ్ కరణే |

స్త్రీతి నగౌకాః। సాంతశ్చ। నగా వృక్ష్యో వాజః పత్త్రం। స్యాస్తీతి వాజీ। వాజేచ। సాంతః। మాంస తుండేన వి
కిరతి విక్షిపతీతి వికిరః। వివిష్కిరః। కౄవిక్షేపే। పతత్రిశ్చ। నీడోద్భవా గరుత్మంతః పి= వక్షవయ
తతీతి నీడం నీడశ్చ। వె తంతుసంతానె। నీడెభ్య ఉద్భవం తతీతి నీడోద్భవాః। గరుతః పక్షాంసం తీతి గ
రుత్మంతః। పతితుమిచ్ఛంతీతి పిత్సంతః। నభసా సంగచ్ఛంతీతి నభసంగమాః పత్త్రి। నామాని। వా
రివర్గాంతా పక్ష్యా...తః। పచ్ఛ్యని పిత్సు। జలేమజ్జతీతి మద్గుః। మజ్జనిమజ్జనె। గరుకాకీ। కరండ
భవో బకః। కారండః। కారండుం వా తిగచ్ఛతీతి కారండవః। వా గతిగంధనయోః। కేంసరెడు। ప్ల
వతీతి ప్లవః। ప్లవగతౌ। నీరుకోయష్టి। తిత్తిరిః కుక్కుటో లాబో = యుః। తితతి। కౌతిశబ్దాయ
తఇతి తిత్తిరిః। కైశబ్దె। కుక్కుటాతి భాషతఇతి కుక్కుటః। భాషవ్యక్తాయాం వాచి। గుప్వ
పుఖ్ఖ। మాంసం లాతి అగృహ్ణాతి లావః। ల ఆదానె। లావుకం। జీవెన సహాచరెణాసహత్రేదిన జీవ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

67

౬౭

శాఖతె వ్యాప్నోతీతి శిఖా। శాఖ్యవాస్త్రి। చుడ్యతె వాయునేతి చూడా। చడ ప్రేరణే। నెమ
లి శిఖా। శిఖాభిరగ్రభాగైర్ధ్వయతీతి శిఖండః। డిజ్ విహాయసాగతౌ। పింజయతీతి పిం
ఛం। పింజ దీప్తౌ। బర్హతె వర్ధతెత్యాతి బర్హం। బృహ బృహి వృద్ధౌ। నెమలి పురి పింఛం। ఖగవి
హంగవిహగ=జాః। ఖెన ఆకాశెన గచ్ఛతీతి ఖగః। విహాయసా గచ్ఛతీతి విహంగః। విహంగశ్చ।
విహంగమశ్చ। గమ్లృ సృప్లృ గతౌ। విజిహాయతె విశెషగతిరితి విహాయః। ఓహాఙ్ గతౌ। ఆ
కాశెగంతుం శక్నోతీతి శకుంతిః। శకునిశ్చ। శక్లృ శక్తౌ। పత్రాణి సన్త్యస్యేతి పత్రీ। శకుంతః। శకునశ్చ।
ద్విర్జాయతె అండరూపెణ పక్షిరూపెణ చెతి ద్విజః। జనీ ప్రాదుర్భావె। పతత్రి పత్రి పతగ=యః
పతత్రపత్రాణ్యస్యస్తీతి పతత్రిః। పత్రిశ్చ పత్రీచ। పతతీతి పతగః। పతంగశ్చ। పత్రమెవ రథొ వాహొ
స్యాస్తీతి పత్రరథః। అండాజ్జాయత ఇత్యండజః। జనీ ప్రాదుర్భావె। నగె వృక్షె ఓకః స్థానమస్య

కలశిపారు పుపేరు। దిజ్ఞ్ విహాయసాంగతౌ। ఏతాని ప్రత్యేకం పక్షిగమనప్రయోగానా మానిపిశత ఇతి
పెశ్శ। పిశ లప్రవయవె పిశ్శనాం శకలానాం మాంసఖండానాం కోశః పేశీకోశః। అమతి శిశుర స్మాదితి అండం
అవ్యగత్యాదిషు। అండశబ్దో ద్విహీనే నపుంసకలింగే వర్తతే। గుడ్డుపేరు। పక్షికులమెతితికులాయః।
ఇణ్ గతౌ। నియతి త్యగాదికే మత్రేతి నీడం। అస్త్రియాం। నీడశ్చ। గూడుపేరు। పోతః పాకోర్భకో
గం। విరుద్ధలక్షణయా కులంపునాతీతి పోతః। పూఞ్ పవనే। మావా ఏనంపాతీతి పాకః। పారక్షణే। స్నా
నాపిబతీతి వా పాకః। జననాద్వా స్రమవలంబ్య ఇయర్తీత్యర్భకః। ఋగతౌ। గమనాయ ఢయతీతి డిం
భః। డాఙ్ విహాయసాంగతౌ। స్త్రీపుంసౌ దితత్సన్న పృథుల త్వృథగంతా యతేతి పృథుకః। త్రైశబ్ద్యా స్త్రీపుంసౌ డితా
జఠరం శ్వపతీతి శాబకః। శాప్యతనూకరణే। శిత్యతీత్యర్థమితి శిశుః। శిజ్ శుప్ప్యే। పిల్లలపేళ్ళు। స్త్రీపుమాం
సౌ స్త్రీపుంసౌ। మిథునత్వేఖిద్ధస్సంగచ్ఛత ఇతి మిథునం। మిథ సంగమనే। ద్వౌ ద్వౌ సహావర్తేతే ఇతి ద్వంద్వం॥

తతి జీవంజీవః॥ జీవన్త్యాగాధారకే। చంద్రికయా చకతి తృప్యతీతి చకోరః॥ చకతృప్తౌ। ప్రతి
ఘాతే చ। వెంనవులుల్లు। కో కం స్థానం యజతీతి కోయష్టిః॥ యజ దేవపూ=షు। చీకటి కొక్కెర। టిట్టి
తి భాషత ఇతి టిట్టిభః॥ భాష వ్యక్తాయాం వాచి। లకుముకపులుల్లు। వర్తతే ఇతస్తత ఇతి వర్తి
కః॥ వృత వర్తనే। పిలిచె పెరు। వర్తక కశబ్దవద్వర్తికా శబ్దవృత్తు త్రిషు॥ ములపన్ని కె పెరు। ఏతే పక్షి విశేషా=
స్త్రియామ్॥ ౩౬॥ గరుత్పత్త్రచ్ఛదంః పత్రంపక్ష=స్త్రియామ్। గిరతి కామ్యత్వనేనా కాశమితి గరుత్। గృనిగరణే
గరణే। పతత్యనేనేతి పరిగృహ్యత్వావ్యక్తా కాశంగమనేనేతి పక్షః॥ పక్ష పరిగృహే। ఛాయయత్యా కాశమనేనేతి
ఛదః॥ ఛద అపవారణే। పతతి తేపత్రం పతత్రం। చ పత్ర గతౌ। తనుస్వర్హంరుహాతీతి తనూరుహం। రుహ=
హాబీజజన్మని। ప్రాదుర్భావే। రెక్కలపెళ్ళు। ప్రడీనోడ్డీనసండీన=యాం। ప్రకృష్టం డయతేతి ప్రడీనం।
పారుటకుపెళ్ళు। ఉద్ధ్వం డయతేత్యుడ్డీనం। మీదికి గురుటపెళ్ళు। సంగతం డయతేతి సండీనం।

సంహన్యత ఇతి సంహతిః। హన హింసాగత్యోః। వృణోతీతి వృందం బృందం చ। వృఞ్ వరణే। నికుర్బతే
అన్యోన్యసంఘుష్టైః నిజనిజశబ్దైః కుర్బతీతి నికురుంబం। కుర కుర్బ్యర శబ్దే। కోలాహలరూపేణ కుత్సి
తమంబతి ఇతి కదంబకం। అబి శబ్దే। సమూహానామాని। ౨౦॥ బృందభేదాస్సమైర్వర్గః = కం। బృందభేదా
స్సమూహభేదాః వక్ష్యంతే। వృజ్యత ఇతి వర్గః। వృజీ వర్జనే। వత్రైస్థలమందు ఏడుసమూ=
హం। సహన్యతే పరస్పరమితి సంఘః। హన హింసాగత్యోః। సరతీతి సార్థః। సృ గతౌ। తిరుపైవా=
ఱ్యపిప్రాణిసమూహంపేరు। సజాతీయైర్జంతుభిర్వృతసమూహః కులమిత్యుచ్యతే।
కులత ఇతి కులం। కుల సంస్త్యానే సాధుషు చ। ఒక్కజాతిసమూహంపేరు। తిరశ్చాం తిర్యగ్జాతీ
నాం సమూహః యూథమిత్యుచ్యతే। యు మిశ్రీభవతి పరస్పరేణేతి యూథం। యు మిశ్రణే
తిర్యగ్జాతులసమూహం। పశూనాం సమజోऽన్యేషాం = యూ। సమజతీతి సమజః। అజ

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

69

౬౭

అయుమెగనిపెళ్లు।పరస్పరం యుజ్యేతే ఇతి. యుగ్మం। యుగళం। యుగంచ। యుజులయోగే॥ ౦ం
ఱుపెళ్లు।సమూహనివహవ్యూహ=యాః॥సమూహ్యతే ఏకత్రేతి సమూహః। ఊహవితర్కే। నివహతీతి స
ముదాయత్వంప్రాప్త్యాదీనాంప్రాపయతీతి నివహః। వహప్రాపణే। వ్యూహ్యతే ఇతి వ్యూహః। సందోహ
తిపుపూర్యత ఇతి సందోహః। దుహప్రపూరణే। విసృయత ఇతి విసరః। సృగతౌ। వ్రజ్యతే బహుభి
రితి వ్రజః। వ్రజగతౌ। స్తూయతే బహుత్వేనేతి స్తోమః। ష్టుఞ్ స్తుతౌ। ఉహ్యతే ఇతి భాగేనాఘ్యే
త ఇతి ఓఘః। ఊహరుహామహా అర్ధనే। నికీర్యత ఇతి నికరః। కౄ విక్షేపే। వ్రియత ఇతి వ్రాతః। వార
శ్చ। వృఞ్ వరణే। సంహన్యత ఇతి సంఘాతః। హన హింసాగత్యోః। సంచీయత ఇతి సంచయః। చిఞ్
చయనే। సముదాయస్సముదయః। సముదాయనం సముదాయః। సముదన్యే। ఇణ్ గతౌ। సమవై
తి సమవాయః। ఇణ్ గతౌ। చీయత ఇతి చయః। చిఞ్ చయనే। గణ్యత ఇతి గణః। గణ సంఖ్యా
నే।

పంచాధికశతవర్షేతః ప్రాగేవమ్రియంత ఇతి మర్త్యాః|మృఙ్ప్రాణత్యాగే|మనుజాః|మా
నవశ్చ|స్వకర్మనయంతి ప్రాప్నువంతీతి నరాః|ఋకారాంతః|ణీఞ్ప్రాపణే|స్త్ర్యాదికంపాంతీతి పు
మాన్|పారక్షణే|పంచభిఃపృథివ్యాదిభూతైర్జన్యంత ఇతి పంచజనాః|జనీప్రాదుర్భావే|
పురిదేహేశేరత ఇతి పురుషాః|పురుషశ్చ|నరశ్చ|ఋకారాంతౌ|మనుష్యనామాని|స్త్రీ
యోషిదబలాయోషా= తథా|స్త్యాయతి ఖనేభవతి గర్భోఽస్యా ఇతి స్త్రీ|స్త్యైష్ట్యైశబ్దసం
ఘాతయోః|పుంసాయోష్యతేతి యోషిత్|పుంస ఇవ బలమస్యాః నవిద్యత ఇత్యబలా|
యోషాచ|నరజాతిస్త్రీనారీ|సీమంతోఽస్యాస్తీతి సీమంతినీ|పుంసా ఊహ్యత ఇతి వధూః
వహప్రాపణే|ప్రతీపంచక్రంయథాభవతి తథాదృశ్యత ఇతిప్రతీపదర్శినీ|దృశిర్ప్రేక్షణే||
వామంశత్రుందృశ్యత ఇతి వామా|వనతి పురుషంప్రాప్నోతీతి వనితా|వనషణసంభక్తౌ|ప్రమ

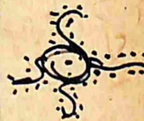
అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

70

20

గతిస్త్రైపగామోః। పక్షిసమూహానాం సమజశబ్దవ్యుత్పత్తిః సమజశబ్దవత్। దగ్ధాశివారిసమూ
హాం। శ్రీ॥ నికేయః। తన్నాతినికాయః। పూజ్యత్వేసమూహా తన్నాతిపుంజః। పుంజః సమూహః। రశ=
తన్నాతిరాశిః। రాశ్యదపారిదితిసౌత్రోధాతుః। ఉత్కర్షవృతితేన్నతత్త్వేనవ్యుత్కరః। కపోతానాం
సమూహాః కాపోతం। క్రౌంచిత్యైపె। శిఖరవదున్నతత్వేన కూటం కూటః। ధాన్యరాశినా=
మాని। క్రౌపోత శాకే=। గృధ్రసత్రాణి। శుకానాం సమూహాః శౌకం। మయూరాణాం సమూ
హో మాయూరః। తిత్తిరీణాం సమూహః తైత్తిరః। గృధ్రసత్రాణి గృధ్రాః సారుద్ధాః పత్రి
మృగాద్యైకాః గృధ్రకాద్యైః మృచ్ఛంతి। బాయుం తేవపో పత్త్రాదయ ఇతి చెకొః। విభాత నై। గృ
హే బద్ధాః। గృహ్యకాః। గృహాబద్ధపత్రి మృగ నామాని। శ్రీ॥ ఇతి సింహాదివర్గః॥ అథమ
నుష్యవర్గః। మనుష్యామానుషామర్త్యా మ= నరః। మనోర్జాతాః మనుష్యాః। మానుషాః॥

సుందరే। ధృజ్ ఆదానే। రూపవత స్సుసహ్యప్రియమానాయాం నామ। పుమానస్యాం విశేషణరమ-
తన్నతి రమణీ। విశేషణరమణాయోగ్యస్త్రీనామ। రామశ్చాస్త్రీ సుసాధారణ రమతన్నతి రామా। ర
మక్రీడాయాం। కోపనా చేద్భామినీ - నిత్యుచ్యతే। రమయన్భామతి కుప్యతీతి భామినీ। భా
మక్రోధే। ఏతాన్ప్రుత్యేకం స్త్రీవిశేషనామాని। ఆరుహ్యతే పుంసేత్యారోహః। నితంబః వరశ్శ్రే
ష్ఠం ఆరోహోస్యా యస్యాస్సా వరారోహా। మత్త్యనేవాదినామత్రి వకాశతన్నతి మత్తకాశినీ। కా
శృదీప్తౌ। రూపగుణాదిభిరితరాభ్య ఉత్కృష్టతమా ఉత్తమా। వరం వర్ణోస్యాస్సాస్త్రీతి వరవ
ర్ణినీ। ఉత్తమస్త్రీనామాని। కృతాభిషేకా మహిషీ। మహ్యతే పూజ్యతే సర్వైరితి మహిషీ।
మహపూజాయాం। నవాభిషిక్తస్త్రీనామ। నృపస్యేయం భోగోస్త్యస్యా ఇతి భోగినీ। నృ
పభోగస్త్రీనామ। పత్యురనయా యజ్ఞసంయోగస్సంపద్యత ఇతి పత్నీ। పాణిగృహీతా

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

71

వా

2౮

త్యాదినామమహత్వాత్తన్నతిమ మహాశ్వా।మహాపూజాయాం। ఏతాని స్త్రీనామాని। విశేషాస్త్వంగ=నా
నే। విశేషాని ప్రత్యేకానామాన్యుచ్యంతే ప్రశస్తాన్యంగాన్యస్యాసన్తి అంగనా। ప్రశస్తావయవస్త్రీ
నామ। భయశ్శీలా భీరుః। ఇ బిభయా। భయశీలస్త్రీనామ। కామయతే పుమాంసమత్యర్థః
మితి కామినీ। కేమ్ముకాంతా। పురుషసంగతా వత్యర్థం రతేనాఽమ। వామేవల్గునే లోచనే యస్యా
సా నేమాలోచనా। రమణీయలోచనస్త్రీనామ। ప్రకృష్ట ఉద్రిక్తో మదః కామవేగో యస్యాస్సా
ప్రమదా। అతిశయకామాసక్తా స్త్రీనామ। మానః ప్రణయకోపోఽస్యాస్తీతి మానినీ।
ప్రగాయకలహార త్రిస్త్రీనామ। అవయవాదినా కమ్యత ఇతి కాంతా। అతిరమణీయస్త్రీనామ।
లలతి విలాసవతీ భవతి లలనా। లలవిలాసే। విలాసవతీ స్త్రీనామ। గురునితంబోఽస్యాస్తీతి
నితంబినీ। గురునితంబవతీ స్త్రీనామ। సుందరరమణీశాః=న్న। రూపతస్సుష్ఠుప్రియత ఇతి=

కాధ్యూఢా: కా| కృతం సాపత్నికం యస్యాస్సా కృతసాపత్నికా| అధిఉపరి యస్యాస్సా అధ్యూఢా| వ
హాప్రారుగే| అధిఉపరి విథం తస్యాస్యామితి అధివింగా| విద్లు లాభే| టోరుమోఢానామాని| స్వ
యంవృణుతే పతిమితి స్వయంవరా| వృఙ్ వరణే| పతింవరయతన్నితి పతింవరా| వరవేపాన్యయాం|
స్వయమేవ వరుతి వృణుతే ఇతి వర్యా| యూ స్వరుశ్శ్రైవపతింవృణుతే తస్యాం నామాని| కు
లపాలికా స్త్రీ కులస్త్రీ| కులం పాలయతీతి కులపాలికా| పాల రక్షణే| సంతానసంపదా క్షేత్రనా
మని| కన్యా కుమారీ గౌః మె| కనతి దీప్యతి ఘటే భవతీతి కన్యా| కన దీప్తికాంతిగతిషు| కుష్మ
తో మారో మదనో౽స్యాస్త్రీతి కుమారీ| అనూఢా నవవర్షాధికానాం మన| మనసా వి:
వాహం ఉదప్రతి గురుతే ల్పదవ్యభతేతి గౌరీ| గురు ఉద్యమనే| న జయతే ఋతుడయ శతి నగ్ని
కా| జన జనే లజ్జుత్రుడనే| అత్ర నగ్నికా శబ్దో విరుద్ధలక్షణయా గౌర్యాం వర్తతే| అనాగతమా

అ॥ ద్వి॥ మా॥

72

౭౨

స్యా ఇతి పాణిగృహీతా। పత్నీశబ్దవత్। ద్వితీయస్యాద్ధర్మభాగో ఽస్యాస్తీతి ద్వితీయా। పత్నీ
సహధర్మోఽస్యాస్తీతి సహధర్మిణీ। బ్రాహ్మాదిముఖవివాహాహృతః యస్యాః యజ్ఞాధికారో ఽ
స్తీత్యస్యాః నామాని। ౫॥ భార్యా జాయాథ=తా। భ్రియత ఇతి భార్యా। భృఞ్ భరణపోషణ=
యోః। జాయంతే పుత్రా అస్యామితి జాయా। జనీ ప్రాదుర్భావే। దారయంత్యుద్వేజయం
తీతి దారాః। దౄ భయే। అయం శబ్దః పుంస్యేవ భూమ్ని చ। అత్రాథశబ్దస్యార్థభార్యేత్యాద్వ
న్వయః। పరిశిష్టనామాని ప్రోష్యవర్గః। కుటుంబం బహ్వస్యాస్తీతి కుటుంబినీ। పురంప్రో
ష్యవర్గం ధత్త ఇతి పురంధ్రీ। డుధాఞ్ ధా। కుటుంబపోషకస్త్రీనామనీ। శోభనం [illegible] సుచరిత్రా
యస్యాః సా సుచరిత్రా। దర్శనాదేవ పాపం స్యతీతి సతీ। షోంతకర్మణి। సాధుగుణసంతత్యస్యా
ఇతి సాధ్వీ। పతిమాత్రమేవ వ్రతం యస్యాః సా పతివ్రతా। సునియతస్త్రీనామాని। కృతసాపత్ని

తాభిలాషోఽస్యాస్తీతి కాముకీ। యయానాసేవా సురతాభిలాషిస్త్రీనామన్। కాంతార్థినీతు
=కా॥ శ్రీ॥ అభిసారయతి కాంతమిత్యభిసారికా। స్వగతా। కాంతముద్దిశ్య సంకేతస్థానగామి
నీనామ। పుమాంసం ప్రలోభ్య చలతి గచ్ఛతీతి పుంశ్చలీ। చలగతౌ। కామోద్దీపనాత్పుమాం
సం సందూరం విశేషతో విఖతీతి చర్షణీ। క్వ్షవిలేఖనే। శతారశ్చ చకారాదిశః। శర్షణీతి వా
పాఠః। బధ్నాత్యుదాసీనమపి పురుషం స్వవశం కరోతీతి బంధకీ। బధ బంధనే। న సతీత్యసతీ। వి
అటు కులమటతీతి కులటా। అటగతౌ। అసాధుజనస్థానమేతీతి ఇత్వరీ। ఇణ్గ=
తౌ। గం॥ స్వైరిణీ పాంసులా జ్ఞారాజ్ఞతి పాఠాంతరం। స్వైరిణీ=సమే। స్వైరగమనమస్యాస్తీతి
స్వైరిణీ। పాం[illegible]సు మలినం దుశ్చరిత్రమస్యా అస్తీతి పాంసులా। వ్యభిచారిణీనామన్। శి=
శ్వెహానసంత్యస్యా ఇత్యశిశ్వీ। శిశుర పాతానాము। న విద్యతే వీరోఽస్యా ఇత్యవీరా। పతిపు

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

73

83

తరుణంపుష్పమస్యాః ఇత్యనాగతార్తవా॥ అనూఢా సప్తవర్షాధికానామన్। తస్యా బహుత్వ:
మతెహ్యోర్వర్ణ్యదైవవయసి తిష్ఠతీతి మధ్యమా। దృష్టరజస్త్రీనామ। తస్యా విధిదశాంతరతీతి తరుణీ। ప్ర
స్త్రవనేతరగాయోః। పుంసా అత్యంగాదినా యౌతీతి యువతీ। యుమిశ్రణే। షోడశవర్షాధికా
స్త్రీనామన్। సమానస్నాప్తా జనీవధ్వశ్చ= కేశ్వశురాదిపాదప్రసూశ్చనాయ జలం స్నాతీతి స్నుషా।
ష్ణుప్రస్రవణే। జనన్త్యపత్యాస్యామితి జనీ। వధ్నయా ఊహ్యాతన్త్రేతి వధూః। వహప్రాపణే। పు
త్రభార్యానామానీ। చిరిణో౽తిద్వ్యతి యా వయవత్యేన సహ జాదిషు। సూత్రేప్రాణినః ఇతి చిరం
టీ। చిరిజిరిహింసాయాం। పతిసహితా సుష్టు వసతీతి సువాసినీ। వసనివాసే। సఖ్యాదీనాం నా
మన్। ఇంద్రియార్థేషు కామః। అభిలాషాస్యాస్తీతి కాముకా। సురతవాదన్యత్ర అన్యవి
షయే ఇచ్ఛావతీనామ। వృషం శ్రేష్ఠో౽ధికే పురుషమాత్మనా ఇచ్ఛతీతి వృషస్యంతీ। కామస్సుర

విస్త్రయావానమన్ । ఆర్యాణీ స్వయమా- స్వతేః । ఆర్యకులే జాతా ఆర్యాణీ । ఆర్యా చ । ఆర్యకు
లప్రసూతానామన్ । క్షత్రియకులే జాతా క్షత్రియా । క్షత్రియాణీ చ । క్షత్రియకులప్రసూతానామ
న్ । ఉపేత్యాధీతే అస్మాద్ యస్య సకాశాత్ స వేదశాస్త్రం సూపనిషత్ గీతాదికం వా ఏవేత్థమ్ ఉపాధ్యా-
యః । ఉపాధ్యాయా చ । ఇజ్జ్ఞవ్యయనాన్ సూపశాస్త్రస్య గీతాదేర్వా ఉపదేశికానామన్ ।
స్వతస్సతే ఆన్వుపదేశం స్వల్పోపదేశం వా స్వతస్సమాచారతేత్యాచార్యా । చరగతిభక్షణయోః ।
స్వతస్స్వల్పోపదేశినామ । ఆచార్యాణీ తు పుంయోగే - । ఆచార్యస్య భార్యా ఆచార్యాణీ ।
ఆచార్యపత్నీనామాన్ । ఆచార్యస్య సభ్యస్య పత్నీ ఆర్యాణీ । సభ్యపత్నీనామ । క్షత్రియ-
స్య పత్నీ క్షత్రియా । క్షత్రియపత్నీనామ । ఉపాధ్యాయస్య పత్నీ ఉపాధ్యాయానీ । ఉపా
ధ్యాయీ చ । ఉపాధ్యాయపత్నీనామన్ । స్త్రీపుంసలక్షణైస్ సంగతి సంశ్లిష్టైతే విశేషాః । పు-

అ॥ ద్వి॥ వా॥

74

24

త్రరహితానామ్। విశ్వసతి విగతశ్వసేతి ష్రతే తి విశ్వస్తా। శ్వసప్రాణనే। విగతః ధవో పతిరస్యా
ఇతి విధవా। మృతభర్తృకాణామ్ నే। అళిసఖీ వయస్యాచ=త్రి। అలతి అనురూపసంబంధినే
వమితి ఘోషా యంతి తాసాశిః। అలభూషణే। గురాదినా సమాఖ్యాతిరస్యాన్ఇతి సఖీ। వయ
సా తుల్యాభవతీతి వయస్యా। సహాక్రీడం తాసామాని। పతిరస్యాస్తీతి పతిపత్నీ। వివాహే
ప్రభర్తృగతానామ్। పతితరామయోగాత్పత్నీ। వృద్ధస్త్రీనామ్। ప్రజాంనాతి ప్రాజ్ఞీ। ప్రజ్ఞా
చ। జ్ఞా అవబోధనే। ప్రకృష్టేఙ్గాలవుక్తికేవ్యవహారాద్య. భిజ్ఞానామ నే। ప్రజ్ఞా అస్యాస్తీతి
ప్రాజ్ఞా। ప్రకృష్టధీమతీనామ్। శూద్రీశూద్రస్యభార్యాస్యాచ్ఛూద్రావ=సమా। శూద్రస్యభా
ర్యా శూద్రీ। శూద్రభార్యానామ్। శూద్రజాతిస్త్రీ శూద్రా। శూద్రస్త్రీనామ్। ఆభీరస్యగోపస్య
భార్యేతి జ్ఞాతిస్త్రీ వా ఆభీరీ। మహాశూద్రస్య వృత్తిత్రైవ। గోపస్యభార్యాయాం వా జా

యత్రైరగంధారయతీతి సైరంధ్రీ। దుఘాన్ష్రధా=॥ దాసే భన్నండనాదిశిల్పకర్మకుర్వంత్యాః॥
అసంబద్ధపరవేశ్మస్థాయాః స్వవశాయాః నామ। అసితకోమమయోగాదసిక్నీ। అవృద్ధాః
యాః స్త్ర్యగారసంచారిణ్యః దాస్యః నామ। వారస్త్రీ గణికా వే=సమౌ। వారం వారం రాజసేవా
ర్థమాగతా స్త్రీ వారస్త్రీ। విటగణోऽస్యాస్తీతి గణికా। వేశేభవా వేశ్యా। రూపమేవ జీవ్యా
జీవికాऽస్యాః ప్రతిరూపజీవా। వేశ్యానామాని। వారే రాజసేవావసరే ముఖ్యత్వాద్వారము
ఖ్యా। వేశ్యాజనైరావృతగణికా నామ। విటస్వకుటుంబమర్థవారణేన కుట్టయతీతి సా
కుట్టయతీతి కుట్టనీ। కుట్టచ్ఛేదనకుత్సనయోః। శం రాజ్ఞోర్థ్వం సుఖం భలయతి యాననస్త్రీ
తి శంభలీ। భల భల్ల పరిభాషణహింసాదానేషు। విటవేశ్యయోః సంధానకారిణీ నామనీ। విప్ర
శ్నికా ఈక్షణికా=పి। శుభాశుభప్రశ్నశ్రవణోపేతత్వాద్విప్రశ్నికా। శుభాశుభమాత్మత

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

75

२५

ఋసంశ్లేషణే|స్త్రీపుంసలక్షణావతీ నామ॥౧౫॥ వీరపత్నీ వీరభార్యా వీ=రా|వీరః పతిర్యస్యాస్సా

వీరపత్నీ|వీరభార్యా నామ|వీరం సూతె ఇతి వీరసూః|షాష్ఠ్యప్రాగితి ప్రసవె|వీరమాతృనామ|జా

యమానాన్యపత్యాని యస్యాస్సా జాతాపత్యా ప్రజాతా చ|ప్రసూతె పుత్రానితి ప్రసూతా|ప్ర=

సూతిః పౌ చ|జాయమానాపత్యానామాని|స్త్రీ నగ్నికా కోటవీ=ద్వయం॥మోహెన క్షోటిచెవ్ నవి

యతియోతతి కోటవీ|విగతిప్రజ్ఞన కాంత్యశన బాధనేషు|బలాత్ధపెతవతి స్త్రీనామ|అన

యూంపుమాన్ దూయతె స్త్రీపక్షే పాతె నేతి దూతీ|దూ=న్ పరితాపె|సంచారయతి పుమాంసం

స్త్రీయం ప్రాపయతీతి సంచారికా|చరగతౌ|దూతికా స్త్రీనామ|కత్యస్యమునెర్విధైవార్ అ

పత్యం స్త్రీకాత్యాయనీ|అర్ధవృద్ధాయాం కాషాయవసనాయాం పతిరహితాయాం వరస్త్రీ

యమ షుద్ధిశివప్రాపణవర్ణయాం నామ|సైరంధ్రి పరవెశ్మస్థా స్వ=శా|స్వకారొనగాసహావిదంపరా

నామ| ఆసంనసత్వాస్యాద్గుర్వీ=గణ్యౌ| ఆసంనం సంగృహోతం సత్వం గర్భోఽస్యా ఆసంనసత్వా| ఆసంనస=
త్వాగురుర్గర్భః శరీరమస్యా స్త్యామితి గుర్విణీ| అంతరాంతర్గర్భోఽస్యా అస్తి త్వంతర్వత్నీ గ
ర్భిణీ నామాని| గణికాదీనాం గణాని త్యాది నివర్తనం తౌ| తద్వంగణికానాం సమూహో గాణి
క్యం| వేశ్యా సమూహో నామ| గర్భిణీనాం సమూహో గార్భిణ్యం| యువతీనాం సమూహో
యౌవతం| యువతీ సమూహో నామ| పునర్భూర్ద్విరూఢా=స్| పునరన్యస్య జాయా
భవతీతి పునర్భూః| పునరేవ న భ్రూ యతస్తి దిధిషూః| ద్విర్వారద్వివాహా సంస్కృతాయాః
నామనీ| దిధిషూః ఆత్మన ఇచ్ఛతీతి దిధిషుః| తస్యాః ద్వితీయపతి నామ| గృహాశక్తునౌ| అగ్రే
గే ఘూతాద్ది ధిషుర్ఘస్యసః| అగ్రేదిధిషూః| ఊఢాయాం తోప్యస్త్రి| యస్యాస్సైవదిధిషూః| కుటుం
బినీ యస్య ద్విజస్య తస్య నామ| కానీనః| కన్యకాజాతః సుతః| కన్యాయాం జాతస్సుతః కానీనః=

అ॥హృ॥వ్యా॥

76

౭౬

ఇతిరక్తేంగితకాః। రక్తేందుశకనౌ। దైవం శుభాశుభం జానాతీతి దైవజ్ఞః। జ్ఞ అవబోధనే। జన్మాం
తరశుభాశుభజ్ఞానం యా నామాని। రజోయోగాత్ జసవలా। రజోరూపస్త్రీధర్మోస్యాస్తి
తిస్త్రీధర్మిణీ। అవ్యక్తేస్మిన్ కాలే రక్తే భవ ఇత్యవిశ్వ అవరక్తేనౌ। అత్ర పురుషావయవో వర్త
తన్నతాస్వాత్రేయీ। మలినమాత్రేవం యస్యాస్సా మలినీ। పుష్పమాత్రమస్యాస్తీతి పుష్పవతీ
ఋతుమత్యప్యుదక్యాపి=వాం। ఋతురస్యా అస్తీతి ఋతుమతీ। చతుర్థేహన్యుదకేమ
హార్హతీత్యుదక్యా। రజస్వలానామాని। రజ్యతేనేతి రజః। రంజరాగే। పుత్రాద్యఫలహేతుభూ
తత్వాత్పుష్పం। ఋతుగతో భవమాత్రేవం స్త్రీణాం వయోధర్మేణాప్రతిమాసం ప్రవృత్తం రక్తం నా
మాని। వయసా అప్యపాదిషు శ్రద్ధా ఇభాస్యాస్తీతి శ్రద్ధాళుః। గర్భిణీ స్వభావాద్వివిధవిష
యాం దోహదవతీనాం। దేశాభ్యరజాం నైపుణ్యనిష్ప్రాంతానిపుషాని। నివృత్తరజస్స్త్రియో

ద

త్మనా జాయత ఇత్యాత్మజః। జనేః ప్రాదుర్భావే। కులం తనోతీతి తనయః। తను విస్తారే। మా
తా వినం సూతే ఇతి సూనుః। షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే। మాతా వినం సౌతీతి సుతః। షుఙ్ ప్రసవై
శ్వర్యయోః। పున్నామ్నో నరకాత్త్రాయత ఇతి పుత్రః। త్రైఙ్ పాలనే। పుత్రనామాని। అవిలా
ఆత్మజాద్యాః స్త్రియాం త్వయాం తాశ్చేద్దుహితరమాహుః। ఆహుర్దుహితరం సర్వేపః పిత్రా
పితరం దోగ్ధీతి దుహితా। దుహ ప్రపూరణే। ఆత్మజా తనయా సూనుః సుతా పుత్రీ చేత్యే
తేషాం వ్యుత్పత్తిః పూర్వవత్। దుహితృనామాని। నరకాత్పతనాత్సాధు అపత్యం స్త్రీయ
తే। బంధుజనైరితి తోకం। షడ్ఙిన్ద్రస్తుతౌ। పుత్రే దుహితరి చ సమాననామనీ। ఉరసా ని
ర్గతః ఔరసః। ఔరసశ్చ। ఉరసా తాద్విదితపుత్రనామని। ద్విజానాం క్షేత్రజాతిసంభః
వాత్మనః క్షేత్రం తనోతీతి। తాతః। తను విస్తారే। పుత్రం జనయతీతి జనకః। జనేః ప్రాదుర్భావే।

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

77

౨౨

నః। కన్యకాసుతనామ। సుభగాయాః సుతస్య భాగినేయః। సుభగాసుతనామ। పరస్త్రియాః
పుత్రః పారస్త్రైణేయః। పరస్త్రీపుత్రనామ। పైతృష్వసేయస్యాత్త్రైవత్ = జః। పితృష్వసుః పుత్రః
పైతృష్వసేయః। పైతృష్వస్త్రీయశ్చ। పితుస్సోదరీపుత్రనామన్। ఏవం మాతృష్వసేయః। మా
తృష్వస్త్రీయశ్చ। మాతృసోదరీపుత్రనామ। ద్వైమాతవాయుస్యసద్వైమాత్రేయః। ద్వైమా
తృజ ఇతి వా। సాపత్నిపుత్రనామ॥ ౧౫॥ అథ బాంధకి = యది। బంధక్యాః అపత్యం బాంధకి
నేయః। స్వకులపరిగ్రహం యబంధూన్ లాతి స్వకీయాన్ కరోతీతి బంధులః। లఆదానే।
అసతాస్యసుతః। అసతీసుతః। కులటాయాః పుత్రః కౌలటేయః। కౌలటేరశ్చ। వ్యభిచారిణీ
పుత్రనామ। నిభిక్షార్థం కులాన్యటతీతి కులటా। అటగతౌ। తస్యాః పుత్రః కౌలటినేయః। కౌల
టేయశ్చ। యా సతీ యతి భిక్షుకీ తస్యాః పుత్రనామాని। తథా కౌలటినేయస్యాత్త్రైలభా। అ

స్నం। ఇతి ప్రజావతీ| భ్రాతృజాయా భ్రాతృజాయా| సోదరభార్యా నామ న్నే| మాతులస్య
పత్నీ మాతులానీ| మాతులీ చ| మాతృసోదరభార్యా నామ| ౩౦|| పతిపత్న్యోః ప్రసూ
శ్శ్వశ్రూశ్శ్వశ్రూః = మాతులః| శం సుఖమశ్నుతే స్వగృహా ఇతి శ్వశ్రూః| అశూ వ్యాప్తౌ| పత్న్యోః
పత్న్యావశ్శ్వపరస్పరం మాతృనామ| శం సుఖమశ్నుతే స్వగృహా ఇతి శ్వశురః| పతిపత్న్యోః
పరస్పరం పితృనామ| పితుర్భ్రాతా పితృవ్యః| పితృసోదరనామ| మాతుర్భ్రాతా మా
తులః| మాతృసోదరనామ| స్యాలాస్స్యుర్భ్రాతరః = పత్న్యాః| స్యాదుయం. తివిసోదరయం.
తి భగినీపతిమితి స్యాలాః| స్వమేవితరై| పత్నీసోదరనామ| అపహార్తైన ధవ్యతిత్రే
డ ఇతి దేవా| బహుత్వారాంతోయం| దేవరశ్చ| దివ క్రీడావిజిగీషావ్యవహారద్యుతి=
స్తుతిమోదమదస్వప్నకాంతిగతిషు| స్వామినః పతిస్సహసోదరనామన్| స్వస్రీయః||

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

78

౨౫

పుత్రంపాతీతి పితా।పా రక్షణే। పితృనామాని। జనయిత్రీ ప్రసూర్మాతా=జా।అపత్యాని జ
నయతీతి జనయిత్రీ।ప్రజాః ప్రసూయత ఇతి ప్రసూః। షూ ప్రాణిప్రసవే। మానయతి పూజ్యాన్మో
తి గర్భమితి మాతా। మాఙ్ మానే। జననీ చ। జనీ ప్రాదుర్భావే। మాతృనామాని। భగం వేల్యాగాం
భ్రాతృత్వాత్తుల్యము స్యాల్లప్రేతి భగినీ।సోదరాయాం। సం సుష్ఠు అస్యతి త్యపాస్య ఇతి స్వసా
అసు క్షేపణే।సోదరస్త్రీ నామనీ। భ్రాతృజాయాం ననందయతీతి ననందా। టునది సమృద్ధౌ
ఖలు కారాంతో యం। పత్యుస్సోదరనామ। నప తత్య నయాకులమితి నప్త్రీ।ప్లవగతౌ।
పుత్రస్య పుత్రీ పౌత్రీ। పుత్ర దుహితృనామనీ। భార్యాస్తు భ్రాతృవర్గే=మాతులౌ। గృహాణ్యైతేప నసో
ఢాః యాసాం సంబంధం యతం తే ప్రయత్నం కుర్వంతీతి యాతరః। యతి ప్రయత్నే।సో
దర వర్గస్య భార్యాః పరస్పరం ప్రతి యాతృనామాన్యుచ్యంతే।దేవరాదయః ప్రజాః।అస్యా=

వైపభాజస్త్వథుర్థాద్యాం॰ పిత్రాద్యా॰ పిండభాగిన॰ పిండదస్సప్తమస్తేషాం సాపిండ్యం॰ స
ప్తపౌరుషమితి॥౩౫॥ సమానోదర్యసోదర=ర్యా॰। సమానే ఉదరే శయిత స్సమానోద
ర్య॰। సోదరశ్చ। సమానే గర్భే భవస్సగర్భ్య॰। సహ జాయత ఇతి సహజ॰। జ నిప్రాదు=
ర్భావే। ఏకోదరత్వం నామ్నాం నామాని। సమానం గోత్రమస్యేతి సగోత్ర॰। బంధురేవ=
బాంధవ॰। అంతరంగతయా జ్ఞాయత ఇతి జ్ఞాతి॰। జ్ఞా అవబోధనే। పితృబంధ్వాది తే=
షాంతి బంధు॰। బధ బంధనే। స్వస్య ఇయ స్వీయ॰। స్వకీయశ్చ స్వజనశ్చ స్వజన॰। బం
ధునామాని। జ్ఞాయతే ఇయం బంధుతా తేషాం వ్ర=జేతా। జ్ఞాతీనాం భావ॰ జ్ఞాతేయం। బం
ధుత్వనామ। బంధూనాం సమూహో బంధుతా। బంధుసమూహనామ। ధునోతి స్వతేజసా
భార్యామితి ధవ॰। ధూఞ్ కంపనే। తామేవ ప్రగాయతీతి ప్రియ॰। ప్రీఞ్ తర్పణే। జాయాం పా

అ॥ ద్వి॥ వా॥

79

౨౮

భగినీస్వాం॥ అపత్యం భాగినేయః॥ సూదరేపుత్రనామన్। జామాయావివాహరథః॥ స్వదేవే
నమిమీతే ఇతి జామాతా। మాజ్ మానే। దుహితృపతినామ ॥ పితామహపితృపి=
యః॥ పితుః పితా పితామహః॥ పితుః పితృనామ। పితామహస్య పితా ప్రపితామ
హః॥ పితామహపితృప్రగతః॥ ప్రపితామహః॥ పితామహపితృనామ। మాతుః పితామాతా
మాతామహః॥ మాతుః పితృనామ। మాతామహస్య పితా మాతుః పితామహః॥ మా
తామహస్య పితృనామ। మాతుః పితామహస్య పితా మాతుః ప్రపితామహః॥ మాతుః
పితామహస్య పితృనామ। మాతామహశబ్దాదయోఽస్యైవం॥ సమానః ఏకః పిండః దాన
క్రియా ఏషాం తే సపిండాః॥ సమానం నాభిమూలం ఏషాం తే సనాభయః॥ యే పితృకర్మణి
పిండభాగిత్వేన లేపభాగిత్వేన వా పరస్పరమనుప్రవిష్టాస్తేషాం నామాని। తథాహ్యాపస్తంబే

చపతిశ్చ దంపతీ। జంపతీచ। జాయాపతీచ భార్యాపతీచ। భార్యాపత్యోర్నామాని। గర్భా
ఆశ తే త్రౌ తి గర్భాశయః శబ్దస్వప్న। గర్భనిష్క్రమణానంతరం జరాం జీర్ణతామేతీతి
జరాయుః। ఉగ గతౌ। గర్భం ఉలతి ఆవృణోతీత్యుల్బం। ఉల ఆవరణే। అంతర్గర్భా
పరిచర్మనామాని। శుక్లశోణితయోః ఏకలత్వం మిథస్సంగతత్వమితి కలిలం। కే ఇవ వశంకామధనూః।
శుక్లశోణితసంయోగనామ। సూతిమాసో వైజననే। విశిష్టజనసంబంధిత్వాద్వైజననః।
సూతికాలమాసనామ। మాతాభుక్తాన్నరసం గిరతీతి గర్భః। గౄ నిగరణే। భ్రియతే క్రి
మాత్రమితి భ్రూణః। భృఞ్ భరణే। గర్భనామనీ। స్త్రీపుంసాపేక్షయా వ్యతియప్రకార
త్వాపత్యేతి యాప్రకృతిః। నపుంసకే తు భృత్యపనాయపురుషాయితమపి విపరీతరత్యదికం స
సో విదధాతి న వదతీతి షండః। షణు దానే। శండః ఇతి వా పాఠః। తథా శాస్వతి ప్రజల్పనేతిశ।

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

80

౮౦

తితిః। పారత్రునౌ। తామేవ బిభర్తీతి భర్తా। భర్త్రా భరణౌ పతినామాని। జయతి పరస్త్రియాః
వయోవాసనిమూకేషణస్త్రైం కెరొూతితి జారః। జ్వష వయోవాసనా। ఉపజాతః పతిరుపప
తిః। పరస్త్రీగంత్సనామాని।౧౫॥ అమృతే జారకేః కుండోమృ=తా। ముద్యతేశ్త్రైత్రిగాః కుల
మనైనితి కుండః। మృతిదావేర। భర్తరమృతేసతి జారజస్యనామ। మతాప్రాగోపృతెన్నతి
గోళకః। గుపూరత్రునౌ। భర్తరిమృతేసతి జారజస్యనామ। భ్రాతుః పుత్రో భ్రాత్రీయః। భ్రాతృ
సుతనామ। భ్రాతాచ స్వసాచ భ్రాతౄ[illegible]కా॥ శ్రీ॥ భ్రాతృభగిన్యోర్నామ। మాతాసివకాపితర=దుపి
తాచ। మాతాచ పితాచ పితరౌ। మాతరపితరౌ ప్రసూజనకయోర్నామ। శ్వశ్రూశ్చ శ్వశుర
శ్చ శ్వశురౌ। శ్వశ్రూశ్వశురయోర్నామ। పుత్రశ్చ దుహితాచ పుత్రౌ। పుత్రదుహిత్రోర్నా
మ। పుత్రస్య సూనుః పౌత్రః। పుపౌత్రస్య ప్లుకంపరా। ధంపతీ జంపతీ జా=యాం। జాయా

తాదికేం జరయతీతి జరా।(వయోవస్థానినామాని।(ఉ)త్తానేన శేతె తచ్ఛీలత్వాదుత్తానశయః॥ స్త్రీ:
జేస్వప్నే। గమనాయ డయతె ఉద్ధ్వ ఛతజ్ఞతి డింభః॥ డిజ్ విహాయసాంగతౌ। స్తనం పిబతీ
తి స్తనపాః॥ పా పానే। స్తనం ధయతి పిబతీతి స్తనంధయః॥ ధేట్ పానే। మానుషశిశునా
మాని।(బాలస్తుస్యాన్మా=పి। బలతి స్వల్పాయాసేనాపి శ్వసితీతి బాలః॥ బల ప్రాణనే।
మనసా కుత్సితి స్వల్పమపత్యమితి మాణవకః॥ పరిపూర్ణషోడశవర్షవతో నామమ్।షో
డశవర్షాధికే వయసి వర్తతీతి వయస్థః॥ ధుష్టరమపి తరతీతి తరుణః॥ తౄ ప్లవనతరణ
యోః॥ యౌతి స్త్రీభావ్యంగాద్వైర్మిశ్రీభవతీతి యువా।(యు మిశ్రణే। పరిపూర్ణషోడశ
వర్షాధికేపం బాల్యయౌవనానామాని।ప్రగతం యౌవనాఖ్యం వయో యస్యేతి ప్రవయాః॥
బహుకాలం తిష్ఠతీతి స్థవిరః॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ। వయసా వర్ధతీతి వృద్ధః॥ వృధు వృద్ధౌ। జానా

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

81

౮౧

షండః॥ శవర్గ ఆదిశ్శ ఏష క్లీనామ్యప్రయోజకత్వానతిక్లీబః॥ క్లీబృ స్త్యానే। పండశ్చ॥ నస్త్రీ నపు
మాన్నపుంసకేన్నపుంసకశబ్దః। పుల్లింగో౽ప్యస్తి। నపుంసకస్య నామాని॥ శిశుత్వం శైశవం బా= కం
శిశోర్భావశ్శిశుత్వం। శైశవంచ। అష్టవర్షాత్పూర్వస్య వయో నామనీ। బాలస్య భావో బాల్యం
అష్టవర్షాదూర్ధ్వమా షోడశవయో నామ। తరుణస్య భావస్తారుణ్యం। యూనో
భావం యౌవనం। షోడశవర్షాధిక పంచాశద్వయో నామ। స్థవిరస్య భావస్థావిరం। వృద్ధస్య
భావో వృద్ధత్వం। పంచాశద్వర్షాధికవయో నామనీ। వృద్ధానాం సంఘో వార్ధకం। వృద్ధ
సమూహనామ। ౪౦॥ పలితం జరసా శౌ= యం। పలితశ్శాక్ల్యైవ నశోభత ఇతి। పలితం।
పలగతాత్ఛామూనామ నైకార్థత్వాదత్ర శౌక్ల్యార్థః। పలితం జరసా। శౌక్ల్యం। కేశాదిశౌ
క్ల్యనామాని। విస్రంసతే గాత్రాదికమనయేతి విస్రసా। స్రంసు ధ్వంసు భ్రంసు అవస్రంసనే [illegible]

స్యాత్పస్త్రితి తుందిలః । తుందిభశ్చ । తుంది చ । అత్ర ద్వితీయ నామ ముస్యందతే ఇతి వా పాఠః । బృహ

త్కుక్షిః రస్యేతి బృహత్కుక్షిః । పీనం పిచండః కుక్షిరస్యాస్తీతి పిచండిలః । పీనజఠరస్య నామా

ని । అవటీటో ఽవనాటో ఽవ్రటః । అసి ఖంగాదివశాదవనతా నాసికే ఽస్యేత్యవటీటః । అవనాటః । అ-

వభ్రటశ్చ । ఖంగాదివశాత్ సన్నివిష్ట నాసికేఽస్య నామాని । ప్రశస్తాః కేశా అస్యాస్తీతి కేశవః । కేశి

కః । కేశీ చ । ప్రశస్తకేశస్య నామాని । వలయో ఽస్య సంతీతి వలినః । వలిభశ్చ । త్వక్సంకోచవ

శాత్కృతైవదౌ ఖావతో నామనీ ॥ ౪౫ ॥ వికలాంగస్త్వపోగండః । ప్రాస్యస్తు వామన ఇతి వా

పాఠః । తదా తు కారశ్చకారసమః । ఖఖ్వి గృహ్య ఉదా ఽపూయతే ఽపసార్యతే ఽనర్హత్వా

దితి అపోగండః । పూయ అపసారణే । వికలాంగస్య నామ । ఖర్వతి వికలాంగానపైత్తి యాతి-

ష్ఠత్వేన దర్పశ్చ ఇతి ఖర్వః । ఖర్వ గర్వ దర్పే । హ్రస్వ భావాత్ హ్రస్వః । శరీరవయ్యతాశ్చైవ

అ॥ ద్వి॥ మ॥

82

వివయోఽవస్థానిమాప్నోతీతి జీనః। జ్యా వయోహానౌ। జీర్యతీతి జీర్ణః। జరంశ్చ। జ్యాపేక్షవయో
హానౌ। అతీతయౌవనస్య నామాని। వర్షీయాన్ దశమీ జ్యాయాన్। అతిశయేన వృద్ధో వర్షీ
యాన్ జ్యాయాన్। వర్షశతాయుషః పరిదశమోఽవస్థాఽస్యాస్తీతి దశమీ। ప్రవృద్ధతనామాని। పూర్వ
జాగ్రజశబ్దా వ్యక్తయోగాః। అగ్రే జాతోఽగ్రియః। అగ్రజః। పూర్వజః। జన్మతో జ్యే
ష్ఠభ్రాతృనామాని। జఘన్యే పశ్చాజ్జాతో జఘన్యజః। అతిశయేనాల్పకః కనిష్ఠః। యువ
నైవ యవీయాన్। అవరే పశ్చాజ్జాతోఽవరజః। జన్మతః కనిష్ఠభ్రాతృనామాని। అమాం
సో దుర్బలః ఛాతః। న విద్యతే మాంసమస్యేత్యమాంసః। దుష్టబలమస్యేతి దుర్బలః। ఛాతాదిదో
ఛో ఛిన్నమాంసత్వాచ్ఛాతః। ఛో ఛేదనే। కృశస్య నామాని। బలమస్యాస్తీతి బలవాన్। బహుమాం
సాంసోఽస్త్యస్య మాంసలః। పీనావంసావస్య స్త ఇత్యంసలః। పీనదేహస్య నామాని। పీనం తుందమ

మనే। అశ్వగ్రీవో నామాసుర॥ మత్స్యే తం కుజ్జమార్జవమస్త్రీస్త్రితి మత్స్యం। కుబ్జ ఆర్జనే। ఉర
సి పృష్ఠభాగే వా గడు స్థాలవమస్త్రీస్త్రి గడులం। వాతాది ఉరసి పృష్ఠభాగే వా స్థాల్యాన్ని
తస్య నామ। మత్స్యే తం। క్రో[illegible]కాస్యతి మత్సరం। మత్సితం పాణిరస్యేతి మత్సి। జన్మతు భృతి మ
త్సితత్కరస్య నామ। కలంబకతి శిరసి పాంసుభిస్స్వశ్యతి ఇతి పృశ్నిం। స్పృశ సంస్పర్శనే। అ
త్యల్పశరీరస్య నామ। మఘిలజంఘు త్వా చాత్ప్రగాం। శృగో సంఘాతే। మండం పనత్యుపవేశ
నే నైవ గచ్ఛతీతి పంగుః। పన గతౌ। కుటి సంఘాద్యవయవవశాజ్జంఘాభావమాసంన్న
స్య నామ। ముండశ్చ తెప్పె రోగా శిరోః కేన్యతి ముండః। ముండి తేశ్చ। ముడి ఖండనే। క్ష్ము
రే గావాపితకేశస్య నామ। వలిరం కేకరే బోడె ఖంజస్త్రిషు జ= కేః। వలతి స్వరశ్మిభిర్విషయం
వేష్టత్తీతి వలిరః। వల సంవరణే। కేశిరసి చక్షుస్సంచారంకరోతీతి కేకరః। డుకృఞ్ కరణే। ద్వై

అ॥ ద్వి॥ వా॥

83

౮౩

తి వామనః॥ నచతాయస్య నామాని। ఖరస్య గర్దభస్యేవ నాసికాస్యేతి ఖరణాః॥ సాంతోయం।
ఖరస్యేవ తీక్ష్ణా నాసికాస్యేతి ఖరణసః॥ అకారాంతోయం। విగ్రో గతనాసికస్య నామనీ॥ విగతా
ఛిదాదినా నాసికాస్యేతి విగ్రవాః॥ విగ్రుత్వాదితి వాపాలః॥ ఛిన్ననాసికస్య నామాని। ఖురణాః=
ణస్స్యాత్ఖురణసః ప్రజ్ఞుః=తేః॥ ఖురాకారా నాసికాస్యేతి ఖురణాః॥ సాంతోయం। ఖురణాః॥
ణో ఖురవద్వికటనాసికస్య నామనీ। ప్రగతే వికటే జానునీ యస్య స ప్రజ్ఞుః॥ వాతాదిదోషే
ణావిరళజానుకస్య నామ। ఊర్ధ్వే జానునీ యస్యేత్యూర్ధ్వజ్ఞుః॥ ఉపవేశనాదివశాచ్ఛి
రఃపర్యంతమున్నత జానుకస్య నామ। సంహతే సంబద్ధే జానునీ యస్యేతి సంజ్ఞుః॥ గమనవశాత్ప
రస్పరం తాడ్యమాన జానుకస్య నామ॥ స్యాదేడే బధిరః॥ షు=ముండితే। కాముయగాదిగ్రంథస్త్ర
వణేపి ఏడామ్యప్రశువన్నిష్ఫలత్వాదేడః॥ ఏడ్యతే వా తాడినా శ్రవణమస్యేతి బధిరః॥ బధసంయ

స

వ్యాధిప్రతీకారనామన్|భిషజ్యంతిచికిత్స్యంత్యనేనేతిభేషజం|భేషండాపాంఛయతి నాశయ
తీత్యౌషధం|భేషజమేవభైషజ్యం|అవిద్యమానోగదోఽస్మిన్నిత్యగదః|రోగాన్ జయతీ
తిజాయుః|జిజ్యభిభయే|రోగహారిద్రవ్యనామాని|౧౦|స్త్రీరుగ్రుజాబొ=సః|రు
జ్యతేభజ్యతేప్రాణ్యనయారితిరుక్|రుజాచ|రుజ్యాభంగే|ఉపతప్యతేప్రాణ్యనేనే
త్యుపతాపః|తపసంతాపే|రోగస్య|వ్యాధీయతేవధ్యాఽనేనేతిరోగః|శరీరవిశే
గదీయతఇతివ్యాధిః|దుధాఞ్ధారణపోషణయోః|తృప్యతేనంగదతిపులాపయతీతి
గదః|గదవ్యక్తాయాంవాచి|ఆమినోత్యామోస్త్రాత్సదయతేత్యామయః|మీఞ్ హిం
సాయాం|వ్యాధిమాత్రనామాని|యక్ష్మపూజ్యతేరోగరాజత్వాదితియక్ష్మా|
నాంతః|యక్షపూజాయాం|క్షీయతేశరీరమనేనేతిక్షయః|శోషస్య|శేషజులంస్రా

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

84

౫౮

క్షింతి రోగాన్వ్యేషు వపశ్యతో నామన్। ఖుడతి గతమితి ఖోడః। ఖుడ ప్రతిఘాతే। ఖం
జతి గతి వైకల్యం ప్రాప్నోతీతి ఖంజః। ఖజి గతి కౌషీ వ్యే। భగ్నచరణస్య నామనీ। త్రిషు జ
రావరాః। జరాశబ్దః పూర్వోక్తేః అవరః। అవిధి యోషాంతే జరావరాః। ఉత్తానశ=
యాదయః ఖంజనశబ్దాంతాః సర్వే శబ్దాః అభిధేయానుసారేణ త్రిషు లింగేషు వర్తం
తె ఇత్యర్థః। జడం తి జడతి ఖవంతి రోమాగ్యాస్యతి జడులః। జడ శూనే। కాలవర్ణత్వా
త్కాలకః। నిజవనేన పరిస్పవతె వ్యాప్నోతీతి పిప్లుః। ప్లుఙ్ గతౌ। తిలవృత్యతి త్వాత్తిలకః। కృ
ష్ణతిలవత్త్వాలవర్ణత్వాత్తిలకాలకః। దేహోపరికృష్ణవర్ణ బిందుసదృశ వస్తు దెశ నామా
ని। అనామయం స్యాదా=పి। ఆమయస్య వ్యాధేరభావో నామయం। ఆరోగస్య భావః
ఆరోగ్యం। రోగాభావనామనీ। చికిత్స్యతే నయెతి చికిత్సా। కి తనివాసె। రుక్ప్రతిక్రియా

లసతి శ్లిష్యతీతి కిలాసం । లస శ్లేషణక్రీడనయోః । కిలయతే సుసాధ్యత్వాద్విశేషజైత్ర

రయతీతి వా । కిలకిలాస్త్రైపే । సిధ్యతి భేషజైనాశు గచ్ఛతీతి సిధ్మం । షిధూ గత్యాం । కంతా దౌబి

త్రత్వగ్గతరోగనామనీ । సిధ్మం సపుంస్త్వం నపుంసకం । కషతీతి కచ్ఛూః । కష హింసాయాం । శరీ

రాంగసౌష్ఠవం పిబతి నాశయతీతి పామా । పామా చ । పాపానే । ప్రథమో నాంతః పుంస్త్రీలిం

గః । త్వచం విచర్చతి విదారయతి స్రావేణ విపతతీతి విచర్చికా । చర్చ అధ్యయనే । ధాతూ

నామనేకార్థత్వాదత్ర ఛేదనార్థో గ్రాహ్యః । శ్లోకస్య హా । సూత్రైస్సాం(?) పితృకా వృత్తరో

గనామాని । గజచ్ఛు । కండూ వ్యతేన శైరితి కండూః । కడి ఖండభేదనే । ఖర్జతీతి ఖర్జూః ।

ఖర్జ వ్యథనే । కండూయా చ । కండూ ఇతి నామాని । త్రయః । పరిపక్వే వస్త్రాయాం విస్ఫోట

యతీతి విస్ఫోటః । స్ఫుట వికసనే । పిటతి శరీరం ఇతి పిటకః । [illegible] । పిటకా శ్లేషణే ॥

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥=

85

౫౨

వయతీతిప్రతిశ్యాయః॥ శ్యైజ గతౌ। పీనసమంగం వస్త్రకేరూపం స్యతి వ్యథయతీతి పీనసః=
సః॥ ఘ్రాణం తకర్ణ సిరోక్షిష్వస్రావిధ్వనికారి రోగనామసు। స్త్రీకృష్ణ తమ్ర రతలత్రీలు పే= కౌ। ప్రసంప్ర
నంక్షౌ త్రతి కృష్ణ తృస్త్ర తం। కృవచ్చే। త్రిమ్రశత్రి। వినసేసతినాసాంయాంపునరాఘతోఊద్ధ్వనె
నాగ్వమాని। కాంసతెచి స్తకాంస్యవత్సు త్రితంధ్వసతితి కాసః॥ కాస్యశత్రైకు త్యసెక్రూతి భిన్న
కాంస్యవదితి కృవఘుం॥ కాసరోగనామసు। శరత్య భివృధ్యా। ఆసనప్రదేశమభిసర్పతీతి
శోభః॥ శుగతౌ। శ్వయతివర్ధతేతి శ్వయథుః॥ ఊజ్జుశ్వగతి వృధ్యాః॥ శోష్వత్యనేన
ప్రియతణ్వతిశోషః॥ శుపశోషే। శోషనామాని। పాదాం స్ఫుటుంత్యనేనేతి పాదస్ఫుటః॥
పాదశబ్దః పాదిశబ్దస్య ఫ్పుపలత్రీ గాం॥ స్ఫుటవికసనే। విపల్యుతెప్రియతే వ్యాధితో
ఽనేనేతి విపాటికా। పటగతౌ। కుష్ఠభేదనామసు। చిలాసనిధ్మక= త్రిషు। కేశరసికంతాదౌ

పాశా।ఘోషాత్కృవం స్వాదికం గృహ్ణాతీతి గృహణీరుక్।స్రవమలం ప్రవహతీతి ప్రవాహి
కా।వహ ప్రాపణే।గ్రహణీరోగనామనీ।ప్రచ్ఛర్దనహేతుత్వాచ్ఛర్దికా।ఛర్ద వమనే।
ఘృతాత్రాం నమనయా వమతీతి వమిః స్త్రీ।టు వమ ఉద్గిరణే।వమథుః పుం॥ఛర్దిరోగనా
మ్నస్।౫౫॥వ్యాధిభేదా విద్రధిః స్త్రీ జ్వ=షు।విద్రాతి ఆహారాదికమనయా కుత్సితంగ
చ్ఛతీతి విద్రధిః।ద్రా కుత్సాయాం గతౌ।జ్వరయతీతి జ్వరః।జ్వర రోగే।మేహయ
తి భృశం మూత్రత్యానేనేతి మేహః।మిహ సేచనే।భగం గుదాద్యుపరి భాగం దార
యతీతి భగందరః।దృ విదారణే।ఏతాని ప్రత్యేకం వ్యాధిభేదనామాని।మూత్రద్వారేశ
శ్నమ శ్మానం రాతి దదాతీత్యశ్మరీ।మూత్రకృచ్ఛ్రం।మూత్రవిసర్గస్యావే కష్టం కరో=
తీతి మూత్రకృచ్ఛ్రం।అశ్మర్యాద్యరోగనామనీ।పూర్వే శుక్లాదిస్త్రిషు।శుక్లం జతెజ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

86

౮౬

డివో జాయమానస్యాత్మవ్రణనామన్ । వ్రణో ఽస్త్రియామీర్మమరుః ౩ । వ్రణః । వ్రణం
చ । ఈర్మం । అరుః । క్లీబే । వ్రణనామాని । వ్రణయతీతి వ్రణః । వ్రణ గాత్రసంచూర్ణనే
నె । ఈర్తే ఽభివృద్ధ్యా స మాంసవర్ణం గమభిసర్పతీతీర్మం । ఈర గతౌ । ఇయర్తి అభిస
ర్పతీత్యరుః । నపుంసకోఽయం । ఋ గతౌ । అరుశ్శబ్దో వపుశ్శబ్దవత్ క్లీ॰ చేవతేతి వ్ర
ణనామాని । నాడీవ్రణః పుమాన్ । ప్రవహత్యాయనాడీవద్వ్రణనామవ్యాధిత్వం । కోఠః
తికోహాష్టః । కు శబ్దే । మండలాకృతిత్వాన్మండలకం । మండలాకృతికుష్ఠభేదనామన్ । శ్వి
త్రే దుర్నామకం । అర్శః । పాపరోగత్వాద్దుర్నామకం । ఇయర్తి ఉద్గచ్ఛతీత్యర్శః । సాం
త నపుంసకోఽయం । ఋ గతౌ । గుదాకారరూపమాంసాంకురనామన్ ॥ ఆనాహస్తు ని:
బంధస్స్యాత్ సమౌ । ఆనాహః । నిబంధః । విణ్మూత్రవిష్టంభనామన్ । గ్రహణీరుక్ప్రవాహి

న్నైస్త్యైపార్శ్వస్యే రమే| ఆమయతో ఽస్మాత్సోస్తీత్యస్మిన్ మయావీ| ఆమయాత్యపి చ| మాంయాణశబ్దవద్విర్ద్వి
త్వ| కౌశార్యాది నా| అన్యథా జగ్ధతతావద్విక్కృతః| వ్యాధిసంజాతోఽస్యేతి వ్యాధితః| పాంటవా ఖా
వాదపటుః| శన్నైశ్చన్నైః రోగమాతురతత్వాత్తురః| అభితస్సర్వతః అమృతే రోగేణేత్యభ్య
మితః| అభ్యాంతః| అమరోగే| రోగగ్రస్తనామాని| పామాఖ్యరోగోఽస్యాస్తీతి పామ
నః| కచ్ఛ్వరోగోఽస్యాస్తీతి కచ్ఛురః| విచర్చికావతో నామనీ|| దద్రుణరోగో దద్రుణరోగోస్యాద
=స్తి| దద్ర్వాదిచర్మానయతి దద్రూణః| సాఽస్యాస్తీతి దద్రుణః| దద్రుణరోగిణో నామ| అర్శాం
స్యస్యసంతీత్యర్శసః| అర్శోరోగయుతస్యనామ| వాతరోగోఽస్యాస్తీతి వాతకీ| వా
తరోగిణో నామ| అతిసారరోగోఽస్యాస్తీత్యతిసారకీ| అతిసారరోగిణో నామ| క్లి
న్నే నాక్షే పిల్లచి= కపి| క్లిన్నే నమక్షి యస్య సః క్లిన్నాక్షః| పిల్లః చిల్లః| చుల్లశ్చ| క్షే గోక్షే స్య

ఇతి వక్ష్యమాణశబ్దేన శబ్దావధేః పూర్వే రోగహార్యాదిశబ్దాః అభిధేయానుసారేణ త్రి
షు లింగేషు వర్తంత ఇత్యర్థః॥ రోగహార్యగదంకారౌ = గదాత్|రోగం హరతీతి రోగహా
రీ| హృఞ్ హరణే| అగదో నిరోగస్తే యతేఽనేనేత్యగదంకారః| ఏతౌ శబ్దౌ వైద్యే చికిత్సా
యాం చౌషధే చ వర్తేతే| రోగహారీ| రోగహారిణౌ| అగదంకారశ్చైవ త్రిషు వర్తేతే| భి
షజ్యతి చికిత్సాం కరోతీతి భిషక్| ఆయుర్విద్యాం వేత్తీతి వైద్యః| విద జ్ఞానే| చికిత్సాం
కరోతీతి చికిత్సకః| డుకృఞ్ కరణే| వైద్యనామాని| పునర్వా త్రిజీవనమస్యాస్తీతి వాతః॥
ఆమయాన్నిర్గతో నిరామయః| పునస్సుకేలాసు స్వవిద్యాసు సాధు భవతీతి కల్యః| ఉ
ల్లాఘ్యతే రోగః| అనేనేత్యుల్లాఘః| లఘి లఘుగత్యాక్షేపే| అత్ర ద్వితీయో ధాతుః|
రోగాద్విముక్తస్య నామాని|| గ్లానగ్లాస్నూ| అమయా = కౌ| గ్లాయతీతి గ్లానః| గ్లాస్నుః|

తిశుక్తం।శుక్లగతౌ।తేజయతిప్రవర్గానంతరం దేవాంతనూన్పాతోతితేజన్మతిజనశాతనే।రి
యస్యతేస్రావ్యతేభగదావితిరేతత్పరిజ్ఞప్రవసే।వేయతేబేయతేత్రైపృతేయోన్యాదావితిబేజం।
వగతిప్రజననకొంతత్స్వనసభారతనైషు।అత్రఅసనత్రైషగాం బేజతిరేవాతిపురుషఅనేనేతిబేజం।
బేజకోవాసే।వౌరేఆస్నేహేసాధు వీర్యం।ఇంద్రస్యపురుషస్యవింగమిత్రియంరేతసూనామా
నిమినోతిశరోభ్రమణేనభువిత్రైపతతివహాయుఃడుమిజ్ప్రేషణే।పుమానయంప్రవ
తిస్రవతిద్రవత్వాదితిపిత్తం।పత్లగతౌ।పైత్యనామన్।శైశిరసిఫలతినిష్పద్యతఇతిశఫః।
ఫలనిష్పత్తౌ।శ్లిష్యతేకంఠాదావితిశ్లేష్మా।శ్లిష ఆలింగనే।శ్లేష్మణో నామనీ।త్వచతిమాం
సంసవృణోతితిత్వక్।త్వచసంవరణే।అసృగుక్తంధారయతీతిత్వసృక్షరా।త్వచో నామనీ।
పిశితంతరసం మాంసంపలం।పిశతిశరీరావయవో భవతీతిపిశితం।పిశ అవయవే।తా
యతాక్ష్ణమనేనతరలతితరసం।తృప్తనతరణయో॥మన్యతేపుష్టిక్తదిదమితిమాం

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

88

౫౫

నామాని। క్లిన్ననేత్రే చాప్యమీ త్రీం నందూషితానాది యదత్రే వస్నిన్నత్రేష్వముఖ్యవృత్త్యా అమీ పిల్లా
దయశ్శబ్దాః ప్రవర్తంతే।త్రు నస్మాదృశ్యతి మృస్నాదత్తః॥ మదివాహర్షేన్స్నేప నయోః॥ ఉన్మాద రోగవతో
నామ|శ్లేష్మాస్యాస్తీతి శ్లేష్మలః శ్లేష్మణికః॥ కఫాస్యాస్తీతి కఫీ|శ్లేష్మిత శ్లేష్మవతో నామనీ|౧౦॥
న్యుబ్జో భుగ్నే రుజావ = తా|న్యుబ్జతి భుగ్నత్వమస్యాస్తీతి న్యుబ్జః॥ రుజావాతాది రోగేణా
భుగ్నదేహస్య నామ|తుందవత్తు వృద్ధనాభి రస్యాస్తీతి తుందిలః|తుంది భృశ్యదుపునాభౌ నామనీ॥
శిలాసాఖ్య రోగోస్యాస్తీతి శిలాసః|సిధ్మమస్యాస్తీతి సిధ్మలః॥ పూర్వోక్త సిధ్మరోగవతో నా
మనీ|అంధ ఇతి దృష్టిముపసంహారతీత్యంధః॥ అదృష్ట్యక్షుంహారి|నవిద్యతే దృగస్యేత్యదృక్॥
అంధస్య నామనీ॥ మూర్ఛాస్యాస్తీతి మూర్ఛాలః॥ మూర్ఛితః। మూర్ఛారతస్య|మూర్ఛారోగవతో
నామానీ|జ్ఞసంఖ్యాంధస్తు జాత్యంధః కాంగాద్వితేలోచనః॥ శుక్లంబో జాత ఆ = దా|నిమీతేతీస్రవతి

తోయం। వృక్క ఇత్యకారాంతం ఇతి కేచిత్ తదావృక్తౌ అగ్రదానే ఇతి ధాతుః। అగ్ర మాంసం
తు హృదయమాంస నామాని। హ్రియత ఇతి హృదయం ౧ హృచ్ఛ। హృజ్ఞ్వాకరణే। పద్మాకారజీవాధా
ర నామకస్య గుండెకాయ పేరు। మేద్యతి ఇతి మేదః। క్లిమి దాస్నిహా? సాంతో యం నపుంసకం।
పురీతత్ హృదయాచ్ఛాదకస్య నామ। నాభిసమీపదేశే ఉపస్థిత ఇతి వపా। టువప బీ
జతంతుసంతానే। నాభిసమీపదేశస్థిత సాస్థిస్వరూపాయా నామ। వాసయతి మాంస
స్నేహాయతే ఇతి వసా। వస స్నేహచ్ఛేదాపహారణేషు। సర్వదేహస్థితమాంసస్నేహనామ। పశ్చా
ద్గ్రీవాశిరా = యాం। పశ్చాద్గ్రీవాశిరా మన్యేత్యుచ్యతే। మన్యతే ఇతి మన్యా। మన జ్ఞానే। అత్ర
రసాహృత్య నిర్వచనం। గ్రీవాయాం పశ్చిమభాగస్థశిరనామ। అంతస్సుషిరత్వాన్నాడ్యా ఖ్యత్వాగా
వతిష్ఠతే ఇతి నాడీ। అస్థిబోధకత్వమనేనాహ్యార్థమస్తి। స్నాయతి బధ్నాతి కాయమితి శిరా।

అ॥ ద్వి॥ వా॥

89

౫౬

సం।మన జ్ఞానే। పాల్యతే దేవైః। సనే తిపలలం।పాల రక్షణే। కరతి హాలుడః। శనాదినా నిర్గచ్ఛ
తీతి క్రవ్యం। క్రుఙ్గతౌ। అమిష్యతే తాడనాదినా రోషిదిత్వాత్ ఆమిషం। మిషస్పర్ధాయాం। మాం
సనామాని। పుత్ తప్యతే। అతాపేన శోష్యతే ఇత్యుత్తప్తం। తపసంతాపే। తదేవ శుష్కం తప్తమేవ
వల్లూరమిత్యుచ్యతే। అపత్యతయా వలం బలం యునాతీతి వల్లూరం। యుజ్ భేదనే। లవఋది
నాపునః। పునశ్చ శుష్కమాంసనామాని। రుధిరే స్యగ్స్వాపాహిత్య రుక్ వసా। సాహాంసి రుగా
ద్ధేతి రుధిరం। రుధిగావరణే। రూపరసాదివన్న ధ్వనస్య జ్యతే నిత్యస్యృక్। సృజవిసర్గే। లోహి
తవర్ణత్వాల్లోహితం।।౨౮।। అసతే ప్యగ్నిదేసతి నిర్గచ్ఛతీత్యస్రం। అస గతి దీప్త్యోపాదానేషు। ర
జ్యతే నేతి రక్తం। రఞ్జరాగే। క్షతజం క్షతాత్ జాయత ఇతి క్షతజం। జనీప్రాదుర్భావే। శోణ
తీతి శోణితం। శోణ వర్ణగత్యోః। రక్తనామాని। వృక్యతే శబ్ద్యతే సప్వదురస మితి వృక్కా నా॰

ర్భుఘాషాయాం। పిగస్త్రి। గుల్యతేప్రకోపనాదితి గుల్మం॥ గుడరక్షాయాం। ప్లీహా తేవదాంబి

ధుత్రకౌత్తౄదేశాంతరంగఛవేతిప్లీహా। పుంసినాం తోయం। హాద్యదివామఖాగస్థాపితపే

తవర్ణేవమాంసదళనామన్। వస్త్రాత్ ఛాదయతిదేహమితివస్నసా। వస ఆఛాదనే। హాస్త్ర

ద్యంగం। స్నాయతీతి స్నాయుః। ష్ణైవేష్టనే। త్వగంతస్థితరక్తస్థితేత త్వాధిభావానానామన్।

వస్నసా। స్నాయుః। స్త్రీయాం। నరాయు। కాలవర్ణేంచతస్నాంసఖండంచకాలఖండం।

కీన్నామ్నాసవాయితాతతి యకృత్ యమిత్రస్మి। పూర్వోక్తే కేన్నామన్నా ధస్థితమాంస

దళనామన్। స్పన్నికా స్పందనేలా = శక్త్యత్। సరతిస్రవతీతి స్పన్నికా। స్పృగతా। స్పందతన్నాతి

స్ప్లందతే। స్పందూతాప్రస్రవణే। విరుద్ధలక్షణయాలలతి విలసతీతి లాలా। లలవిలాసే।

శృప్తి। సాస్రవజ్జలనామాని। నేత్రంద్దూషయతీతి దూషికా। నేత్రమలనామ। ము

అ॥ ద్వి॥ మ్మా॥

90

-80

షిక్ బంధనే। సరంధ్ర శిరానామాని। ఆంధ్రభాషాయాం నరం। వసా సంగిత్వాత్త్రిలతీతి తిలకం।
తిలస్నేహనే। క్లోమా వ్యతిక్లాయతీతి క్లోమ। క్లోమముగ్గానౌ। నాంతం నపుంసకే। ఉదరే దక్షిణ
భాగస్థితలోహితమాంసఖండనామనీ। మస్తకవిష్యతి ప్రాప్నోతీతి మస్తిష్కం। ఇషిగ
తౌ। శిరః కపాలేన గంధ్యతే ఇతి గోర్దనం। గుడపరివేష్టనే। మస్తకస్థమజ్జానామనీ। కిట్టతి
నిర్గచ్ఛతీతి కిట్టం। కిటగతౌ। మల్యతే ధార్యతే ఇతి మలం। అస్త్రీ మలం చ। మల మల్ల ధార
ణే। తథా చోక్తాని మలాని। వసా శుక్రమసృఙ్మజ్జా మూత్రవిట్కర్ణవిణ్నఖాః। శ్లేష్మాశ్రు
దూషికా స్వేదా ద్వాదశైతే నృణాం మలా ఇతి॥ ఏతే వసాదిసర్వమలానాం సామాన్యనామా
ని॥ ౬౫॥ అంత్రం పురీతత్ గుల్మస్తు ప్లీహా స్త్రీ = సమౌ। అంత్రాదికమప్యతే గమ్యతే అనేనేతి అంత్రం। అమ
గత్యాదిషు। అం నరసాదినా పూర్యతే ఇతి పురీతత్। పురీ ఆప్యాయనే। అంత్రనామనీ। అం॰

కపాలంచ।పాలశత్రుణ్నై।శిరోగతాస్థిశకలనామసే।శేయుతిథ్వనింజనయన్నేవసతిచలతీతి
శశసం।శేసుగతౌ।కోలతిసంస్త్యాయతీతికులృం।కులసంస్త్యానే।మాంసభక్షుణ్ణాసమయె
అస్యతిక్షిపాస్యతఇత్యస్థి।అసుక్షేపణే।శశస।కులృం।అస్థి।అస్థిమాత్రనామాని।స్తాఖ్యే
శరాస్థిశంతా=తా।కుత్సితంఅయతీతికంకాలం।కలశలత్తైపె।శరరాస్థినికురుంబనామ।
కస్యతిశారీత్యతెభారస్థాపనెనస్త్రిశ్యతఇతికశేరుకా।కశగతిశాతనయోః।పృష్ఠాస్థినామ।
ప్రవెశసమయెకైశిరసినాసాదారుణికుప్యతఇతికశోయం।కుషప్రవీతూమతె।శిరో
స్థినామ।స్పృశ్యతెశయనాదినేతిపార్శుకా।స్పృశసంస్పర్శనె।పార్శ్వాస్థినామ।అంగప్ర
త్రకోవయవాః=౩।అంగతిచలతీత్యంగం।అగిగతౌ।అనెనాన్యంత్రతెృతితిప్రతీకః।
ఇగిగతౌ।అన్యోన్యమవయావాతిసంయాతీత్యవయవః।యుమిశ్రణె।మిథః।అపవాన్యే

౬ అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

91

౮౧

త్ర్యత ఇతి మూత్రం। మూత్ర ప్రస్రవణే। ప్రస్రవతి ఇతి ప్రస్రావః। స్వగతౌ। మూత్రనామన్
ఉచ్చార్యతే గుదాత్ ఉచ్చార్యత ఇత్యుచ్చారః। చర గతౌ। వాం యతాపదథః త్రి యత ఇత్యవ
స్కరః। డుకృఞ్ కరణే। శమం తే కిం విదతే స ఇతి స్వయమేవ శమయతీతి శమలం। శమ ఉ
పశమనే। విరేచతు మనేన శకృత ఇతి శకృత్॥ శక్ల శక్తౌ॥ పూరీషం గూథవర్చస్క = మస్త్రీవ॥
పిపర్తి ఉదరం పూరయతీతి పురీషం। పౄ పాలనపూరణయోః। అను దినం గూ
యతే ఉత్సృజ్యత ఇతి గూథం। గు పురీషోత్సర్గే। వర్చ ఏవ వర్చస్కం। వర్చస్తేస్త్యై। విశిష్ట
తి నాభేరధ ఇతి విష్ఠా। ష్ఠా గతినివృత్తౌ। నాభేరధోభాగం విశతీతి విట్॥ స్త్రీ స్త్రీ॥
విశ ప్రవేశనే। విష్ఠా విశౌ స్త్రియౌ। ఉచ్చారాది విడంతాని నవ విష్ఠా నామాని। భారధార
ణే సమర్థో భవతీతి కర్పరః। కృపూ సామర్థ్యే। కాఠిన్యాత్కం పాలయతీతి కపాలః॥

గత్వాత్త్క్షేపె। చరత్యనేనేతి చరణః॥ చరగాం। చరగతౌ। పాదనామాని॥ తద్గ్రంథీ ఘుటికే గుల్ఫౌ=
యాం। పరితోవృత్తిత్వాద్ఘుటికే। ఘుట పరివర్తనే। అభిఘాతాదుల్ఫ్యతే రక్ష్యతే ఇతి గుల్ఫః॥
గుడ రక్షాయాం। పాదయోః పరిస్థిత గ్రంథి నామ। పృష్ణ్యతే స్నివ్యతే నవనీతాదినేతి పార్ష్ణిః॥
పార్ష్ణిః స్త్రీ పుమాన్। గుల్ఫయోరధో భాగనామ। జఘునవృతె కేశాది నామానన్యతన్నాతి జంఘా। ప
నహాంసొగతౌ॥ స్త్రీ॥ ప్రసరతేతి ప్రసృతా। ప్రగతా। గుల్ఫోపరి జానుపర్యంతం స్థి
తస్య నామనీ। జాను। ఊరుపర్వ। అష్ఠీవత్। అష్ఠీవాంచ్ఛ। జంఘోరుసంధిభాగే జాయత ఇ
తి జాను। జనప్రాదుర్భావే। ఊరోః పర్వ ఊరుపర్వ॥ నాంతః॥ స్థూలమష్ఠి విద్యతే ఽత్ర ఇతి అ
ష్ఠీవత్। జంఘోరుసంధిభాగనామాని॥ సక్థి క్లీబే పుమానూరు=యోః॥ సక్థి ఊరుః॥ జానుర
ప్యగౌ నసహాభిసంగచ్ఛతే ఇతి సక్థి। సక్థి ఖ। సంజ సంగే। ఊర్ణ్యతే వస్త్రాదినేత్యూరుః॥ ఊర్ణు

అ॥ ద్వి॥ క్వా॥

92

౮

తఇత్యపి ఘనః। హస్తావృద్ధ్యవ యవనామాని। సంసారిణః కల్యతేఽదియుత ఇతి కేశబరం। కేలసం
ఖ్యానే। గాంతిగచ్ఛత్యనేనేతి గాత్రం। గాఙ్ గతౌ। త్రుష్యతే జనకైనేతి వపుః। ఘువపనే బీజతంతుసం
తానే। సంహితాయాం। హస్త్రాదినా సంహన్యతే సంఘుట్యత ఇతి సంహననం। హననప్రాంసాంగతేర్వ్యాః
శీర్యతే కాలక్రమేణేతి శరీరం। శృంవిహింసాయాం। మలానివర్షతీతి వర్ష్మ। వృషసేచనే। సంహితాయాం
విగృహ్యతే పరిగృహ్యతే స్వకర్మవశాదితి విగ్రహః। గ్రహ ఉపాదానే। ౨౦॥ తాయాపాదేవాంశ్లేబహుత్వః యాం
అవయవైశ్చీయత ఇతి కాయః। చిఙ్ చయనే। దహ్యతేఽనలేనేతి దేహః। దిహ ఉపచయే। మూర్ఛ
తే సముచ్ఛ్రయత ఇతి మూర్తిః। మూర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః। తన్యతేఽనలేనేతి తనుః।
తనువిస్తారే। తనూశ్చ। శరీరనామాని। పాదప్రారంభభాగతావత్ప్రపదం। పాదాగ్రం। పాదాగ్రభాగ
నామ। పద్యతే గచ్ఛత్యనేనేతి పాదః। పద్ఛ। పదగతౌ। అనేనాంఘ్రితి పేగేన గచ్ఛతీత్యంఘ్రిః। అఘిలఘి

పురుషేగాహన్యతే తాధ్యేత ఇతి జఘనం। హానవాం సాగత్యోప్యౌకి। [illegible]ర్హ్యః పురోభాగ నామ।
కూపకౌతునితంబ= యోఃప్రూపకా। కుకుందరే। నపుంసకే ౨। ప్రథమా ద్వివచనాంపు
రుషస్యకటిప్రన్నితంబ భూమింధ్యసేతే ఇతి కకుందరే। ద్వివిదారనె। కటిపశ్చాద్భాగ సమీపతని=
తంబస్థ నిమ్నానామ। స్నాయతే వర్ధతే ఇతి స్ఫిజౌ। స్ఫాయీవృద్ధౌ। కటిస్థూలాంశ నామ।
ఉపసమీపే భగస్య శిశ్నస్య కేదాచిత్రిష్టతే ముష్పస్థః। పృష్ఠగతినివృద్ధౌ। శిశ్నాయదాతే
దాచిద్భగస్య సమీపే తిష్ఠతే ముష్పస్థః। పత్యుపమాగావియోగాని మేహనశబ్దయో సామా
న్యనామ॥౭౫॥ భగోయోని ద్వయోగుహ్యం వరాంగం స్మరమందిరం। స్త్రీచింహ్[illegible]వ్నాం తే=
త్ప్వమాంభిరిచోన్నా మేఢ్ర్యాపే హానశేఫసే। ముష్కౌత్రిశం। భుజ్యతే సేవ్యతే కాముకైరితి భగః భ
జసేవాయాం। యాతాతి మిశ్రతి శిశ్నేనేతి యోని॥ యుమిశ్రణే। స్త్రీగుహ్యస్థ నామని। శిశ్నోతి వషఁ

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

93

83

యేఛాదనే।ఊరునామ సక్థి।వంక్ష్యతే ఉపవేశసమయే కించిదితి వంక్షణః।వక్షికొష్టిత్యో।ఊరు
సంధిభాగనామ।గూయతే పురీషముత్సృజ్యతేనేనేతి గుదం।గుపురీషోత్సర్జనే।అపా
నతి అధోవాయురుత్సృజ్యత ఇత్యపానః।అనప్రాణనే।మలనిరోధానపరివారకేన పా
తీతి పాయుః।పారక్షణే।పురీషోత్సర్గస్థాననామాని।వసత్యస్మిన్ ఉపస్థావస్థాదకమితి
వస్తిః।వసనివాసే।నాభేరధోభాగనామ।కటేయోనా శ్రోణిఫలక=పురశ్వ।కటః।పుల్లింగః।శ్రో
ణిఫలకం।కటిః।శ్రోణిః।కటముత్సృతిః।కుట్యతే ఆవృణుయతే వస్త్రాదినేతి కటిః।కటే ఏవపార్శ్వ
రగా యోః।శ్రోణిరేవ శ్రోణిఫలకం।శ్రోణ్యతే సంహన్యత ఇతి శ్రోణిః।శ్రోణసంఘాతే।కటు
దివ శ్రోణి పార్శ్వస్థ స్థాలాంశో స్యాస్తి కటముద్వతిః।కాంచి [illegible] నస్థాననామాని।సురత
కాలేనితరాం వామ్యతీతి నితంబః।తమర్గ్నానా స్త్రీకటుల్యాః బాహ్యభాగనామ।సురతసమయే

చూచుకమితి కాయతి స్తనపానే ఇతి చూచుకం॥ క్లీ శబ్దౌ॥ కుచాగ్రనామ[illegible] క్రోడయతి ఘునే॥ భవతీత్యాక్రో
డం॥ అక్రోడా॥ ననాపుంస్యవనిషేధః॥ క్రోడభుజాంతరే॥ భుజమధ్యనామ॥ ఉరోవక్షుంబవత్సేః ఇతి॥ ఉర్గా
యతే వస్త్రైరితి ఉరః॥ ఉర్గాయ్ ఆఛాదనే॥ సాంతోయం॥ వద్యతేఛాద్యతి వస్త్రైరితి వత్సం॥ వస ఆఛాదనే
సురతకాలే వక్ష్యతే ప్రతిహాస్యతే ఇతి వక్షః॥ వక్ష ప్రతిఘాతే॥ సాంతోయం॥ త్రయోనామాని॥ పృష
తే కోశోదకేనేతి పృష్ఠం॥ పృష సేచనే॥ తన్నోక్తః॥ పశ్చాద్భాగనామ॥ స్కంధ్యతే భారో గాఢస్యతే ఇతి స్కం
ధః॥ స్కంధిర్ గతి శోషణయోః॥ ఆరుహ్యతే భారో ఽరుధ్యత ఇతి అంసః॥ అమ రోగే॥ బాహుశిరోనామ
నీ॥ కంఠాంసయోర్మధ్యే జాయతే ఇతి జత్రుణీ॥ కంఠాంసయోర్మధ్యభాగనామ॥ బహుమూలే ఇతి
భైక = ద్వయోః॥ కక్ష్యతే స్పర్శయూనా దిప్యత ఇతి కక్షః॥ కష గతి హింసనయోః॥ బాహుమూ
లనామనీ॥ పార్శ్వనానాంసమూహాః పార్శ్వం॥ పార్శ్వః॥ కక్షయోరధో భాగనామ॥ అవలగతి సంనమ

అ. ద్వి॥ వ్యా॥

94

౭౮

తిభగంశేతాసతి శిశ్నం॥ శిష్ట నిశాతనే। నిశాతనం వర్షణం శేతసా పాహతి సంవతి భగమితి మేఢ్రః। మి
హసేచనే। భగే కదాచిద్భవత ఇతి శేషః॥ శిజ స్వప్నే। శేఫ ఇతి వాపాఠః॥ శిశ్ననామాని। ముష్కౌ తిగోపయ
తిశుక్రమితి ముష్కః। ముష స్తేయే। అండయోః కోశః అండకోశః। అండకోశావితి వాపాఠః॥
తదాల్రండకః కోశ ఇతి ద్వినామకం। రేతో వర్షతీతి వృషణః॥ వృష సేచనే। వృషణనామాని। త్రయాణాం
త్రయాణాం సమాహారః స్త్రికం। సాడద్వయ శిశ్ననామ। పిచండకు = రం। ఉపచత్వగ్రద్వారక న్నమితి పిచం
డకః। డుపచ వ్యాప్తౌ। కుష్యతే మలమస్మిన్నిత్యవ్యుత్పత్తి కుక్షిః॥ కుష నిష్కర్షే। జనస్య తెగర్భాశయోస్మిన్నితి జ
ఠరం। జనప్రాదుర్భావే। ఉదయతి గర్భాశ్చ్యుద్ధింగభతి తృదరం। ఋగతౌ। తుద్యతే జఠరాగ్నిర్వ్యా
ధిసెతి తుందం। తుద వ్యథనే। కుక్షినామాని। బాలేన కుచాపానకాలే స్తన్యత ఇతి స్తనౌ। స్తన శబ్దే। ఫుర
షనైకుచ్యతే విఖ్యత ఇతి కుచౌ। కుచ సంకోచనే। కాపిల్యప్రతిస్తంభ[illegible]తి వా। వేషి నేషు। స్తననామాని।

ణగా సంఖ్యానే। అసూన్యా పరికీర్తితాంగౌ రుపరిభాగ నామ। ప్రకోష్ఠ ఇతి ప్రావరణ హస్త పార్శ్వ స్నార్యం తత్ర
తి ప్రకోష్ఠః। కుషనిష్టామే। తస్య బాహ్వపృథక్ ప్రగండాఖ్యా భాగనామ। మణిబంధ ఇతి పేరు॥౮౦॥ మ
ణిబంధాదాక = నే। కరేముష్టిక్య తాపి భాస తత్రైతి కరభః। భా స్వదేప్తా। మణి బంధాదారభ్య ఆ
కనిష్ఠం స్థితస్య కరబహిః ప్రదేశస్య నామ। పంచశాఖా ఇతి వాంగుళ్ యేకాస్య సంతీతి పంచ
శాఖః। స్వకీయ వస్తునైతే తి ఘ్నత్వ త్రితి శయః శేజ స్వప్న। పణాత్వనేన వ్యవహరతీతి పాణిః।
పగా వ్యవహరన్త్యా (భి) మణిబంధాదారభ్య సర్వాంగుళీ సహితస్య బాహ్వపృథగ్భాగస్య నామ
ని। తర్జయత్యనయా పుత్రాదికమితి తర్జనీ। తర్జ భర్త్సనే। ప్రదిశతి చోరాదికం నిర్దిశ్య
త్యనయేతి ప్రదేశినీ। దిశ అతిసర్జనే। అంగుష్ఠ సహితాపాంగుళే నామ్। అంగుళ్యః కరశాఖా =
బాహ్వయః = త్రయం। స్వయమంగితయా అన్యదంగం లాతీస్వకే రో తే త్ర్యంగుళీ। అంగుళిరిత్య

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

95

౭౨

గతిఅతితిక్తేశతాద్విత్యేవలగ్నం। లగి సంగే। మధ్యతాన్మధ్యమం। మధ్యం। మధ్యః॥ శరీరమధ్యప్రదేశ
నామాని। పరతాదౌపభుజబాహవలుశబ్దాద్వయోరావర్తతే। భుజబాహూప్రవేష్టో దోస్స్యాత్ =దః
భుజ్యతేఽనేనాదికమన్నాదితి భుజః॥ భుజపాలనాభ్యవః॥ బాహతేవసూత్రపాదానాయప్రయ
త్నం కరోతీతి బాహవః॥ బాహృప్రయత్నే। వస్త్రాదికం వేష్టయతి మధ్యే ఇతి ప్రవేష్టః॥ వేష్టవేష్టనే।
శ్రీ॥ కర్మాదామ్యతేశామ్యత ఇతి దోః॥ దమ ఉపశమనే। దోష్ ఋజ్వసాంతః। పుల్లింగశ్చ నపుం
సకేప్యస్తి। కథం దత్తైర్గాం దోర్గశాచరణ ఇతి కాళిదాసప్రయోగాత్। నస్త్రియాం వర్తతఇ
త్యర్థః॥ బాహునామాని। కంచకర్మ బాహవహ్ప్రసారణాదికం వృద్గాతికరోతీతి కఫోణిః॥ పుగా
కర్మణి। కుభేచ। కూర్పరతి వాడాబాంకేషఃతే నద్యనదేతి కూర్పరః॥ కుర కూర్పరశబ్దే। బాహూ
మధ్యగ్రంథినామనీ। కూర్చెత్తూపెరు। పుగస్యాతే సువృత్తాయ తయాశ్చాఘ్యత ఇతి ప్రగండః॥

వితస్యవిరత్నౌపెతేషు యాఉత్పత్తేయత ఇతి వితస్తిః తను ఉపత్నేయె। అంగుష్ఠతర్జన్యోః సతి-
యావదంతరం భవతి తస్యనామ। ద్వాదశాంగుష్ఠావా వితస్తిః। ద్వాదశాంగుళప్రమాణా
స్యనామ। చష్యతే సాల్వ్యతే పానం అనేనేతి చషకం చషస్యాం త్వనా। ప్రతితలమత్రాస్త్రిత్రిప్రత
లః। ప్రతలో వా స్త్రీ। ప్రవాసః। విస్తృతాంగుళిపాణినామాని। ద్వేసంహతాసింహాతః పృ
మాన్। సింహతస్యపాదద్వయతలవతిష్ఠతే తిసింహతలః। సంహతలఇతి వాపాఠః సంహ
తేతలేయత్రపృతిసంహతలః। ప్రవితతే తలేయత్రతత్ప్రతలః నిబిడసంయోగవిస్తృతాం
గుళిపాణిద్వయనామన్। విరుద్ధలక్షణాయాం ప్రసార్యత ఇతి ప్రసృతిః। ప్రసృత ఇతి వాపాఠః।
సృగతో నికు[illegible]బ్జపాణినామ। చార పెరు। అర్జ్యతే వ్యక్తేక్రియతే పరప్రమాణోऽనేనేత్వ-
జలిః। అంజు వ్యక్తి మ్రక్షణాంతి గతిషు। సంయుక్తప్రసృతద్వయనామ। దోశల పెరు॥౮౭॥

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

స్త్రీ॥ ల ఆదానే। కరస్య శాఖావత్ తిష్ఠతీతి కరశాఖాః॥ అంగులీనామనీ॥ అంగతి తిష్ఠతేర్వా అంగుష్ఠః॥
ష్ఠా గతినివృత్తౌ॥ ప్రదేశనే శబ్దః పూర్వం వృత్తిం స్నః॥ మధ్యమస్య త్వాద్ మధ్యమా॥ నాస్తి నా=
మాస్యా ఇత్యనామికా॥ ఇతరాభ్య అల్పత్వాత్ కనిష్ఠా॥ ఏతాని స్థూలాంగులీమారభ్య యథా
క్రమమంగులీనాం నామాని॥ పునర్భవః కరరుహో నఖోస్త్రీ న=తె॥ పునర్భవతీతి పునర్భ
వః॥ భూ సత్తాయాం॥ కరే రోహతీతి కరరుహః॥ రుహ బీజ జన్మని ప్రాదుర్భావే॥ న విద్య
తే ఖమవకాశో అస్యేతి నఖః॥ ఖమవకాశం న రాతి న దదాతీతి నఖరః॥ నఖనామాని॥ ప్రదిశ్య
తే పరిమీయతే ఇతి ప్రదేశః॥ దిశ అతిసర్జనే॥ తలతి ప్రతిష్ఠతి పరిమేయమస్మిన్నితి తా
ళః॥ తల ప్రతిష్ఠాయాం॥ గోకర్ణ వితస్తిస్త్రితి గోకర్ణః॥ ఏతాని క్రమేణ తర్జన్యాదియు
తే అంగుష్ఠే తతే సతి యావదంతరం భవతి తస్య నామాని॥ అంగుష్ఠేన వినిష్ఠే స్యాద్వితస్తిః=శ॥

98

౯౬

త్వాపత్యం బుగ్రీవాః శిబాత్రుయసపాంత।గ్రీవానామ।నవటుయతి నేష్టయతీవ్యవటుః।వటుప
రివేష్టనే।శశరమస్త్రకయోగ్యుంథింఘుటుయతీతి ఘుటూ।ఘుటుటిపేష్టయోః।వ్యేకంశిబోగ్ర
వం అయతి వ్యాప్నోతీతి కృత్తాపినౌ।అయగతౌ।గ్రీవాయాఃపశబ్దాద్ఢగనామాని।వక్త్రాస్య
వదనం తుండమా=నౌ।అచ్యుతేకనేనేతివక్త్రం।వచపరిభాషణే।అస్యనవనేతాదిశస్త్రన్నితాస్య
స్యం।అసుక్షేపణే।వదత్యనేనేతివదనం।విద్యుతేకనేనేతివావదనం।వదవ్యక్తాయాంవాచితు
డ్యతే భాద్యతే బాధ్యమనేనేతి తుండం।తుడితోడనే।అనతిశ్వసత్యనేనేత్యాననం।అనప్రా
ణనే।లప్యతేకనేనేతి లపనం।లపవ్యక్తాయాంవాచి।ముస్యతే ఖాద్యతే ఖాద్యమనేనేతిము
ఖం।ముసఖండనే।ఖనుఅవదారణే।ముఖాదీనాని ఖానియుత్రియోగ్యాపిస్యన్నితివాము
ఖం।ఏతానిముఖస్యదంతాత్మకేస్యముఖాంతరాళస్యనామాని।జిహ్వత్యనేనేతి ఘ్రాగాం

అ।। ద్వి।। వ్యా।।

97

౮౨

ప్రహస్తోవిస్తృతకరః = ముష్టినా। హాన్వితే౽నైనేతి హస్తః। హానవాంసాగతేస్యాత్ః। విస్తృత
కరప్రహస్తనామ। రత్నిర్ముష్ట్యాసహవర్తత ఇతి సరత్నిః। బద్ధముష్టిహస్తనామ। నవిద్య
తేముష్టిః రత్నిరత్నిః। నిష్కనిష్ఠముష్టిహస్తనామ। వ్యామో బాహ్వోస్సకరయోస్తతయోః పౌరుషం
త్రిషు ।।శ్లో।। వ్యావిహాయతేవిస్తీర్యతే రజ్జ్వాదికమనేనేతి వ్యామః। మజ్జ్నా। తిర్యక్ప్రసారిత బా
హ్వాతరపరిమాణనామ। బారపెరు। ఊర్ధ్వం విస్తృతం ఊర్ధ్వం విస్తృతం। దోశ్చపాణి
శ్చ దోః పాణిః। ఊర్ధ్వే విస్తృతదోష్పాణి యస్య సః పసానాచ తస్యమానే పౌరుషమితిశ=
బ్దోవర్తతే। పురుషస్యేదం మానం పౌరుషం। కంఠోగళోథగ్రీవాయాం=ౘా। కణ్ఠతిధ్వన
తీతికంఠః। కమెశబ్దే। గలతిధ్వనతీతి కంఠః।। శిరోధియ్యతేస్యామితి శిరోధిః దుధాఞ్= ః। కంశి
రోధారయతీతి కంధరా। ధృఞ్ధారణే। గ్రీవానామాని। కంబువత్ శంఖవత్ త్రిరేఖాసహిత

౭౦॥ రదనా దశనా దంష్ట్రాః | రద్యతే విలిఖ్యతే అధర ఏభిరితి రదనాః | రద విలేఖనే | దశ్యతే ఏభిః ఖా
ద్యమితి దశనాః | దంశ దశనే | దంశ్యతే ఖాద్యమేభిరితి దంష్ట్రాః | దము ఉపశమనే | రదంతి ఉత్పా
టయంతీతి రదాః | రద విలేఖనే | దంత నామాని | తల తి ప్రతిష్ఠతి పిప్పాదికమస్మిన్నితి తా
లుః | తల ప్రతిష్ఠాయాం | తాలు తాలూ తు కాకుదం | కాకే ధ్వనిం దదాతీతి కాకుదం | దాఙ్ దా
నే | తాలు నామనీ | రసం జానాతీతి రసజ్ఞా | జ్ఞా అవబోధనే | రస్యతే నయేతి రసనా | రస
ఆస్వాదనే | హ్వయతి విషయలంపటమితి జిహ్వా | హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే చ | జిహ్వానా
మాని | లాలాం సృజతీతి సృక్విణీ | సృజి విసర్గే | ఓష్ఠప్రాంతయోర్నామ | లలాటమలి=
కం గోధిరూ కాః | లలంతి విలాసా ఆభిరత్ర అటతీతి లలాటం | అట గతౌ | తిలకేన అల్య
త ఇత్యలికం | అల భూషణే | గుధ్యతే పరివేష్ట్యతే ఉష్ణీషేణేతి గోధిః | స్త్రియాం వర్తతే | గుధ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

98

౭౫

ఘ్రాగంధోపాదానే। గంధవహతీతి గంధవాహా। వహప్రాపణే। ఘ్రుగతి గంధాభిముఖేన
మతీతి ఘోణా। ఘుణ ఘూర్ణ భ్రమణే। నసతే కౌటిల్యం ప్రతిపద్యత ఇతి నాసా। నాసికా
చ। నస కౌటిల్యే। నాసికానామాని త్రీణి॥ ఓష్ఠాధరకౌ తు రదనఛ = తత్పురాహాసుః। ఉప్యతే ఓ
ష్ఠావరోగాదవ్యాత ఇత్యోష్ఠః। ఉష దాహే। అధరోష్ఠత్వాదధరః। రదనః ఛాద్యతే ఽనేనే
తి రదనచ్ఛదః। ఛది అపవారణే। దశనానాం వాస ఇవాచ్ఛాదకత్వాద్దశనవాసః। ఓష్ఠద్వయ
నామాని। చీయ్యతే త్వక్ష్మం సాస్థ్యాదిక్షమనేనేతి చుబుకం। చిఞ్చయనే। అధరోష్ఠాధస్థితాం
గస్య నామ। వం దతి వదనస్యైకదేశో భవతీతి గండః। గడి వదనైకదేశే। కంపతే భక్ష్యణే గాస్య
మిచలతీతి కపోలః। కపి చలనే। చుబుకస్యాధస్తాద్గలయోరూర్ధ్వభాగనామ సి॥
హంతి చగాకాదికమితి హనుః। హన హింసాగత్యోః। పూర్వోక్తయోః పశ్చాద్భాగనామ।

తృశ్యే। అశూ వ్యాప్తౌ। రుద్యతేఽనేనేతి రోదనం। రుదిర్ అశ్రువిమోచనే। అస్యతే క్షిప్యాలమిత్యస్రం।
అస్యచ। అసు క్షేపణే। నేత్రాంబునామాని। అపాంగాదికో ఽః = గౌత్రవత్। అంగానాస్వానికామ్యాదపక్షే ష్టా
ది త్యపాంగౌ। నేత్రాంచలనామ। కపె నేత్రే బాహ్యంతాంతికే అక్ష్ణే నాదర్శనామస్యేతి కటాక్షః। అ
పాంగదర్శననామ। కీర్యతే శబ్దోఽత్రేతి కర్ణః। కౄ విక్షేపే। శబ్దస్య గ్రహణేనేనేతి శబ్దగ్రహః। శ్రువా
ఉపాదానే। శ్రూయతేఽనేనేతి శ్రోత్రం। శ్రుతిః స్త్రీ। శ్రవణంచ। శ్రవశ్చ। సాంతనపుంసకం। శ్రీశ్రవణే।
కర్ణనామాని। ఉత్తమాంగం శిరః శీర్షం। ఉత్తమంచ తదంగంచోత్తమాంగం। శీర్యతే హింస్యతే
జరాపరిపాకాదినేతి శిరః। సాంతనపుంసకం। శీర్షంచ। శ్రిహాంసాయాం। మూర్ఛతి గర్భాదుత్ప
న్నో భవతీతి మూర్ధా। నాపుంలింగః। మూర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః। మస్యంతి పరిణా
మతి వకృత్యనేనేతి మస్తకః। మసీ పరిణామే। శిరోనామాని। చీయతే ఏకత్రేతి చికురః। చిఞ్ చయ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

99

౭౭

పరివేష్టనే। లలాటనామాని। ఊర్ధ్వే మధ్యే భ్రమతీతి భ్రూః। భ్రము చలనే। భ్రువా। దృగ్భ్యా
మూర్ధ్వభాగనామ। కూర్చతే భ్రూరోమాణి ప్రవిష్టాః భ్రువా తతి కూర్చం। కూర్చసం[illegible] పచ్చే
నకౌ షిర్భ్య ప్రతిష్ఠం భనగతి విజిఖనేషు। భ్రూమధ్యనామ। తారయతీతి మిరమితి తారకా। తృ
ప్లవనతరణయోః। అక్ష్ణోః కనతి ప్రకాశయతీతి కనీనికా। కనదీప్తికాంతిగతిషు। అక్షిమధ్య
గతనీలతారకానామాని। లోచనం నయనం నేత్రం = స్వచ। లోచ్యతే దృశ్యతే అనేనేతి లోచనం।
లోచృ దర్శనే। నీయతే జ్ఞాయమానే దృశ్యతే అనేనేతి నయనం। నేత్రం చ। ణీఞ్ ప్రాపణే। ఈక్ష్యతే అనే
నేతీక్షణం। ఈక్ష దర్శనే। చష్టే ఆచష్టే వస్తురూపమితి చక్షుః। సాంతనపుంసకోయం। చక్షిఙ్ వ్య
క్తాయాం వాచి। అక్ష్ణోతి వ్యాప్నోతి దూరమిత్యక్షి। అక్షూ వ్యాప్తౌ। అకారాంత నపుంసకమి
దం। దృశ్యతే అనయేతి దృక్। దృష్టిశ్చ। దృశిర్ ప్రేక్షణే। నేత్రనామాని। అశ్యతే [illegible] వ్యాప్యతే వేహాలమి

యుత కే చ నామ । శాఖతే వ్యాప్నోతీతి శిఖా । శాఖృ వ్యాప్తౌ । ఇతస్తతో వాయునా చూడ్యత ఇ-
తి చూడా । చుడ అపనయే । కేశపాశో ఽత్రాస్తీతి కేశపాశీ । శిఖానామాని । జుటతి సంఘీభవ-
తీతి జుటా । జుట సంఘాతే । సటతీతి సటా । సట అవయవే । వ్రతిశిఖానామ । వేణిః ప్రవేణీ శీ-
ర్షణ్యాశ్శిరస్యే । వేతి నిశ్శల్యత్వేన శోభత ఇతి వేణిః । ప్రవేణిశ్చ । వగతిప్రజనకాంత్యసనఖాద-
నేషు । శిరసి భవశ్శిరస్యః । శీర్షణ్యశ్చ । నిర్మలకేశనామనీ । పాశః పక్షః హస్తః । ఏతే కచపరా-
యాత్పరివర్తమానాం బాహుళ్యార్థా భవంతి । యథా కేశపాశః కేశపక్షః కేశహస్తః చి-
కురపాశ ఇత్యాది । తనూరుహం రోమ లోమ=నం । తన్వాం రోహతీతి తనూరుహం । రోమ
లోమ చ । నాం తావేతౌ । రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే । తనూరుహకేశనామనీ । పుంముఖం
శ్రు యత ఇతి శ్మశ్రు । శ్రీఙ్ సేవాయాం పుంముఖే వృద్ధిం గత రోమనామ । ఆకల్ప్యతే ఽనేన శరీరం శో

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

100

౧౦౦

నౌ దైర్ఘ్యాత్త్వం తాకారం | ప్రాతీతి కుంతలః | లల ఆదానే | లల్యతే పుష్పాదినేతి వా●ః | వల సంవర
ణే | కేచ్యతే బధ్యతే ఇతి కచః | కచ బంధనే | కే శిరసి శేతే వర్తత ఇతి కేశః | శిరసి రోహతీతి శిరో
రుహః | రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే | కేశనామాని || ౭౩ || తద్బృందే కైశికం కైశ్యం | కేశానాం
సమూహః కైశికం | కైశ్యం చ | కేశబృందనామనీ | అల్యంతే భూష్యంత ఇత్యలకాః | అల భూషణే |
చూర్ణయోగ్యకుంతలనామ | భ్రమరప్రతికృతిర్యేషామస్తీతి భ్రమరకాః | లాటస్థాలకానామ
కాష్ణ్యచంచలాభ్యాం కాకే పక్షసామ్యాత్ కాకపక్షః | శిరసి ఖండతయా వర్తత ఇతి శిఖండః |
బాలశిఖానామనీ | కబరీ కేశపాశోఽథ=సటూహకం శిరో వృణోతీతి కబరీ | వృఞ్ వరణే | కేశా
నాం సంనివేశః కేశవేశః | కేశరచనావిశేషనామనీ | ధం ఊర్ధ్వం మిల్లతీతి ధమిల్లః | మిల సంశ్లేష
ణే | ధం మల్ల ఇతి వా | మల మల్ల ధారణే | తేదా ధం ఊర్ధ్వం మల్యత ఇతి ధమ్మిల్లః | ధృత సం=

భ్రాడ్భ్రాజిష్ణురో=గాం। విశేషేణ భ్రాజత ఇతి విభ్రాట్। భ్రాజితుం శీలమస్యాస్తీతి భ్రాజిష్ణుః।
భ్రాజృ దీప్తౌ। విశేషేణ రోచత ఇతి రోచిష్ణుః। రుచ దీప్తౌ। భూషితస్యైకస్య శోభమానస్య నామా-
ని। భాతీతి భూషణం। భా దీప్తౌ। అలంకరణమలంక్రియా। అలంకరణవ్యాపారనామనీ। అలం-
క్రియత ఇత్యలంకారః। ఆసమంతాద్భ్రియత ఇత్యాభరణం। భృఞ్ భరణే। పరిష్క్రియతేఽనేనేతి
పరిష్కారః। విశేషేణ భాతీతి భూషణం। మండనం బాధ మమమండః ౫ గః। మండ్యతేఽనేనేతి మ-
డనం। మడి భూషాయాం వ్యాప్తౌ। మకుటాది భూషణమాత్రనామాని। ముఖేలలాటోప-
రి కుప్యతే బధ్యత ఇతి మకుటం। కుట కౌటిల్యే। శిరోలలాటోపరి క్షిప్యత ఇతి కిరీటం।
కౄ విక్షేపే। మకుటనామనీ। ఉష్ణీషః మకుటం వా శేఖరయోః। కోటీర మిత్యపి। చూడాదాం మ-
స్తకశ్చూడామణిః శిరోరత్ననామాని। ప్రభయా తమస్సరతి లంఘయతి వర్తత ఇతి తరళః।

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

101

౧౦౧

భయతీత్యాకల్పః॥ ష్లుష దాహే॥ వివేష్టి శోభామితి వేషః॥ విష్లు వ్యాప్తౌ। నేత్రయోః పథ్యం నేప
థ్యం। వస్త్రాలంకారమాల్యాదికృతశోభాతిశయనామాని। ప్రత్యంగం క్రియత ఇతి ప్రతికర్మ।
డుకృఞ్ కరణే। ప్రసాధ్యతే అంగమనేనేతి ప్రసాధనం। రాధ సాధ సంసిద్ధౌ। తిలకపత్రాదినా
మనః। ఆకల్పప్రసాధనాంతాని నైసర్గికాంగశోభాతిరిక్త కృత్రిమాంగశోభాయాః నామా
నీతి కేచిత్। దశైతే త్రిష్వలంకర్తా పరిష్కృతః। అలంకర్త్రాదిరోచిష్ణ్వంతా దశ తుర్యాయాస్త్రి
షు లింగేషు వర్తంతే। అలంకరోతి తత్త్వలంకర్తా। డుకృఞ్ కరణే। అలంకరిష్ణుః శీలమస్యా
స్తీతి త్వలంకరిష్ణుః। అలంకారకర్తుర్నామాని। మండ్యత ఇతి మండితః। మడి భూషాయాం
ప్రసాధ్యత ఇతి ప్రసాధితః। అలంకృత ఇత్యలంకృతః। డుకృఞ్ కరణే। భూష్యత ఇతి భూషి:
తః। పరిష్క్రియతే అలంక్రియత ఇతి పరిష్కృతః। అలంకారకృతశోభావతో నామాని॥ ౧౦౦॥ విభ్రా

సిసూత్రిక్రాంత రసూన్త్రిశౌ।పూర్వోత్తరేస్వేవమయుతౌమయుసనామ।పరశోమయుతౌవశేదేవ=
నాం॰।ప్రేయతెచిత్రమసేనెతిపరశః।పూర్వర్ష్వారణౌ।మయుతౌవశనామ।దివానామపిచిత్రం
భద యత్వావన్నాదేయ తీతి దేవభదః।భదిలఆష్టాదనే।శతసరపరనామ।పరభేదాయుష్టి=
భేదాష్టరభేదాత్సుభావిపరేభేదాభవంతిద్రైష్యా(ద్దువర్యోఘనమాఖాదయతీతిగు=
భః।భదిలఆవరణే।ద్వాత్రింశత్సరపరనామ।గుభస్యార్ధ(మర్ధ(గుభః।షాడశసరపరనామ।
గోస్త్రవస్త్రాభేరఘోవర్తమానత్వాదిస్త్రనః।చత్వారింశత్సరవరనామ।౧౦౪।అర్ధపా
శోమాగావకేవి=క్రా।దేవచందనాదర్ధత్వాదర్ధపారః।చతుఃపంచాశత్సరవారనామ।
సర్వైర్వింశతిభిః స్వల్పత్వాన్నాగావశేషః।వింశతిసరపరనామ।ఏకైవావలతేనాభేరూర్ధ్వ=
మిత్యేకావళీ।అలభూషణే।ఏకేసరవరనామ।నక్షత్రపఙ్క్తేరివ సంఖ్యయాశోభయాచరా

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

102

౧౦౨

తూర్ప్లవనతరళగరాఓః। వరరమధ్యగరత్ననామ। వాలపాశ్యా పారితథ్యా పత్త్ర=నం। వాలపా
శకేశపాశేసాధుర్వాలపాశ్యా। పరితస్సర్వతస్తథా భవతి శోభ తన్నాతి పారితథ్యా। కేశపాశశో
భార్థం స్థూలముక్తామణివలయనామన్। పత్త్రాకారాగ్రాలలాటేశ్యతే బధ్యతే ఇతి పత్త్రపా
శ్యా। పశబంధనే। లలాటస్యాలంకారో లలాటికా। ఫాలలంబితః ముక్తామాలానామన్। కర్ణి
స్యాలంకారో కర్ణికా। కర్ణపత్త్రనామ। కుండలవర్ణ్ణావాన్ పత్త్ర్యాగ్ని కుండవత్కృత్తత్వాత్ కుం
డలం। కుండశబ్దవ్యుత్పత్తిర్యథా కుండ్యతే న్యైరం తస్యగాఢవ్యా తన్నాతి కుండలం। కుండి దా
హే। కర్ణభూషణనామ। జాంబూనదసముద్భూతం తాటంకం కర్ణభూషణం। గ్రైవేయకం
కంఠభూ=కృతా। గ్రీవాయామలంకారో గ్రైవేయకం। కంఠభూషణనామ। లలతి విలసతే
తిలలంతికౌ। లలవిలాసే। దోరాద్యాకృత్యా స్పష్టైః కృతగ్రీవాలంబి లలంతికానామ। ఉర

ర్శికా। నామ। కంకతి వంగి బంధాపరిసరతీతి కంకణం। కత్రి కావ్యే। కర భూషణనామ। మీయతే
కట్యాం ప్రక్షిప్యత ఇతి మేఖలా। డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే। కచ్యతే కట్యాం బధ్యత ఇతి కాంచీ। కచ దీ
ప్తి బంధనయోః। కట్యాం సప్యతే సమవైతీతి సప్తకీ। షప సమవాయే। రశంతి కామయంతే
ఏనామితి రశనా। రశ కాంతౌ। క్లీబే సారసనం చాథ = యాం। సారం స్థైర్యం సనోతీతి సారసనం।
షణ దానే। స్త్రీకట్యా భూషణనామాని। శృంగైః క్లిష్టమణిభిః ఖలతి చలతీతి శృంఖలం।
ఖల సంచలనే। పురుషకట్యాం భూషణనామ। తూలయతి మేలయతీతి చ కోటిః। తులాకో
దిగ్రితి ప్రథమో ధాతుః। కుటకౌటిల్యే ఇతి ద్వితీయః। మంజు రుచ్యముచ్చారయతీతి మంజీ
రః। రశధ్వనౌ। నూయత ఇతి నూపురం। ణు స్తుతౌ। నూపురశ్చ। అస్త్రియాం। హంసక
కః। పాదకటకః। కం = త్రిషు। హంసవత్ క్వణయతీతి హంసకః। కై శబ్దే। పాదస్య కటకం పాదకట
కం।

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

103

౧౦౩

జతస్నతి నక్షత్రమాలా। సప్తవింశతిస్థూలమౌక్తికకృతహారనామ। ఆవాపకః పారిహార్యః

క=కౌ। ఆ ఉప్యతే మణిబంధోపరి త్వ్యావాపకః। టువప బీజతంతుసంతానే। పరితోహ్ర్య

వహారతి తిపరిహార్యః। హాస్త్ర స్పత్రువర్తత ఇతి పారిహార్యః। కటతి త్రుభయాహస్త్రమితి

కటకః। కటి వర్షావరణయోః। వలతి హాస్త్రమితి వలయః। వల సంవరణే। మణిబంధోపరి

విహితాలంకారనామనీ। కే భుజశిరసి యాపయతి తిష్ఠతి కే=యూరం। యు మిశ్ర

ణే। అంగదం భుజప్రదేశం ఘాతాద్ధయతి రక్షతీత్యంగదం। దైజ్ రక్షణే। బాహుమూలా

దధోధార్యాలంకారనామనీ। అంగులిషు వర్తత ఇత్యంగులీకం। అంగుల్యుపరి ఊర్మివద్వర్త

త ఇత్యూర్మికా। అంగులీభూషణస్య నామనీ। సాక్షరాంగులిముద్రా స్యాత్సా=యః। ముద్రా

విశ్వసంస్థానం తదుర్మ్యాగాన్యక్షరాణ్యత్ర సంతీతి సాక్షరా। అంగులిముద్రా। అక్షరచిహ్నితా

=త్రిషు। వటూదిపత్రేషు క్రిమిలోలాగర్భంపత్రోర్ణం। ధౌతకౌశేయనామ। బహుమూల్య
మనర్ఘ్యస్త్రితి బహుమూల్యం। మహాధనం ద్వే। క్షౌమం యూ వ్రతోవిశేషాణాం నిర్మితం క్షౌమం। దుకూ
లమపి విరూఢం। దుకూలనామనీ। నివీయతే స్మ నితి నివీతం। ద్వే ప్రావరణే। ప్రావ్రియతే స్మేతి
ప్రావృతం। ద్వే ప్రావరణే। పుష్పాదితపసనామనీ। స్త్రియాం బహుత్వే వస్త్రస్య దశాః స్యుః=తా। దశ్యం
తే కపటాదిభిరితి దశాః। స్త్రీలింగబహువచనేయం। వస్యంతే శిష్యైరితి వస్త్రయః। వస ఆచ్ఛా-
దనే। వస్త్రప్రాంతనామనీ। ఆయమ్యత ఇత్యాయామః। యమ ఉపరమే। అనాహ్యత ఇత్యానా
హః। గాహూ బంధనే। పటాదిదైర్ఘ్యనామనీ। పరిణహ్యత ఇతి పరిణాహః। విశాలస్య భావో విశా
లతా। విస్తారస్య నామనీ। పటచ్చరం జీర్ణవస్త్రం=సకం। పూర్ణం పటు ఘాతం పటచ్చరం। జీర్ణ
వస్త్రనామ। నజ్జతే లజ్జాం జయతీతి నక్తకః। నజ్జ వ్రీడనే। లజ్జాయై కల్పత ఇతి కర్పటః। ద్వే పు

అ॥ద్వి॥వ్వా॥

104

౧౦౪

పాదాంగదనామాని।కెంబత్కారయతీతికింకిణీ।కెగైశబ్దే॥అల్పఘంటానామ।త్వక్ఫలంచక్రిమిశ్చ
రోమచత్వక్ఫలక్రిమిరోమాణి।ఏతానివస్త్రయోనయః।వస్త్రోత్పాదనస్థాననామాని।దశత్రిషు।
౧౧౦॥వాల్కంక్షౌమాదిఫాలంతు=జం౧।వస్త్రయోనివాల్కక్రోమకార్పాసఫాలబాదరకౌశేయ
రాంకవకేలనాహతనిష్ప్రవాణితంత్రకపర్యంతమిత్యేతేదశశబ్దాస్త్రిషువర్తంతే।వాల్కలంవల్కలకృ
తతంతునిర్మితవస్త్రనామ।క్రిమికోశోత్థంకౌశేయం।క్రిమికోశగతవస్త్రదుతంతునిర్మితవ-
స్త్రనామ।రంకావఖ్యమృగరోమమయంరాంకవం।మృగరోమకృతవస్త్రనామ।అనాహతం
ని=౧౨।నవ్యాన్యేతన్నిత్యనాహతం।నహతదాంస్పృయతేనవ్యతేతంతుజాలమత్రేతినిష్ప్రవాణి।ప్ర
జెవ్యాయామః।తాంత్రకంతంతువాయశాలకాదిరచితోదాహృతంత్రకం।నవాంబరనా
మాని।ఉపగమ్యతేపరిధానార్థమిత్యుద్గమనీయం।ధౌతవస్త్రనామ।పత్రోర్ణంధౌతకౌ=

అధోంశుకనామాని| ప్రావ్రియతే అనేనేతి ప్రావారః| వృఞ్ వరణే| ఉత్తరేఽర్ధ్వాంగే ఆసజ్యత ఇ
త్యుత్తరాసంగః| సహాసమాధానసముపింగినా| షంజ సంగే| బృహతి వర్ధత ఇతి బృహతికా| బృహ
వృద్ధౌ| తథా తథ్వత్| సంవ్యానముత్తరీయం చ=నె| సంవీయత అనేనేతి సంవ్యానం| వ్యేఞ్ సంవర
ణే| ఉత్తరేఽర్ధ్వాంగే భవముత్తరీయం| ఉత్తరీయవస్త్రనామానీ| చోలయతి ఆచ్ఛాదయ
తీతి చోలః| చుల ఆవరణే| కూర్పాసకే పుంసి కూర్పరే ఆస్యత ఇతి కూర్పాసః| అసు క్షేపణే| కూర్పా
సకే నామనీ| నిశీర్యతే నివార్యతే శీతాదీననేనేతి నిశారః| శీతానిలనివారణవస్త్రనామ| అర్ధోర్
రుకే౦వరస్త్రీణాం=యుత్| చండం భృశమతతీతి సంవృణోతీతి చండాతకం| అత సాతత్యగ
మనే| వేశ్యాస్త్రీణామర్ధోరుకే అంశుకే నామ| ఆప్రపదం ప్రాప్నోతి ఆప్రపదీనం| పా
రస్త్రీణాం పాదాగ్రలంబితం వస్త్రనామ| అస్త్రీ వితానముల్లోచః=నె| వితన్యతే విస్తార్యత ఇతి

అ॥ ద్వి॥ వా॥

105

౧౦౫

సామర్థ్యే । శిథిలతంతుసంయోగవస్త్రనామనీ ॥ వస్యత ఇతి వస్త్రం । ఆచ్ఛాద్యతేఽనేనే
త్యాచ్ఛాదనం । వాసః సాంతోయం । చీయత ఇతి చేలం । చిల వసనే । వస్యత ఇతి వసనం చ । వ
స ఆచ్ఛాద్యతే । అంశుభిః ఖద్యుమానైస్త్రం తు ఖిచిదిచిరితి కాయతేత్యంశు కేశకైశబ్దే । వస్త్ర
నామాని ॥ ౧౧౫ ॥ సుచేలకం పటోఽస్త్రీ = కం బటా । పటం అతి వేష్టయతి తేనాదిహామితి పటః ।
పటువత్ వేష్టనే । సువస్త్రనామ । ఖ్యశం మంగం వృణోతీతి వరాశిః । వృఞ్ వరణే । స్థూలశాటీ :
కానామ । నిచోల్యత ఇతి నిచోలః । చుల అపవారణే । శయ్యాదిప్రచ్ఛాదపటనామ । రమంతేః
స్మిన్నితి రల్లకః । రమ క్రీడాయాం । కామ్యత ఉపహోనాయాంతి కంబళః । కమ కాంతౌ । కంబళ
నామనీ । అంతరీయోపసంవ్యానః తథా । జానునా భ్యంతరే భవమంతరీయం । ఉపసం
యతేఽనేనేత్యుపసంవ్యానం । వ్యేఞ్ సంవరణే । పరిధీయత ఇతి పరిధానం । డుధాఞ్ ధారణే ॥

బా॥ శుచా॥ సమె|స్నాత్యనేనేతి స్నానం|ష్ణా శౌచె|ఆప్లవః ఆప్లావః స్నానం చ|స్నానస్య నామాని|చర్చ్య
తె అనేన భూతాద్యంగమితి చర్చా|చర్చ అధ్యయనె|చర్చా న సాధుచా=చిక్యం|చిరం తిష్ఠతీ
తి స్థాసకః|ష్ఠా గతినివృత్తౌ|గజాద్యంగే కృత పాండురత్తి బింబనామ|ప్రబోధ్యతే గంధాదిరే
మనేనేతి ప్రబోధనం|అనుబోధశ్చ|బుధ అవగమనె|కుంకుమాదిగంధాభివ్యంజకతై
లనామ|పత్రలేఖా|పత్రాంగులిః|పత్రాద్యాకృతిలేఖనే అంగుళ్యాకృతిరపికేషాలాదౌ
భవతీతి పత్రాంగులిః|పత్రలేఖా నామ|తమాలపత్ర తిలక=కుంకుమం|తమాలపత్ర
సామ్యాత్తమాలపత్రం|తిలతి స్నేహయతీతి తిలకం|తిలకః|తిల స్నేహనె|చిత్రయతీతి చి
త్రకః|చిత్ర వైచిత్ర్యకరణె|విశినష్టి శోభామితి విశేషకం|విశేషకశ్చ|విష్ణ్ల విశేషణె|తిలక
నామాని|అత్ర ద్వితీయం పదం తిలకపదం తుర్యం చతుర్థపదం చ విశేషకపదం వా నస్త్రీ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

106

౧౦౬

పరి[illegible] వితానం। ఉల్లోచ్యతే ఉల్లోచ్యతే తస్మిల్లోచం। లోకస్య దర్శనే గృహాంతరే ఉపరిబద్ధ
చిత్రాంశుకనామన్। దూష్యతే స్వతః బహిర్దేశమనేనేతి దూష్యం। వస్త్రవేశ్మనామ। ప్రతిసీ
యతే ప్రతిబధ్యతే ఇతి ప్రతిసీరా। షిఞ్ బంధనే। జవతే ప్రతివసతి జవనికా। తిరస్క్రి-
యతే అనేనేతి తిరస్కరిణీ। జవనికానామాని (ప్ర)॥ పరికర్మాంగసంస్కారః = వః। మలమా
ర్జనక్రియా పరికర్మ। పరిక్రియతే ఇతి పరికర్మ। అంగాని సంస్క్రియంతే అనేనేత్యంగసంస్కారః।
మలాపకర్షణవ్యాపారనామన్। మృజ్యతే అనేన మలమితి మార్ష్టిః। మార్జనా। మృజా
చ। మృజూష్ శుద్ధౌ। మృజ శౌచాలంకారయోః। స్నానాదికృతనిర్మలత్వనామాని। ఉద్వర్త్యతే
అంగమనేనేత్యుద్వర్తనం। వృత్ వర్తనే। ఉత్సాద్యతే శరీరమలమనేనేత్యుత్సాదనం। షద్లృ
మలాపకర్షణద్రవ్యనామన్। ఆప్లవతి గచ్ఛతి తస్మిన్నేనేత్యాప్లవః। ఆప్లవకృత్। ప్లు[illegible] గతౌ। స్నానం చ

౮౫

లాక్షౌ నామాని। లూయతే ఛిద్యత ఇతి లవంగం। లుఞ్ ఛేదనే। దేవకుసుమద్యుతియోగాద్దే
వకుసుమం। శ్రీయోనామాస్తాస్తితి శ్రీసంజ్ఞం। లవంగనామాని। జాపకాఖ్యపర్వతే జా
యత ఇతి జాపకం॥ ౧౨౫॥ కాలేయుచం కేలానుఃజం। కాలవర్ణో౽స్త్రాస్త్రితి కాలేయకం।
కాలవర్ణమనుసరతీతి కాలానుసార్యం। కృష్ణవర్ణగంధద్రవ్యవిశేషనామ। వంశవల్కస్థు
తాపళ్యంశకం। నగరు అగరు। రాజార్హం యోగ్యరాజార్హం। లోహవర్ణోఽస్త్రాస్త్రితి లో
హం। క్రిమిభిర్జగ్ధమ్యత ఇతి క్రిమిజం। జము అదనే। జాంగపర్వతే భవం జాంగజం
కాలాగర్వగరుస్యాత్తన్నంమఃపి। కాలవర్ణం చ తదగురు చ కాలాగురు। అగే పర్వతే
జాయత ఇత్యగరు। శరుః శస్త్రం। కృపాణాగరు। నామాని। మంగళ్య యోగ్యం మాంగళ్యం। మల్లికా
పుష్పపరిమళో౽స్త్రితి మల్లిగంధి। శ్వేతాగరునామకం। యత్క్రాంధూపయతీతి యత్క్రధూ
పం॥

అ॥ ద్వి॥ ప్రా॥

107

౧౦౭

యాం పుంనపుంసకే యోర్వర్తత ఇత్యర్థః॥ శుష్కదశాయాం కుమితి శబ్దం కరోతీతి =
కుంకుమం॥ కుశబ్దే॥ కాశ్మీరజన్మా = చంధనే॥ కాశ్మీరదేశే జన్మాస్యేతి కాశ్మీరజన్మా॥ అగ్నివ=
గాః శిఖాకేసరోఽస్యేత్యగ్నిశిఖం॥ వ్రియతే సవ్రతీజనైరితి వరం॥ వృఙ్ సంభక్తౌ॥ బాహ్లీ
కదేశే భవం బాహ్లీకం॥ పీయతే వస్త్రమితి పీతనం॥ రక్తవర్ణం సంకోచమత్రీతి రక్తసంకో
చం॥ గంధస్సూచకేత్యాల్పి షునం॥ స్థిరగంధతాప్యధ్వరం॥ లోహితవర్ణోఽత్రాస్తీతి లోహితచంద
నం॥ కుంకుమాదిచందనాంతరం కుంకుమాఖ్యగంధద్రవ్యనామాని॥ లాక్షా రాక్షా జతు
క్లీబే = పలకం॥ కుంకుమవల్లక్ష్యత ఇతి లాక్షా॥ లక్ష దర్శనాంకనయోః॥ హననం రక్షతీతి రాక్షా
రక్ష పాలనే॥ జాయతే ద్రవేభ్య ఇతి జతు॥ క్లీబే వర్తతే॥ జనీ ప్రాదుర్భావే॥ క్రూరేన యాతీతి యా
వః॥ యా ప్రాపణే॥ పాదమలతీత్యలక్తః॥ అల భూషణే॥ ద్రుమస్యామయో ద్రుమామయః॥

గముదః। కస్తూరీ మృగవిశేషసంబంధిత్వాత్ కస్తూరీ। కస్తూరీనామాని। అథ కోలకం। కోలకం బ
దరీఫలం తత్సాదృశ్యత్వాత్ తక్కోలకం। తక్కోలకం కోశఫలమథకే = కౌ। తక్కోలకం। కోలకం।
కోశఫలం। కంబిఫలాని బీజాన్యస్యేతి కోశఫలం। తక్కోలనామాని। కల్పతే సుఖాయేతి క
ర్పూరం। కర్పూరమస్త్రియాం। ఘనసారోవఘ్నాఫలత్వాత్ తస్యైవ సైత్యమస్యాస్తీతి ఘనసారః।
చంద్రనామాన్యస్య సంతీతి చంద్రసంజ్ఞః। సితా భ్రువత్ శ్వేతత్వయోగాత్ సితాభ్రః। హిమ
వసా వాలుకా హిమవాలుకా। కర్పూరనామాని। ౧౩౦॥ గంధసారో మలయయ = యౌ। గంధే
న సారో గంధసారః। మలయస్యైవ జాతో మలయజః। జనేః ప్రాదుర్భావే। భద్రశ్రీః। శో
భాకస్యేతి భద్రశ్రీః। చందయత్యాహ్లాదయతీతి చందనం। చదిఆహ్లాదనే। చందననామాని। తై
లపర్ణస్యైవ భవం తైలపర్ణికం। గోశీర్షపర్వతే భవం గోశీర్షం। హరితవర్ణచందనం హరి

అ॥ద్వి॥ప్రా॥ ॥ ధూపసంతాపె| సర్జకనిర్యాసవృక్షస్య సర్జరసః| రాత్రిప్రతిందదాతీతి రాళః| రల అదానె| సర్వో
రసోగంధోఽత్రేతి సర్వరసః| బహులధూపాపృథక్వ్య=పాయసె| బహుల విధోగంధోఽత్రేతి బ
హులధూపః| సర్జరస నామాని| వృక్షస్య భాసోధూపః వృక్షధూపః| కృత్రిమశ్చాసౌధూపశ్చ

108

కృత్రిమధూపకః| దశాంగధూపనామాని| తురుష్కదేశె భవస్తురుష్కః| పిండిత్రియతఇ
తిపిండకః| సంతతి సిల్హః| సిలతుంచె| యవనదేశె తురుష్కదేశె భవః యావనః| సల్లకీవృగా

౧౦౮

దినాసంపాదితధూపనామాని| అథపాయసః| దెవదారుప్రయసొవికారః పాయసః| శ్రీవా
సొవక్రే ధూపొపి=కోలకం| శ్రియావాసః శ్రీవాసః| వృక్షస్యభాసోధూపః వృక్షధూపః|
శ్రియావెష్ట్యతఇతి శ్రీవెష్టః| వెష్టవెష్టనె| సరళస్యదెవదారుసోత్రోపానిర్యాసస్సరళద్రవః| దెవ
దారునిర్యాసకృతధూపనామాని| మృగస్యనాభ్యాంభవతీతి మృగనాభిః| మృగస్యమదొపా

ధద్రువర్ణనామనీ।అధికం వాస్యత ఇత్యధివాసనం। గంధపుష్పాదిక్షేపసంస్కారనామ।మాల్యం
మాలాస్రజాః లలామకే।మాలైవ మాల్యం। మల్యతే ధార్యతే కేశైరితి మాలా। మలమల్లధార
ణే। సృజ్యతే రచ్యతే క్రమబంధనేనేతి స్రక్। సృజ విసర్గే। తం త్వాదిబద్ధమేసుమకేలాపనా
మ్నా ని।గర్భేఽంతః స్థితత్వాద్గర్భకం। కేశమధ్యస్థమాల్యనామ। కేశమధ్యే ప్రభ్రష్టత్వాత్ప్ర
భ్రష్టకం। శిఖావలంబిమాల్యనామ। లలామేల లతీతి లలామకం। లల విలాసే మయకాఽజా
లవదాస్యసమానలలాటోపరిరచితమాల్యనామ। గ్రాత్ర।।ప్రాలంబమృజులంబి స్యాత్కంఠా
ప్రాలంబత ఇతి ప్రాలంబం। లబి అవలంబనే। కంఠే ఋజులంబిమాలానామ। కక్షాదిగతం వై
కక్ష్యకే। ఉరః కక్షలపృష్ఠభాగగతం వై కక్ష్యకం। యజ్ఞోపవీతవదుపరసితిర్యక్ క్షిప్తమాలా
నామ। ఆపీడ్యతే దృఢబంధనేనేత్యాపీడః। పీడ అవనామనే। శేఖరాస్థానాదపరః తతి

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

109

౧౦౮

చందనం|పీతవర్ణచందననామాని| తిలపర్ణీస్తుపత్రాంగంరంజ=సమే| తిలపర్ణాఖ్యస్యత్వాం
భవతీతి తైలపర్ణీ|పత్రంపయోజనమ[illegible]త్రాస్తీతి పత్రాంగం|రంజయతీతి రంజనం|రం
జరాగే|రక్తవర్ణంచందనం రక్తచందనం|క్వాభువిజాతం కుచందనం|. లోహితచందననా
మాని|అథజాతీకోశం|జాతీఫలం|జాత్యాః శ్లంబిజాతికోశం|జాత్యాః ఫలంజాతీఫ
లం|జాతీఫలనామాని|కర్పూరాగరుకస్తూరీ=విలేపనం|యక్షాగుంకర్దమవస్తులభతాపః=
ద్యక్షే కర్దమః|కర్పూరాగరుకస్తూరీతక్కోలైర్మిశ్రిత సుగంధద్రవ్యనామ|గాత్ర
మనులిప్యతేఽనయేతి గాత్రానులేపినీ|విపరుపదేపే|వర్త్యతే గాత్రమనయేతి వర్తిః|వ్య
తీవతనే|సుగంధివర్తినామ|దేహంవర్ణయతీతి చూర్ణాని|చూర్ణవాసనాయోగనా
మ|భావ్యతే కస్తూర్యాదినేతి భావితం|ధూపాదవర్తనే|వాస్యతే సుగంధేనేతి వాసితం|సుగం

కందుకనామాని। దీప్యతేతి దీపః। ప్రదీపశ్చ। దీప్ దీప్తౌ। దీప నామాని। పీఢతె సంశ్లిష్యత ఇతి
పీఠః। ఆసెటె అత్రాస్యాస నం। ఆసన ముపవెశనం। పీఠ నామనీ। సముద్గకః సంపుటకస్తు = పయవాసే
కః। సముద్గచ్ఛతితి సముద్గకః। సంపుట్యతె పిధానేనేతి సంపుటకః। పుట సంశ్లేషనె
సూర్యావాసార్థం నిర్మిత కరండాదేః నామనీ। ప్రతిగృహ్ణాతీతి ప్రతిగ్రాహః। పతత్తాంబూ
లకర్మ గృహ్ణాతీతి పతద్గ్రహః। గ్రహ ఉపాదానె। చర్విత తాంబూలాది క్షేపణార్థం నిర్మిత పాత్ర
నామనీ। ప్రసాధ్యంతె అనయా కేశా కేశాన్వయతె ఇతి ప్రసాధనీ। రాధ సాధ సంసిద్ధౌ। కేశ ఘుకం
కతి కాం। కకి కాంకెబిష్ట్యః। కేశవిశోధకస్య దంతమయస్య నామనీ। పష్టిఖావమతతివిపిపాః
తస్య। అతసాతత్య గమనె। పటెవాస్యత ఇతి పటవాసకః। వాసితవర్ణ చూర్ణ నామనీ। వా
లవినామనీ తికె చితః। దర్పణె ముకురాదర్శౌ = ॥ ౧౪౦॥ దృశ్యతె నేన రూపాభిమానేనేతి

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

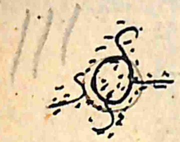
110

౧౧౦

శిఖరః॥ సే జ్సవృష్టి॥ వివాదారఙో లలాటయోగ్యశేషసు మనామన్॥ రచనా స్యాత్పరిస్పంద=త॥
పరితశ్శరీరవ్యాపారః పరిస్పందః॥ మాల్యానాం వివిధరచనానామ॥ ఆభుజ్యత ఇత్యాభో
గః॥ భుజపాలనాభ్య=ః॥ రచనాం పరిపూర్ణతానామ॥ ఉపధీయతే శిరోఽత్రేత్యుపధా
నం॥ డుధాఞ్ధా=ః॥ ఉపబర్హతే ఉన్నమ్యతే శిరోఽత్రేత్యుపబర్హణం॥ బృహ బృహి వృ
ద్ధౌ॥ తూలగర్భః తవస్త్రాదిరచిత శిరోవస్థానస్థాపితస్య నామనీ॥ శేతేఽస్యామితి శయ్యా॥ శయ
నీయం॥ శయనం మంచపర్యంక=ఆసనం॥ శయనం॥ శయ్యానామాని॥ శీఙ్ స్వప్నే॥ మచ్యతే గరో
రవేనేతి మంచః॥ మచి ధారణోచ్ఛ్రాయపూజనేషు॥ పరితః అంచ్యతే పూజ్యత ఇతి పర్యంకః॥
పల్యంకశ్చ॥ రలయోరైక్యాత్॥ అకిలత్వంగే॥ ఖట్యతే కాంక్ష్యత ఇతి ఖట్వా॥ ఖట కాంక్షాయాం॥ ఖట్వా
నామాని॥ గగనే ఇందురివ భాతీతి గెందుకః॥ కం శిరోఽధునోతీతి కందుకః॥ ధూఞ్ పరితాపే॥

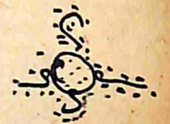
తివంశ్యః। వనుయాచనే। అన్వతిపూర్వః పరశ్చైత్యస్య [illegible]ః। స్నాగతా। సంతతస్య తెన్రతి సంతా
నశ్చే। తను విస్తారె। వంశనామాని। కపిలారుగాపీత కృష్ణవర్ణైః వర్ణ్యంతే నిరూప్యంతె ఇతి వర్ణాః
వర్ణాః స్యుస్తా। బ్రాహ్మణక్షత్రి వైశ్యశూద్రాణాం చతుర్విధా[illegible]నాం సామాన్య నామ। తథా చ
విష్ణుపురాణె। కపిలాశ్చారుణాః పీతాః కృష్ణాశ్చైతి పృథక్ ఇతి। విప్రక్షత్రియ వట్। బ్రా
హ్మణాః। క్షత్రియాః వైశ్యాః శూద్రాః చత్వారో వర్ణా ఏవ చాతుర్వర్ణ్యం। విప్రక్షత్రియ
విట్శూద్రాణాం చతుర్విధానాం నామ్ని। రాజ్ఞో బీజమస్యేతి రాజబీజీ। రాజవంశే భవః
రాజవంశ్యః। రాజభూతమాతాపిత్రాజనస్య నామన్। బీజైకాంతే భవో బీజ్యః। సత్కులసం
భవనామ్నః। మహాకులకులీనార్యసభ్యః। మహాకులస్య సూర్యవంశాదేరపత్యం మహాకులః।
కులస్యాపత్యం కులీనః। నిషిద్ధకర్మకర్తృభ్యః ఆరాద్దూరాద్వావృత్తాః ఆర్యాః। యాప్రాపణే। సభా

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

౧౧౧

దర్పణః। మంక్యతే మండ్యతేఽనేనేతి ముకురః। ముకి మండనే। ఆదృశ్యతే రూపమత్రేత్యాదర్శః॥ ద
ర్పణనామాని। వ్యజ్యతే అనేనేతి సుఖమితి వ్యజనం। తాళవృంతవద్వృంతమస్యేతి తాళవృంత
కం। వ్యజననామాని। ఇతి మనుష్యవర్గః॥ శ్రీ॥ శ్రీ॥ అథ బ్రహ్మాదివర్గః। సంతతిగోత్రజనన
కులాన్యభిజనాన్వయౌ। వంశోఽన్వవాయస్సంతానో వర్ణాస్స్యుర్బ్రాహ్మణాదయః॥ ఇదానీం
సవర్ణ వర్ణానాం సంకీర్ణజాతీనాం నామాన్యు సంతతేర్నామాని ప్రథమమాహ సంతతిరిత్యా
దినా సంతన్యతే విస్తార్యతేఽనయేతి సంతతిః। తను విస్తారే। గూయతే శబ్ద్యతేఽనేన గార్గ్య
వాసిష్ఠ ఇతి గోత్రం। గు శబ్దే। జన్యతే అనేన పుత్రపౌత్రమితి జననం। జన జననే। కులతి
అనేన బంధువర్గ ఇతి కులం। కులసంస్త్యానే బంధుషు చ। అభిజన్యతేఽనేనేత్యభిజనః।
జనే ప్రాదుర్భావే। అన్వీయతే సంబధ్యతే అనేనేత్యన్వయః॥ ఇత్యాగతాఽవన్యతే యాచ్యతన్ని

వ్యాగానామానః। యజనయాజన అధ్యయనాధ్యాపనదానప్రతిగ్రహలక్షణానిషట్కర్మా
ణ్యేషుషట్కర్మసు యాగాదిషట్కర్మభిర్యుక్తత్రాహ్మణానాం। విద్యావిద్వవశ్చదేవ్యాషుజన్మసు = కవిర్మనీ
షి ఇతి విద్వాన్। పాదజన్మనే। సాంతమాయం। విశేషేణాపశ్యన్ ప్రవాహ అర్థం చేతి విపశ్చిత్। చితి
సంజ్ఞానే। దోషం పాపాదికం జానాతీతి దోషజ్ఞః। జ్ఞాన అవబోధనే। పాపం స్పృశతీ
తి సన్। శాంతకర్మణి। శోభనా ధీరస్య సుధీః। ప్రశస్తమోక్షం స్థానం వేత్తి ఇతి కోవిదః।
అత్ర ప్రథమాక్షరలోపః। సర్వం బుధ్యతే ఇతి బుధః। బుధ అవగమనే। ప్రశస్తం ధి=
యం రాతి ఇతి ధీరః। రా దానే। విశేషేణ మనసా ధీయతే స మనీషి। జానాతీతి జ్ఞః। ప్ర
కర్షేణ జానాతీతి ప్రాజ్ఞః। సంఖ్యా విచక్షణా మస్యాస్తీతి సంఖ్యావాన్। పండా వేశషు
జానాతీతి పండితః। పడి గతౌ। సర్వే గత్యర్థాః జ్ఞానార్థాః। కవతే చాతుర్యేణ కవిః

అ॥ద్వి॥వ్రా॥

112

౧౧౨

యాం।సాధుస్సభ్యః।సంస్కృతా జనస్య సజ్జనః।సాధ్యతే ధర్మమితి సాధుః।రాధసాధసంసిద్ధౌ।
సద్వంశజనామునీ।బ్రహ్మవేదః తదధ్యయనార్థ నియమం చరతీతి బ్రహ్మచారీ।చరగతౌ।
గృహమస్యాస్తీతి గృహీ।ప్రతిష్ఠత్యస్మిన్నితి ప్రస్థః।వానః।తేన వర్తమానో వానప్రస్థః।భి
క్షతే ఇతి భిక్షుః।భిక్షయాచ్ఞాయాం।అస్మిన్నచతుష్టయే చతుర్ణాం సమూహావప్రత్యే
కమాశ్రమశబ్దో వర్తతే।ఆశ్రమోఽస్త్రీద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవ-తః।ఆశ్రమంత్యస్మి
న్నిత్యాశ్రమః।శ్రముతపసిఖేదేచ।ద్విజాతి జన్మనాయస్య గాయత్రీరూపేణేతి ద్విజా
తిః।అగ్రే క్షత్రియాదిభ్యో జన్మయస్యసః అగ్రజన్మా।భువిదీవ్యతే బ్రహ్మవర్చస్సేనే
తి భూదేవః।దివ్ క్రీడాదౌ।బాడబోఽగ్నౌ అగ్నిరివప్రాయుగావృష్టి ఇతి బాడబః।విశేషే
ణాపాపేభ్యః।ఆత్మానం పరం పాతీతి విప్రః।పారక్షేణే।బ్రహ్మణోఽపత్యం బ్రాహ్మణః।బ్రా

అధ్వాన్వపృతదర్శవ్యాఖ్యాతత●పిత్యవావేన్యస్యద్విజస్యనామ|బ్రహ్మచారిణోవ్రతమహాస్యస్త్రతివ్రతే|
యష్టాచయజమానస్యస=న్|యాజకతియష్టా|యజమానస్య|యజ్ఞదేవపూజాసంగతకర
ణదానేషు|అధ్వరేసామిత్యేనరుత్విస్వాద్యాదేష్ట్యనామాని|దక్షాలక్షేగాసంస్కారోహ్యస్యసంజ్ఞా
త్వంవిత్రేతశ్చసోమరసద్రవ్యవత్యధ్వరేతస్యైవయష్టుర్నామ|పానశ్చపుంసోస్యనయజతేవి
యాయజూకశ్చ|యజదేవపూజాసంగతికరణదానేషు|ఇజ్యాశీలవతోనామ|యజ్ఞ
తిస్మయజ్వా|తస్యైవయజమానస్యనామ|విధినేత్యత్రపాదపూర్త్యర్థం|సగీష్పతిష్ట్యా
స్థప=గాః|వాజపేయయాగంబృహస్పతిసవనసమాపకాంగేనస్థాపయతీతిస్థపతిః|
ష్టిగతినివృత్తౌ|బృహస్పతిసవకర్తృత్వే|యజ్వనోనామ|సోమపీథసోమపానమస్య
స్తిసోమపీథీ|సోమంపిబతీతిసోమపాః|పాపానే|అకారాంతంపుల్లింగం|సోమపాశ=

కేవృవర్గేణ॥౫॥ ధీమాన్ సూరిఃకృతీకృ= సమేతా।ప్రశస్తాధీరస్యాస్తీతి ధీమాన్।సువతి సుధు
ప్రేరయతి ప్రయోజయతీతి సూరిః॥ షూప్రేరణే।కృతం సత్కృతం సూక్తాదికమస్యాస్తీతి కృతీ।
కర్షతి సమాకర్షతి కృష్టిః॥ కృష విలేఖనే।లబ్ధో వర్ణో నామప్రసిద్ధిః కరణేన లబ్ధవర్ణః॥ విచ
ష్టే విశే●షేణ చష్టే విచక్షణః।చక్షిఙ్ వ్యక్తాయాం వాచి।అథ త్రీణి సూక్ష్మం పశ్యతీతి దూ
రదర్శీ।దీర్ఘదర్శీ।ద్వే బుద్ధిశీలే।ప్రకృష్టబుద్ధేర్నామనీ।శ్రోత్రియస్తదధ్యయనసంపన్నః శ్రోత్రియః।
ఛందో వేదమధీతే వేత్తి వా ఛాందసః॥ వేదాధ్యేతృనామాని।ఉపాధ్యాయోఽధ్యాపకః।ఉప
ఏత్య అస్మాదధీయత ఇత్యుపాధ్యాయః॥ ఇఙ్ అధ్యయనే।అధ్యాపకనామ।గృణాతి గాయ
త్ర్యాది మంత్రముపదిశతీతి గురుః॥ గృ శబ్దే।నిషేకాదికర్మకారిణో నామ।ఆచినోతి శిష్య=
బుద్ధిం వృద్ధిం కరోతీత్యాచార్యః॥ చిఞ్ చయనే।మంత్రాణాం వ్యాఖ్యాతృకం వేదం కల్పసూత్రాద్యుపేతం।

నూనేకూ తేతిశిష్యః। శిష్యాతనూకరణే। శిక్షునామాని। శిక్షాయాం భవా వర్తమానాః శైక్షాః। ప్రథ
మే వయసి శిక్షాయై కల్ప్యంతే ప్రాథమకల్పికాః। ద్వే విక్షుషాం। ఏవం ప్రాథమకల్పికాః। ప్రథమాపత్యా
సార్థం ఉపపన్నస్య శిష్యనామనీ। సమానం బ్రహ్మ చరంతీతి సబ్రహ్మచారిణః। చరగతౌ। గురోరే
కకాలం వేదాధ్యయనం కుర్వంతీతి తేషామన్యోన్యస్య నామ। సతీర్థ్యాస్త్వేకగురవః। విద్యాం
తరంత్యనేనేతి తీర్థం। మ్యాప్నువన తరణాయోః। గురుసమానో తీర్థే గురుకులే భవా వర్తమా
నాః సతీర్థ్యాః। ఏకగురూణాం శిష్యాణాం మన్యోన్యస్య నామ। అగ్నిం చితవానగ్నిచిత్। చి
ఞ్ చయనే। స్థండిలప్రతిష్ఠాపనేన అగ్నిసంస్కారం కర్తుర్నామ। ఇతిహావ్యయమితిహ్యాం। ఇహాఏవే
తి ఇతిహ। అవ్యయమిత్యైతిహ్యేపి సంబధ్యతే। పారంపర్యోపదేశనామనీ। ఉపజ్ఞా జ్ఞానమా
ద్యం స్యాత్ =క్రతుః। ఉపజ్ఞానముపజ్ఞా। ఆద్యోపాగాద్యజ్ఞాననామ। ఉపక్రమగామపక్రమః।

అ॥ ద్వి॥ బ్ర॥

114

౧౧౪

ఛ్ఛ ఇతి ఛందోవిషయః। న తు శబ్దశాస్త్రవిషయ ఇతి మంతవ్యం। ఇష్టాపూర్వవిశిష్టా సోమపానవ్తే
తవతో నామనీ। సర్వస్వదక్షిణాం సర్వద్రవ్యదక్షిణో యాగః యేన యజమానేనేష్టః। సర్వవేదా
ఇత్యుచ్యంతే। ఋత్విగాదిభ్యస్సర్వస్వం విదంతి సర్వవేదాః। సాంతోయం। విద్ఌ లాభే। సర్వవేదా
ది యాగకర్తుర్నామ। అనూచానః ప్రవచనే సాంగేధీతి। సాంగవేదమధీత్యానుపశ్చాత్ర
మేవోక్తవానిత్యనూచానః। వచ పరిభాషణే। సాంగవేదమధీతే యస్తస్య నామ। తత్ర కర్మణి
సప్తమీ। గురుకులాద్గృహం సమావర్తనేన సమావృత్తః। వృతు వర్తనే। ఉద్వే లోనతి గురోర్ల
బ్ధానుజ్ఞస్య నామ। సునోతే సోమమితి సుత్వా। షుఞ్ అభిషవే। సాంతోయం। అభిషవ
కర్తుర్యజమానస్య నామ। ౧౦॥ ఛాత్రాంతేవాసినౌ శిష్యే = ౨॥ గురోస్సచ్ఛిద్రితం ఛాదయ
తీతి ఛాత్రః। ఛద అపవారణే। గురోరంతే నికటే వసతీత్యంతేవాసీ। గురోశ్ఛిద్రం శ్శనోతీత

ష్టంతి। గోష్ఠీ। ష్ఠా గతినివృత్తౌ। సహ భాంత్యత్ర సభా। భా దీప్తౌ। సమజ్యయంతి సంగచ్ఛంతేఽత్ర
సమితిః। ఇణ్ గతౌ। సీదంత్యస్యామితి సంసత్। షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు। ఆస్థాతుం యో
గ్యాఽత్ర స్థానే। ఆసమంతాత్తిష్ఠంత్యత్రాఽస్థానం। ష్ఠా గతినివృత్తౌ। క్లీబే వర్తతే। సదంత్యత్ర స
దస్సాం తత్। స్త్రీ చె క్లీబే సదాన్ఇతి రూపభేదః। సభా నామాని। ౧౧। ప్రాగ్వంశః। ప్రాక్షు వి=తే।
వంశ్యతే సేవ్యతే వంశః। వనషణ సంభక్తౌ। ప్రాగతో వంశః ప్రాగ్వంశః। ప్రాక్షు విగ్రహ పూర్వ=
త్రేతాగ్నేః పత్న్యాశ్చ నిర్మితగృహాణామ్। పత్నీశాలైవేతి కేచిత్। సదస్సాధవః సదస్యాః। విధిం
విధిపాతం పశ్యంతి విధిదర్శినః। దృశిర్ ప్రేక్షణే। యజమానాదిభిః క్రియమాణక్రియా
కాలదర్శినాం నామాని। సభాయాం సదం తిష్ఠంతీతి సభాసదః। సభాం సభాస్థలభవం
అస్త్యగ్న్యంతీతి సభాస్తారాః। త్ర్యజే అభాదనే। సభాయాం సాధవః సభ్యాః। సమాజం సమవ

౨

అ॥ ద్వి॥ స్వ॥

115

౧౧౫

మమేదం కార్యమితి జ్ఞాత్వా ప్రారంభనామ। యాజనం యజ్ఞః। సూయతె అభిషూయ
తె సోమో ఽత్ర సవః। షుఞ్ అభిషవె। అధ్వానం వైదికమార్గం రాతీతి అధ్వరః। రాదానె
యజనం యాగః। సప్తభిర్గ్రా యత్రాపది భిశ్ఛందోభి స్తన్యత ఇతి సప్తతంతుః। తను విస్తా
రె। మహ్యంతె దేవా అత్ర మఖః। మహ పూజాయాం। క్రియత ఇతి క్రియానిర్వర్త్యత ఇతి క్రతుః। డుకృ
ఞ్ కరణె। యజ్ఞనామాని। పాఠో హోమ శ్చాతిథీనాం। పాఠో దేవపాఠః। హోమో వైశ్వదె
వాఖ్యకర్మ। అతిథీనాం సపర్యా పూజా। తర్పణం పితృతర్పణం। బలిర్బలిహరణం। మ
హాఫలయజ్ఞత్వాన్మహాయజ్ఞాః। ఏతె పంచమహాయజ్ఞాః। క్రమెణ బ్రహ్మయజ్ఞదేవయ
జ్ఞపితృయజ్ఞమనుష్యయజ్ఞభూతయజ్ఞాః భవంతి। సమజ్యా పరిషద్గోష్ఠీ-సదః।
సమజంత్యత్రేతి సమజ్యా। అజ గతౌ। పరిషీదంత్యత్ర పరిషత్। గావః నానావిధ వాచః అత్రేతి

గర్హల మత్రితి చ త్వరం| చ తెచ వదియూ చనైవ| అగ్నిత్రైపగర్హ్యే సంస్కృత స్థాననామాని| చష్వతే=
యూప్రాగ్రేప్రత్రైష్వ్యతే చ షాలః| చష భత్రై నే| ధామోనామ నైకార్థత్వాత్తైపగర్హ్యః| యూ
ప కేయకేనామ| కుంభ యత్స్వాఖాదయతి యజ్ఞవాటం కేుంధా| కుంభ ఆచ్ఛాదనే| యజ్ఞవా
టం పరితంత్రైతు సుగహనావృతనామ| యూపాగ్రం తర్మ= యః| తరతి చషాలమిమితి తక్మా|
తత్త్మ యూపాగ్రనామ| త్రయత్యగ్నిరస్మా ఇత్యరణిః| ఋుగతౌ| అగ్న్యనిర్మథనదారునా
మ| వెదాంకదత్త్రైగాతెపాంత తేతెదత్రైగాగ్నేః| గృహపత్యాన్నితరాగ్నిభ్యాం పూర్వసంస్కృతా
గార్హపత్యః| ఆ కర్మసమాప్తిరాహూ తయో హూయంతేఽత్ర ఆహవనీయః| హవిదా
నాదనయో| త్రయాణామగ్నీనాం పృథక్ నామాని| అగ్నిత్రయమిదం త్రేతా| ఏకైవ హోమా
సనాగ్నిరత్ర రూపత్రయం ప్రాప్తా ఇతి త్రేతా| అగ్నిత్రయస్య సముదాయనామ| త్రేగా

అ॥ ద్వి॥ వ్రా॥

116

౧౧౬

యంతిత్తిరిణేరశ్వదేశే భవంతి। సామజాతికాః। వ్యవహారదృష్టవారం నామాని। అధ్వర్యూ
ద్గాతృహోతారుః=తె। అధ్వరమధ్వరదేశం యాతీతి అధ్వర్యుః। యాప్రాపణే। యజుర్వే
దవిదోనామ। ఉద్గాయతి దేవతాం స్తౌతీతి ఉద్గాతా। గైశబ్దే। ఋత్విజాం తత్త్వః। సామవే=
దవిదోనామ। హోమం కరోతీతి హోతా। హుదానాదనయోః। ఋగ్వేదవిదోనామ। అగ్ని
మింధతీతి అగ్నిధః। యథా అగ్నిధస్సర్వమగ్రధుం తత్ర భవా వర్తమానః। అగ్నీధ్రః। ఋ
తౌ వసంతాదౌ యాజయతి యజమానమిత్యృత్విక్। యజంతీతి యాజకాః। య
జ దేవపూజాసంగతికరణదానేషు। దక్షిణాభిర్వృత ఋత్విజో నామాని। వేదిః పరిష్కృతా
భూమిః సమేస్థండిలచత్వరే। చషాలో=తిః। దేవా అస్యాం పూజాదికం విందతీతి వేదిః
విద్లృలాభే। పరిష్కృతభూమేర్నామ। తిష్ఠత్యగ్నిరస్మిన్నితి స్థండిలం। చతంతె యాచంతె యా

అభిమ్రష్ట్రౌ సాకృతౌ=౹౧౹ అభిమృశ్యతే ప్రుక్ష్మి ప్యతే రథ్యత్రితాన్యభిమృష్టౌ౹ డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే౹ పక్వా

ష్ణక్త్రైరెదధిరాయోగతః౹ శ్రాపచ్ఛవద్ధాభవతి తస్యాన్నామ౹ భూయతె తేంపత్యగ్నిరనేన ధవిత్రం౹=

ఘూర్ణ్యతేంపనే౹ మృగచర్మరచితవ్యజననామ౹ పృషదాజ్యం సదధ్యాజ్యం=తం౹ పృషద్భిర్దధిబిందు

భిరన్వితమాజ్యం పృషదాజ్యం౹ దధియుక్తాజ్యనామ౹ పరమం సంస్కరమాంనం౹ పయసి

పక్వం పాయసం౹ పాయసనామన్న్వహూయతే వావ్యం౹ హూదానదనయోః౹ దేవతార్ధ

స్న నామ౹ హూయతే స్రూయతే పిత్ర్యభిరితి కవ్యం౹ కుశబ్దె౹ పితృభ్యో యోగ్యాన్ననామ్నా౹ పిబతి తత్య

స్మా దతి పాత్రం౹ పాపానే౹ స్రువాదిపాత్రనామ౹ ధ్రువోపభృజ్జుహూనాం=తం౹ ధ్రువా స్థైర్యే సా

స్త్రి ఇతి ధ్రువా౹ ధ్రువ ధ్రుతిస్థైర్యయోః౹ ఉపభ్రియతె పౌర్ణమాద్యమితి ఉపభృత్౹ భ్రుఞ్ భర

ణే౹ హూయతే నయా జుహూః౹ హుదానాదనయోః౹ స్రువత్యస్మాదాజ్యావిత్రమితి స్రువః౹ స్రు

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

యతె సంస్క్రియతె ప్రణీతశ్చ గోర్జ్ఞప్రావణో|సంస్కృతాగ్నినామ|సమూహ్యతె అగ్నిరనేనేనసమూహ్యః
వహ్నిప్రావణో|పరిచియ్యతె ఇతిపరిచాయ్యః|ఉపచాయ్యశ్చ|చీర్ణోచయనే|అగ్నిచిద్విశేషనా
మానిమి ౦॥యోగార్హపత్యాదా=యః|అనియతెసంస్క్రియతె ఇత్యానాయ్యః|శిర్ణప్రా
వణో|గార్హపత్యాదానీయదక్షిణాగ్నౌసంస్కృతాగ్నినామ|అగ్నేఃప్రియాఅగ్నాయీ|సుష్టు
ఆహూయతె స్వాహా|హూయదానాదనేయోః|హుతభుజఃప్రియాహుతభుక్ప్రియా|అ
గ్నిపత్నీనామాని|ఋక్సామిధేనీధాయ్యాచ=ర్|సమిధామియమాధానేసామిధేనీ|ధీయ
తేసమిధమనయేతి ధాయ్యా|దుర్ధార్ణధారగాపూషగాయోః|అగ్నిప్రకాశనేయాఋగ్
తస్యాఃనామాని|ఛందతిగద్యపద్యగ్రంథావలఅత్యర్థమాహ్లాదయతీతిఛందః|సాంతో
యం౦|గాయత్ర్యుష్ణుగాదిఛందోనామ|చర్యతె చరుః|చరగతిభక్షణయోః|హవ్యపాకస్నా
మ|

117

౧౧౭

గ్నౌ హూయతే ఇతి హవిః। హు దానాదనయోః। హవిర్విశేషనామాని। వషట్క్రియతే ఇతి వష
ట్కృతం౧। అగ్నౌ హుత హవిర్నామ। దీక్షాన్తః స్వకర్మశేషో యస్మాద్దీక్షాన్తః౧। అవభ్రియతే పూర్యతే
దీక్షా ప్రతమనేన అవభృథః। భృఞ్ భరణే। యాగసమాప్తౌ జలవిహారవారుణేష్టినామ। యజ్ఞ
జ్ఞావా౯ం యజ్ఞియం౧। యజ్ఞయోగ్యవస్తునామ। త్రిషు వర్తతే తు। యజ్ఞయోః। ఇజ్యత ఇతి ఇ
ష్టం౧। యజ దేవపూజాదౌ। తదా చ స్మృతిః। ఏకాగ్నికర్మహవనం౧ త్రేతాయాం యచ్చ హూయ
తే అన్తర్వేద్యాం చ యద్దానం ఇష్టం తదభిధీయతే। క్రతుకర్మనామ్నాపి బతి పాలయతి పశుదే
వబ్రాంవస్త్రాణానితి పూర్తం। పూ పాలనపూరణయోః। తథా స్మృతిః। వాపీకూపతటాకాది దేవతా
యతనాని చ। అన్నప్రదానమారామాః పూర్తమార్యాః ప్రచక్షతే। వాపీఖాతాది కర్మనామ। న
మ్రియతే శనైర్నామృతం। మృఙ్ ప్రాణత్యాగే। యజ్ఞశేషనామ విశేషేణాద్యతే విఘసః। అద భక్షణే

అ॥ ద్వి॥ వ్రా॥

118

౧౧౮

గత్వా। అయం శబ్దో నపుంసక ఇత్యర్థః। ఏతే సప్త భేదనామాని। ప్రవంతేతి। స్రుచః। స్రువాదీనాం సాధా
రణనామ। ఉపవేత్యేనేన స మంత్రకేణోపదర్శనేన సంస్కృత ఇత్యుపాకృతః। యద్వా ఉపామం
త్ర్యాక్రియతే ఉపాకృతః। కృఞ్ హింసాయాం। హననార్థమభిమంత్ర్య యూపే వధ్యపశు నా
మ। హత ఇత్యుపలక్షణం। ౧ ॥ పరంపరాకం శ= హతి। పరంపరాం ప్రాపితానాం సంజ్ఞాపనమే
తత్ ఇతి పరంపరాకం। అకే అగకుటిలాయాం గతౌ। శసతీతి శసనం। శసు హింసాయాం। ప్రోక్ష
ణం ప్రోక్షతీతి ప్రోక్షణం। ఉక్ష సేచనే। ఉపసర్గవశాద్ధననార్థః। త్రీణి ఘాతేపశువధనామాని। ప్ర
మీయతే ఇతి ప్రమీతః। మీఙ్ హింసాయాం। ఉపసంపద్యతే హన్యతే ఉపసంపన్నః। =
ప్రోక్షణం హననమితః ప్రాప్తః ప్రోక్షితః। ఏతే శబ్దాః వాచ్యలింగాః విశేష్యనిఘ్నాః। త్రీణి
హతపశునామాని। సాన్నాయ్యం= హవ్యం। సంనీయతే ఇతి సాన్నాయ్యం। ణీఞ్ ప్రాపణే॥ అ

మన్వాదిష్వృతుక్తనియమొాపెతపితృకర్మనామ|పింఁడపితృయజ్ఞాదనుపశ్చాద్ధ్రియతె అన్వా
హార్యం౧|హృశ్చొద్రౌరణె|మాసిమాసిక్రియతెమాసికం౧|అమావాస్యాశ్రాద్ధనామ|సూర్యా
౯స్మిన్నాహ్నెకుంభువంరశ్మిభిఃతపతీతికుతపః|తపసంతాపె|తథాచపురాణె|కుంయత్ర
గాంపతిగో౯భిఃకాంత్యేతెవ్యక్తెపతిత్రమెసె|సకాలఃకుతపోనామశ్రాద్ధంతత్రవిధీయతె|అ
ష్టాంశఅష్టమోంశనామ|పర్యేషణ౧పరిష్టిఃనా|పర్యేషవ్యతెపర్యేషణా|కామషెగతౌ|పరిష్టిశ్చఅన్వె
షణాచ|గవెష్యతెగవెషణా|గవేయమాగణె|శ్రాద్ధెబ్రాహ్మణాన్వెషణనామాని|సన్యతెసనిః|ష
ణసంభక్తౌ|అధ్యేష్యతెఅధ్యేషణా|కామషగతౌ|శ్రాద్ధెప్రార్థననామాని|యాచనంయా
చ్ఞా|యాచృయాచనె|యాచనాచ|అభిశస్యతెప్రార్థ్యతెఅభిశస్తిః|సంస్తుతౌ|అర్థ్య
తెఅర్థనా|అర్థయాచ్ఞాయాంప్రార్థననామాని|చతుర్ణ్ముత్రిష్వషుర్యమహుర్యా౯ర్ఘపాద్యం

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

119

౧౧౮

నే। భోజనే నైవేషనామ। త్యాగో విహాపి=యతం। త్యజతి ఇతి త్యాగః। త్యజ హానౌ। విజహాప్యతి
విహాపితం। ఓహాక్ త్యాగే। దీయతే ఇతి దానం। దాఞ్ దానే। ఉత్సృజ్యతే ఇతి ఉత్సర్జనం। విస-
ర్జనం చ। సృజ విసర్గే। విశ్రాణ్యతే ఇతి విశ్రాణనం। శ్రణ దానే। వితీర్యతే వితరణం। తౄ ప్లవన
తరణయోః। స్పృశ్యతే ఇతి యత్ స్పర్శనం। స్పృశ సంస్పర్శనే। ప్రతిపాద్యతే ప్రతిపాదనం। పద
గతౌ। ప్రాదేశనం నిర్వ=పణం। ప్రాదిశ్యతే ప్రాదేశనం। దిశ అతిసర్జనే। నిర్వాప్యతే నిర్వాపణం।
నివపగ[illegible]తి వాపాదః। అపవర్జతి అపవర్జనం। వృజీ వర్జనే। అంహ్యతే అంహతిః। అహి
గతౌ। త్యాగనామాని। ఊర్ధ్వదేహే విహితమ్ ఔర్ధ్వదైహికం। మృతముద్దిశ్య ప్రదీయతే పిండ
దిదాననామ॥ ౩౦॥ పితృదానం నివాప=యోః। నివప్యతే నివాపః। ఉపసర్గవశాత్ పితృదానా
ర్థః। పితౄనుద్దిశ్య యద్దీయతే తస్య నామ। శ్రద్ధయా భక్త్యా దీయతే శ్రాద్ధం

తు శుశ్రూషాపః। త్రిష్॥ పరివసనం పరివస్యా। వసనివాసె। శ్రూ తు మిచ్ఛాయాం శుశ్రూషా। పరిచర్యతె పరిచ
ర్యా। చరగతౌ। ఉపసమీపె ఆస్యతె ఉపాసనం। అస ఉపవెశనె। గురూణాం శిష్యకృతానుకూ
లవ్యాపారనామాని। వ్రజనం వ్రజ్యా। వ్రజగతౌ। పునఃపునరటనమట్యా। అటగతౌ। పరితోఽ
టనం పర్యటనం। పర్యటననామాని। చరణం చర్యా। ఈర్యతె ఈర్యా। ఈరగతౌ। సన్మార్గస్థితిః
నామ॥ ౩౬॥ ఉపస్పర్శస్త్వాచమః। ఉపస్పృశంతి అంగాన్యత్ర ఉపస్పర్శః। స్పృశసంస్పర్శనె।
ఆచమ్యతె ఉదకమత్ర ఆచమనం। చము భక్షణె। ఆచమననామాని। మౌనె భాషణాభావె తూష్ణీం
వ్రతాదావభాషణనామ। ఆనుపూర్వస్య భావః। ఆనుపూర్వ్యం। ఆవర్తనమావృత్। వృత్
వర్తనె। పరిపాటతీతి పరిపాటిః। పటగతౌ। అనుక్రమ్యతె అనుక్రమః। క్రము పాదవిక్షేపె
పర్యాయశ్చ త్రిః పుంస్యేకం। పరితః ఇయతె ఇతి పర్యాయః। ఇణ్ గతౌ। క్రమనామాని। అతిక్రమ్య

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

పాదా। సాధుని। షట్ త్రిషు। అర్ఘ్యః పాద్యాతిథ్యాదిదియూవేశికాంగంతుశబ్దాః షట్
త్రిషు లింగేషు వర్తంతే। అర్ఘార్థం వారి అర్ఘ్యం। అర్ఘార్థే వారి నామ। పాదయోగ్యం
వారి పాద్యం। పాదార్థే వారి నామ। అతిథిభ్యః పరికల్పితం ఆతిథ్యః। ఆతిథ్యస్య సనాథే
నామ। అతిథిషు సాధుః। ఆతిథేయః। అత్రాతిథౌ సాధువన్నపానాదేనామ। స్వ్యరావేశనే
ఆ॥ సమాః। ఆవేశే స్వగ్రామే భవః। భవోవర్తమానః ఆవేశికః। ఆగమ్యతే వారాత్ అనేన ఆ
గంతుః। నాస్తి తిథిర్యస్యాతిథిః। అతిథినామాని। పూజానం పూజా। పూజ పూజాయాం।
నమనం నమస్యా। నమ ప్రహ్వత్వే శబ్దే। అపచాయనమపచితిః। చాయృ పూజానిశామన
నయోః। పరేగాతత్రామనసహావర్తతే సపరః షుపరోసాధుపర్యా। అర్చ్యతే అర్చా। అ
ర్చ పూజాయాం। అర్హ్యతే అర్హణా। అర్హ పూజాయాం। పూజానామాని। పరివస్యా

120

౧౨౦

శావిద్యాస్య నిర్గత జలకణానామ్॥ బ్రంహ్మణాం॰ ఆసనం బ్రంహ్మాసనం॥ ధ్యాన యోగోపకారకా
సననామ॥ కల్ప్యతె అనెన కల్పః॥ కల్పకస్య॥ విధియ్యతె విధిః। ధూ ధాత్వర్థాగావిధాయగా
యోగః॥ పత్రే మ్యతె అనెన క్రమః॥ క్రమ ఉపాదానెలెదు॥ ప్రపాభిర్యజ్యతె తెవవా దినియో
గనామాని॥ ముఖ్యస్యాత్ప్రథమ కల్పశ్చ = క్రతెః॥ ప్రథమశ్చాసౌ కల్పశ్చ ప్రథమకల్పః॥ ముఖ్యవి
ధినామ॥ అనుపశ్చాత్ కల్ప్యతె అనుకల్పః॥ గౌణవిధినామ॥ ఉపాక్రియతె స్వీక్రియతె శ్రు
తిరనెన ఉపాకరణం॥ శ్రుతెవెదస్య సంస్కారపూర్వగ్రహణనామ ॥౪౦॥ సమేయుపాదగ్రహ
ణామ = మస్కారే॥ పాదయోర్గ్రహణం పాదగ్రహణం॥ అభివాద్యతె అశీర్వాదః క్రియతె అనె
నాభివాదనం॥ వది అభివాదనస్తుత్యోః॥ నమస్కారనామనీ॥ అపరావన్నాగ్రాము పదిశ్య
భిక్షు యతె భిక్షుః॥ భిక్షుయాచ్ఞాయాం॥ పరిత్యజ్య ప్రజతి పరివ్రాట్॥ జపారాంభో

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

121

౧౨౧

పతనమతిపాతః। ప్రాప్తం పరిత్యజ్య అయనం పర్యయః। ఇణ్ గతౌ। ఉప సమీపే స్థితస్య
అతిక్రమ్య అయనం గమనముపాత్యయః। అయ గతౌ। క్రమాల్లంఘన నామాని। నియమస్య
తేనియమః। యమ ఉపరమే। వ్రతస్య నామ్నాదికమత్ర వ్రతం। వ్రతి వర్జనే। పుణ్యాయ సోమ
తాపేత్యుపహాసకం। ఉపవాసాదివ్రతనామాని। జౌపవస్త్ర్యం తూపవాసః= అం జ వి॥ ఉప వ-
స్థిరగ్నిసమీపే వాసో నాస్య ప్రాప్తమిత్యౌపవస్త్ర్యం। ఉపసమీపే వసనముపవాసః। య-
జమానస్యాగ్నిసమీపస్థిత ఉపవాస నామనీ। వివిచ్యతే వివేకః। విచిర్ పృథగ్భావే। నిష్పృష్ట
సమూప నామ। బ్రహ్మణో లాభో బ్రహ్మగాస్వవచో బ్రహ్మవర్చసం। వృత్తస్వాధ్యయనస్య
సమృద్ధి నామ। పాఠే బ్రహ్మాంజలిః పాఃక్రమః। బ్రహ్మణే వేదాయ - యోఽ అంజలిః బ్రహ్మాంజలిః।
వేదపాఠసమయే కృతాంజలి నామ। బ్రహ్మణో బిందవో బ్రహ్మబిందవః। వేదపాఠే సతి గు

వాస్యగృహస్థాదీనాం నమః। యస్థండిలే ప్రవర్తవశాఽఽగాః। స్థండిలేషు సేతేస్థండిలశాయా। స్థాం
డిలశ్చ। వ్రతవశాత్ స్థండిలయత్యనామః। ధ్వయం రజస్తమోరూపగుణద్వయగుణా
మధిగచ్ఛతి క్రామంతి తిద్వయాతిగాః। గర్వ్వగతా। విగతరజస్తమోగుణానాం నామ। ప
విత్రః ప్రయత్నం పూఃవః। పరమాత్మానం చ పునాపవిత్రం। పూతశ్చ। పూర్ణపరనా। ప్రయ
చ్ఛతి విషయేభ్యః అపరమతే విప్రయత్నః। యమముపరమే। పరమపావన హేతుభూ
త పురుష నామానా। పాశాన్ సంసృతిబంధన హేతుభూతాన్ వ్యసచ్ఛాస్త్రాగ్ర్యగాంతేతిపా
షండాః। ఆగానశ్చ। సర్వలింగాని కమండలుజలాదీని సంత్యేషాం సర్వలింగినః। వేదబాహ్య
మార్గానువర్తినాం నామ। ఆషాఢప్రయోజనమస్య ఆషాఢః। పాలాశదండనామ। రం
భాయాం వెణోస్సంబంధిరాం భః। ప్రత్తైవ్రత విషయి వేణుదండనామః। ర॥ అస్త్రైవేమ

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

122

యమంశబ్దః। కర్మందేవర్షిణా ప్రోక్తంసూత్రమధీతే కర్మందీ। ఇఙ్ అధ్యయనే। పరాశరేణ ప్రోక్తం
సూత్రమధీతే పారాశరీ। మస్కరో వేణుదణ్డో౽స్యాస్తీతి మస్కరీ। మాతరగాశ్చలంకామ్య
కర్మత్ప్రతిషేధనా సన్న్యాసినామాని। తపస్తపస్సంతాపస్సో౽స్యాస్తీతి తపస్వీ। తాపస
శ్చ। పరికాంక్షతే తపస్సంఫలమితి పారికాంక్షీ। కాంక్ష ఇచ్ఛాయాం। వాచి యమో౽స్యాస్తీతి
వాచంయమః। మౌనాన్మునిః। మునినామాని। ఇంద్రియైర్భోగ్యాదావృత్తేతి దాంతః। దమ
ఉపశమనే। తపఃక్లేశసహానామ్। వర్ణ[illegible] ఏషాంసంతీతి వర్ణినః। బ్రహ్మచారినామ। ఋ
షయస్సత్యే। ఇయర్తి సంపసే ఋషిః। ఋగతౌ। సత్యంవచో౽యస్య సత్యవచాః। ఋషి
నామని। శ్రీ॥ వ్రతరూపోగాస్నాతతి స్నాత కశ్చాప్లాశౌచే। ఆప్లు వప్రతినామ। యతనమస్యాస్తీతి
యచ్ఛత్యుపరమతే విషయేభ్య ఇతి యతిః। యమ ఉపరమే। నిర్జితేంద్రియసమూ

పూర్ణమాసః ॥ దర్శః ॥ అమావాస్యాయాం విహితో యాగో దర్శః ॥ కృష్ణపక్షాంత
దినే యాగ నామ ॥ పౌర్ణమాస్యాం విహితో యాగో పూర్ణమాసః ॥ శుక్లపక్షాంత
దినే యాగనామ ॥ యమ్యతే చిత్తమనేనేతి యమః ॥ యమ ఉపరమే ॥ శరీరేంద్రియ
మాత్ర సాధనాపేక్షస్య అహింసాసత్యాది నిత్యానుష్ఠేయ కర్మణో నామ ॥ నియమః
స్వః శౌ ॥ నియమ్యతే పురుషోఽత్ర నియమః ॥ యమ ఉపరమే ॥ మృజ్జలాద్యాగం
తు సాధనస్య నిత్యస్య తపః శౌచ సంతోషాదేర్నామ ॥ ఉపవీయతే వామస్కంధోఽనే
న ఉపవీతం ॥ వేఞ్ సంవరణే ॥ వామభుజోపరి దక్షిణ భుజో ఉపవీత మానస్య య
జ్ఞసూత్రస్య నామ ॥ ప్రాచీనావీతమన్యస్మిః యః ॥ వామకక్షాత్ ప్రాగావియ్యతే ప్రాచీ
నావీతం ॥ నియతం వియ్యతే నివీతం ॥ కంఠలంబితయజ్ఞసూత్రనామ ॥ వేఞ్ సంవరణే ॥ ద

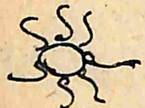
అ॥ ద్వి॥ వ్రా॥

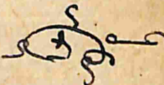
123

౧౨౩

డలుః కమే - కేణకేవముదకేం మండెమధ్యే లాతీతి కేవముండలుః। లఆదానే। కమండవద్వృత్త-
త్వాత్కమండః। కమండలు నామ। ప్రతినక్కి సదంత్యస్యామితి బృసీ। పద్మ విశరణగత్యవసాద
నేషు। దర్భాదికృతవృత్యాసనస్య నామ। అజతిమూత్రు సమయే నృత్త్రక్షైషృతె అజినం।
అజగతిక్షేపణయోః। మేషులాదినా సహ చరతీతి చర్మ। చరగతౌ। కృత్యతి కృత్తిః। కృతి
ఛేదనే। చర్మనామాని। భిక్షాం గంసమూహో భైక్షం। భిక్షాకదంబనామ। స్వాధ్యాయస్య
జప - గాం। శ్రీ॥ జపనం జపః। జపరుకేళ్ళ వ్యక్తాయాం వాచి। వేమెచ। బ్రహ్మయజ్ఞ
స్వాధ్యాయాదినా సోమలతామస్యాం సుత్యాంతీతి సుత్యా। అభిషవః। సవనా చ। షు
ఞ్ అభిషవే। సోమాభిషవానుష్ఠానదినస్య నామాని। అఘుంమృ[illegible]తెనాశయతె। అఘుమ
షణగాం। ఋదుషవాం సాయాం। జుష్ఠై జప్యన్వయుతం చెత్యాది సూత్రస్య నామ। దశక్ష్వ

ః స్మిన్ని తిరతం। రతత్రీడాయాం। మైథున నామాని త్రిభిరుపలక్షితేషో వర్గః॥ త్రివర్గః
ధర్మకామార్థైః సమోక్షావా నామ। చతుర్భిరుపలక్షితేషో వర్గోః చతుర్వర్గః॥ మో
క్షః సహితపూర్వోక్తవర్గత్రయ నామ। స బలైస్తైశ్చతుర్భద్రం। జన్యాస్స్నిగ్ధా వరస్య
యే। త వ॥ చతుర్ణాం భద్రాణాం సమాహారశ్చతుర్భద్రం। బలేతి నిబంధేన సహావతః మా
నానాం ధర్మార్థకామమోక్షాణాం నామ। జనీవధూం వరం ప్రాపయంతీతి జన్యా। వ
రస్య సుహృదాం నామ॥ (అమరశ్రీ)॥ ఇతి బ్రహ్మవర్గః॥ శ్రీ॥ మూర్ధాభిషిక్తో రాజన్యో

బాహుజః క్షత్రియో విరాట్। రాజా రాట్ పార్థివక్ష్మాభృన్నృపభూపమహీక్షి
తః॥ గ॥ మూర్ధ్ని ప్రాయోః అభిషిచ్యతే మూర్ధాభిషిక్తః॥ షిచ క్షరణే। రాజన్యః క్షత్రి
యస్యాపత్యం రాజన్యః॥ బ్రహ్మణః బాహోర్జాతః బాహుజః॥ జనిప్రాదుర్భావే

అ॥ త్రి॥ వ్యా॥

సూర్యః॥ అయం సుప్తేమభ్యుదితి సూర్యాభ్యుదితః॥ ఉదకావె సుప్తస్య నామ। జ్యేష్ఠం పరిత్య
జ్య వధూం విందతీతి పరివేత్తా। విద్లలాభే। జ్యేష్ఠే అకృతే వివాహే సతి కృతదారః యోగ్రా
హస్య నామ॥ ౫౫॥ పరివిత్తిస్తు తేనం। శ్రాద్ధాధో పరివర్తతే పరివిత్తిశ్చ పూర్వో
త్రస్యైవ జ్యేష్ఠభ్రాతృజాయాయా నామ। వివహతి వధూమితి వివాహః। వహ ప్రాపణే। ఉ
పయమనం వివాహ ఉపయమః। పరిణీయతే వధూమితి పరిణయః। ణీఞ్ ప్రాప
ణే। ఉద్వహతీత్యుద్వాహః। వహ ప్రాపణే। ఉపయమ వధూపయామ శబ్దాః। వధూపా
ణేర్వరపాణినా పీడనం గ్రహణం అత్ర పాణిపీడనం। వివాహనామాని। వ్యవాయో గ్రామ్య
ధ= సమోక్తేః స్త్రైః। వ్యవైతి వ్యవాయః। ఇణ్ గతౌ। గ్రామో ధర్మః గ్రామ్యధర్మః। మిథున
స్యేదం మైథునం। నిధూయంతే కేపంతే౽ంగాన్యత్ర నిధువనం। ధూఞ్ కంపనే। రమంతే

౧౧౩

వదన శనదీక్షా నామ। పరషాంతు స్వమతాద్భిరవా॥ ఉత్సన్నగన కేష్టింక్రియతాప్ స్వభయా ఉభ్య
ష్టత్రేతాగ్నిర్నామ। నష్టాగ్నిః కువాసా నిరాకృతిః॥ జనాన్ కువాం తేతి కువాసా। కువాసావి
స్నాప నె। లోభాన్నిధ్యావదకల్పనాయాశ్చ రాష్ట్ర యాశ్చ రగాస్య నామ। వ్రుతస్యామ మవార్
తితి వ్రాత్యాః। కాలే ఉపనయనాది సంస్కారహీనస్య నామ। నిరాకృతి యతె శాపధ్యాయవ
ధ్యిరితి నిరాకృతిః। డుకృఞ్ కరణె। గృహీత స్వాధ్యాయత్యాగినో నామ। ధర్మధ్వజే లింగ
=వ। ధర్మస్యైవ ధ్వజం చిహ్నం అస్యాస్తీతి ధర్మధ్వజీ। లింగధారిణో నామైవ వృత్తిర్జీవన
మస్యాస్తీతి లింగవృత్తిః॥ మిథ్యానుష్ఠానలక్షణ గాజీవతో నామన్। అవకృతాం తరకే
గాంరేతో యస్య అవకీర్ణీ। నష్టబ్రహ్మచర్యస్య నామ। అంశుమానభి:=త్। యం సుప్త
భి సూర్యో నిర్మం చతి అస్తమేతి సోభినిర్ముక్తః। సూర్యాస్తమయకాలే సుప్తస్య నామ।

అ॥ వ్రి॥ వ్యా॥

125

౨౮

త్రిగా భుజౌ పరివామ భుజౌఽథో వర్తమానస్య యజ్ఞసూత్రస్య నామ। దేవానామి
ఢం దైవం। అంగుల్యగ్రం దైవతీర్థం నామ। కస్య బ్రహ్మణః। అయం కాయం। వామదక్షిణాకరసం
బంధితే నిష్ఠాంగుళ్యో మూలరూప ప్రజాపతితీర్థం నామ। ౧౦॥ మధ్యేంగుష్ఠాంగుః = ఇత్యే
పి। పిత్రాణామిదం పిత్ర్యం। తర్జన్యంగుష్ఠమధ్యరూప పిత్ర్యతీర్థం నామ। బ్రహ్మణః ఇదం బ్రా
హ్మణం। అంగుష్ఠమూలరూప బ్రహ్మతీర్థం నామ। బ్రహ్మభావో బ్రహ్మభూయం। బ్ర
హ్మత్వం చ। బ్రహ్మసాయుజ్యం। బ్రహ్మసాయుజ్యం। పారగార్భపదనామాని। దేవభూ
యాది = వా। దేవస్యభావో దేవభూయం। దేవత్వం। దేవసాయుజ్యం। ఆదిగ్రహణాత్ రాజ
భూయం। రాజత్వం। రాజసాయుజ్యమిత్యాది। పాపం కృత్స్నం తతోతి కృచ్ఛ్రం। కృచ్ఛ్రభేదనే। సాం
తపనప్రాజాపత్యాకృచ్ఛ్ర నామ। ప్రతిఉపరమ్యతే ప్రాయః। ఇగగతౌ। సర్వసంగపరిత్యాగ

ఉతీశ్వరస్య నామ|రాజన్యాంగణో రాజకం|నృపతీనాం సమూహానామ|రాజకే నృపతీనాం చ నృ=తత్వః|క్ష
త్రియాణాంగణః సమూహే రాజన్యకం|క్షత్రియసమూహనామ|మంత్రో గుప్తవాదం వేత్తీ న్యా
వకారగం వాసోస్యాస్తీతి మంత్రీ|ధియాసచతి సమవైతీతి ధీసచివః|చషగ్సమవాయె|బు
ద్ధిప్రచురితమంత్రిణో నామ|మహామాత్రాః ప్రధానాః=తా|మహతీ మాత్రా పరిచ్ఛేదః యేషాం
తే మహామాత్రాః|ప్రధత్తీతి ప్రకృష్టేగా రాజ్యంధారయతీతి ప్రధానాని|ముఖ్యా
మాత్యనామని|శాంతికపౌష్టికాదికర్మసు పురో ధీయతే పురోధాః|సాంతో యః|పురో
ధీయతే పురోహితః|హితౌ వృద్ధౌ చ|పురోహితనామని|అర్థప్రత్యర్థినౌ పృచ్ఛతీ
తి ప్రాడ్వివాకః|విశిష్టవచనమస్యేతి వివాకః|ప్రాట్ పృచ్ఛా సా వివాకశ్చ ప్రాడ్వివాకః|అక్షేషు వ్యవహా
రం పశ్యతీత్యక్షదర్శకః|వ్యవహారద్రష్టృణాం నామనీ|సుప్రతిహారో ద్వారపాలః సమౌ|

అ॥ ద్వి॥ క్షా॥

క్షతాత్త్రాయతే ఇతి క్షత్రం। త్రాతక్షేనే। తస్యాపత్యం క్షత్రియః। విరాజతే విరాట్। రాజన్యాది
పౌత్రక్షత్రియనామాని। ప్రజాః రంజయతీతి రాజా। రంజ రాగే। రాజతే రాట్। రా
జ్ఞ ఇదం పార్థ్యం। పృథివ్యాః ఈశ్వరః పార్థివః। క్ష్మాం భువం బిభర్తీతి క్ష్మాభృత్। భృఞ్ భరణే।
నౄన్ పాతీతి నృపః। పా రక్షణే। భువం పాతీతి భూపః। మహీం క్షియతి ఐశ్వర్యే వర్తత ఇతి మహీక్షిత్। క్షి ని
వాసగత్యోః। రాజనామాని। రాజా తు ప్రణతా = మండలేశ్వరః। అధిసామంతానాంతరప
శిష్టే అధీశ్వరః। ఈశ ఐశ్వర్యే। ప్రణతాశేషసామంతరాజనామ। చక్రే సర్వేషాం ఉపరి మిత్త్రైర్వ
ర్తతే చక్రవర్తీ। వృతు వర్తనే। సర్వస్యాం భూమౌ ఈశ్వరః సార్వభౌమః। చక్రవర్తినామనీ। మం
డలస్యేశ్వరో మండలేశ్వరః। ఏకదేశాధిపతినామ। యేనేష్టం రాజసూయేన = రాజకం। సమ్య
గ్రాజతే ఐశ్వర్యేణ సమ్రాట్। రాజసూయం యాగం కృతవతః ఆజ్ఞయా అశేష నృప శాసితుర్నామ।

౧౨౬

126

ధృతేః రూపాధ్యక్షేః। నిష్ఠా నామధికృతానాన్యేష్టితేష్వ। రాజమంత్రాంతఃరూపాధ్యక్షే నామ
న్। అతః పురే త్వధి-తె। వంశస్య కులస్యాంతరం। అంతర్వంశః। కులస్త్రీణాం విధేయత్వేనస్థ్వే
కుర్వంతీ సువిదల్లాః। సువిదల్లాసు ప్రగల్భాసు రక్తేష్వేకత్వేన వర్తమానాః సౌవిదల్లాః।
సౌవిదాశ్చ। కంచుకోఽవశ్యాంసం తీతి కంచుకినః। రాజస్త్రీణాం సతీత్వం స్థాపయంతీతి స్థాప
త్యాః। స్థాప్రగతినివృత్తౌ। రజస్త్రీరక్షాఽధికృతానాం నామాని। షండో వర్షధరః పరం। సనో
తీతి షండః। షణుదానే। ధృష్ణోతీతి ధర్షః। ధృష్ శక్తిబంధనే। ధర్షణం శక్తిప్రతిబంధ
నం పరం తేజోఽస్య ధర్షవరః। వర్షవర ఇతి వా పాఠే వర్షం రేతో వృణోతీతి వర్షవరః।
వర్షధర ఇతి వా పాఠే తథా వర్షాణి వత్సరాన్ ధారయతీతి వర్షధరః। నపుంసకే సౌవిదల్ల
నామాని। ధర్షవరః వర్షధర ఇతి పాఠభేదాః। సేవాం కుర్వంతీతి సేవకాః। అర్థే సేనైవప్రయో

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

ప్రతిహ్రియతే నివార్యతే సూతస్సాజ్ఞయానేనేతి ప్రతిహారః। పుం॥ ద్వార్ష్యహారణే। ద్వారం పా
లయతీతి ద్వారపాలః। పాలరక్షణే। ద్వారి తిష్ఠతీతి ద్వాఃస్థః। పుం। ష్ఠాగతినివృత్తౌ। ద్వారి స్థి
తం కార్యార్థినం దర్శయతి రాజ్ఞే నివేదయతీతి ద్వాఃస్థితదర్శకః। దృశిర్ ప్రేక్షణే। ద్వా
రపాలకనామాని। రక్షిణాం వర్గో రక్షివర్గః। అనీకే సేనాయామవతిష్ఠతీత్యనీకస్థః। ష్ఠా
గతినివృత్తౌ। అంగరక్షకస్య నామనీ। అధ్యుపరి అక్ష్ణాతీత్యధ్యక్షః। అక్షూ వ్యాప్తౌ।
అధికారేఽధికృతః తత్ర్యధిక్రియత। డుకృఞ్ కరణే। అధికారినామాని। స్థాయుకోఽధికృతః = స్థాయి
కః। గ్రామే స్థాతుం శీలమస్యేతి స్థాయుకః। ఏకగ్రామాధికారినామ। గోపాయతి స్వాధి
ష్ఠితాన్ గ్రామానితి గోపః। గుపూ రక్షణే। బహుగ్రామాధికారిణో నామ। భూరిద్రవ్యే
కనకాఖ్యే తిష్ఠతి భూరికః। కనకాధ్యక్షనామ। ప్రశస్తం రూపమస్య రూప్యం రూప్యేఽ

127

౨౨

గూ స్యాస్తీతి విపక్షః। పాతాదనన్యః ప్రహాతః। న మిత్రం అమిత్రః। దస్యతే ఉపక్షీయంతే రూ
తీతి దస్యుః। దసు ఉపక్షయే। శత్రుశబ్దః పూర్వోక్తః। శత్రురేవ శాత్రవః। అభియాస్యతే ప్రతి
పక్షమిత్యభియాతిః। అభియాతి తే ఆక్రమం పరం తే। యా ప్రాపణే। పరశ్రుత యా ఉద్యుక్తైరా
హం తమమితి పరః। పృ జ్వాభ్యామాప్తే। న్రియతే త్యరాతిః। ఋ గతౌ। ప్రతికూలమర్థయ
తే ప్రత్యర్థీ। అర్థ యాచ్ఞాయాం। పరిపంథయతి విరోధం కరోతీతి పరిపంథీ। పథి గతౌ।
ఉపసర్గవశాద్విరోధార్థః। శత్రునామాని॥ ౧౦॥ వయస్యస్నిగ్ధః సవయాః = నం। వయసా
తుల్యో వయస్యః। స్నిహ్యతీతి స్నిగ్ధః। ష్ణిహ ప్రీతౌ। సమానం వయో యస్య సవయాః। స్వ
యం స్యతాభినవ మిత్ర నామాని। సఖ్యుర్భావః సఖ్యం। సప్తభిః పదైః ప్రాప్యతే సాప్తపదీ
నం। సఖ్యనామాని। అనురుధ్యతే అనురోధః। అనువర్తమానానాం। యథావార్తవం త్రిషు।

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

128

౧౨౮

జనమేషామస్తీత్యర్థే నః।ప్రభుమనుజీవంతీత్యనుజీవినః॥మంత్రిప్రభృతిరాజ్ఞోపక్షారి
ణం నామాని।స్వాంతానాంనాశనంకృత్వా తదాధిపత్యంకరోతీతి శత్రుః॥శక్నో [illegible]।శాక్నోతేర్నె।స్వ
దేశసమీపరాజ్ఞనామ।మిథ్యస్మిన్వ్యతీతి మిత్రం॥స్నిమిదధాత్నోర్వానే।శత్రుదేశానంతరరాజనా
మ।ఉదాసీనఃపరః తత్॥ఊర్ధ్వమాసీన ఇవవర్తతే ఉదాసీనః॥శత్రుదేశమిత్రదేశానంత
రదేశస్థితరాజనామ।పార్ష్ణిమివగృహ్ణాతీతి పార్ష్ణిగ్రాహః॥గ్రహఉపాదానే।విజిగీషుర్భూ
త్వా ప్రాప్య శత్రూన్ప్రతియదాయాస్యతి తదా ప్రతిచ్యశత్రునామ।ఏవంసర్వత్రాప్యూహ్యం।
రిపయతి ప్రదాసయతి వేష్టయతీతి రిపుః॥రిపుసంప్రకౌ।వరస్యవెర్మవైరంతదస్యాస్తీతి
వైరీ।సమానపతిత్వమస్యాస్తీతి సపత్నః॥ఇయర్తీతి అరిః॥ద్విష్టీతిద్విషన్।ద్విషగాః॥దుష్టం
హృదయమస్యదుర్హృత్।ద్విడ్విపక్షాహితామిత్రాః॥ద్విడ్ద్విషలప్రీతౌ।విరోధోవిపక్షః

నామాని। తాంత్రికో జ్ఞాతః సెఖకె। తన్వతే౽నేన పాశుపతాదిధర్మ్మ ఇతి తంత్రం తదస్త్యస్య తాంత్రి
కః। జ్ఞాతశ్శైవాదిసిద్ధాంతస్సనామ। సీదంత్యత్ర సత్రం ప్రవాంతస్యాస్తీతి సత్రీ। గృహపతి వ్యాజెనా
వస్థిరనామ్నః। శిపింకశెరాతతిపికారః। డుకృఞ్ కరణె। అత్రేశైశ్చిత్తౌః క్షేత్రే రచనాః। అత్రే రచంము
ఛ్వ। లెఖకనామాని। శిల్పెతాత్పర్య రవిన్యాసః సెహో। విపృతెలిపిః। లిఖ్యతే। విపట్ ఉపదెశె। లిపితాత్పర్య రవి
న్యాసనామని। సందెశవాగ్జ్ఞానం వారతతి సందెశవారః। వాక్ హ్వానె వారకె। దూయతె అనెనపర ఇతి దూ
తః। దూఞ్ పరితాపె। దూతనామాని। దూతస్యభావః కర్మదాత్యం। దూతత్వస్య దూతకర్మణాశ్చనా
మ। గా॥ అధ్వనీనో౽ధ్వగః చ అధ్వానంగచ్ఛతీత్యధ్వనీనః। అధ్వగః। అధ్వన్యః। పంథానంగచ్ఛతీతి పాం
థః। పథికః। అత్ర పాంథశబ్దశ్చ సూతతాధ్వగనామధెయమితి వదంతి పథికనామాని। మహా
త్యం విద్యతె స్వామినో౽మాత్యః। సుహృత్। పూర్వం ప్రత్యం నామ్నో మాయతె కోశః। రత్నాదికం। కుశబ్ది॥

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

129

౧౨౭

యథాయోగ్యోవర్ణోస్యాస్తీతి యథార్హవర్ణః। పరశేషుస్వామినాప్రతేషేగానిధీయతేత్ర
ణిధిః। డుధాఞ్ధారణపోషణయోః। అపసృష్టస్పర్శనేనసర్పతీత్యపసర్పః। సృప్లృగతౌ। చరతీతి=
చరః। చారశ్చ। చరగతౌ। స్పశతిపరానితిస్పశః। స్పశస్పర్శనేదధానయోః। గూఢశ్చాసౌపురుష
శ్చ। గూఢపురుషః। చారనామాని। ఆప్నోతిరహస్యమిత్యాప్తః। ఆప్లృవ్యాప్తౌ। ప్రత్యయోవిశ్వా
సోఽస్యసంజాతఃప్రత్యయితః। అయంశబ్దఃత్రిషులింగేషువర్తంతే। ఆప్తనామనీ। సాంవత్స
రోజ్యౌతిషేఽప్యపి। సంవత్సరకాలమధిత్యవేత్తిసాంవత్సరః। జ్యోతింషిగ్రహనక్షత్రాణివేత్తీ
తిజ్యౌతిషికః। దైవంశుభాశుభంజానాతీతిదైవజ్ఞః। జ్ఞావబోధనే। దినానిగణయతీ
తిగణకః। గణసంఖ్యానే। ముహూర్తంకాలంవేత్తీతిమౌహూర్తికః। మౌహూర్తశ్చ। కాల
జ్ఞానమస్యాస్తీతిజ్ఞానీ। కృతాంతంసూర్యాదిసిద్ధాంతంవేత్తీతికార్తాంతికః। జ్యౌతిషకనా

మన అవబోధనే। ఏతేభ్యో జాతాసిద్ధయః॥ శక్తయ ఇత్యుచ్యంతే। అనయా జేతుం శక్యతే శక్తిః॥
శక్ల శక్తౌ క్తిన్। యుజ్యతే పద మనేనేతి యుక్తిః క్తిన్। సమంతేనాత్ర విప్రతిపత్తిః స్థానం। ష్ఠా గతినివృ
త్తౌ। వర్ధతే స్వయమితి వృద్ధిః॥ వృధు వర్ధనే। నతిపాదనామేతే త్రయః త్రివర్గా ఇత్యుచ్యం
తే। త్రయాణాం త్రయస్థాన వృద్ధీనాం వర్గః త్రివర్గః॥ సప్రతాపః ప్రభావః యః ప్రతపతి సః
మానకే తపానే న సప్రతాపః॥ తప సంతాపే। ప్రభవత్యనేన శాస్త్రి తు ప్రభవః॥ కోశదండాభ్యాః
ముత్పన్నస్యతేజసా నామని। అత్ర కోశో పార్గ్య వృద్ధిః॥ దండశ్చత్రి బోవాలబ్ధ్యే దిరా విదండః।
సామదానం భేదం దండః। ఏతే చత్వార ఉపాయ భేదా ఇత్యుచ్యంతే। ఉపేత్య వాంఛితమనేన ప్రాప్నో
తీత్యుపాయః॥ ఇణ్ గతౌ॥ సహసంతుదవేనః పరిక్షేగాం। సహో బలం తదనుసారిత్వాత్సాహసం
దమ్యతి దోష్యమనేన దమః॥ దండశ్చ। దమ ఉపశమే। దండోపాయనామాని। ప్రైరం న్యతి సామ స్యా
త

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

130

౧౩౦

రాజతేరాష్ట్రం। రాజృదీప్తౌ। దుఃఖేన గమ్యతే దుర్గం। బలతి ప్రాణాతీతి బలం। బలప్రాణనే। సువ్
దత్ర త్రివిధః। సహాజకృత్రిమ పాకృత భేదాత్। ఏతే సప్త రాజ్యాంగానీత్యుచ్యంతే। రాజ్యాంగానిప్ర-
యః। ప్రకృతయశ్చ రాజ్యాంగానిపౌరాణాం శ్రేణయశ్చ। రాజ్యాంగాని ప్రకృతయః తేరాజ్యమాభి
రితి ప్రకృతయః। రజక స్వర్ణకారాదిజాతయః। పరస్పరం శ్రయంతే శ్రేణయః। శ్రిఞ్ సేవాయాం
సంధియంతే శ్రయంతే నేన సంధిః। డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। అన్యోన్యం విగృహ్యతే విరుధ్య
తే విగ్రహః। గ్రహ ఉపాదానే। పానం ప్రతి యాతీతి యానం। యాప్రాపణే। కాలప్రతీక్షాం కుర్వన్నా
స్యతే ఆసనం। ఆస ఉపవేశనే। స్వకేయ్యేషు ద్విధాభావాద్ద్వైధం। బలినామాశ్రయతే ఆశ్రయః। శ్రిఞ్
సేవాయాం। ఏతే షడ్గుణా ఇత్యుచ్యంతే। షడ్గుణాశ్శక్తయస్తిస్రః=నాం। ప్రభవత్యనేన ప్రభావః। భూస-
త్తాయాం। లట్। అధికేం విక్రమేణాసహతే ఉత్సాహః। షహ మర్షణే। బుధ్యామన్యతే మంత్రః=

గినైౕ జనాత్ప్రతీతి రహః। సాంతోఽయం నపుంసకే లింగః। రహ త్యాగే। రహశ్శబ్దః పాంశు వాచీ-ఉభి
తాత్। రహశ్చ ఉపాంశు వాచే జాతమాత్రే ఉపాంశు। ఏతే ద్వే పదే అలింగే అవ్యయే ఇత్యర్థః॥
మంత్రాలోచనస్థాననామాని। రహసి భవం రహస్యం। రహసి సంజాత మంత్రనామ। విస్రంభతేఽనే
న విస్రంభః॥ స్రంభు విశ్వాసే విశ్వసత్యనేన విశ్వాసః॥ శ్వససత్రాగానె విశ్వాసనామనీ। భ్రేషు తేథ ర్మాచ్చ్యుతః
తి తి భ్రేషః॥ భ్రేష చలనే। యథోచిత ధర్మభ్రంశనామ। అభ్రేషన్యాయ కే=తి, న భ్రేషః అభ్రేషః
।నియతిమియతే న్యాయః॥ ఇణ్ గతౌ। కల్ప్యతే యథోచితం కల్పః॥ కృప సామర్థ్యే। దిశ్చ వా
నసర్వ ఉచిత స్వరూపం దేశరూపం॥ సమంజసా సత్వమస్యాస్తీతి సమంజసం। యథోచిత ధ-
ర్మాదర్శ భ్రంశనామాని। అభ్రేషోఽయం యుజ్యతే యుక్తం। యుజు యోగే। ఉపాయ ఏవ ఔపయి
కం। లబ్ధుమర్హం లభ్యం। అభ్రేషం భజతే భజమానః। భజ సేవాయాం। అభినియుజ్యతే స్మ అభి

తేర్మృదౌ। సాంత్వయత్యనేన సాంత్వం। సాంత్వ సామప్రయోజనే। సామోపాయనామనీ। భిద్యతే సహాస
మనేన భేదః। భిదిర్ విదారణే। ఉపాంశు జపనం తూపజాపః। ఉపజల్పవృత్త్యా యాం వాచి। భేదో
పాయనామనీ। ఉపధీయ్యతే చిత్తవికారమనేన ఇత్యుపధా। డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః।
ధర్మకామభయాద్యైః పురోహితాదీనాము చిత్రాయ పరీక్షా ప్రకారనామ। పంచత్రిష్వ
షడక్షీణో -హాం। వక్ష్యమాణా[illegible] అషడక్షీణావి వి త్రివిధ జనచ్ఛన్ననిశ్శలాకాక్షీణ శబ్దాః పంచత్రి
షు లింగేషు అభిధేయానుసారేణ వర్తంతే। అవిద్యమానాని షడక్షీణి। అక్షీణి। శ్రోత్రాదీనత్ర
అషడక్షీణః। తృతీయపురుషాద్యగోచరమంత్రనామ। వివిచ్యతే కార్యాకార్యమత్ర వివి
క్తేనః। విచిర్ పృథగ్భావే। విగతానుపయోగినో జనా అత్రేతి విజనః। ఛాద్యతే గోప్యతే ఛ
న్నః। ఛదం అపవారణే। నిర్గతాశ్శలాకా మంత్రభేదకా అస్యాం నిశ్శలాకాః। రహస్యం తేఽనుపయో

మితిస్థితిః॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ। మర్యాదానామాని। అగతి కుటిలం గఛత్యనేన సాం గః॥
అతే అగ కుటిలాయాం గతౌ। సాంతనపుంసకలింగః॥ అపరాధ్యతేఽనయేత్యపరాధః॥
రధ హింసాసంరాధ్యోః॥ మన్యతే తేష్విమితి మంతుః॥ మన జ్ఞానే। అపరాధనామాని। ఉ
ద్దియ్యతే ఖండ్యతేఽస్మిన్నిత్యుద్దానం। దో అవఖండనే। బధ్యతేఽస్మిన్నితి బంధనం। బధ
బంధనే। బంధననామానీ। ద్విపాదోర్వ్యో ద్విగుణం। ద్వౌ పాదౌ అంశౌ ప్రమాణమస్య ద్వి
పాద్యః॥ ద్విగుణదండనామ। భాగ ఏవ భాగధేయః॥ కీర్యతే విభజ్య క్షిప్యతే నిఖిర ఇతి
కరః॥ కౄ విక్షేపే। బలతి రాజాదిరనేన బలిః॥ బల ప్రాణనే రాజ్ఞో దేవస్య క్షేత్రాదిఫల
భాగస్య నామాని। శులత్యాశు గఛ్ఛత్యనేన క్షిప్రేణేతి శుల్కః। శుల ఆశుగమనే। ఘట్టాది
నదీతరణాదౌ దేయద్రవ్యనామ। ప్రకర్షేణ ఆభ్రియతే ప్రాభృతం। డుభృఞ్ భరణే। ప్రద్వి

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

132

౨౩౧

నీతం। ణీఞ్ ప్రాపణే। వతిరత్ర పాదపూరణే॥ న్యాయ్యంచ త్రిషు షట్సు॥ న్యాయాదనపేతం
న్యాయ్యం। అభ్రేషస్య నామాని। త్రిషు షయుక్। పూర్వోక్తే యుక్తాది న్యాయ్యాంతాః శబ్దాః
షట్ త్రిషు లింగేషు వర్తంతే। సంప్రధార్యతే ఇయమేవ శ్రేయసీత్యనయా సంప్రధా
రణా। ధృఞ్ ధారణే। ఇయమేవ శ్రేయ ఇతి సమర్థనం నామ। అవనతాడయఖలూచిన్
ప్రతివదనమపవాదః॥ వద వ్యక్తాయాం వాచి। నిర్దేశే ఆజ్ఞాకార్యస్యాదేశ సముపదేశ సంని
దేశః॥ నిర్దిశ్యతే ఉపదిశ్యతే నిర్దేశః। దిశ అతిసర్జనే। శాస్యతే అనేన శాసనం॥ స॥ శిష్టి
శ్చాజ్ఞాచ సంస్థా=నే। శిష్టిశ్చాసాపను శిష్టః। ఆజ్ఞాయతే అనయా ఆజ్ఞా। జ్ఞా అవబోధ
నే। ఆజ్ఞానామాని। సంతిష్ఠతేఽనయా సంస్థా। ష్ఠా గతినివృత్తౌ॥ మర్యేత్యత్ర సమాదౌ
వ్యయం। తత్ప్రదీయతే మర్యాదా। దాఞ్ దానే। ధార్యతేఽనయా ధారణా। ధృఞ్ ధారణే। తిష్ఠంత్యస్వ

సాందృష్టికం। సద్యఃఫలనామ। అభిలాషాధిక్యాత్ స్పృహయతె ఉదర్కః॥ ఖువ సుప్రతాం(ఉ
త్తరఫలనామ। అదృష్టం వహ్ని=భయం। అపెరిదవభవయం॥ ప్రవాభయం। రాజ్ఞాంస్వ
పక్షె భయనామ। నదృష్టమదృష్టం॥ పరాభుజామర్షితొఽయాదిభయనామ। స్వైవదృ
ష్టవదృష్టం। ఆత్మనశ్చ తైర్మాక్ష్మెస్వజాతభయనామ॥ ౧౦॥ ప్రక్రియాత్వధి=తత్। ప్రవే
షేణ క్రియతె ప్రక్రియా। కర్మవిశేషాదధిక్రియతె కర్తృభిః క్రియతె అధికారః॥ ద్వెక్తె
కరణె। అధికారనామాని॥ చమరమృగసంబంధిత్వాచ్చామరం॥ ప్రకీర్యతె రాజ్ఞస్సమీపె=
ణెతి స్త్రీతొఽవిత్రైపృతెప్రకీర్ణం। ద్వావిత్రైపె। చామరనామాని॥ ఛత్రంచతదాసనంచ=
ఛత్రాసనం॥ నృపాసననామాని। సింహాకృతియుక్తమాసనం సింహాసనం॥ ద్వెనామం ఛత్రం
ఆతపత్రం=కనకాలుకా। రాజ్ఞస్సువర్ణమయ భద్రాసననామ। ఛాద్యతెపుర

అ॥ద్వి॥వ్యా॥=

133

౧౩౩

శప్తే సమప్యర్తే రాజ్ఞః ప్రతిశ్రవణం। ప్రతిశ్ర ప్రతిసర్జనే। మమ పాయ నమమపఃథత్। ప్రతినే
న ప్రతినివారితేరాజ్ఞా సమాపమయతే ఉపాయనం। ఉంతుగతా। ఉపగృహ్యా
తే స్వపాదినా ఉపగ్రాహ్యం। గ్రహ ఉపాదానే। ఉపక్రాంయతే సమాపమిత్యుపహారః
హ్యర్హోపహరణే। ఉపధీయతే రాజ్ఞః ఉపధా। దాదానే। ఏతాని స్వపాదిద్రుష్టకా
మెనదియ్యమానేషు వస్తు బహ్వాదిప్రియతు ద్రవ్యనామాని। యుతయోస్సంయో
గతయోః స్త్రీపుంసయోర్వివాహోదత్తం యౌతకం। సుహృద్భిర్దీయతే పత్న్యసుమి
త్వాపిసుదాయః। దాదానే। స్త్రియాస్స్వాతంత్ర్యగ్రాహ్యాయ్యతే హారణం। స్త్రీధననామా
ని। తత్కాలస్తు తదాత్వం = ఉత్తరం। తదా తస్మిన్నేవ భవతి తదాత్వం। ప్రకృతకాలనామ
ఏష్యతికాల్యే యతిః। ఉత్తరకాలనామ। సంద్రుష్టం స్వపాదిదర్శనే ప్రయోజనమస్య

దంతావలశ్చ। హస్తోऽస్యాస్తీతి హస్తీ। ద్వౌ రదౌ యస్య ద్విరదః। అనేకేన తుండేన వక్త్రేణ చ పిబ
తీత్యనేకపః। ద్వాభ్యాం పిబతీతి ద్విపః। పౌ పానే। మతంగాఖ్యరాజర్షేర్జాతో మాతం
గజః। గజతి మాద్యతీతి గజః। గజ మదనే। న్యతీచ। నగతి కౌచ్ఛపా నాగః। కుంజౌ కుంభౌ
ద్యోగతౌ వాస్యేతి కుంజరః। అరణ్యే వారయతీతి వారణః। వ్యర్ణో వర్ణః। కరోऽస్యాస్తీ
తి కరీ। ఇభస్తంబేరమః పద్మీ। ఇభశబ్దాన్నిపాతనాన్మత్వమేతి ఇభః। ఇణ్ గతౌ। స్తంబేన ద్వితుంజైరమ
తే స్తంబేరమః। కరమధ్యే బిందుజాలమస్యాస్తీతి పద్మీ। గజనామాన్యయూ
థం పాతీతి యూథపః। పారశ్రేణౌ। కరియూథపతిర్యూథనాథః। మదోత్కటోస్తిప్రాము
దోత్కటః। మదేన కలో వాసో గ్నా మదకలః। అతిమదగజనామనీ। కరపటుదకే మనస్యతో
లభతే కలభః। డులభష్ప్రాప్తౌ। కరిశిశునామనీ। ౩౫॥ ప్రభిన్నో గర్జితో మత్తః। వశాప్రకే

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥:

134

౧౩౪

షల్లనేన ఛత్త్రం। ఆతపాత్త్రాయతి పురుషమాతపత్త్రం। త్రైఙ్ పాలనే। ఛత్త్రమాత్త్రనామనీ।
నృపాంగం లక్ష్మ్మ నృపలక్ష్మ్మ। రాజయోగ్యఛత్త్రనామ్ని। భద్రశ్చాసౌ కుంభశ్చ భద్రకుం:
భః। పూర్ణశ్చాసౌ కుంభశ్చ పూర్ణకుంభః। రాజద్వారస్థే పూర్ణకలశనామనీ।
భ్రియతే పూర్యతే జలమత్రేతి భృంగారుః। కనకమయశ్చాసౌ ఆలుశ్చ కనకాలు
కా। హేమగలంతికానామనీ। నివేశశ్శిబిరం షండే స= చతుష్టయం। నివిశ్యతే సన్నివేశమో
షిగాస్థాప్యతే నివేశః। శేరతే౽త్ర శిబిరం। శిఙ్ స్వప్నే। స్కంధావారనామనీ। సేత్వా స్త్ర్యాదికం
జనవృతే౽నేన సజ్జనం। జన జననే। అనేన కించిదుత్కృష్టంగాం భవతీత్యుపరక్షణం। శిబిరరక్ష
ణం పరితః కృతస్య వృత్తిప్రభృతికస్య నామనీ। సేనాయాః అంగం సేనాంగం। హస్త్యశ్వర:
థపాదాతిచతుష్టయస్య నామ। దంతీ దంతావలో హా= కరే। సూత్రాదంతౌ యస్య దంతీ।

విదజన్తైనే। కుంభమధ్యనామ। అవగ్రహో లలాటః శూలికా। అంకుశేనావగృహ్యతే అవగ్రహః। గ్రహ
ఉపాదానే। గజలలాటప్రదేశనామ। కరహావల్లాంగలదండవద్దైర్ఘ్యదేశికా। గజానాస్యారుపరి
మూపరూపస్థాననామ। నిర్యాతి నేత్రజలమస్యామిత్యాపాంగం। యాప్రాపణే। గజస్యాపాంగదేశనా
మ। అంకుశేన చోద్యతే ప్రేర్యతే చూలికా। చుద ప్రేరణే। గజకర్ణమూలప్రదేశనామ। అధః కుం
భస్య వాహిత్థం। మదవాహిస్థానసమీపావిష్టం తిష్ఠతి వాహిత్థం। ష్ఠా గతినివృత్తౌ। కుంభస్య అధో
భాగనామ। ప్రతిసమీయతేనేన ప్రతిమానం। డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే। తుండకుంభమధ్యనామ
ఆస్యతే వర్తిపకాదినా అత్రేత్యాసనం। ఆస ఉపవేశనే। హస్తినః స్కంధదేశనామ। పద్మవర్ణసామ్యా
త్పద్మకం। గజసిక్థనామ। పక్షభాగః పార్శ్వభాగః। పక్షయోర్భాగః పక్షభాగః। అత్రేశాచ్ఛసా
భాగస్తీతివా। కరిపార్శ్వభాగనామ। దంతానాం భాగో దంతభాగః। గజపురోభాగనామ।

అ॥ద్వి॥వ్వా॥

135

౧౩౫

షిగాభిన్నౌ ఇవప్రభిన్నః। గజః। గం గర్జనమస్య సంజాతమితి గర్జితః। మత్తగజనామనీ। మ
దముత్కటౌ వాంతే త్యద్యాంతః। యువమత్తౌ రణే నగరే తిహా మదో స్యాస్తీతి నిర్మదః। గతమ
దగజనామనీ। హాస్తినాం సమూహో హాస్తికం। గజానాం సమూహో గజతా। గజబృందనామనీ।
ధయ్యతే నాం కరిపోతః। కనుకా। తెల్పునె। వష్టిశామయుతె గజమితి వశా। వశకాంతా। కరిణేనా
మనీ। గండుః కటో మదో దానః పుమాన్। గండ్యతే హాన్యతే గండః। గ దావదత్తెకదేశః। కటతిమ
దం కర్షతీతి కటః కవిదవ ప్రవరగాయోః। గజగండస్థలనామనీ। మాద్యతే౽నేన మదః। మ
దవార్షిత్తైవన దీయాన్నదాతి వాసైత్రే నమసేషావ్రథమేన పడుయతి గజమితి దానం। దోలవలఖం
డనే। మదనామనీ। వమ్యతే ఉద్గీర్య్యతే గజైన వమథుః। కరికరసకరనామ। కుంభావ్రత్యేతి యో గాత్రం
ఖా। గజశిరోవయవభూతమాంసపిండనామనీ। వెత్తి అస్తాదం మేశప్రహారమితి విదుః।

శృంగారనామన్ । సజ్జకేరగాస్యవానామన్ । ప్రకీర్ణకాచిత్రవర్ణత్వేనవయత్వేనామితిప్ర
వేణ్యాం । వేష్టం తు సంతానే । ఆస్తీర్యతే గజస్య పృష్ఠమనేన ఆస్తరణం । స్త్రీ ఆచ్ఛాదనే । వ
ర్ణ్యతే చిత్రవర్ణత్వేన వర్ణః । వర్ణః స్తుతౌ । పరిస్తోమ్యతే జపృష్ఠం పరిస్తీర్యతే పరిస్తో
మః । కుథ్యతే గజోపరి సంశ్లిష్యతే కుథః । కుథ సంశ్లేషణే । గజోపరిస్థచిత్రకంబల
నామాని । వీతం త్వసారం వా = తురంగమాః । విగతం బలమస్యేతి వీతం । నిస్సత్త్వహస్త్య
శ్వనామ । గజపలాయనం వార్యతే ऽనయా వారీ । వృఙ్ వరణే । గజగ్రహణాయ కృత గ=
ర్తాదేనామ । ఘోటకే । ఘుటతే పరివర్తతే ఘోటకః । ఘుట పరివర్తనే । వేతి గచ్ఛతి గచ్ఛ
ష్ఠుం వీతిః । వీ గత్యాదిషు । తురం శీఘ్రం గచ్ఛతీతి తురగః । తురంగశ్చ । గమ్లృ గతౌ । అశ్నుతే
జవేన గచ్ఛతీత్యశ్వః । అశూ వ్యాప్తౌ । వాజివాహార్వగ = వాజినః । వజతీతి వాజీ । వజ వ్రజ

అ॥ ద్వి॥ కా॥

136

౧౩౬

స్వగతా।

గాత్రస్యపృథానాంగత్వాద్గాత్రం। అపరపృథానాంగత్వాదపరం। ఏతౌ క్రమాత్పూర్వపశ్చా-
జ్జంఘాదిదేశయోర్నామనీ॥౪౦॥ తోత్రం వైణుకే మాఽద్వయోః॥ తుద్యతే గజోఽనేనేతి
తోత్రం। తుద వ్యథనే। వేణుయష్టిత్వాద్వైణుకం। గజప్రతోదననామనీ। ఆలీయతే
బధ్యతే గజోఽస్మిన్నిత్యాలానం। లా ఆదానే। నిగలయతి పీడయతీతి నిగలః। గల అ
దానే। శృంఖలనామాని। అఙ్కతి గచ్ఛత్యనేనాఙ్కుశః। అకి అగ కుటిలాయాం గతౌ। సరత్య
నేన సృణిః। సృ గతౌ। శబ్దః స్త్రీపుంసయోః। అఙ్కుశనామనీ। దూష్యా కక్ష్యా వరత్రా ద్వయోః। దూష్య
తే గజస్యోర్ధ్వత్వభఙ్గః క్రియతే దూష్యా। కక్ష్యాయాం గజపార్శ్వభాగే భవా వర్తమానా
కక్ష్యా। వియతే గజమధ్యమనయా వరత్రా। వృఞ్ వరణే। గజమధ్యబన్ధనాయ నిర్మితచ
ర్మనామాని। కల్పితేతి క్రియతే కల్పనా। క్లృప సామర్థ్యే। సజ్జ్యతే విరచ్యతే సజ్జనా। షంజ సఙ్గే। గజ

ఇదం సధరం। తదస్యాస్తీతి సధరి। అతిభారవహనే సమర్థాశ్వనామ। సితః స్వవర్ణోంతరం త్రియ
తే కర్కః। డుకృఞ్ కరణే। సితాశ్వనామ। రథం వహతీతి రథ్యః। రథవోఢురశ్వస్య నామ। కశ్య
తే కశయా కిశోరః। కశగతికాం తనయోః। బాలాశ్వనామ। వమతి గర్భమితి వామీ। ఋ
వమ ఉద్గిరణే। అశ్వజాతిస్త్రీ। అశ్వా। బాడతే ఆప్లవతి బాడబా। బాడృ ఆప్లావ్యే। వబయో
రభేదః। అశ్వస్త్రీనామాని। బడబానాం సమూహో బాడబం। అశ్వసమూహనామ। త్రిష్వా
శ్వీనం యః నిష్పనే। అశ్వేన ఏకేన దినేన గమ్యతే ఆశ్వీనం। యోగమార్గః। అశ్వేనైకేదినే నైవ గమ్య
తే తస్య నామ। కశ్యా వహతీతి కశ్యం। అశ్వమధ్యనామ। హేషతే హేషా। హేష హ్రేష అవ్యక్త
శబ్దే। అశ్వనిశ్వసననామ। నిగాలస్తు గళోద్దేశః ప్లుతం। నిగళ్యతే తత్ర నేన కబళమితి నిగాలః।
గల ఆదానే। అశ్వగలదేశనామ। అశ్వానాం బృందమాశ్వీయం। ఆశ్వం చ। అశ్వసమూహానాం

అ॥ ద్వి॥ వా॥

137

౧౩౨

గతౌ। నరంవహతీతివాహాః। వహప్రాపణే। అర్వతీత్యర్వా। నాంతః। అవతి...ప్రుగతౌ। గంధ్యతేకశా
దినాతాడ్యతెఇగంధర్వః। గంధఅర్దనే। హయతీతిహయః। హయగతికాంత్యోః। సింధుదేశే
భవఃసైంధవః। సపతిజవాదిధర్మైఃసమవైతీతిసప్తిః। షపసమవాయే। అశ్వనామాని। అజానెయ
పెగాఅనెయాఅజానెయాః। కులీనాశ్వనామ। వినయంతెసాధువినీతాః। ణీఞ్ప్రాపణే। సుః
శీలాశ్వనామ్న। వనాయుజాఃపారసీ=కాః। వనాయుదెశెభవాఃవనాయుజాః। పారసీకదె
శెభవఃపారసీకాః। కాంభోజదెశెభవాఃకాంభోజాః। బాహ్లీకదెశెభవాఃబాహ్లీకాః। ఏ
తానితత్తద్దేశజాశ్వనామాని। అశ్వమేధాదిషుదిశియాతీతియయుః। యాప్రాపణె। అః
శ్వమెధీయాశ్వనామ। జవతెశీఘ్రంగచ్ఛతీతిజవనః। జుగతౌ। జితెనాశ్వాధికనామ
రతాః। పృష్ఠ్యస్థౌరీసితఃకే=గణౌ। పృష్ఠెనవోఢుంశ్లేమంపృష్ఠ్యః। స్థూరాయాఅశ్వజంఘాయా

తేః। లూఞ్ ఛేదనే। లంగతీతి లాంగూలం। లంగ చలనే। వాలవాన్ వాసైత్రా వాలో వాస్త్ర్యః। వాలంధి=
ధీయ్యతే ఽనేన వాలధిః। డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। పశుపుచ్ఛనామాని। ఉపావర్త్యతే జా
డ్యపరిహారాయ ఉపావర్తనః। వృతు వర్తనే। లోకే పరివర్తతే భువి లుఠితః। లుఠ ని
యాతే। భువి ముహుః పరావృత్తాశ్వనామ। ౧౦।। యానే చక్రిణి యు= యుత్। శతమంగా
నియస్య శతాంగః। స్యందతే స్యందనః। స్యందూ ప్రస్రవణే। రమ్యతే ఽధ్వనాత్ర రథః। రమ క్రీ
డాయాం। రథనామాని। పుష్టియాత్రాదౌ వివాహే శుభకాలే ఉపయోగరథః। యచ్చక్రవద్యా
నం సమరాయ న భవతి యాత్రాదావేవ తస్య రథస్య నామ। కంఠే రథప్రవహా=కః। కంఠేషు మ
నుష్యస్కంధేషు ఊహ్యమానరథః కంఠేరథః। ప్రవహంతి నరశ్రేష్ఠమనేనేతి ప్రవహణం। వహ
ప్రాపణే। డయతే విహాయసి గచ్ఛత్యత్ర స్నాతి డయనం। డీఙ్ విహాయసా గతౌ। విమానా

అ॥ ద్వి॥ వా॥ =

138

౧౩౮

మన్ । ఆస్కందతి చతురంగఛత్యనేనాస్కందితం । స్కందిర్ గతిశోషణయోః । ప్రతివేగేన ధావనం
ధౌరితకం । ధౌర్య గతిచాతుర్యే । రుధ్యా వేగేన సహ వా కించిద్వ్రితం గమనం రేచితమిత్యుచ్యతే । రి:
చ్యతే రేచితం । రిచిర్ విరేచనే । వల్గతి వల్గితం । వల్గ సంచలనే । ప్లవతే ప్లుతం । ప్లుఙ్ గతౌ । గతయో
మూః పంచ = పుమాన్ । అశ్వానామమూః పంచ గతయఃధారాభవంతి । ధార్యంతే తురగైరితి
ధారాః । ధృఞ్ ధారణే । పృథతి చలతీతి ప్రోథం । పృథ సంచలనే । అశ్వనాసానామ । కవతే ఖత్రేనా
సమయే చలతీతి కవికా । కుఙ్ శబ్దే । ఖలతి చలతీతి ఖలీనః । ఖల సంచలనే సంచయే చ । అశ్వస్య
ముఖనియంత్రకానామాని । క్షాయతే భువం తాడనాదినా శఫం స్యాత నూతరసే । ఖురతి
భువమితి ఖురః । ఖుర విలేఖనే । పశుచరణాగ్ర నామాని । పుచ్ఛోస్త్రీ లూమ = భువి । పూయం
తేదంశాదయోనేన పుచ్ఛః । పూయా అపవారణే । పలూయంతే లోమాన్యత్ర లోమ । నాం:

రథ్యా॥ రథానాంసమూహోరథ్యా। రథకట్యాప్యత్ర। రథవ్రజనామనీ। ధూర్వతి హానస్త్రీతి ధూః॥ యాన
ముఖస్థాననామ। అవకీర్యతే తత్తురుచితస్థానే నిక్షిప్యతే అవస్కరః॥ క్షేపావిక్షేపే। రథావయ
వనామ।౫౫॥ చక్రంరథాంగంతత్—అజ్గ్యతే॥ రథస్యాంగంరథాంగం। రథచక్రనామ। గమననియమే
ననమతీతినేమిః॥ నముప్రహ్వత్వే శబ్దే। చక్రస్యప్రాంతే ప్రధియ్యతే నిక్షిప్యతే ప్రధిః॥ చక్రాంతే
సర్వతోనిపాతలోహవలయనామనీ। పిధ్యతే నైరంతర్యేన పిఢ్యస్య అరాః॥ అస్యాంపిండితా।
పిండిసంఘాతే। చక్రనాభినామ। అగాతిశబ్దాయతే అణిః॥ అణశబ్దే। అక్షస్యరథస్యచః
క్రాదిక్షిప్యతేఽష్టస్య అంతే రంధ్రక్షేపే కీలనామ। రథగుప్తిర్వరూథః॥ రథఅనేనగుప్యతే
రథగుప్తిః॥ గుపూరక్షణే। వ్రియతే అనేనవరూథః॥ వృఞ్ వరణే। ద్వీపిచర్మావృతరథస్యద్వీ
పిచర్మాదిగుప్తినామనీ। కూవతే శబ్దాయతే కూబరః॥ కూఙ్ శబ్దే। యుగంధారయతీతిః

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

139

౧౩౮

ష్యయాననామాని| అని త్యంత త్రైరొరాత్త తృనః| అన ప్రాపణె| సాంతః శక్నోతి భారం వోఢు
మితి శకటః| శక్లృ శక్తౌ| శకట నామనీ| శిబికా యాప్య=శబె| న్యపా౧౬౦ యాత్రే యస్యశిబి
కా| యాప్యేనైవ డొర్యరాజాదిఃత స్య యానం యాప్యయానం| అం దొలాదికా నామనీ| డొ
ల్యతె ఇతత్వత్తతః| ఉత్క్షిప్యతె డొలా| డుల ఉత్క్షెపణె| ప్రెంఖతె ఇతి స్వతన్నప్రెంఖా| ఇవి గః
తౌ| ఉల్యత్వైనయా తృలికా| తుల బలనె| డొలా నామాని| ద్వీపిచర్మణా ఆవృతొ ద్వైపః| వ్యా
ఘ్ర చర్మణా ఆవృతొ వైయాఘ్రః| శార్దూలచర్మావృతయాన నామనీ| పాండుకంబల సం
వీ=ఆవృతె| పాండుకంబలసవీతః స్యందనః పాండుకంబలీ| శ్వెతకంబలావృతరథనామ|=
కంబలెనావృతః కాంబలః| వస్త్రేణ వృతె వాస్త్రః| ఏవమూర్ణనకంబలాద్యావృతరథనామాని|
పూర్వొక్త్యాం ద్వైపాదయః పంచ శబ్దాః త్రిషు లింగెషు వర్తంతె| త్రిషు ద్వైపాదయా=అవస్థ

షద్ల్విశరగగత్యవసాదనేషు।గజశత్రుకనామాని।అశ్వాన్నియచ్ఛతీతి నియంతా।యం-
తా చ।యమ ఉపరమే।ప్రాజతి ప్రేరయతి అశ్వాదీన్ ప్రాజితా।అజ గతిక్షేపణయో-
సుతపత్యశ్వాదీన్ సూతః।షూ ప్రేరణే।క్షదతి తాడయత్యశ్వానితి క్షత్తా।క్షద గ-
తి హింసనయోః।సారయతి ప్రేరయత్యశ్వానితి సారథిః।స్యగతౌ।సవ్యే ప్రదక్షిణా
సాదినః।కదాచిత్సవ్యభాగగతానశ్వాన్ప్రేరయితుం సవ్యభాగే తిష్ఠతీతి సవ్యేష్ఠః।ద-
క్షిణభాగగతానశ్వాన్ప్రేరయితుం దక్షిణభాగే తిష్ఠతీతి దక్షిణస్థః।ష్ఠాగతి నివృ-
త్తౌ।రథకుటుంబినో నామనీ।రథాః ఏషాం సంతీతి రథినః।స్యందనమారో-
హంతీతి స్యందనారోహాః।రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే చ।రథమారుహ్య-
యుధ్యంతి తేషాం నామాని।సేదం త్యవస్యం పరబలం నాశయతీతి సాదినః।షద్ల్

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥=

140

౧౪౦

యుగంధరః। ధూధారణే। యుగమధ్యప్రదేశధారకస్య రథావయవస్య నామ ।
అన్తర్ధిమనుపశ్చాత్తృష్యతీ అనుకర్షః। కృషవిలేఖనే। అక్షాధఃస్థితదారునామ। ప్రా
సఙ్గ్యేతే బలీవర్దస్కంధేష్వితి ప్రాసంగః। షంజ సంగే। ద్వితీయయుగనామ। సర్వం స్యా
ద్వాహనం-అస్త్రింవరాం। యానార్థేన యాతనం। యా ప్రాపణే। యుగం వహతీతి యుగ్యం।
పతత్యనేన పత్రం। పద్లృ గతౌ। ధూరతి గచ్ఛత్యనేన ధోరణం। ధోరార్యగతి చాతుర్యే। సర్వం
వాహనమాత్రనామాని। వినేతానామశ్వానామిదం వైనీతకం। పరం పరావాహనానాం
మ। అధోరణం వాస్త్రిప- సారథిః। అధోరార్యతి వాస్త్రేన ఏభిరిత్వా ధోరణః। ధోరార్యగతి
చాతుర్యే। వాస్త్రిన్యః-పాతీతి వాస్త్రిపకాః। పారక్షణే। వాస్త్రినః అరోహాంతీతి హాస్త్యా
రోహాశ్చ। రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే। వాస్త్రిశః స్కంధే నిషీదంతీతి నిషాదినః।

దెహాసవరక్షార్థంకృతకూర్పాసస్య విశెషస్యనామ। సారంస్థిరత్వంకంచుకస్యసన్నాహొదదాతీతి
సారసనం। షడ్గాదానె। అంగాదధికేం అధికాంగం। కంచుకొపరిబంధనాపట్టి సూత్రకృతరజ్జు
నామనీ। శీర్షమివనిర్మితంశీర్షకం। శీర్షణ్యంచశిర=యాం। శిరసివర్తమానంశీర్షణ్యం। శి
రొరక్షాత్త్రాయతెశిరస్త్రం। శిరస్త్రనామాని। తనుంత్రాయతెతనుత్రం। తారత్వెనె। వ్యూ
హంతితెవాంవర్మ। వృఞ్వరణె। దశ్యతెబధ్యతెదంశనం। దంశదశనె। ఉరశ్ఛాదయతీత్యురః
ఛ్ఛదః। ఛదిఅపవారణె। కంకతెకంకటః। కపత్యావృణోతీతికంకటుకః। కషెవర్షెవరగాయొః।
జాగరణ్యవరత్యేతీతిజగరః। కాన్నాఘరస్యంవతీతికవచః। వంచప్రలంభనె। ఉరస్త్రాణనామా
ని। ఆముక్తః। ప్రతిముక్తః। ఆముచ్యతెబధ్యతెఆముక్తః। ప్రతిముక్తశ్చ। ముచ్లమో
క్షణె। పినహ్యతెపినద్ధః। పినద్ధశ్చ। గాహాబంధనె। యుద్ధార్థంవర్మాదినాఅపక్నష్టనామాని। స

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

141

౧౪౧

విశరణ్ఘా| అశ్వారోహవర్గేనామ| ౯౦|| భటాయోధాశ్చయో౽తే| భటంతి పరస్పరం తిష్ఠంతి భా
షంతే భటాః| భట పరిభాషణే| యుధ్యంతే ఇతి యోధాః| యోద్ధారశ్చ| యుద్ధసంప్రహారః
ణే| యోద్ధృపురుష నామాని| సేనాం రక్షంతీతి సైనికాః| సేనారక్షక నామ| సేనాయాం సమ
వేతాః సమితాః సైన్యాః| సైనికాశ్చ| సేనాయాం సమవాయత్వేన మిళితానాం నామన్|
బలినో యే సహాః తే| సహాశ్రయాః సహాయాః సంఖ్యావచ్ఛిన్నేన బలినః సహాయాః| సహాయిగాశ్చ| యే
సహాయాః బలినః సేషాం నామన్| పరిఘా సేనాపర్యంతదేశే తిష్ఠతీతి పరిధిస్థః| పర్యాగతి నిర్వృత్తా|
పరితశ్చరతీతి పరిచరః| చరగతౌ| సేనాపర్యంతరక్షకానాం నామన్| సేనాం నియుక్తాం నయ
తీతి సేనానీః| ణీఞ్ ప్రాపణే| వాహినీపతి నామ| కంచుకో వారవాణః కం| కంచ్యతే బధ్యతే కం
చుకః| కచి దీప్తి బంధనయోః| వారాన్ వారయతీతి వారవాణః| వబయోరైక్యాత్| వృఞ్ వరణే|

యస్య కృతహస్తః। సుష్ఠు ప్రయుజ్యతే సుప్రయోగః। తథావిధో విశిఖో యస్య సుప్రయో
గవిశిఖః। కృతం నామ్నైతత్ శరాభ్యాసో యేన కృతపుంఖః। లక్ష్యలక్షేః నామాని। అపరాద్ధాః అలక్ష్యలగ్నాః
పృషత్కాః బాణాః యస్య సః। అపరాద్ధపృషత్కః। లక్ష్యాదన్యత్ర చరితసాయకస్య నామ। ధనువ
ధనుష్పాణే పోవిశ్రేః। ధనురస్యాస్తీతి ధన్వీ। ధనుష్మాన్। ధనుః ప్రహరణమస్యాస్తీతి ధానుష్కః।
నిషంగస్తూణో ఽస్యాస్తీతి నిషంగీ। అస్త్రాణి సంత్యస్య అస్త్రీ। ధనుర్ధారయతీతి ధనుర్ధరః। ధనుర్ధ
రనామాని। కాండాః బాణాః అస్య సంతీతి కాండవాన్। కాండీరశ్చ। బాణవతో నామనీ। శక్తిప్ర
హరణమస్యాస్తీతి శాక్తీకః। శక్తిహేతిరాయుధం యస్య శక్తిహేతికః శక్త్యాఖ్యాయుధధ
రస్య నామనీ। యాష్టీకపారశ్వధికౌ। యష్టిప్రహరణమస్య యాష్టీకః। లగుడాఖ్యాయుధధర
స్య నామ। పరశ్వధప్రహరణమస్య పారశ్వధికః। పరశ్వాఖ్యాయుధధరస్య నామ। నిస్త్రింశః ప్రహ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥
142
౧౮౩

న్నహ్యతేస సన్నద్ధః। ణహ బంధనే। వర్మసంజాతమస్య వర్మితః। ఇరక్ష్యదినసంగచ్ఛతే సజ్జః। షంజ సంగే। దం
శోఽస్య సంజాతో దంశితః। వ్యూఢః కంకటో యేన వ్యూఢకంకటః। ఉరస్త్రాణాకేస్య నామాని ౬॥ త్రిష్వా
ముక్తాదయో వః యః। ఆముక్తాదయో వ్యూఢకంటకాంతాః త్రిషు లింగేషు వర్తంతే। కవచినాం స-
మూహః కావచికం। వర్మభృతాం సమూహనామ। పద్భ్యామతతీతి పదాతిః। అత సాతత్యగమ
నే। అరిం ప్రతి గచ్ఛతీతి పత్తిః। పద్గతౌ। పద్భ్యాం గచ్ఛతీతి పదగః। పాదాభ్యాం గచ్ఛతీతి పదా[illegible]ః। తి
పద్భ్యామజతీతి పదాజిః। అజ గతిక్షేపణయోః। పద్గశ్చ పదిగశ్చ ధపాః సమాః। పాదాభ్యాం గ
చ్ఛతి పద్గః। పాదాభ్యాం చరతి పదిగః। పదాతి నామాని। పదాతీనాం సమూహః పాదాతం। పత్తి స
మూహనామ। కాండాః బాణాః పృష్ఠే యస్య కాండపృష్ఠః। ఆయుధేన జీవతీత్యాయుధీ-
యః। ఆయుధికశ్చ। శస్త్రాజీవననామాని। కృతహస్తః సుప్రయోగః। కృతాస్త్రచితౌ హస్తౌ

రోగచ్ఛతీతి తస్య నామాని। మందతి గచ్ఛన్ సంశ్లిష్యతే మందగః। మందిమాం సాసంన్త్రైశన యోగః। మం=
దగామినో నామ। శ్రీ॥ శ్రీ॥ జంఘాలోతి జవస్తు = జవః। దీర్ఘజంఘాలస్యస్త ఇతి జంఘా
లః। అతివేగ స్యభతో నామ। జంఘా ఏవ కర్తృత్వాయస్య జంఘాకరికః। జంఘాభ్యాం జీవతీతి =
జాంఘికః। దూరం। గత్వా తతః ఆగత్య తత్రస్థవార్తాం నివేదయితుం నామః। తరలస్యాస్తి
తితరస్వీ। త్వరతే స్మత్వరితః। ఇత్వరా సంభ్రమౌ। వేగోస్యాస్తీతి వేగీ। ప్రజవతి ప్రజవీ। జవ:
నః। జవనః। జూర్ణగతౌ। వేగవతో నామాని। జయ్యో యశ్శక్యః = ప్రతి। జేతుం శక్యతే జ:
య్యః। సామర్థ్యప్రాప్తౌ జేతుం శక్యస్య శత్రోర్నామ। జేతుం యోగ్యో జేయః। జేత
వ్యమాత్రనామ। జైత్రసంబంధం జైత్రం। జైత్రస్య నామ। ౨౫॥ సోభ్యమిత్ర్యోభ్యమి = త్రీ అ
భిముఖ్యేన। మిత్రం సుహృద్ గచ్ఛతీత్యభ్యమిత్రః। అభ్యమిత్రీయః। అభ్యమిత్రీణశ్చ యః

అ॥ క్ష॥ వ్యా॥

143

౧౪౩

రగామస్య నైస్త్రింశికః। ఖడ్గాయుధధరస్య నామ। ప్రాసప్రవారగామస్య ప్రాసికః। కౌంతప్రవా
రగామస్య కాంవికః। కుంతాఖ్యాయుధధరస్య నామాని। చమీ ఫలకపాణిస్స్యాత్ ఃసమౌః। చర్మఫ
లకమస్యాస్తీతి చర్మీ। ఫలకపాణిర్నామ। వైజయంత్యాం ధ్వజినచరతీతి వైజయంతికః। పతా
కాంధృత్వా సేనామధ్యే చరతో నామ। అనుపశ్చాత్ప్లవతే ముఖ్యస్యానుప్లవః। ప్లవగతౌ।
ముఖ్యేన సహాయయతే సహాయః। అయగతౌ। అనుపశ్చాత్ ముఖ్యస్య చరతీత్యనుచరః।
ముఖ్యమభిచరతీత్యభిచరః। చరగతౌ। ముఖ్యస్య పశ్చాద్గామినో నామాని। పురోగా
గ్రేసరమండగః। పురఃంగచ్ఛతీతి పురోగః। గమ్లగతౌ। అగ్రేసరతీత్యగ్రేసరః। సృగతౌ। ప్రష్ఠ
తె అగ్రేగచ్ఛతీతి ప్రష్ఠః। ష్ఠాగతినివృత్తౌ। అగ్రతస్సరతీత్యగ్రతస్సరః। పురస్సరతీతి పురస్స
రః। సృగతౌ। పురఃగచ్ఛతీతి పురోగమః। పురోగామీచ। గమ్లృగతౌ। యం ముఖ్యస్య పు:

శబ్దాః త్రిషు లింగేషు వర్తంతే। ధ్వజినీ వాహినీ సేనా = యాం। ధ్వజాస్సంత్యస్యామితి ధ్వజినీ।
వాహాస్సంత్యస్యామితి వాహినీ। ఇనేన ప్రభుణా సహ వర్తత ఇతి సేనా। ప్రియతే వ్యాయచ్ఛతి
హంతుముద్యుక్తే పరబలమితి పృతనా వృ। పృఙ్ వ్యాయామే। అనీకోఽశ్వాదిసంఘః
అస్యామస్తీతి అనీకినీ। చమతి ప్రతిపక్షబలం భుంజ ఇతి చమూః। చము భక్షణే। వరూ
థో రథపఙ్క్తిరస్యామస్తీతి వరూధినీ। బలతి స్వపక్షమనేన ప్రాణితి బలం। బల ప్రాణనే
సేనైవ సైన్యం। చకతి హంతి పరబలం చక్రం। చకే తృప్తౌ ప్రతిఘాతే చ। విభజ్య జనాన
నియత ఇత్యనీకం। శేఙ్ ప్రాపణే। హస్త్యాది చతురంగ సమూహానామాని। వ్యూహస్తు
బలవి=హః। వ్యూహ్యతే సమూహ్యతయా రచ్యతే వ్యూహః। ఊహ వితర్కే। బలవిన్యాస
ప్రకారనామ। బలస్య తిర్యగవస్థానం దండః। ఆదిగ్రహణాన్మండలశకటక్రౌంచపద్మా

అ॥ ద్వి॥ క్షా॥

144

౧౪౪

శత్రూన్ప్రత్యలంగచ్ఛతీతి తస్య నామాని। ఊర్జ్జంబలమస్యాస్తీతి ఊర్జస్వలః। ఊర్జస్వీ।
అతిబలవతోనామని। స్యాదురస్వానురస్యలో =శం। అతిబలమురోయస్య। ఉరస్వాన్।
ఉరస్యలః। ఉరోబలాన్విత తస్య నామాని। రథోస్యాస్తీతి రథికః। రథినః। రథీచ। రథావిద్యా
విశారదస్య నామాని। అనుకామంయథేష్టం గమిష్యతి తస్య నుగామీనః। యుద్ధార్థా
అత్యర్థంగమిష్యతోనామ। శరోవీరశ్చ విక్రాంతో జే =త్రిషు। శూరతతి శూరః। వీర
తతివీరః। శూరవీరవిక్రాంతా। విరుద్ధాన్ క్రామతీతివా వీరః। రాధానె ఘెదనెచ। విక్రామతీ
తి విక్రాంతః। త్రి ముపాదవిశేషె। శూరనామాని। జయత్యరీనితి జేతా। అరీన్ జేతుం
శీలమస్యాస్తీతి జిత్వరః। జిష్ణుశ్చ। జిజు అ భివవె। జయోత్కశీలస్య నామాని। సాంయు
గీనః సాధుః సాంయుగీనః। యుద్ధప్రవీణానామ। శస్త్రాజీవాదయః। సాంయుగీనాంతః॥

జాలు గరశం రథాలు ౧[illegible] ౧గం గుర్రాలు గం౩ ౯ం బంట్లు| పత్తి త్రిగుణం సేనాముఖం
తదుక్తం ఏకైకేభైకరథానాం చ త్రితయం నవ వాజినః| సేనాముఖం స్మృతం యత్ర భటానాం
దశపంచ చ| సేనాముఖత్రిగుణో గుల్మః| తత్ర ఇభానాం రథానాం చ హయానాం సప్తవింశతిః| గు
ల్మః ప్రోక్తో భటానాం తు చత్వారింశచ్చ పంచ చ| గుల్మత్రిగుణో గణః| ఏకాశీతిస్తురంగాణాం రః
థేభాః సప్తవింశతిః| గణః ప్రోక్తో భటానాం తు శతత్రింశచ్చ పంచ చ| గణత్రిగుణో వాహి
నీ తదుక్తం| ఏకాశీతి రథేభానాం భటాః పంచచతుశ్శతం| చత్వారింశత్త్రయో శ్వానాం ద్వి
శతం వాహినీ మతా| వాహినీత్రిగుణో పృతనా| చత్వారింశత్త్రయోనాగా ద్విశతం రథా
స్తథా| పృతనా సా సప్తశతివాజియానాం వింశతిర్నవ సహస్రం ద్విశతం పంచదశ పద్మామనీషిభిః
పృతనాత్రిగుణో చమూః| ద్విసహస్రం శతం సప్తాశీతి వాజికులస్య చ రథాశ్చైభా సప్తశతి[illegible]ం

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

145

౧౪౩

దయోగ్య వ్యంతె। వ్యా[illegible]వాభేద నామాని। భగ్నానా[illegible]యూ్యనసుగ్రావాత్తతయాప్రతిసర
త్తె తిప్రత్యాసారః। స్యగతా। వ్యావాస్య జంఘాస్యే ఖాగనామ ప్రతిగృహ్యతె [illegible] అవష్టభ్యషెప్ర
తిగ్రహాణే [illegible] త్యుచ్యతె ॥౨౦॥ ఏకేభైకరథా త్ర్యశ్వాః। పత్తి అనగ। ౧ గజం ౧ రథం ౩ గుర్రాలు
౫। బంట్లు। సేనాముఖంగు = సంపది। సేనాముఖమంటె। ౩ గజాలు ౩ రథాలు ౯ గుర్రా
లు ౧౫। బంట్లు। గుల్మమంటె। ౯ గజాలు ౯ రథాలు ౨౭ గుర్రాలు ౪౫। బంట్లు। గణమంటె।
౨౭। గజాలు ౨౭ రథాలు ౮౧ గుర్రాలు ౧౩౫ బంట్లు। వాహినీ అంటె। ౮౧ గజాలు ౮౧ రథా
లు ౨౪౩ గుర్రాలు ౪౦౫ బంట్లు। పృతనాంటె। ౨౪౩। గజాలు ౨౪౩ రథాలు ౭౨౯ గుర్రాలు ౧౨౧౫
బంట్లు। చమూంటె। ౭౨౯ గజాలు ౭౨౯ రథాలు ౨౧౮౭ గుర్రాలు। ౩౬౪౫ బంట్లు। అనీకిన్యం
టె। ౨౧౮౭ గజాలు ౨౧౮౭ రథాలు ౬౫౬౧ గుర్రాలు ౧౦౯౩౫ బంట్లు। అక్షౌహిణ్యంటె ౨౧౮౭౦

పత్। విపత్తిశ్చ్య। ఆపశ్చ్య। పద్గతా। విపన్నా నామాని। ఆయుధ్యంతేఽనేన ఆయుధం। యుధ సంప్రహా
రే। ప్రహార్యతేఽనేనేతి ప్రహరణం। హృఞ్ హరణే। శస్యతే హింస్యతేఽనేనేతి శస్త్రం। శసు హిం
సాయాం। అస్యతే ఇతి శరాదావిత్యస్త్రం। అసు క్షేపణే। ఆయుధమాత్ర నామాని। ధనుశ్చాపౌ ధన్వశ
ఽసనః ధన్యతే నిషంగిభిరర్థ్యతే ధనుః। సాంతః। ధన ధాన్యే। చపశ్చ వేణోరయం వికారశ్చా
పః। ధనుశ్చాపౌ అస్త్రియాంవర్తేతే। పుల్లింగనపుంసకౌ స్యాతాం। అస్త్రాపం ధనుషమితి పు
ల్లింగ ప్రయోగోఽస్త్రి। ధన్యతే ధన్వ। శరా అస్యంతేఽనేన శరాసనం। అసు క్షేపణే। కుత్సితం ధ
న్వ అనేనేతి కోదండం। కుద త్రైడాయాం। కర్మణే ప్రభవతీతి కార్ముకం। ఇషవో బాణా అ
స్యంతేఽనేనేతి ఇష్వాసః। అసు క్షేపణే। ధనుషో నామాని। కాలవర్గే పృష్టైయుస్య కాలపృ
ష్ఠం। కర్ణశరాసన నామ। గాండీ ఆశ్లేషే। కృతం సర్వస్థానమస్య గాండీవం। పున్నపుంసకే వర్తే

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

146

౧౪౬

శతిర్నవ యత్ర సా త్రిసహస్రం। షట్ఛ్ఛతకం చ తావ్రింశచ్చ పంచ చ। పదాతీనాం చ మూాజై జ్ఞేయా

స్సైన్యముఖ్యా విచక్షణైః। చమూాత్రిగుణో అనీకినీ। షట్సహస్రం పంచశతం షష్టిరేకం తు వా

జినాం ద్విసహస్రం శతం సప్తాశీతి గజరథస్య చ। యుతాయుతం నవశతం త్రింశత్పంచ

పదాతయః। అనీకినీ చ భథై యోాసా పరికీర్తితా యాామునిభిః। అనీకినీదశతంచ శానీకినీస్సైవ

క్షౌహిణీత్యుచ్యతే। అక్షౌహిణ్యాం రథానాం సమూహాః సంఖ్యాస్యా మక్షత్యక్షౌహిణే। తదుక్తం

ప్రయుతం నవసహస్రం పంచాశత్త్రింశతో ఖలు। పంచాంతషష్టిసాహస్రం షట్శతం

దశవాజినః। ఏకవింశతిసహస్రం శతానామష్టసప్తతిః। ద్విరదాస్స్యందనా యత్ర సాక్షౌ

హిణ్యుచ్యతే బుధైః। సంపద్యతే జగ్గైరితి సంపత్। సంపత్తిశ్శ్రీశ్చ లక్ష్మ్యాం। సంపత్తిః। శ్రీః

యతే శ్రీః। శ్రీర్జ్ఞేసేవాయాం। లక్ష్యతే లక్ష్మీః। లక్ష్మీ దశనాంతే నమోాః। సంపన్నాదనాని। విపద్యతేవి

క్ష్యం। లక్ష్యం చ। ద్యశవ్యం చ। లక్ష్యన దర్శనాం తేన యోః। శరైర్వ్యయ్యతే సంవియతే శరవ్యం। వ్యేఞ్ సంవర
ణే। లక్ష్యస నామాని। ఉపాస్యంతె పునః పునః క్షిప్యంతె శరా అత్ర ఉపాసనే। అసు క్షేపణే। శరాభ్యా
స సనామ। రుధిర వృషద్భిః శల్యం పర్షతీతి పృషత్కః। పృషనె చ నె। బాణయతి విరావయతి శ-
బ్దానితి బాణః। పగా త్స్ఫ్రాశబ్దె। విశిష్యయతే తీక్ష్ణం కేతుం తనూక్రియతే విశిఖః। జిజ్ఞాసాత
నె। అజిహ్మం ఋజు యథా భవతి తథా గచ్ఛతీతి అజిహ్మగః। ఖె ఆకాశె। గచ్ఛతీతి ఖగః। ఆశుగ
చ్ఛతీత్యాశుగః। గమ్లృ గతౌ। కలంబ మార్గణౌ= అత్రౌరె। శరాణామధ్యే కల్పతే కలంబః। కలక్షెపె।
వెధ్యమన్విష్యతె మార్గణః। మార్గ అన్వేషణె। శృణాతీతి శరః। శ్రౄ హింసాయాం। పత్రం పక్షా
స్యాస్తీతి పత్రీ। నాంతః। రోప్యతె క్షిప్యతె రోపయతీతి రోపః। రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావె।
హా కారస్య పకారాదేశః। ఇతి వేధ్యం ప్రతి గచ్ఛతీతి ఇషుః। ఇషు ద్వార్భమోర్వర్తతె। బాణ నామాని

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

147

౧౪౭

తె| అర్జునశరాసననామనే| కోపిరస్యపని=నే| ●ఫతిధనుషానమనక్తానెఅఘోగఛతితవ్య
ఫనెం| ఆఫగతా| అఫతిరపృస్రిపోార్త్ర బంధనస్థానామ| గుధ్యతెప్రకోష్ఠమితిగోధా| గుధప
రివేష్టనె| తలతిప్రతిష్ఠతితితలం| తలప్రతిష్ఠాయాం| జ్యాఘాతవారగాత్వగ్విశేషనామ| లస్త్ర
కస్తుధనుర్మ=ధ్యం| లసనిష్పృతాధ్వన్నకరణౌతిలస్త్రకః| లసశ్లేషణక్రీడనయోః| ధనుర్మధ్యభా
గనామ| మయూరాశ్వాళిత్యేసావెశజుతాప్స్సుర్వ్య| జ్యేనాగ్దికారానెంధివిభవతీతిజ్యా| జ్యావయోహా
స్తా| శింజతిఅవ్యక్తంస్వనతీతిశింజినీ| శింజిఅవ్యక్తేశబ్దే| గుణ్యతెఆకృష్యమాణతయాఅ:
భ్యస్యతెగుణః| గుణఅభ్యాసె| సమౌర్వ్యానామాని| త్రుత్వావిధ్యతెక్షనేనప్రత్యాలీఢం| ఆలీఢం చ శివా
ఆస్వాదనె| ఆదిత్రపాణౌనసమపాదంవైశాఖమండలమితిత్రైణిభవంతి| ధనుశ్శాస్త్రవిహితస్యస్థా
నపంచకస్యప్రత్యేకం● నామాని॥ ౯౦॥ లక్ష్యం లక్షం శరవ్యం=గాః| లక్ష్యవెధ్యశ్రవ్యవెధ్యమితిల=

షగాయుధాః। తూణీరనామాని। తూణః స్యాంఖడ్గమని- కృపాణవత్। ఖండతి శిరం కపాలాంతికమితి
ఖడ్గః। ఖండి ఖండ భేదనే। దైర్ఘ్యే త్రింశదంగుళిపరిమాణత్వం నిష్క్రాంతో నిస్త్రింశః। చంద్రహ
హాసః సంప్రహాయస్య చంద్రహాసః। అస్యతి శత్రుశరీరాణ్యాలసిః। అసు క్షేపణే। రిషతి రిష్టిః హిం
సాం తిరిష్టిః। రిష హింసాయాం। కుక్షౌ చర్మనిర్మిత కోశాంతరే భవో విద్యమానః కౌక్షేయః
మండలాకారః అగ్రభాగో యస్య మండలాగ్రః। కరం వలతీతి కరవాలః। వల సంవరణే।
కృపాం తేవాననే సమర్థో భవతి కృపాణః। కృపాణా మథ్యేర్థ। ఖడ్గనామాని। త్సరుః ఖడ్గాది
ముష్టిః। ముష్టినా త్సరతీతి త్సరుః। త్సర ఛద్మగతౌ। ఖడ్గముష్టినామ। మీయతే ము
ష్టిరుపరి క్షిప్యతే మేఖలా। డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే। త్సరుబంధనామ। ఫలతి పరప్రహారైర్విశీర్య
తే ఫలకః। ఫలం చ। ఫల విశరణే। చర్మ॰ సంబంధత్వాచ్చర్మ పరప్రహారఫలిహారార్థం స ఖడ్గ

ఆ॥ద్వి॥ప్యా॥

148

౧౪౫

నిః। ప్రత్యృడం తిలవత్ వ్యక్తం ధ్వనంతి ప్రత్యృడనాః। ప్రత్యృడ ఆవృత్తౌ శబ్దౌ। నరం నరసమూహం ప్రతి
అంచతి గచ్ఛతీతి నారాచాః। అంచు గతిపూజనయోః। ఏకవచనే ద్వివచనే పి నః। నారాచనా
మాని। పక్షైః తిపరిగృహ్ణాతి బాణాం పక్షిణః। పక్షపరిగ్రహాత్ ప్రజత్వాశుగఛతీతి బాణాః। నైతివా
జినః। వజగతౌ। బాణా పక్షిణా నామ సే। త్రిరూపా తర్కరే ప్రతర్కరే వర్తమానాః ఫచతాప్వరత్నా ఇతి త్రిషు
లింగేషు వర్తంతే। శ్రీరామయునిరస్తాః ప్రహితే బాహ్వోః ధ్వయోః। నిరస్యతే సధనుషి నిరస్తాః। అసు
క్షేపణే। వధ్యంతి ప్రతిహతే ప్రహితాః। ఉత్సృష్ట బాణా నామ సే। విశేషేణ అవసృతే అపవిద్ధ తేభ్ది
క్ష్యౌ దివహ అపచయే। విప్యతే విశేషేణ విప్రక్తః। వప ఉపడేవౌ। విషవిప్త బాణానామ సే। తూణాభ్
తే శరైః ప్రపూర్యతే తూణాః। తూణీరశ్చ తూణా ప్రపూరణే। ఉపాసజ్జతే తాభ్యః పృష్ఠభాగే
ఉపాసంగః। నిషంగశ్చ। షంజ సంగే। ఇషవో ధీయంతే అత్ర ఇషుధిః। డుధాఞ్ ధారణపో

సూక్ష్మత్వాదసేః పుత్రీ । అసిపుత్రీ । ఛురతి ఛినత్తీతి ఛురికా ఛురఛేదనే । అశేరస్యాః ధేనురివ-
అసిధేనుకా । నవ ఛురికానామాని । వాపుంసి శల్యం శంకుర్నా । శల్యతేనేన శల్యం । శల ఆశుగమనే । శం-
కతే శత్రురస్మాదితి శంకుః । శకి శంకాయాం । దారుకృత తీక్ష్ణాగ్రస్తాలనామాని । సర్వం ప్రతి
పక్షం హంతుం త్వరయా లాతి స్వీకరోతీతి సర్వలా । స్త్రీ తోమ్యతే స్త్రీ తోమరం । స్త్రీతోమస్యాఘాయా-
అయోలాగ్రస్య వేణుదండస్య నామాని । ప్రాస్యతే ● శత్రుం ప్రతి ప్రాసః । అసు క్షేపణే । అనేనా
హతం కుంతతి కుంతః । స్వల్పతోమరనామనీ । కుంతి ఉపకరోతీతి మోగాః । కుగాళ బద్దోప
కరణా యోగ్యః । పాలతి గ్రామాకం పాళి । అశ్నతే అగ్రపర్యంతముచ్రిః । అశూవ్యాప్తౌ । మోంటు యదతి
రిపుం ప్రపాతయతీతి మోటుః । ముం ప్రపాతనే । శస్త్రధారానామాని । సర్వాభిసారః సర్వౌఘః-
ధిః । సర్వైః గాసైన్యేన అభిసరణం సర్వాభిసారః । స్వగతా । సర్వేషాం సైనికానామోఘః । సర్వౌఘః ।

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

149

౧౮౬

ద్వాగ్రస్య మాంగానస్య చర్మ బంధఫలకే సవ్య విస్త్రాగాంగస్య నామాని। సంగృహ్యతే పాణినా సంగ్రాహః॥
గ్రహాత్ అపాదానే। ఫలకే ముష్టి నామ। ౯౦॥ ద్రుఘణో ముద్గరఘనౌ। ద్రుహ్యతే అస్య సారాం స్తైవోద్రుఘు
ణః। ద్రుం లలాటాదికం హన్యతే నేతి వా। హాన హింసా గత్యోః। ముద్గరాఖ్యాయుధస్య నామ।
ఈడ్యతే ఈలీ। ఈడ స్తుతౌ। స్యాత్ కరవాలికా। భిందిపాలః సృజ్యతే రిపుం ప్రతి సృగః। సృ విస
ర్గే। హ్రస్వ త్రిపృష్ఠస్య లగుడ విశేషస్య నామనీ। పరితో హన్యతే పరిఘః। పరితో ఘాతయతి
పరిఘాతనః। హాన హింసా గత్యోః। పరిఘాఖ్యాయుధ నామనీ। ద్వయోః కుఠారః స్వధితిః కా
కుఠాన్ వృక్షాన్ హంత్యనేన ఇయ ఋతి కుఠారః। ఋగతౌ। స్వయం ధయతి ఛేద్యమాకాంక్షే
ధారయతీతి స్వధితిః। ధిధారణే। శృణాతీతి పరశుః। శ్రూ హింసాయాం। పరాన్ శృణాతి నాశ
యతీతి పరశ్వధః। కేవ్యాత సూకరణే। పరశు నామాని। శస్యతే అనయా శస్త్రీ। శసు హింసాయాం।

తి బోధకాః। ఉక్త్యైర్జ్ఞేకరణే। న్య బోధనార్థం పాఠకనామాని। చక్రేణ సమూహేన జీవంతీతి చా
క్రికాః। ఘంటానాదేన జీవంతీతి ఘాంటికాః। ధనార్థం యే ఘంటానాదం కుర్వంతి తేషాం నా
మనీ। మగధ్యతి స్తువంతీతి మాగధాః। మగధాశ్చ। మగధే స్తుతౌ। వందంతే వందినః। వది అ
భివాదనస్తుత్యోః। స్తుతిం పఠంతీతి స్తుతిపాఠకాః। పరవృత్త్యాయాం వాచి। స్తుతిపా
ఠకనామాని। సంశప్తకాస్తు సమరజః। సవధం యుధ్యం యుతేతి సంశప్తకాః। సమయం
కృత్వా సంగ్రామాద్యేన నివర్తంతే తేషాం నామ। రిణతి వాయువశాద్రేణుః। రిగతిశోష
గాహాంసనయోర్ధృయోర్వర్తతే। ధూయతే వాయునా ధూళిః। ధూఞ్ కంపనే। స్త్రీ॥
యాం। పాంసయతి దృష్టిం పాంసుః। పుంలింగః। పసపాంసాయాం। రజ్యతే రజః। రంజరాగే
సాంతో నపుంసకలింగః। ధూళినామాని। చూర్ణే క్షోదస్సమౌ। అస్త్రియాం। క్షుద్యతే సం

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

150

౨౪౦

సర్వైస్సన్నహ్యతేఽత్ర సర్వసన్నహనం। గవాం బంధనే। సన్నద్ధసైన్యనామాని। లోహాంశస్త్రమభిసా
ర్యతేఽస్మిన్ లోహాభిసారః। స్వగతౌ। అస్త్రభృతాం రాజ్ఞాం యుద్ధనిర్గమాయ యస్మిన్ది
నే నీరాజ్యంతే తస్య నామ। యత్నేనయాభిగమః గమ్ః। సేనయా సహాభిముఖ్యేన అరిం ప్రతి
యానం అభిషేణనం। రిపుమనాధృత్య అభిగమన నామ। యాత్యస్యామితి యాత్రా। యాప్ర
వసే। ప్రస్థీయతే ప్రస్థానం। ష్ఠా గతినివృత్తౌ। గమ్యతే గమనం। గమ్లృ। గమ్లృ గతౌ। యాత్రానా
మాని। స్యాదాసారః ప్ర=మ్ః। ఆసారంత్యస్మిన్నిత్యాసారః। ప్రసరణం త్యత్రప్రసరణం। స్వగతౌ।
సైన్యస్య సర్వతో వ్యాప్తి నామాని। ప్రచరితంస్సైన్యం ప్రచక్రం। చలితస్యైవ నామ। అభిము
ఖ్యేన శత్రుమగామభిక్రమః। క్రము పాదవిక్షేపే। రిపూన్ప్రత్యభీతస్య నామ। వైతాళికా బోధక
రా ర్కాః। విగస్తాలో త్ర విశాలక్షః ప్రయోజనమేషాం తే వైతాళికాః। రాజ్ఞాం బోధం కుర్వంతే
త స్య

కే అవామధి॥ ఇత్యుపాంశౌ హోత్రా స్త్రవ్యపా మహామికౌ। పరస్పరం వీరాణాం యోధానాం కౌ రస్త
స్వనామ। ద్రు విగాం వరరసః తా। ద్రవతి శత్రుం ప్రతి అనేన ద్రువిగాః। ధృగ విపాంసకాషి తైషు।
తర త్యాపద మానేన తరః। త్యాష్ట్ర వనతర గాయోః। సహాతె కే తుర్యమానేన సహాః। షహామః
షః తౌ। అభిసాంతే। బలత్యానేన బలం। బలప్రాణాః। శూరస్యభావం శౌర్యం। తిష్ఠతి శత్రుము
ఖ్యేల అనేన తిష్ఠామ। స్వాగతి నివృత్తౌ। శుష్మతితి పుత్రు మనేన శుష్మ। శుష్మ పాంసాదనయోః।
అభిసాం తే। శక్నోతి రిపుం హంతుమనేన శక్తిః। శక్లృ శక్తౌ। పరాక్రమత్యనేన పరాక్ర
మః। క్రము పాదవిక్షేపే। ప్రాణితి జీవత్యనేన ప్రాణః। అన ప్రాణనే। సామర్థ్యనామాని వి
శేషాత్ క్రమతితి విక్రమః। క్రము పాదవిక్షేపే। అతిశక్తి తాయానామ। ౧౦౧। వీరసానం తుయ
త్పానం వృః గాం। వీరాణాం మధ్యపానం వీరపానం। యుద్ధావసరే యుద్ధాంతే వీరైః క్రియమ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

151

౧౨౧

పిక్ష్వితె క్ష్వేడశ్శ్క్ష్వుదిర్ఁసఘ్రుషనౌ। శర్కః రాసపాతర జ్ఞాః నామ। సము ప్పింజతె భృశం సము
ప్పింజః। పింజరశ్చ్య। పింజితాం సాయాః। భృశవతాం కులస్యసైనాదెనాః మాని। పతతితిప
తాకా। పతద్గతౌ। విజ్ఞయతె వైజయంతి। విజఖయచలనయోః। కుత్సితె జ్ఞాయతె
ఃనెన అయమసావితి కెతనం। కేతజ్ఞానె। ధ్వజతితి ధ్వజః। ధ్వజగతౌ। కెతునామాని।
సావరాసంశనం యుయుః త్రియా। వరాః భటాః ఆసత్యేత్ర తి వరాశ్శనం। శస్త్రసహాం సాయాం
శం సుస్రుతావితి వాథాతుః। అభిషయప్రదయుః ఉక్తభూమి నామ। అహం పూర్వః
మహం పూర్వమత్ర సెకాత్ర రత్రాస్త్రత్వహం పూర్వికా। అహమహమికయాం పూర్వమితి
మాం ప్రియాం కరోతి యాత్రియాత స్యాః నామ॥ ౧౦౦॥ ఆహోపురుషికాదః ఠః। అ
హోపురుషస్యభావం ఆహోపురుషికా। దర్పాద్దాత్మ సంయానం భసాతస్యాః నామ। అహమధి

న

విగ్రహః। గ్రహ ఉపాదానే। ప్రంప్రహారాభిసంపాతే: ఆహవః। సంప్రహరంత్యస్మిన్నిత్యత్ర సం
ప్రహారః। హృఞ్ హరణే। వ శా అత్ర అభిసంపతంతి అభిసంపాతః। పద్లృ గతౌ। కల్యంతే వా
అత్ర కలిః। కెలకెల క్షేపే। సంస్ఫుటంతి శస్త్రాదిరత్ర సంస్ఫోటః। స్ఫుట వికసనే। సంగతాః
రథయుగ్యాః అత్ర సంయుగః। అభ్యామృద్యంత్యస్మిన్నత్ర అభ్యామర్దః। మృద క్షోదే। స
మాఘ్నంత్యత్ర సమాఘాతః। హన హింసాగత్యోః। సంగ్రామ సంగ్రామయంతే పరస్పరం ప్రహ
రంత్యత్ర సంగ్రామః। సంగ్రామ యుద్ధే। అభిముఖ్యేన ఆగచ్ఛంతి సైనికా అత్ర అభ్యాగమః। గ
మ్లృ గతౌ। ఆహూయంతే వీరా వైరైరత్ర ఆహవః। హు దానాదనయోః। సముదాయ-
స్త్రియః శరా సంకులే। సముదాయంతే సంకులదశాయాం యుద్ధమిలత్యత్ర సముదాయః
అయ వయ గతౌ। సంయంతి తెనితాం తం ప్రయత్నమేర్వంతి వీరా అత్ర సంయత్। యతీ ప్ర-

అ॥ద్వి॥వ్యా॥

152

౧౩౧

ద్వపానసామ| యుధ్యతే యుద్ధం| యుద్ధసంప్రహారణౌ| అభిముఖ్యేన యుద్ధం ఆయోధనం
మత్సరాదినా జన్యతే జన్యం| జనీప్రాదుర్భావే| ప్రధనతీతి ప్రధనం| ధనధాన్యే| ప్రకర్షేణ గావిదా
రణమత్రాస్తీతి ప్రవిదారణం| మృధమాస్కంరణ =వౌ| మ్రియతే౽స్మిన్నితి మృధం| మృఙ్ప్రాణత్యా
గే| ఆస్కంద్యంతే ప్రబలైర్దుర్బలా అత్రేత్యాస్కందనం| స్కందిగతిశోషణయోః| సంచక్ష్యంతే
షంతాదయః సుభటా అత్ర వర్జ్యంతే సంఖ్యం| చక్షిఙ్ వ్యక్తాయాం వాచి| ఉపసర్గవశాద్వ
ర్జనార్థః| సమీయంతే సంగచ్ఛంతే౽త్ర సమీకం| ఇణ్ గతౌ| సంపరాయః శత్రుమరణం·
ప్రయోజనమత్ర సాంపరాయికం| సమీయర్తి శత్రుగణః సంగచ్ఛతే౽త్ర సమరః| ఋ
గతౌ| విభజ్యవనేయంతే౽త్ర అనీకం| ణీఞ్ ప్రాపణే| రణంతే శబ్దాదయో౽త్ర రణః| రణ శబ్దే|
కలం వికలం భగ్నం బలం ఘ్నం యత్ర కలహం| హా నహాంసాగమ్యోః| విగృహ్ణంతి విరుధ్యంత్యత్ర

చిటిచిక్షైషైప|సరంభనామకః|ప్రగవా సభాయుక్తాఙయుక్తే మత్రప్రసభః|బలాత్కారోతిబలా
త్కార ౧౬డుకృష్ణేకరణే|హారతేవిహారః|హార బలాత్కారే|బలాత్కారనామకః|ఛతిరార్యంఛలం|ఛేదా
భిదనే|స్ఫుటితనామకః|అజనవ్యంక్షే బహు=పీడనం|జన్యతిజన్యంచే జన్యమజన్యం|జనజననే|
ఉత్పతతి అవస్కాదాయాతీత్యుత్పతః|పద్లృగతౌ|ఉపసృజ్యతేఽద్రైవేన ఉపసర్గః|సృజవిస
ర్గే|ఉత్పాతనామాని|మూర్ఛత్యనయా మూర్ఛా|మూర్ఛామోహనసముచ్ఛ్రాయయోః|
క్లేశతితనూకరోతి ఇంద్రియప్రచారమితి క్లేశ్లలం|క్లేశగతిశాతనయోః|ముహ్యత్యేభిత్తైః=
మూర్ఛానామాని|అవమృద్యతే అవమర్దః|మృదుమర్దనే|పీడ్యతే౽నేన పీడనం|పీడావ
గాహనే|పీడానామాని|అభ్యవస్కందనం త్వ=సా|అభ్యవస్కంద్యతే౽నేన అభ్యవస్కందనం|=
స్కందిర్గతిశోషణయోః|అభ్యాసాద్యతే౽నేన అభ్యాసాదనం|షద్లృవిశరణగత్యవసాదనే

(అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

యత్నే। సమాయంతి సంగచ్ఛంతే౽త్ర సమితిః। ఇణ్ గతౌ। అజంతి శస్త్రాణ్యత్ర అజిః। అజ గతి
క్షేపణయోః। సమిచ్ఛ్యయుద్ధశబ్దవదుద్ధశబ్దవృత్తిః। యుద్ధనామాని। శస్త్రాది క్షేపనాదేయ
మితి నియమేహితం యుద్ధం నియుద్ధం। బాహుయుద్ధనామ। తామ్యం వృత్రాసనాంగాని తుము
లం। తమస్త్రణ్ణాస్త్రా। రణసంకులనామ। ౧౦౫॥ క్ష్వేడా తు సింహనాదః కరిగర్జితం। క్ష్వేడత్యవ్యక్తే క్ష్వేడ
న్నిత్త్వేడా అవ్యక్తే శబ్దే। సింహనాదనామ। ఘటంతి కరిణో౽త్ర ఘటా। ఘట చేష్టాయాం। కరి
సమూహనామ। క్రందత్యనేన ఆక్రోశంత్యత్ర క్రందనం। క్రది ఆహ్వానే రోదనే చ। యోధసంరా
వనామ। బృంహంతే గజా అనేన బృంహితం। బృహి శబ్దే। కరిగర్జితనామ। విస్ఫారో ధనుఃఘల
విస్ఫురతి శత్రుహృదయమితి విస్ఫారః। స్ఫుర స్ఫుల సంచలనే। ధనుస్స్వననామ। వాద్యముబచర్య
పటహౌ అన్యం తేషు త్రపటహా వాద్య హానలం సాంగత్యాః। ఆడంబయ విచిత్రమిత్యాడంబరః। డ

౧౫౩

153

న

స్వనామనః। ప్రమీయతే ప్రమాపణం। మీఙ్ హింసాయాం శస్త్యర్థశబ్దో భగ్నస్య నామ। నిర్భ్రంశహాతని
బహార్ణణం। బహార్ణపరిభాషణాహింసాదనేషు। నితరాం త్రియతే నిశారణం। శ్రీహింసాయాం। నితరాం
శ్రాయతేऽనేన నిశ్శారణం। శ్రా హింసాయాం। ప్రవాస్యతేऽనేన ప్రవాసనం। పరాస్యతే పరాసనం।
అసు క్షేపణే। నిషూద్యతేऽనేన నిషూదనం। షూద ప్రరణే। నితరాం హింస్యతే నిహింసనం। హిసి
హింసాయాం। నిర్వాపణం సంజ్ఞపనం నిః పరివర్జనం। నిర్వాపయతి నిర్వాపణం। వై గ్లై శోషణే।
సంజ్ఞాయతేऽనేన సంజ్ఞాపనం। జ్ఞా అవబోధనే। నిగ్రంథ్యతేऽనేన నిగ్రంథనం। గ్రథి కౌటిల్యే।
ఉపాసనం చ। నిస్రావ్యతేऽనేన నిస్రావణం। స్రువి హింసాయాం। నితరాం హన్యతే నిహననం।
హన హింసాగత్యోః। స్త్రైంగ్యతేऽనేన స్త్రైంగణం। స్త్రైంగ హింసాయాం। పరివృజ్యతేऽనేన శరీరాత్ పరి
వర్జనం। వృజీ వర్జనే। నిర్వాసనం వినాశః చ। ప్రవాసనశబ్దవన్నిర్వాసనశబ్దః। వినశ్యతేऽనేన విన

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

154

౧౯౪

షు। బలాదాక్రమణనామనీ। విజయత్యనేన విజయః। జయశ్చ విజయః। విజయనామనీ। వై
రస్య శుద్ధిః వైరశుద్ధిః। ప్రతీకరణం ప్రతీకారః। వైరం నిర్యాత్యతే అనేన వైరనిర్యాతనం। యా
ప్రాపణే। ప్రత్యపకారనామాని। ప్రద్రావోద్రావసంద్రావ-సందావాః। ప్రద్రవణం ప్రద్రావః। ఉద్రా
వః సంద్రావః విద్రావః విద్రవః ద్రవః ఇతి। ద్రుగతౌ। అపక్రమణం అపక్రమః। క్రము పాదవిక్షేపే।
అపయాత్యనేన అపయానం। యా ప్రాపణే। రణే పలాయననామాని। పరాజయత్యనేన పరా
జయః। జి జయే। అభిభవే। రణే శత్రుకృతభంగనామ॥ ౧౧౦॥ పరాజితపరాభూ-తౌ శారగాం।
పరాజయం ప్రాప్తః పరాజితః। పరాభూయతే తిరస్క్రియతే శత్రుణా। పరాభూతః। భూ
సత్తాయాం। శత్రుపరాభవనే భగ్నస్య నామనీ। అదర్శనం ప్రాప్తో నష్టః। ణశ అదర్శనే। తిరోధీ-
యతే అంతర్ధీయతే తిరోహితః। డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। రణే నష్టాత్రపాపలాయిత

ధనసంబంధో౽త్ర నిధనం। ప్రాగత్యాగస్య నామాని। పరాగతా అసవః ప్రాణాః యస్య పరాసుః। ప్రాప్తం పం
చభూతాత్మభావో యేన ప్రాప్తపంచత్వః। పరాం దశామితః పరేతః। ప్రేత్య స్థమితి ప్రేతః। సంతిష్ఠతే
స్మ్రత సంస్థితః। ప్రాగతినివృత్తౌ। ౧౧౭॥ మృతప్రమీతౌ త్రి= ఋ౧ మ్రియతే మృతః। మృఙ్ ప్రాణత్యా
గే। ప్రమీయతే ప్రమీతః। మీఙ్ హింసాయాం। మృతస్య నామాని త్రిష్వితి పూర్వోక్తాభ్యాం। ప-
రాస్వాదయశ్శబ్దాః త్రిషు లింగేషు వర్తంతే। చీయతే ఏకత్ర పుంజీక్రియతే చితా। చిత్యా। చితిః
స్త్రీ। చిఞ్ చయనే। ప్రేతదహనార్థసంభారుపకల్పితస్య కాష్ఠస్య భస్మసమయస్య నామాని। విరు
ద్ధలక్షణయా తస్య శిరసో బంధో నాస్త్యస్తీతి కబంధః। నృత్యక్రియావతః శిరోవిహీనస్య శరీ
రస్య నామ। శ్మశానం స్యాత్పితృవనం= బంధనాలయే। శవానాం శయనం శ్మశానం। పితౄన్ ప్రేతాన్ వనతి సం
భజతి పితృవనం। వన షణ సంభక్తౌ। ప్రేతదహనప్రదేశనామనీ। కుగాతి శబ్దమాత్రయత్నేన

ప్ర॥ ద్వి॥ వ్యా॥

155

౧౩౩

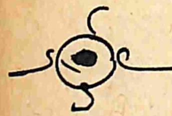
సనం। శసు హింసాయాం। మ్రియతేऽనేన మారణం। మృఙ్ ప్రాణత్యాగే। ప్రతిహననం ప్రతిఘాతనం। ప్ర
మథ్యతే ప్రమథనం। మంథు విలోడనే। క్రథ్యతేऽనేన క్రథనం। క్రథ హింసార్థః। ఉజ్జస్యతేऽనేనేత్యు
జ్జాసనం। జసు హింసాయాం। ఆలంభపింజవిశసః। ఆలభ్యతేऽనేనేత్యాలంభః। డులభష్ ప్రాప్తౌ।
పింజ్యతేऽనేన పింజః। పింజ హింసాదాననికేతనేషు। విశారణం విశరః। శౄ హింసాయాం। హననం సం
ఘాతః। హన హింసాగత్యోః। ఉన్మథనం ఉన్మాథః। మంథ విలోడనే। వధ్యతేऽనేన వధః। వధ తాడనే।
అత్ర కేచన దాతవ్యం। ఉపసర్గవశాద్ధింసార్థః। వధనామాని। పంచానాం భూతానాం భావః పంచ
తా। కాలస్య ధర్మః కాలధర్మః। దిష్టస్య ప్రారబ్ధకర్మణోऽన్తః దిష్టాన్తః। ప్రవియ్యతేऽత్ర ప్రల
యః। విలీఙ్ శ్లేషణే। అత్యేత్యతిగచ్ఛత్యత్యయః। ఇణ్ గతౌ। అన్తో నాశో ద్వేతాః। ఏతి త్యన్తః।
నశ్యత్యనేన నాశః। ణశ అదర్శనే। మరణం మృత్యుః। మ్రియతేऽనేన మరణం। మృఙ్ ప్రాణత్యాగే। నివృత్తౌ

తిల ఆర్యాః॥ బలిగతా॥ విశః అపత్యానవైశ్యాః॥ భూమింస్పృశంతి లాంగలాదినా భూమిస్పృశః॥ స్పృశః=
సంస్పర్శనే॥ విశంత్యాపణాదికంవిశః॥ విశప్రవేశనే॥ వైశ్యనామాని॥ ఆ జీవంత్యనేనాజీవః॥ జీవికా
చ॥ జీవప్రాణధారణే॥ వృత్తిరస్యామస్తీతివార్తా॥ వర్తంతేऽనయావృత్తిః॥ వర్తనంచ॥ వృతువర్త
నే॥ జీవంత్యనేనజీవనం॥ జీవననామాని॥ స్త్రియాంకృషిః పాశుపాల్యం= ఋతం॥ లాంగలాదినా
కర్షణతీతికృషిః॥ కృషవిలేఖనే॥ పశుపాలస్యభావః పాశుపాల్యం॥ వణిజోభావఃవాణిజ్యం॥ ఇతి
శబ్దాత్ కుసీదవిజయాయుక్తే ప్రతిగ్రహసేవాశుశ్రూషాదయోऽపివృత్తయోభవంతి॥ సునాంతి:
వర్తనమితినికృష్టత్వాత్ శ్వవృత్తిః॥ సేవాశ్వవృత్తిర్నామ॥ అనృతవత్పాపహేతుత్వాదనృతం॥ కృషి
వృత్తిర్నామ॥ ఉలూఖలసమీపే సంపతితాన్ తండులకణానాదాయజీవనముంఛం॥ ఉంఛతి ఉం
ఛయతే ఉంఛం॥ ఉంఛ ఇతిధాతుః॥ క్షేత్రేత్యక్తేకణానాదాయజీవనంశిలం॥ శిలఉంఛే॥ ఉంఛచ

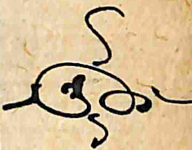
అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

156

౧౩౯

పాతీతి కుణపః। పారణే గౌః। శవతి యాత్యస్మాజ్జీవ ఇతి శవం। కుణపతా। మృతశరీరనామనీ। ప్రగృహ్య
తే బలాదినా బధ్యత ఇతి ప్రగ్రహః। ఉపగ్రహశ్చ। గ్రహ ఉపాదానే। బధ్యతి కారాగృహే స్థిత ఇతి బంది।
బద్ధోర్థైః। కారాగృహస్థనామాని। క్రియతే రాజపుత్రాదిరత్రేతి కారా। క్యావిశేష్యే। బంధనాలయనా
మ। పుంసి భూమ్న్యసవః। అస్యంతే శరీరాదితి అసవః। అసుశ్చైకవచనే। ప్రాణాత్యనేనేతి ప్రా
ణః। అనప్రాణనే। అసుప్రాణశబ్దౌ పుంసి భూమ్ని చ వర్తేతే। శ్రీరామాయ। ప్రాణనామాని। జీవ
త్యనేన జీవః। జీవం ప్రాణధారణే। ప్రాణధారణనామ। ఏషః స్త్రీత్వాయుః। ఇ గతౌ। సాంతనపుంసకే
లింగః। జీవితనామాని। జీవత్యనేన జీవాతుః। జీవనౌషధనామ। ౧౧౧। ఇతి క్షత్రియవర్గః। శ్రీ।
ఊరవ్యా ఊరుజా అర్యా వైశ్యా భూమిస్పృశో విశః। ఆజీవో జీవికా వార్తా వృత్తిర్వర్తనజీవ
నే। బ్రహ్మణః ఊరుస్థానే భవాః ఊరవ్యాః ఊరుజాశ్చ। అర్యతే ఇల అధికారిత్వాద్ద్విజైరభిగమ్యం

లాభోస్త్రీవృద్ధ్యా నామ। ఉత్తమర్ణాధమర్ణౌ। ఋణికో అధమర్ణః। ఉత్తమర్ణః వృద్ధ్యర్థం ధనప్రయో
క్తుర్నామ। ఋణికో అధమర్ణః। ఉభే అధమర్ణే ధనగ్రాహకస్య నామ్నీ। కుసీదమల్పవృద్ధ్యా గృహీతం ధనం బహు
వాప్య వృద్ధ్యర్థం ప్రయుజ్యత ఇతి కుసీదం। వృద్ధ్యాజీవతీతి వార్ధుషికః। గృహ్య వృద్ధిమాజీవముపజీ
వతీతి వృద్ధ్యాజీవః। జీవ ప్రాణధారణే। వార్ధుషికస్య। అల్పవృద్ధ్యై అన్యధనమాదాయ బహు
వృద్ధ్యై ప్రయోక్తుర్నామాని॥ ౫॥ క్షేత్రాజీవః కర్షకః। క్షేత్రేణ జీవతీతి క్షేత్రాజీవః। కృషిం కరో
తీతి కర్షకశ్చ। కృషికశ్చ। డుకృఞ్ కరణే। కృషిరస్యాస్తీతి కృషీవలః। కృషిక నామాని॥ త్రీహ్యుద్భవో
చితం క్షేత్రం త్రైహేయం। శాల్యుద్భవోచితం క్షేత్రం శాలేయం। యవ్యం యవక్యం షష్టికాం
యవోద్భవం క్షేత్రం యవ్యం। యవకానాం శాలివిశేషాణాం తదుద్భవోచితం క్షేత్రం యవక్యం। షష్టి
కానాం భవోచితం క్షేత్రం షష్టిక్యం। తిల భవనోచితం తిల్యం। తైలీనం చ। మాష భవోద్భవనోచి

అ॥ ద్వి॥ వై॥

157

౧ ౯౨

శిలంచ ఉంఛశిలం। తదేవ ఋతమిత్యుచ్యతే। ఋూయతె స్తూయతెధాన్యమితి ఋతం। ఋశస్తౌ।
ఉంఛవృత్తిర్నామ। ద్వె। యాచితాయాచితన్ం। యాచ్ఞాదశాయామితి కష్టత్వాన్నిర్జీవవద్భవ
తీతి మృతం। యాచ్ఞానామ। యాచ్ఞాయా అభావాదమృతం। అయాచితవృత్తిర్నామ। సత్యంచా
నృతంచ విద్యతెఽస్మిన్నితి సత్యానృతం। వాణిజ్యావృత్తిర్నామ। కాలాంతరెణ అర్థ్యతె ప్రార్థ్యత ఇతి
ఋణం। ఋణగతిప్రాణనయోః। పర్యుదంచ్యతె పరిప్రార్థ్యతె పర్యుదంచనం। అంచ గతిపూజన
యోః। ఉద్ధారార్థప్రయోక్తం। ఉద్ధ్రియతె ధాతుం స్వధనాదిత్యుద్ధారః। హృఞ్ హరణె। ఋ
ణానామాని। అర్థస్యప్రయోగః అర్థప్రయోగః। కేదాచినస్వాలధననామ। కుత్సితం సీదతి భ
వతి సీదతి। షద్ఌవిశరణగత్యవసాదనేషు। వృద్ధిజీవికానామ। యాచ్ఞయా ఆప్తం యాచితకం।
యాచ్ఞాలబ్ధద్రవ్యనామ। అపమీయతె ఆపమిత్యకం। మిఙ్ప్రదానె। నిమయాదర్థవినిమయా

త్రనామాని। ద్విపారక్యషట్కే తు పూర్వోక్తే సర్వనామాన్యపి వర్తంతే। ద్విపారక్యషట్కే తు న
కేవలం తాన్యేవ నామాని। కింతు శంబాకృతమితి నామాపి వర్తతే। కథం ద్విగుణాకృతం ద్వి
తీయాకృతం ద్విహల్యం ద్విసీత్యమపి ద్విపారక్యషట్కే తు నామాని। ద్రోణఘటాది [illegible] వా
పాఠుః = త్రిషు। ఉప్యతే ధాన్యాదికమత్ర వాపక్షేత్రే తు తస్మిన్ ద్రోణఘటప్రస్థాది పరిమి
త బీజావాపపర్యాప్తే తు ద్రౌణికం ఆఢకికం। ఆఢ ప్రహాణ త్వాప్రస్థాదయః శబ్దాః వ
ర్తంతే। ద్రోణపరిమితం బీజమత్ర ఉప్యతే ద్రౌణికం। ఏవం సర్వాణ్యప్యూహ్యం। ఖారీ
పరిమిత బీజాన్యత్ర ఉప్యంతే ఖారీకః। ఖార్యాదివాప పరిమిత బీజావాపపర్యాప్తక్షేత్రే తు
నామ। ఉత్తమర్ణాదయస్త్రిషు। ఉత్తమర్ణాదయః ఖారీశబ్దాంతాస్త్రిషు లింగేషు వ
ర్తంతే॥ ౧౦॥ పుంనపుంసకయోః కృషుః = గణౌ। ఉప్యతే ధాన్యమత్ర వపుః। యువ బీజం తం తు స

అ॥ద్వి॥వ్యా॥ 158 ౧౫౮

తంమాష్యం।మాషీణంచ।ఉమాభవనోచితముమ్యం।ఔమీనంచ।అణుభవనోచితమ
ణవ్యం।ఆణవీనంచ।భంగభవనోచితంభంగ్యం।భాంగీనంచ।మెత్రాద్ధ్నకౌద్రవీణః=హాల్యవత్।
ముద్గభవనోచితంమౌద్గీనం।కోద్రభవనోచితంకౌద్రవీణం।ఆదిగ్రహణాన్మసూరభవనోచి
తంమాసురీణం।ఇత్యాదయోగృహ్యంతే।ఏతానిమైత్రేయాదీనికౌద్రవీణంతానిప్రత్యేకం
తత్రధాన్యాక్షవనోచితత్రైత్రనామాని।తిల్యమాష్యోమ్యాణవ్యభంగ్యానాంతుప్రత్యే
కంసాదృశ్యేద్విర్ద్వినామనేభవతః।కృష్యతేచేజాక్షేత్రం।ఉప్పెన్నఉప్ప్యమానేనసహాకృష్టం।అ
మక్షేత్రం।బీజావాపేనసహాకృష్టమాగాత్రైత్రనామాని।సీతయాసంగతంసీత్యం।హాలేన
కృష్యతేకృష్టం।హాల్యంచ।హాలవేశితత్రైత్రనామాని।త్రిగుణాకృతంతృతీయాః=ఇహాత్రి
వారంకృతంత్రిగుణాకృతం।త్రితీయాకృతంచ।త్రిహాల్యంచ।త్రిసీత్యంచ।త్రివారంక్షేత్రంషష్ఠే

త్రస్య|అయోమయస్య తృణచ్ఛేదనసాధనస్య నామనీ|ఆబధ్యతే కర్షణేన బలీవర్దః కం|ఠణ్ణతి ఆబం:
ధః|యోత్రం|యోక్త్రం ద్వే|యుగస్య బంధనే|కంఠబంధనార్థం నిర్మితవత్త్రైలాదికృత రజ్జునామాని
కూటతి కుట్ని'తం సరతీతి కూటకః|మేటుకాపి ద్వే|ఉపలసాన్యనల్పస్య నిరీషస్య లాంగలదండ
రతస్య వక్త్రదారుమాత్రస్య నామ|ఫలతి విశీర్యతే భూరనేనేతి ఫాలః|స్వష్టఫలా విశరణే|కృషతి భు
వమితి కృషకః|కృష విలేఖనే|కూటస్త్రైఘటునే యస్య అయోమయస్య నామానీ|లంగతి భువం
తం ప్రవిశ్య గచ్ఛతీతి లాంగలం|లగి గతౌ|హాంతి భువమితి హలం|హల విలేఖనే|గోదారణం
సీః త్రీం|గాః భూర్దార్యతే అనేన గోదారణం|దృ విదారణే|సీర్యతే యుగేన సహాబధ్యతే సీరః
షిఞ్ బంధనే|ఈషా ఫాలాద్యాప్రమస్థితస్య కూటకస్య నామనీ|బలీవర్దాన్ ఈదే వశ్యం శమయ-
తీతి శమ్యా|శమ ఉపశమనే|యుగకీలకే నామ|బలీవర్దాన్ కృష్ట్వా రోషతి గచ్ఛతీతి ఈషా|ఈ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

159

౧౩౮

తానాత్రై జలె అనేన దీర్యతె కేదారః। దృ విదారణె। క్షైణ్యస్యతెషా తెన విలిఖ్యతె క్షైత్రం। క్షైత్రాణాం సా-
యూనాం। క్షైత్రావాస్త్రై త్రనామన్॥ కెదారాణాం సమూహః కైదారకం। కైదారికం। క్షైత్రం చ కెదారసమూ-
హనామాని॥ లోష్టాని లోష్టవః పుంగం। లోష్ట్యంతె పత్ఘాత్ నస సర్వం న్యంతె లోష్టాని। లోష్టువక్ష్య। లో-
ష్ట సంఘాతె। కృతీయ్యే పదమకారాంతం। మృత్పిండనామన్। కోటిశ ఖిరశ్రి ఖిలో లోష్టాని శృతి
కోటిశః। క్షైత తనూకరణె। లోష్టభేదన దారుణంతం త్రనామ। ప్రాజ్యతె ప్రెర్యతె అనడ్వా-
నానేన ప్రాజనం। అజ గతిక్షేపణయోః। తుద్యతె బలీవర్దోనేన తోదనం। తోత్రం చ। తు-
ద వ్యథనె। స్వల్పశల్యయుక్తె వేణుదండనామాని। ఖన్యతె కనేన ఖనిత్రం। ఖను అవదారణె। అవ-
దార్యతె భరనేన అవదారణం। దృ విదారణె॥ మృద్దాలాదేర్నామాని। దాత్రం లవిత్రమాః మ-
లం। దాంతి ఛిదంతి తృణమనేన దాత్రం। దాప్ లవనె। లునంత్యనేన లవిత్రం। లూఞ్ ఛేదనె। వ

బంధకేశః। ఖటిబంధనే। కలాయనామాని। ఆంధ్రభాషాయాం లంకెలు। జనైరస్యతె। కోరదష
న్నందూషః త్యజతే కోరదూషః। కేనబహులదకేన ఉప్యతే కోద్రవః। ఉద్దాల్నకే దనా। కోద్రవాఖ్య
ధాన్యనామాని। మంగల్యకో మసూరకౌ। మంగలమస్మాద్భవతీతి మంగల్యకః। మస్యతి పరి
ణామత్వమితి మసూరః। మాసమరిణామి। చనకభేదనామనీ। ఆంధ్రభాషాయాం చిరిశనగలు। మం
క్ష్యతే ఖణ్డ్యతే ఇతి మకుష్ఠకః। మకుష్ఠకే మండనే। మినాతి హినస్తీతి మయష్ఠకః। మాష్ట్పాంసాయాం వన
ముద్గనామనీ। వేటుత్వైనముచంసరతి వ్యాప్నోతీతి సర్షపః। సృగతౌ। తుండతి ముఖం వ్యధ-
యతీతి తుండుభః। తుదవ్యథనే। శప్రదశాయాం వ్యతముత్థితమవలంబతె కదంబకః। లం
బశబ్దే। సర్షపనామనీ। ఆవాలుసిద్ధార్థస్త్వేషధః। సిద్ధః అర్థః ప్రయోజనమస్య సిద్ధా
ర్థః। శ్వేతసర్షపనామ। గాంధూమింశూన్యైర్ధనొతీతి గోధూమః। ధూర్ణసెంప్పనె। సవర్ణః

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

160

౧౬౦

షగతి పాంసూదానేషు। లాంగలదండనామ। స్యతి నాశయతి కఠినమపి భువం సీతా। ఈషాం
తతేత్స్మగిః। లాంగలపద్ధతినామ। పుంసి మేథిః ఖలేదారు న్య- సమెాా। మెథతె బలీవర్దైః స్వం
గచ్ఛతి మేథిః। మేథృసంగమనే। బలమధ్యే బలీవర్ద బంధనవిషయే న్యస్తదారునామ। ఆ
శుప●● చ్ఛన్నత్వాశుః। వ్రీ గతి దేవామితి వ్రీపాః। వ్రీపా భరతే। ఆశువ్రీపారిత్యేకపదం। పాః
టలపుష్పవర్ణ బీజత్వాత్పాటలః। రక్తవ్రీహి నామనీ। సితస్తత్తీక్ష్ణ శూకాయస్య సతశూకః।
యూయతే సంబధ్యతే మహాజనైరితి యవః। యుజ్ బంధనే। యవనామనీ। ౧౩॥ తోకాన్మ:
స్తుకత్రహరి-వః। తుద్యతే పశునా బాధ్యతే తోక్మః। తుజ హింసాయాం। హరితవర్ణయ
వనామ। కలాపాం లాతి యుపాదత్తే కలాయః। లాదానే। వాతప్రభవ్య తయ్యః సేదం త్యనేన సతీన
కః। పురీషం కుత్సి హరేయతే సంహాయతే నేన హారేణుః। హ్రిణ్గ్వాలనే। ఖండ్యతే ఖండైరద్యతే

నియసల్ప్రియంగుః। ప్రియమప్రియంగ్వాఖ్యధాన్యనామన్। కొఱ్ఱలు। అతస్యతి నశ్యతి యతె అతసీత
ను ఊపత్రే మ్యెం। ఉమతి శుష్టదశాయాం స్యనత్యుమా। ఉజ్జ శబ్దే। క్షౌతి శబ్దాయతె క్షుమా। ఉమాక్షు
మస్త్రే। అతసీనామాని। నూనెలగిసలు। మాషల్యతె ఉపయోగిధాన్యసహమాషతులాన్। తుల
డైస్నాదె వల్లర్థం భజ్యతె ఖంగా। భం జలమవమదనానె। జనము। అల్పధాన్యత్వాదణుః। వ్రీహి
భేదనామన్యం॥ కింశారుస్సస్యశూకే స్యాత్కణిశం=సస్యమంజరీ। హా స్వాదికం కుత్సితం స్యృణతీతి కింశారుః।
శూకవాంసాయాం। సస్యశూకేనామ। ధాన్యకణః సంకృత్య కణిశం। సస్యమంజరీనామ। స్తంబం
గుచ్ఛం కెతృణాదే తస్తంబకరిః। వ్రీహిధాన్యనామ। గుడ్యతి పరివెష్టయతి భువంగుచ్ఛః। గుడ
పరివేష్టనె। తృణాదిస్తంబనామ। నాలీ నాలం చ కాండం డూ. పుమాన్। నల్యతె నాలీ నాలం। నలగంధనె।
తృణాశలాకనామ। ఫలత్వ్యైగచ్ఛతి ఫలాలః। ఫలగతా। నిష్ఫలనామ। కలుతి శీలమాన్యస్య

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

161

౧౬౧

ఏనం శోభనం మన్యతే సుమనః। మన జ్ఞానే। అకారాంతోయం। గోధూమనామనీ। యూయ

తే పాకేన వు యె అల్పాంభసా యుజ్యయావకః। యుఙ్ బంధనే। కోలతి పాకేసమయె స్థూలో

భవతి కులత్థః। కుల సంస్త్యానే। కులత్థనామనీ। అర్ధపక్వే దశాయామేవ నివృత్తానాం గోధూ

మానామితి కేచిత్। చణ్యతె భక్ష్యతె అర్థం చణకః। చణ గాత్రువనె। హారిభిరశ్వైరద్యతె హరిమంథ

కః। మంథ విలోడనే। చణకనామనీ। డాప్యతి తైతిలపెజశ్చ తిలః। నిష్ఫలస్తిలః తిలపెజః। తిలపిం

జశ్చ। నిష్ఫలతిలనామని। క్షౌత్యనేన క్షవః। టుక్షు శబ్దే। క్షుతమభిజనయతీతి క్షుతాభిజ

ననః। జనీ ప్రాదుర్భావే। రాజతి కృష్ణవర్ణ పుష్పసంయోగేన రాజికా। రాజృ దీప్తౌ। కృష్ణవర్ణయో

గాత్కృష్ణికా। కటుః శరసేనాసురస్తేవదనిష్టకారిణీత్వాదాసురీ। కృష్ణసర్షపనామాని త్రీణ్యేతా

తం గుప్రియం గాన్ముడై=పుమాన్। కేన వృష్ట్యాదకేన గచ్ఛతి ఉద్భవతీతి కంగుః। ప్రియం గాయంతి అంగా

మాషః। మషవాంసాయమాం। తదాదయః శమీధాన్యే వర్తంతే। యవాదయః యవగోధూమరక్త్ర
శాల్యాదంతవః శ శ్యామాకః శూకధాన్యే వర్తంతే। తైల్యంతకేలమాః। తిలసమానే క్షిప్రే రాత్రిగాపచ్యంతే షష్టి
కాః। తేలమాద్యాష్టషష్టికాద్యాశ్చ శాలయస్తువ్యచ్యంతే। శాల్యతే శ్లాఘ్యంతే జనైరితి శాలయః॥
శాల్యశశ్లాఘాయాం। పుంస్యమీ। మాష యవశాలికేలముష్టికాశ్యామాకాః పుంసి వర్తంతే। తృణ
ధాన్యాని నే:ఉలూఖలం। నితరాం ఉమ్రియంతే నీవారాః। వృష్టి సంభక్తౌ। వృష్టిపరకత్వే। తృణధాన్య
నామ। గవి అవికృష్టభూమౌ ఏధతే వర్ధతే గవేధుః। గవేధుకా చ। ఏధ వృద్ధౌ। వనగోధూమ
నామన్। అత్ర అజ్ఞాత నామ్నాం ఆంధ్రభాషాయాం। నామాని వక్ష్యామః। ముస్యతే ధాన్యమనే
నముసలం। ముసుఖండనే। అయః అగ్రే యస్య అయోగ్రం। యేనధాన్యతుషాదికం భిద్యతే
తస్య నామన్। రోకలిపేరు। ఉత్ ఊర్ధ్వం ఖం ముఖమాకాశమస్య ఉలూఖలం। ఉదూఖలం చ। ధాన్య

అ॥ ద్వి॥ వై॥

162

౧౬౨

తతిశకుష్ఠేవల్లిగం అవరగాం యస్య శేడం గరః। కేషువవధాః వరగాయతాంః ఋస్యతి ఉత్తుస్య జ్వ
తెఋసం। ఋసత్తుత్సగెః। వావేపకుపాదస్య పితస్య క్షైరాదస్య నామనీ। తుద్యతె గ్నిరనేనతుషః। తు
ష తుష్ట్వా। ధాన్యత్వజాన్నమ। శూకో స్త్రీ స్త్రీ తం। శృతి స్యాపగమనే ధాన్యతనూకేరూ తతి శూకః। శ్మా
తనూకళనౌ స్త్రో త్త్వ శత్త్వా త్రి ధాన్యకేం టకేనామనీ। శామ్యతి సస్య వృద్ధిరస్యాం శమీ। శమతుపశమ
నే। శిమ్నూతి తనూకరోతి స్వగత బీజద్వారేణ కేషం పితృంభిరితి శంబా। శిజః శాతనే। ముద్గాదితుః
జన్యా మనీ। త్రిషు ఆత్రారె బవదుష్కృతా ంతాంకృత్వా స్త్రీ పులింగేషువర్తంతే। అక్షైగుణ్యెన సంపం
న్నం ఫలం ఋద్ధం। ఋద్ధ వృద్ధౌ। త్రియామా భయాతివస్యతే అవసితం వసు ఆధారనే। సుక్షేత్రాది
గుణైః సం పూర్ణ ధాన్యనామనీ। ఋసాపకరణెనశుద్ధత్వాత్పూతం। పూఞ్ పవనే। బవదు మూల్యం
లూతతిబవదు తేకృతం। నిఋసీకృత తద్ధాన్య నామ। మాషాదయశ్శ- అమీ। మన్యతె వాతొనేన

అనోనేవత్ శకటవత్ ఉపకారత్వాదనః। పాకస్థానం మహాచ్చతదనశ్చ మహానసం। పాకే వేశ్మనా
మాని। పురః గాజ్జలమత్రాస్తీతి పురోగః పాకస్థానం తస్యాయమధ్యక్షః పౌరోగవః। పాకస్థా
నాధ్యక్షనామ। వల్లంతి ఘాత్కృతః ప్రతిమాపాదయంతీతి వల్లవాః। వలిప్రేతా। సూపకారాద్యాః
జనాదిపాచకస్య నామ। ఆరాలికా ఆంధసికాః త్రిషు। అరాలమన్నం ప్రయోజనం యేషాం తే ఆరా
లికాః। అంధః అన్నం ప్రయోజనం యేషాం తే ఆంధసికాః। ఔదనికాః। సూదంతి హింసంతి మరీచా
దిగతాల్పప్రేరణామితి సూదాః। షూద ప్రరణే। గుణాంతి పునః పునః పాకమావర్తయంతీతి
గుణాః। గుణ ఆభ్యాసే। భక్తాదికారిణో నామాని। అపూర్వమర్థసాధనం యస్యేత్యాపూపి
కః। కందులోపసంస్కృతం కాందవం తత్ప్రయోజనమస్యేతి కాందవికః। భక్ష్యం కరోతీతి భక్ష్య
కారః। డుకృఞ్ కరణే। మోదకాదికారిణో నామాని। ఇమే త్రిషు। ఇమే పౌరోగాద్యాః భక్ష్యకా

అ॥ ద్వి॥ వై॥

163

౧౬౩

ఖండనార్థం। ఆఘాతః ఘాతస్య ధాన్యాదేర్నామనీ॥ ౨౧॥ ప్రస్ఫోటనం శూ=కౌ। ప్రస్ఫోటయత్యనేన తుష
షాదిరనేన బహిర్నిక్షిప్యత ఇతి ప్రస్ఫోటనం। స్ఫుట విశరణే। శూర్ప్యతే విశీర్యతే తుషాదిరనేన శూ
ర్పం। స్త్రీపుంసయోః। శూర్పనామనీ। చాటపేరు। చాల్యతే అనయా పిష్టమితి చాలినీ। చలతేః
ఘఞ్। జల్లెడపేరు। తనోత్యవధత్తే పిష్టమితి తితఉః। తను విస్తారే। తనేర్డుచ్ ఛత్రాదిత్వాత్ తస్య శూర్పవి
శేషస్య నామాని। చాటజల్లెడపేరు। కణ్డ్యతే ఘూర్ణ్యతే కైరితి కణ్డోలః। ఖడి భేదనే। పిట్యతే వెదురు
దళైరితి పిటః। పిట శబ్దసంఘాతయోః। వెదురుదళాదినిర్మితపతుర్వికత తస్య ధాన్యావాపసా
ధనస్య నామనీ। గాదెపేరు। కటత్వం గాదెలే మితి కటః। కటవర్షావరణయోః। కల్యతే ధాన్యమ
స్మిన్నితి కలిం జకః। కల కిల ఖేపే। త్రుట్యాది ప్రసరణార్థం వెదురుదళాదినిర్మిత ఆస్తరణనామనీ।
చాపపేరు। సమానౌ రసవత్యాం మహానసం॥ అనేకరససంయోగాత్ రసవతీ। పాకస్య స్థానం పాకస్థానం।

తె భంజమానలాజాదిభిరితి అంబరీషం|అభిశ్రద్ధె|భృజ్యంతె లాజాదిభిరత్ర భ్రాష్టః|భ్రస్జపా
కె|లాజాదిపరార్థం క్వథస్య ఘటకపాలస్య నామనీ|మంగలం పెరు|స్కందతి స్వగతి పాపెన
అపూపాదికం శోషయతీతి కందుః|స్కంది రిగతిశోషణయోః|స్విద్యతె అగ్నితాపెన స్వేదనీ|
ఇష్విదా గాత్రప్రస్రవణె|అపూపాదిపచనార్థం నిర్మితస్య అయోమయస్య నామానీ పె
నముపెరు|౩౦|| అలంజరస్స్యాన్మణికః ధ్రుయోః|అలం శీఘ్రం జీర్యతె అలంజరః|జూష్ రుష్య
కువంతొదపానా|మగాతి గంభీరం ధ్వనతి మణికః|మగాశబ్దె|మహాకుంభనామనీ|కాగుః
పెరు|కిరతి జలాధారమితి కర్కరీ|కౄవిక్షెపె|అలాతి రసదుదకం స్వీకరోతీత్యాలుః|లా
ఆదానె|గలతి రసదుదకం గలంతికా|గలప్రస్రవణె|గలంతికా నామాని|పిఠ్యతె బహ్వన్నమత్రెతి
ఠరః|పిఠహింసాయాం సంక్లేశనెచ|స్థలతి తండులాదయం అస్యామితి స్థాలీ|స్థల స్థానె|ఉఖి

అ॥వ్రి॥వ్వా॥ శాంతాస్త్రిషు లింగేషు వర్తంతే।అస్మిన్నంతమద్వావ్ః హాసంత్యపి॥అశ్నుతే స్థాలముఖాల మిత్యశ్న
తం।అశనాయాపేక్షా।జుధ్యంయతే జ్వాలాఅత్ర త్యుదాప్యనం।వేష్టేతంతుసంతానే।అధిధిశ్రయతే
164 త్యనయా ఇత్యధిశ్రయణీ।శ్రీ శ్లేషసేవాయాం।శ్రీ శ్లేష పాకే।చూడ్యతే అగ్నిరితి చుల్లీః।చదపురణే।పు
నఃపునరంతం నాశకాస్త్రిత్యంతిక్తా।చుల్లినామాని।పొయిపేరు।అంగారాః ధీయంతే।అత్రేతి
౧౬౪ అంగారధానికా।అంగారాః అంచశకటయః అంగారశకటయః।అంగారపుకాశేన హాసంతీ హాసాస్తి
హాసంతీ।హాసనస్పృథః యాం।హాసనికా।హాసహాసనే।అగ్న్యాహారగర్భం నిర్మితస్య శకటయస్య
నామాని।నిప్పుల భండిపేరు।అంగతి జ్ఞాతస్త్రితోగచ్ఛతీత్యంగారః।అగిగతౌ।అయంపుంనపుం
సకయో వర్తత ఇతి।నిప్పుపేరు।దవానభయాదివర్తదన్యాదనేనస్వేకుర్వంతే త్యులాతం।లాఆదా
నే।విస్ఫులింగైరుల్లేత్యుల్ముకం।ఉల ఆవరణే।అగ్నియుక్తకాష్ఠనామ।కొరివిపేరు।అంబ్య

ధనస్య నామ|కుతూః కృత్తిః స్నేహా: భాజనం|కుత్సితం శుద్ధిరహితం చర్మ తన్యతేఽత్ర కుతూః
కృత్తి నిర్మిత స్నేహపాత్రనామ| చమురు సిద్దెపేరు|అల్ప కుతూః కుతుపః|అల్ప కుతూనామ|
ఆవపం విధాన్యాదికమస్మిన్నిత్యావపనం|ఉప్ వపు బీజ తంతు సంతానే|భండయత్యాపాయసవ
కల్యాణం కరోతీతి భాండం|భడి కల్యాణే|సర్వపాత్రాణాం సాధారణనామ౭|పాతి మృగాదిసం
సర్గాదన్నాదికం ఇతి పాత్రం|పా రక్షణే|అమతి సంభజ్జతి భుంజత్రే నిర్దిష్టమన్నత్రేత్యమత్రం
అమగత్యాదిషు|భజ్యతే భోక్తృభిరితి భాజనం|భజ సేవాయాం|భోజనపాత్రనామాని|దర్వి
తం విం॥ఖజా: నాళికా|దృణాతి పాక్యమనయేతి దర్విః|దృ విదారణే|కమ్యతే ఉష్ణాన్నస్పర్శ అ
వహారాయేతి కంబిః|కము కాంతౌ|ఖజతి మథ్నాతి అన్నమనయేతి ఖజాకా|ఖజ మంథః
కాంస్యదర్వీనామ౭|ఉష్ణపాయసాదికం తనోతీతి తండుః|తను విస్తారే|దారుమయహ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

165

౧౬౫

తి ఘోజనస్థానం గచ్ఛతీత్యుఖా। ఉఖ గతౌ। కుండ్యతే తండులా అత్ర పచ్యంతే కుండం। కుట దా
హే। కుండ నామాని। కముదకం లాతీతి కలశః। లా ఆదానే। కలశశబ్దః త్రిషు లింగేషు వర్తతే। ఘు
ట్యః। కుమెయా నిపా:పానభాజనం। ఘుటు తి జ్యాహారణాదిక్రియాయాం ఘుటః। ఘుట చేష్టా
యాం। ఘుటశబ్దః స్త్రీపుంసయోర్వర్తతే। కు ఘటి అంభసాం పూర్యమాణః స్వనతీతి కుటః। కుట
శబ్దే। నిపిబత్యస్మాజ్జలమితి నిపానః। పా పానే। ఉదకఘటనామాని। నశ్చరివిహేరు। శరం శర్వ
మాణాం తదుదకాదికం అవతీతి శరావః। అవ రక్షణే। శరావశబ్దః పుంనపుంసకయోర్వర్తతే
వర్ధతే ఛిద్యతే అనేన వర్ధమానకం। వర్ధ ఛేదనే। మృణ్మయపాత్రస్య నామాని।
రుచ్యతే పిష్టపాకసాధనత్వాదితి రుచిషం। రుచ దీప్తౌ। పిష్టపచనసాధనస్య నామ। ఋజరలమూ
మదుః। కామ్యతే ఽస్మాన్నిష్పతం పానమితి కంసః। ఘోజనకాలే ... చమోపాధ్యధారస్య తాంస్యాదిసాః

వర్గఫలత్వాత్కృష్ణం। ఉషతృపతాపకరత్వాదూషణం। ఊషరుజాయాం। ధర్మపత్తనాఖ్య
స్థానవిశేషభవత్వాద్ధర్మపత్తనం। మరిచనామాని। జీర్యతే అన్నమనేన జీరకః। జీరణశ్చ। జృష వ-
యోహానౌ। అజ్యం స్వాభావికమన్నం। అంజతి। అక్షేపయతి అజాజీ। అజ గతిక్షేపణయోః
కాసనం తస్య స్వామితి కణా। జీరకనామాని। సుషవీ కారవీ పృథ్వీకా। సుష్ఠు వపతి మదం ప్రేరయతీ
తి సుషవీ। షూ ప్రేరణే। కారువదగ్నిరవనకర్తృణశ్చైపృథ్వ్యాత్కారవీ। బృహత్త్రగాయోగాత్పృథ్వీ। పృ
థుత్వా। కృష్ణవర్ణయోగాత్కాలా। ఉపకుంచయతి దానాదికమప్రకర్షాత్ ఉపకుంచి
కా। కుంచ గతికౌటిల్యాల్పీభావయోః। కృష్ణజీరకనామాని। ఆర్ద్రయతి కఫం శూలాదీనితా
ర్ద్రకం। ఆర్ద్రకరాంసాయాం। శృంగబేరనామ। అల్లము పేరు। ఛాదయతి పిత్తాదిదోషానభి
భవతి ఛత్రా। ఛద అపవారణే। వితుదయతి రోగానాస్వాదయతి వితున్నకం। తుద వ్యథనే। కుస్తు

అ॥ ద్వి॥ వా॥

166

౧౬౬

స్త్ర తద్విశాలదళ్యనామ। శక్యతే భోజ్యమనేన శాకం। శకశక్తౌ। ప్రాయేణ గావాదితవర్గత్వా
త్పురితకం। శినోతి అరుచితమాకేశా తతి శిగ్రుః। శిఞ్ నిశాతనే। శాకమాత్రనామాని। కటం
బష్పకలంబ = జం। కట్యతే త్వచముష్య జ్యతే కడంబః। కలంబశ్చ। కడ ఘసనే। శాకనాళనా
మనీ। వేసనం పచ్యతే మానశాకే వాప్యత్రం। వ్యసనాతి వేసవారః। వృఞ్ వరణే। ఉపస్క్రియతే శా
కమనేన సంస్క్రియతే ఉపస్కరః। డుకృఞ్ కరణే। మరిచివాంగ్యాదిసంభారనామనీ। తాడయ
తి వాతం అపహరంచితింత్రిడీకం। తడ ఆఘాతే। చుక్యతే ఇయతి వ్యథయతి దంతానితి చుక్రః।
చుక వ్యథనే। తింత్రిడీవృక్షే సాప్యమ్లం వృక్షామ్లం। తింత్రిడీఫలనామాని। చింతపండు। వెల్లః
ముత్ర వేలాతలె ప్రయోజ్యాతే వెల్లజం॥౨౭॥ మరిచం కోలకం కృష్ణమూ= జీరకే। జీవత్యనే
న మ్రియతే వ్యథతే మరిచం। మృజ్ఞు ప్రాణత్యాగే। కోడతి అల్పీభవతి కోలకం। కుడ అల్పే। కృష్ణ

ష్ణ నితి కాంజికే ౧ కుచ భేప్షి బంధనయోరాః కాంజికనామాని కలిపేరు । సహస్రవేధి జతుకం

బా = థుః ॥ సహస్రం బహుతరమపి శాకం స్వగంధేన విధ్యతి పరివాసయతీతి సహస్రవేధి । వృధ

తాడనే । వల్క్లేవిశేషే జాయతే జతుకం । బాహ్లీకదేశే భవం బాహ్లీకం ౧ హినోతి గంధేన గృహం

తరమపి గచ్ఛతీతి హింగు । హాగతౌ । రమఠాఖ్యదేశవిశేషే భవం రామఠం ౧ హింగునామాని ॥

ఇంగువ పేరు । కారువత్కృష్ణ గావతతి కారవీ । పృథుత్వయోగాత్పృథ్వీ । బాష్పిం నిర్యాసం ము॰

చతీతి బాష్పికా । కేథం చిత్రం బరః సామాత్యే బరికే పృథు పృత్రిలో హింగుపత్రస్య నామాని ॥ ౪౦ ॥

నిశాఖ్యా కాంచనపీః ఠత్ నిశాయాం ౧ నామాస్యాస్యుంతీతి నిశాఖ్యా । కాంచనవర్ణయోగాత్కాం

చనీ । పీతవర్ణయోగాత్పీతా । హరితవర్ణస్య దృశం పీతవర్ణం ద్రాతీతి హరిద్రా । ద్రాకుత్సా

యాంగతౌ । శ్రేష్ఠవర్ణత్వాద్వరవర్ణినీ । హరిద్రానామాని । అన్నోతి బహుతరశాకమపి త్వ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

167

౧౬౨

ఖురశ్శ్వధాః జం। కుత్సితం దాహాదిరోగం తుంబయతీతి కుస్తుంబురు। కుస్తుంబురుః తుబి అర్దనే।
ధాన్యసదృశమతతి ప్రాప్నోతీతి ధాన్యాకం। అక అగ కుటిలాయాం గతౌ। కుస్తుంబురు నా
మద్వయ॥ కొత్తమల్లు। అత్ర పిత్తం శుంఠయతి శుష్యతీతి శుంఠీ। శుఠ శోషణే। మహచ్చ తదౌషధం
చ మహౌషధం। విశ్వభేషజనామ్నోర్నేదిశత్వాద్విశ్వం। నగరాఖ్యదేశే భవం నాగరం। బహురోగ
భేషజత్వాద్విశ్వభేషజం। శుంఠీనామాని। ఆరనాళకసౌ=కం। ఆరనాలం। అంన్యం తన్నిస్రావకత్వా
దారన్నాళకం। సువీరాఖ్యదేశే ప్రాయేణ భవతీతి సౌవీరం। కుల్మాషైరంధస్యై జీరకాది భక్షా
యతే పరివాస్యతే కుల్మాషాభిషవం। షుఞ్ అభిషవే। అవంత్యాఖ్యదేశే సూయతే ప్రాయేణ
సంపాద్యతే అవంతిసోమం। పూర్వోక్తత్రయ ఏవ ధాన్యామ్లం। ధాన్యతండులక్షాళనోదకం తేన అ
మ్లో భవతీతి ధాన్యామ్లం। కుత్సితరసయుక్తం అలమత్యంతం కాంజలం। కంచయతి దీపయతీ

ఘుహాంతరె నిక్షిప్య తత్ఇతి షాణితం। షగాగతౌ। కషవదపిండావస్థగుడవికారనామ। విశేషనిష్పాదితః
పాకజఖండవికారస్యైవ నామెతికెచిత్। అత్యంతశ్వేతత్వాత్ సితా। పంచధారా నామ్న్యశ్శర్కరా
యాఃనామ। కూర్చికాక్షీరవికృతిః। కూర్చకెతంక్షీరమస్తు తదస్యామస్తీతి కూర్చికా। నవప్రసూ
తగో క్షీరనామ। జున్నుపెరు। వధ్యాదిగతనానావిధయోగాద్రసాలా।। ఘృతేనధ్నాయమృజ్యతెశో
ధ్యత ఇతి మార్జితా। మృష్టాన్నశాకాలంకారయోః। శిఖరిణీనామనీ। తిమ్యతి ఆర్ద్రీభవతీ
తి తెమనం। తమష్టివఉ ఆర్ద్రీభావె। నిష్ఠత్వంతంగచ్ఛత్యనేనాన్నమితి నిష్ఠాన్నం। చోష్య నా
మనీ। ఇతారభుజ్యవాసితశబ్దపర్యంతాస్త్రిలింగాః। శూలాకృతం భటిత్రంచ-ఈతం। శూలెనఉద్ధృ
పచ్యతె శూలాకృతం। భటతి బిభర్తి పుష్టాపతి భటిత్రం। భఉభృతౌ। శూలెనసంస్కృతం శూల్యం।
యత్కృత్యాదిశలాకయాఉద్ధృత్యజంబీరరసాదికెమంగారెషు పచ్యతెతస్య నామాని। ఉఖాయాం

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

168

౧౬౮

క్షే బం। అష్టాంగహృ। వక్షిం కామయతేర సాంఖివ్యం జకే తాప్యాదితదితి వశిరం। వశకాంతా। సము
ద్రోద్భవలవణనామాని। సైంధవం మోస్త్రీ శతశిః ద్వయం। సింధ్వాఖ్య దేశేభవం సైంధవం। శీతం మంధా
గ్నిం శుమనోతి తనూకరోతీతి శీతశివం। శిజ్ఞానిశాత నే। మణిబంధాఖ్య గాంగికాభవం మాణిబం
ధం। సింధుదేశభవలవణనామాని। బస్తః అజః లోమశ షడ్గ్రంథయోగాత్ భస్త్రకం। కామాఖ్య కరో
ద్భవలవణనామ। పత్రవ్యం పాక్యం। బిడతి విష్టంభశూలాదికం నాశయతీతి బిడం। బిడఖాదనే।
పక్ష్యలవణనామన్। సౌవర్చలే త్రీణిరుచకే సితా। అక్షోస్తి బహవో రూపేషధాదికమితి అక్షం। అష్టాంగహృ
హృ। రోచతే అన్నమనేనేతి రుచకం। రుచదీప్తౌ। సువర్చలాఖ్య క్షారోద్భవలవణనామాని। తిల
తితిలవత్ స్నిగ్ధత్వాత్ తిలకం। తిలస్నేహనే। కృష్ణవర్ణ రుచకనామ। మత్స్యండి శర్కరా మత్స్యండీ।
స్యందూ ప్రసవనే। శ్రేష్ఠగుణామార్గభవి కృష్ణశర్కరా వికారనామ। ఖగ్యాంతే పక్ష్యసమయే

ష్టే చణకాదౌ నార్మాని | లాజ్యంతే భజ్యంతే లాజాః | లజ లాజి భర్జనే చ | భృష్టధాన్యానాం

నామ | అక్షతశబ్దోపి లాజశబ్దవత్ పుంసి భూమ్ని చ వర్తతే | న క్షణ్యంత ఇత్యక్షతాః | క్షణు

హింసాయాం | పాత్రే శాల్యాది భజ్జనామ | భర్జనాత్ పృథు భవతి పృథుకః | ము

సలావఘాతేన చిపిటో భవతి పృథుకో భవతి చిపిటకః | అత్రాన్ద్రప్రహారాన్ భృష్టాన్ కృత్వా

ఉలూఖలాదౌ ముసలాదినా కుట్టయిత్వా భక్షేత్ అత్వైనదు పృథుకవ్రీహీణాం నామ | భృజ్య

ంతే భృష్టాని ధాన్యాన్యత్రేతి ధానాః | భ్రష్టయవ నామ | పూపోపూపః పిష్టకః | పూయ

తే పాకేన సమ్యక్ నిర్మల గృహ భస్మపరి మృజ్యతేస్యేతి పూపః | పూఙ్ పవనే | న పూయతే న విశీర్య

త ఇత్యపూపః | పూఞ్ విశరణే | పిష్టవికారత్వాత్ పిష్టకః | గూడుగలు గోధూమాదిపిష్టకస్య

తస్య చత్వార్యస్య నామాని | కర్యతేదధ్యత్రేతి కరంభః | కృ ప్రావిక్షేపే | దధ్యుపసిక్తసక్తు నామ | భస్యతే

ఆ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

169

౧౬౮

సంస్కృతం తు ఖ్యం। పరత్రే సంస్కృత ప్రైతరం। స్థాల్యాం సంస్కృత పిష్టాదేనార్ణవరాని ప్రుక్షేః గాలతి
శయితం ప్రుశస్తం। శసుప్రుయత్నై। వైవ్యనామ। పి ఛాత్రాస్త్రతి పిచ్ఛిలం। విజ్జవేనత్రు వక్ష్యేనచలతే
తి విజ్జలం। జలి జే భయచలనయోః। మండాన్వితాన్నాదేనాః మన్। సమ్మృజ్యత ఇతి సంమృ
ష్టం। మృజూష్ శుద్ధా। శోధ్యత ఇతి శోధితం। శుద్ధశాచౌ। వస్త్రాదినా పరిశోధితస్య తస్త్రాదేనార్
మన్। పిషగావౌ చిగరితే నగతితిచిక్కణం। కేగాశబ్దే। మస్యతి ద్రవక్ష్యే నపరిణామతీతి మస్యణం
పరిసేవరిణా మే। స్నిగ్ధస్య జలయుక్తస్య గోధూమపిష్టాదేనార్ణమన్। భవ్యతే వాస్యత ఇతి
భావితం। భుప్వా వకల్ప నే వస్యత ఇతి వాసితం। వస స్నేహచ్ఛేదాపహారణేషు। కృత్రిమగంధా
తవతః పానీయాదేనార్ణమన్। అపక్వం పాకరహితం। యః। రూక్షత్వక్వ మాపక్వం। పల వి రూక్షభ్యుధు
భవతీతి పాలిః। పులమపాత్వౌ। అభ్యూషతి ఖలు జతే త్యభ్యూషః। యూష ఖలుజాయాం। భు

తివివెపే। విప తపదెవా। బవాసెపెయాంశత్వాచ్ఛ్యంచలత్వాత్త్ర శలా। అల్పాంనపులకాయాం। బ
హుసెపెయాంశాయాం నామాని॥ గంజి। గోరిదంగవ్యం। గోసంబంధి నస్సర్వస్య శక్త్యర్థ్యైతిరి
త్రి సర్వసాధారణనామ। గోరిదం గోమయం। గోపురీషనామ॥౩౦॥ తత్తు రౌ శుష్కం కరీషః తే। అ
గ్నిమింధనం కెరోతీతి కరీషం। ఉక్తం చ్యైకరణె। శుష్కగోమయనామ। దుహ్యత ఇతి దుగ్ధం।
దుహ ప్రపూరణె। క్షుస్యత ఇతి క్షీరం। ఘస్ల అదనె। పీయత ఇతి పయః। శాం తం। క్షీరనామా
ని। పాపానె। పయసొవికారః పయస్యం। దధ్యా। జ్యై నవనీతాదెనానమ। దధ్యాన్నమూలం ద్రవః
దధి మథ్యం ఘనం। దధ్య గంసారః। తత్రు ఘనాది తరక్షధిద్రవ ఘనసారభూతం ద్రప్సమిత్యు
చ్యతె। ద్రవతి సారాంశ్చ త్వాదుపరిస్థిత త్వాచ్ఛ్యతి ద్రప్సం। హ్యగతౌ। ఘృత మాజ్యం హవిస్సర్పిః
జిఘర్తి ఇతి ఘృతం। ఘృక్షరణదీప్త్యోః। రాషదం జనీయ మెాదనాదౌ సెచనీయమిత్యాజ్యం।

అ॥ ద్వి॥ వై॥

170

౧౨౦

మనుష్యైరితి భిస్సా। భస భర్త్సదీప్త్యోః। భజ్యత ఇతి భక్తం। భజ సేవాయాం। అద్యత ఇ
త్యంధః। అద భక్షణే। సాంతోయం। ఆజ్యేన అద్యతే సచ్యత ఇతి జ్ఞదనం। అన్నం చ। ఓం దిష్ట
నే। అనేన దివ్యతి ప్రవృత్తి దివిః। దివ్ క్రీడాదౌ। పుమానయం। అన్ననామాని। భిస్సటా
దగ్ధికా=వె। కుత్సితా భిస్సా భిస్సటా। స్థాల్యామధో దగ్ధాన్ననామ। మండయతి రసమితి
మండం। మండశ్చ। ఇత్యుర సాదేర్నిమిత్తేస్యాపరిభాగస్య నామ। మాగడు। మస్యతి షుణ్ణభ
వేన పరిణమతీతి మాసరః। మసపరిణామే। ఆచమ్యతే జ్ఞదనాద్భావేనేత్యాచామః। చమ
అదనే। నిస్రావ్యతే స్థాల్యామధ్రావ్యత ఇతి నిస్రావః। స్రు గతౌ। భక్తసముద్భవ మండనా-
మాని। యవాగూః ఉష్ణికా=అస్త్రియాం। యూయతే పాకే త్రిష్టేనేతి యవాగూః। యు
మిశ్రణే। ఉష్ణమస్త్యస్యాః ఉష్ణికా। శ్రాయత ఇతి శ్రాణా। శ్రా పాకే। విలింపతి దర్వీమి

తణ్ణతిఉదశ్విత్। ఉజిశ్విగతివృద్ధ్యోః। అధ్ధాఽంబునామ థితస్య తస్యైవనామ। మథనమా
త్రాన్నిష్పన్నం మథితం। మంథవిలోడనే। మండం దధిభవం మ=పుమాన్। మస్యతి రోషదమ్
త్యేనప గామ తితి మస్తు। మసిపరిణామే। దధ్యుత్పన్నం మండనామక। పీయతే వత్సైనైవ పీ
యూషః। పీఙ్ పానే। పియూష ఇతి వా పాఠః। నవప్రసూతధేనుక్షీరనామ। అశన భక్ష
ణే। జిఘ్నా అశనాయా। భోక్తుమిచ్ఛా బుభుక్షా। క్షుధ్యతే నేన ఇతి క్షుత్। క్షుధ బుభుక్షా
యాం। త్రీణి నామాని। గ్రసతి ఇతి గ్రాసః। గ్రసు గ్లసు అదనే। భక్ష్యగ్రాసమ యెకైమూత్రి
వలతే చలతీతి కబలః। వల సంచలనే। మయూరాండ సమ్మితగ్రాసం। నపిండస్య నామనీ=
పుష్కరం వాంతకారస్యైతత్పాత్రాగ్రాన్ సస్రతోధికేత్రి జ్యుగ్రాసః। సపీతిః స్త్రీ తుల్యే=భోజనం।
సహపానం నపీతిః। ఏకత్ర జిమ్న్యోపవిష్టానాం ప్రవిశేషాపానస్య నామ। సహ అదనం సజగ్ధిః।

అః ద్వి।।వ్యా।।

171

౧౭౧

అంజూవ్యాప్తిమ్రక్షణకాంతిగతిషు। మ్రక్షణం సెచనం। వహా యతెఽగ్నావితి వా విః। వహ్నాదా
నాదనమోంః। సర్పతి చలతీతి సర్పిః। స్యగతౌ। ఘృభెషాంతె। ఘృతనామాని। నవంతత్వాల
మఢ్యామథనానంతరం నవతం నవగతం। తస్మిన్నాలు ఏవ తత్రాదుధృతం నవోద్ధృతం। మథ
నానంతరం దధ్యావిసర్గ తస్య సర్పిష్షుం ప్రుక్ష్యతి భూతస్య సారాంశస్య నామనీ। హ్యంఃపూర్వె
దుష్యగో౽దోహాదాస్యస్య వికారో హైయంగవీనం। గవీనం। పూర్వేద్యుదుగ్ధగోక్షీరకృతనవనీత
ఘృతస్య నామ। దండాహతం కాలశేయ నిజఽలం। మంథనదండేన హతం దండాహతం। కలః
శ్యాం భవం కాలశేయం। నరిష్యతీతి రిష్టం। రిషహింసాయాం। వక్ష్యమాణాక్రోదశ్విన్మధి
తానాం త్రుత్యేకం నామాని। తచ్యతె అదశ్విదపెత్ర్యేయాసంతు చ్యతన్నామితత్రం। తచ్సంతో
చనె। చతుర్థాంశపరిమితజలెసంలోడితస్య దండాహతస్య నామ। ఉదకెనశ్వయతి వర్ధ

తీతి నిష్ఠం। నిషు నిషాయాం। ఆప్నుయాదు ఖారం ప్నాత్ తస్యాః అధికం యదుధేఘితం। యస్య నేస్యాపి పః
స్సునః ఇచ్ఛాధికేస్యాపితస్య నామాని। ఇదానీం పాశుపాల్యమాహ। గాః పాతీతి గోపః। పారత్రేు
నే। గాః పాలయతీతి గోపాలః। పాలకస్త్రేనే। గాస్సంచష్టే తవగాః సున్వెనాగతాః గోసంఖ్యశ్చ॥
స్త్రేజ్వృత్తాయాం వాచి। గాః దోగ్ధీతి గోధుక్। గోపానామాని। గోమహిష్యాది=త్రుజే।
పాదే బంధనమస్య పాదబంధనం। గోమహిష్యాది నామ। గావస్సంత్యస్యేతి గోమాన్ గోమీ
చ। గవేశ్వరనామన్। గవాం సమూహో గోకులం। గోరూపధనానాం సమూహో గోధనం। గో
వ్రజస్య గోనివాసస్య వా నామాని। త్రిపాప్వశితంగవీనం తం=న్యషః। పురాగావః యత్రాశితాః
తదాశితం। తదేవాశితంగవీనం। యత్రసాధ్వలాదిస్థలగావః పురాదుషాతాః తస్య స్థలస్య నా
మ। ఉక్ష్ణతీరేతస్సించతీతి ఉక్షా। ఉక్షన్ సేచనే। భందతి కల్యాణం గతవాన్ భద్రః। భది కల్యా

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

ఏకతప బ్రైవేకే భాజనేవా భుజక్రియానామ। క్షుధకెఛా ఉదన్యా। పాంతుమిఛా పిపాసా। తృష్ణ తర
షః ౬ శ్చే। తృష పిపాసాయాం। జలపానేచ్ఛనామాని। అదనం జగ్ధిః ఘస్మ అదనె। భుజ్యత ఇతిః
భోజనం। భుజపాలనా ౯॥ ౬౨॥ జెమనం జెమ తె। జమ్యత ఇతి జెమనం। జెము అదనె। లెహ్య త ఇ
తి లెపః। లిహ ఆస్వాదనె। ఆహార యతె భుజ్యత ఇత్యాహారః। హృఞ్ హరణె। నితరాం మద్యత ఇ
తి నిఘసః। న్యాదశ్చ। అద భక్షణె। భుజిక్రియా నామాని। సువహితి తృప్యతవిసువాతం। సు
హితశ్రైర్ధః। తస్యభావస్సౌహిత్యం। తృప్యతె నెనెతి తర్పణం। తృప్తిశ్చ। తృపప్రీణనె। భుంజ
క్రియాఫలస్యనామాని। ఫలత్యె భోజ్యనాదపాస్యత ఇతి ఫలాకిల్పచలనె। భుక్తెనసముఝ్
తాంనసామ। కామం ప్రకామం ౯పర్యాప్తం। కామ్యతె సర్వైరితి కామం। ప్రకామం। నికామం చ। కమ
కాంతౌ। పర్యాప్యతె ఇచ్ఛయాః। అంతం సమ్యగాప్యతెఽనెనెతి పర్యాప్తం। ఆప్లృవ్యాప్తౌ। ఇష్ట

172

౧౭౨

తి తగారకళ్ళ త్వగాల అదనే। సద్యో జాతస్య తగారకస్య నామ। శకృత్కరిస్సువత్సః శకృః। శకృత్ విష్టా
కె కొతతి శకృత్కరిః॥ ప్రథమే వయసి వసతి వత్సః॥ వస నివాసె దశదినాభ్యంతరవర్తినో
వత్సతరస్య నామనీ। ఋషభస్య ఆకృష్టాండస్య త్రుక్యతి రివ్యాష్టః భృక్షః॥ అండాకర్షణాయో
గ్యకాలస్య వత్సస్య నామ। సునృతాది యతెల ఖుజ్యతె షండః॥ షండ దానే। గో షుపతి వద్ధర్మా
ధానకారిత్వాద్గోపతిః॥ ఇషాస్వఛయాచరతీతి ఇట్చరః॥ ఇద్వరన్నితి కేచిత్పఠంతి। ఋషభస్య
ఋషభస్య నామాని। స్కంధప్రదేశస్సువః గః॥ వహతి శకటాదికమనేనేతి వహః॥ వహ ప్రాపణే। బ
లీవర్దాదిస్కంధప్రదేశస్య నామ। సన్నిప్రయోజనకత్వాత్ సుప్రవత్రి స్పృతేతి సాస్నా। సుషుస్య
స్నా। బలీవర్దకంఠేవర్తుడుకంబళవత్ తస్య సా వయస్య నామ। నస్తః॥ నాసికాయాం సూచ్యాది
నానాధారానస్యోతః॥ నసి నాసికాయాం। రజ్వాదినా [illegible] తెూ నస్యోతః॥ నాసికాయాం కృత

ప్రా

అ॥ ద్వి॥ వై॥

173

౧౨౩

గౌ। బలీవర్దః గలప్రదేశే స్థూలత్వవాన్ బలీవర్దః। వృష్ణోవరసే। ఋషతి నాం ప్రతి గచ్ఛతీతి ఋషభః।
ఋష గతౌ। వర్షతి రేత ఇతి వృషభః। వృషః స్యాత్। వృష సేచనే। అనడ్వాన్ సౌరభేయో గౌరుః=కేఅ
నః శకటం వహతీత్యనడ్వాన్। వహ ప్రాపణే। సురభేర్గోరపత్యం సౌరభేయః। గౌః చిరం గచ్ఛ
తీతి గౌః। గమ్లృ గతౌ। సాధిప వృగోపుంగవస్య నామాని। ఉక్ష్ణాం సమూహ ఔక్షకం। వృ
షస సమూహానామ। గవాం సమూహో గవ్యా। గోత్రా చ। గో సమూహనామన్। వత్సానాం సమూ
హో వాత్సకం। ధేనూనాం సమూహో ధైనుకం। వత్స సమూహ నామ। ధేను సమూహనామ। ౨౦॥
వృషో మహాన్ మహోక్షః=తర్ణకః(?)। మహాలశ్చాసౌ వృక్షాశ్చ మహోక్షః। మహావృషభ నామ। వృ
ద్ధశ్చాసౌ ఉక్షా చ వృద్ధోక్షః। జరంశ్చాసౌ గౌశ్చ జరద్గవః। వృద్ధవృషభనామాని। జాతశ్చాసౌ
ఉక్షా చ జాతోక్షః। ఉత్పన్నోక్షనామ। త్వరితస్తన్యం పయః పరప్రేరణయాపి బహేః

లాంగలశైక్యయంత్రాదినానావిధధురావహస్య బలీవర్దస్య నామ| మహ్యతెదెవైరితి మహా:
హ| సురభిః తస్యాః గోరపత్యం మాహెయా| సురభెగోరపత్యం సౌరభెయా| స్వస్థానం
ప్రతిగచ్ఛతీతి గౌః| గవ్లృసృప్లృగతౌ| వసతిక్షీరమస్యామితి ఉస్రా| వసనివాసె| మహ్యతెసర్వై
రితి మాహా| మహపూజాయాం| శృంగయోగాచ్ఛృంగిణీ| ౨౫|| అర్జునస్య పుష్ప్యరోహిణే:యస్య|
ప్రాయోగాథవళవర్ణత్వాదర్జునీ| అంఘుతివగెన గచ్ఛతీత్యఘ్న్యా| అఘిలఘిగత్యాక్షేపే|
రోహిణీనక్షత్రతువదుదయెహెతుత్వాద్రోహిణీ| గో జాతయస్త్రినామాని| నైచిఘూర్ణతె:
నీచైఃపాలకధ్వనినాచరతీతి నైచికీ| బహుత్రీణాదిగుణాయుక్తగోనామ్నాం వర్ణాదిభెదాత్ ఆ
దిగ్రహణాద్ద్వివర్షాదిభేదాచ్చ బహ్వీ| ధవలాపాటులాశుక్లాకృష్ణాశబలాకపిలాత్రివర్షా
ద్వివర్షా ఇత్యేవమాదయస్సంజ్ఞా భవంతి| ద్విహాయనీ ద్వివర్షా= త్రిహాయణీ| ద్విహాయ

అ॥ ద్వి॥ వా॥

174

౧౭౪

ఛిత్రస్య బలీవర్దస్య నామనీ। పంచమం షష్ఠమం వా వర్షం వహతీతి షష్ఠవాట్। వహం ప్రావ
ప్తౌ। యుగస్య దండస్య పార్శ్వే దమనార్థం యోజిత బలీవర్దస్య నామ। యుగాదీనాం
తు = కౌ। యుగం వహతీతి యుగ్యః। ప్రాసంగం వహతీతి ప్రాసంగ్యః। శకటం రథం వహ
తీతి శాకట్యః। యుగప్రాసంగశకటవాహానాం బలీవర్దానాం క్రమేణ నామాని। హాలె
నఖనతీతి హాలికః। హాలస్య సంబంధీ హాలికః। ఏవం సైరికశ్చ। బలీవర్దస్య నామనీ। ధూర్వ
హధుర్య=వౌ। ధురం వహతీతి ధూర్వహః। ధుర్యశ్చ। ధౌరేయశ్చ। ధురీణశ్చ। ధురంధరతీ
తి ధురంధరః। యుగధరాదేః బలీవర్దస్య నామాని। ఏకాం ధురం వహతీతి ఏకధురీణః।
ఏకధురశ్చ। ఏకాం ధురం వహతీతి ఏకధురావహః। తైలికస్యాల్పయంత్ర యుగధురం యో వ
హతి తస్య నామాని। సమం సర్వధురీణ=శృంగిణౌ। సర్వాం ధురం వహతీతి సర్వధురీణః। శకట

స్య గతా। ప్రజనే ప్రథమగర్భగ్రహణే ప్రాప్తకాలాయాం గోర్నామ। పంచమం షష్ఠం వా వర్షం
వహతీతి ప్రష్ఠవాట్। బాలగర్భిణ్యా గోర్నామ। అచండతి। నమ్రమప్యతత్యచండీ। చపలా శోభా। సుశో
భనం కరోతీతి సుకరా। డుకృఞ్ కరణే। అశోభనగోర్నామన్। బహ్వ్యస్సూతయః అస్యాస్సంతీ
తి బహుసూతిః। అపత్యం నాపత్యేభ్యః పరమన్యదపత్యమిష్యతీతి పరేష్టుకా। ఇషు ఇచ్ఛాయాం
బహ్వపత్యగోర్నామన్। చిరసూతా బష్కయణీ। వరస్త్రనీ। బష్క తి యాతి బష్కయణీ। ప్రస యు
వాధూర్ధ్వభావే చిరకాలాం అసౌ ప్రసూతిః బష్కయణీ। బష్కగతా। చిరప్రసూతగోర్నామ। సుశీల
త్వాదిగుణాత్ప్రత్నవతా। సుఖసందోహ్యా నామ। పీనమూధో యస్యాస్సా పీనోధ్నీ। స్థూల
పీనస్తనాయాం నామ। వం॥ ద్రోణాత్క్షీరా ద్రోణగా: తి। ద్రోణపరిమితం క్షీరం దోగ్ధీతి ద్రోణదు
ఘా। దుహ ప్రపూరణే। ద్రోణపరిమితక్షీరదోగ్ధ్రీ నామ। ధేనురేవ ధేనుష్యా। ఋణార్థం కత్వేనధ

అ॥ ద్వి॥ వా॥

175

౧౨౭

నయోగాద్ద్వివర్షాయణే। ద్వివర్షాయాంగోర్నామ। ఏకాబ్దా వయఃపరిమాణమస్యా ఇత్యేకా
బ్దా। ఏకవర్షాయణో వయఃపరిమాణమస్యాః। ఏకవర్షాయణే। ఏకవత్సరగోర్నామన్। ఏవంచ
తురబ్దా చతుర్వర్షాయణే। పంచాబ్దా। పంచవర్షాయణే। ఇత్యాద్యసంజ్ఞాయాం విజ్ఞేయాః। వ
శావంధ్యావతోకా। వష్కికామయతి వంధ్యాత్వాదుపగమాయ వా హంతుభూతే మోషధమితి వ
శా। వశకాంతా। బధ్నాతి స్వగతదోషేణ గర్భమితి వంధ్యా। బధ బంధనే। వబయోరైక్యాత్। వృష
యోగాదపి గర్భవిహీనగోర్నామన్। అవస్యతం నష్టం తోకమపత్యం యస్యాస్సా అవతోకా।
స్రవన్నశ్యద్గర్భో యస్యాస్సా స్రవద్గర్భా। అవస్యతగర్భగోర్నామన్। సంధానం గర్భసంధానమ
స్యా ఇతి సంధినీ। వృషాక్రాంతగోర్నామ। విహంతి గర్భమితి వేహత్। హనహింసాగత్యోః। గర్భ
హంత్రి గోర్నామ। కాలోపసర్యా ప్రజనే ప్రాప్తా। కాలే ధృతగర్భా ఉపసరణే యా ఉపసర్యా

కుటకౌ తిష్ఠెస్మి| మంథానదండస్యం తెనిక్లే ప్రనారికేళఫలసదృశదారుపిండనామ| మథ్యతె దధ్యస్యా
మితి మంథనీ| గిరతి అంతర్గతం దధి గర్గరీ| ద్వానిగరణె| దధిమథనఘటస్య నామనీ| ఉష్ట్రే క్ర
మెలకమయమహాంగాః| ఉష్యతె సదా ఆతపేన ఉష్ట్రః| ఉష ప్లుష దాహే| క్రమాత్పదాని అయతి
దూరె క్షిపతి క్రమెలకః| ఇల స్వప్నక్షేపణయోః| మయతె బహుభోజనాని మయః| మహాంగ
తా| మహాంతి గ్రీవాద్యంగాన్యస్యేతి మహాంగః| ఉష్ట్రనామాని| తంశిరోధలభతె అసత్యే దుస్తమ
యతి కరభః| రభి రాభస్యే| ఉష్ట్రశిశునామ| శృంఖలబంధనమేషామస్తీతి శృంఖలకాః| దా
రుమయైః పాదబంధనైరుపలక్షితానాం కరభాణాం నామ| అజాచ్ఛాగీ స్త్రీ బబాచ్ఛ=గః కె| అజా స్త్రీ అ
జాఛాగజాతిస్త్రీ ఛాగ| అజఛాగజాతిస్త్రీనామనీ| స్తుభ్నాతి యుద్ధార్థముద్యతో వేగస్థ ప్ర
తిబధ్నాతి స్తుభః| స్తుభ బస్తు బధు తి బంధౌ| ఛ్యతి భక్ష్య గర్భం పతత్రాణేతి ఛాగః| ఛాగలకః| ఛో ఛేదనే|
బస్యతి యజ్ఞాదౌ హింస్యత ఇతి బస్తః| బస్త బంధ అర్దనే| అజతి పర్ణభక్షణాయ గచ్ఛతీతి అజః|

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

176

౧౨౬

నికేగృహస్థాపనథెనోనార్గమ। సమాయరాంప్రసూయతె సమాం సమానాప్రతివర్షప్రసూతా
నామ। ఊధస్యుక్త్వౌబహూ:-ధామన్। అనతిక్రేశ బంధుఖిం సాధేవిమితిటూధం। ఉంధికెధనె। సాం
తః। దొహాహనాదుపరిపునరాపూర్యతె వర్ధతఇత్యాపీనం। స్వాప్యాయాంఅప్యాయయవృద్ధౌ। స్త్రనా
స్తాలథనస్యనామన్। పొదుగు। దొహవ్యాశమనెనశివకరత్వాచ్ఛివకేం। కేల్యతెపశ్వాదిరత్రేతికీ
లకేన్న। కీలబంధనె। పశుబంధనాయనిఖాతేదావార్నదెనామన్। దీయతెపలాయనాద్రక్ష్యతెఖ
తిదామ। నాంతం। దెఙ్ రక్షనె। సంధీయతెపశ్వాదిరనెనబధ్యతఇతి సంధానం। ద్రోహవఖండ
నె। వత్సాదిబంధనరజ్జునామన్। వధ్యేవత్రబవాదామయోగాద్దామనీ। బవాద్యపశుబంధనా
యనిర్మితద్వైషిక్రతరజ్జునామ। వైశాఖమంథమంథానమం=సమె। విశాఖాంప్రయొాజనమ=
స్యేతివైశాఖం। విశాఖస్యకాష్ఠమయస్యాయమితివైశాఖం। మథ్యతెదధ్యనేనేతిమంథః। మం
థవిలొడనె। మందానః మంథాశ్చ। దధిమథనదండనామాని। కుటతికుటిలగతిమానివకుటరః॥

హో వర్తమానం వైదే హాకః। విహాఖ్యపచయో। అర్థేన సహ వర్తతే సార్థః। తస్మైరం స్వపణ్యంవహః
తి ప్రాపయతీతి సార్థవాహః। వహప్రాపణే। నిగమే ధనాగమే భవో వర్తమానః నైగమః। వణిగేవ
వాణిజః। స్వార్థే వ్యవహారతీతి వణిక్। పణ వ్యవహారే। ధాతోః పిడేః పకారస్య వకారాదేశః। పణ్య
మాజీవో యస్య పణ్యజీవః। ఆపణం ప్రయోజనమస్య ఆపణికః। క్రయ విక్రయజాభ్యాం జీ
వతీతి క్రయవిక్రయికః। వాణిజ్యవృత్త్యుపజీవినామాని। విక్రేతాఽస్యాద్విక్రయి=యః।
విక్రీణాతే పణామితి విక్రేతా। విక్రయేణ జీవతీతి విక్రయికః। ఉఞ్ఛనేన మూల్యకల్పన యోమూల్యం
క్రీణాతీతి గుణేఈతి క్రాయికః। క్రయేణ జీవతీతి క్రయికః। పణ్యక్రేతృనామాని। వణిజో భావః
వాణిజ్యం। వణిజ్యా చ। వాణిజ్యవృత్తినామనీ। మూలేన మూలధనేన ద్రవ్యేణ అభిభూయతే
శేషత్వేన ప్రయతే మూల్యం। వసత్యస్మిన్ స్వప్రతినవ్యయేనకారితం పణ్యాదికమితి వస్నః। వసనివాసే।

అ॥ ద్వి॥ వా॥

177

౧౨౨

అజగతి క్షేపణాయయోః। అజనామాని। మేఢ మేహతి రేతః సించతీతి మేఢ్రః। మిహ సేచనే। ఉరస్వలమితస్త
తో భ్రమయతీతి ఉరభ్రః। భ్రమ చలనే। ఉచ్చై రగాతీత్యురగాః। రగ శబ్దే। ఊర్ణా మేషమోమవత
దస్యాస్తీతి ఊర్ణాయుః। రేతో మేషతీతి మేషః। మిష సేచనే। రేతో వర్షతీతి వృష్ణిః। వృష సే
చనే। ఆఈడం తె మాంస భక్షణే నావనమితి ఏడకః। ఈడ స్తుతౌ। ఏడకనామాని। ఉష్ట్రక్రాజ-
బ్బ=ఖరాః। ఉష్ట్రాణాం సమూహ ఔష్ట్రకం। ఉరభ్రాణాం సమూహ ఔరభ్రకం। అజానాం స
మూహ ఆజకం। ఉష్ట్రభ్రానాం ప్రమేణ సమూహవాచ్యస్య నామాని। చక్రం సమూహవాస్తద్వ్యం తత్త్స
క్రీవం తః। ప్రాయోజావే ఘోవత్సే ఘోవత్సే ఘ్యావవహాతాం జావే యూః। రాసంతె వాస్యంతె
ఉచ్చై రితి రాసభాః। రస శబ్దే। గర్దంతి ఉచ్చైరితి గర్దభాః। గర్ద శబ్దే। ఖం ముఖం తవతీతి మహా
దాశాశమేషామస్తీతి ఖరః। గర్దభనామాని। వైదేహకసార్థ=సః। విదేహా వివిధోపచయాభ

న్యాసప్రవృత్తే పణ్యానాం క్రయే క్రయవిషయే ప్రసారితం క్రయ్యం। విక్రేత విక్రయార్థం పణ్యే ప్రసా
రితపణ్యస్య నామ। క్రయస్య యోగ్యం క్రేయం। యత్తు విక్రయార్థం గృహాత్ స్థితం తస్య పణ్యస్య
నామ॥ ౭౦॥ విక్రేయం పణితవ్యం చ = స్త్రీయాం। విక్రేయస్య యోగ్యం విక్రేయం। పణితుం వ్యవహ
ర్తుం యోగ్యం పణితవ్యం పణ్యతే పణ్యం। పణ వ్యవహారే। పణ్యమాత్ర నామాని। క్రయ్యక్రే
య పణితవ్యపణ్య శబ్దాః స్త్రీషు లింగేషు వర్తంతే। సత్యస్య వరగాం సత్యాపనం। సత్యంకార
శ్చ। విక్రేతే విక్రేత్రా ఇదం మహ్యం మయా గృహీతం నాన్యత్ర విక్రేయమ్ ఇతి కించిదంగుళీయాదికం దీయ
తే తస్య నామాని। విపణో విక్రయః సంఖ్యా- సంఖ్యాయోః। విపణ్యతే వ్యవహ్రియతే విపణః।
పణ వ్యవహారే। విక్రీయతే విక్రయః। డుక్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే। మూల్యం గృహీత్వా పణ్యప్ర
దానస్య నామనీ। సంఖ్యా సంఖ్యేయే ఆదశ త్రిషు। ఏకాద్యాష్టాదశ శబ్దపర్యంతాః సంఖ్యాస్సం

అ॥ ద్వి॥ వై॥

178

౧౨౫

అవగతం॥ అనిర్వాహితః క్రయః అనేన మూల్యద్రవ్యేణ వా తే వేత్యవక్రయః॥ మూల్యనామాని
ద్వే॥ పరి■పణం మూల-౯ పి॥ స్త్రీనపి విస్థానవత్పురసంపత్ప్రాప్తి నిమిత్తత్వాన్న్యాసేవ॥ పరిపణ్యతే లాభా
ర్థం ప్రయుజ్యతే పరిపణం॥ లాభార్థం ప్రయుజ్యమానధనస్య నామనీ॥ మొదలిసెటుపెరు
మూలధనప్రయోగే లభ్యతే లాభః॥ డులభ ప్రాప్తౌ॥ మూలధనప్రయోగే ఫలతి తో ఫలం॥ ఫల
నిష్పత్తౌ॥ మూలధనప్రయోగాయదధికం లభ్యతే తస్య నామనీ॥ పరిదీయతే పరిదానం॥ ధా
దానే॥ పరివర్తతే దీయతే పరివర్తః॥ వృతీ వర్తనే॥ నిమయే పరివర్తనే॥ భవేన్నైమేయః॥ చ
వినిమయతే నిమయః॥ మయ గతౌ॥ నిమయనామాని॥ పుమానుపనిధిః కే॥ ఆధారశతే వాస్త
స్య ఉపసమీపే నిధీయతే ఉపనిధిః॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః॥ గ్రామాంతే జనస్య సన్నిధా
నస్యతే న్యాసః॥ అస్ క్షేపణే॥ నిక్షేప విశేషస్య నామనీ॥ ప్రతిదీయతే ప్రతిదానం॥ డుధాఞ్ దానే॥

గని।వింశత్యాశ్శైవిద్ధాః।వింశత్యైక్షేత్రఖ్యాదయానిఫలాని।సంఖ్యాయామపృథగావారగని।
ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టానాంశ్శాకావింశతిః।ద్విత్రయపఙ్క్త్యుపవిష్టానాంశ్శాకాద్విర్వింశతిత్యతియ్యు
పఙ్క్త్యుపవిష్టానాంత్రిస్త్రోవింశతయః।పఙ్క్త్యశ్శతసహస్రాదిత్రిమార్ధశగుణోత్తరం।పఙ్క్తేర్దశ
శసంఖ్యాతస్యాఽఽరభ్యదశగుణోత్తరంచైత్రమాష్టతం సహస్రం ఆదిగ్రహణాదయుతం
ప్రయుతం। ఏవమాదిపదార్థేశ్శబ్దపర్యంతంభవంతి।హేతవంత్రుపవయంపాఃకౌః।పునాతిథా
నాన్యదిమానం కోథయతి తిపాతుః రాజపురుషః। తస్యేదంపౌతవం।ద్రోణః ద్రుమస్యవికా
రః ద్రువయం।మకారస్య వకారాదేశో భవతి। మీయతేఽనేతి పాయ్యం। మాఙ్నేథాతావ్వది
ర్యకారస్య పకారాదేశః। ధనాదిమాననామాని। మీయతేఽనేనేతి మానం। తచ్చతులాం గుంజ్ఞాప్ర
స్థైర్ధిఖ్యాతం భవతి। యథా హాంగ్యాది మానం తులాది రూపం క్షేత్రాదిమానం హుంగుష్యాదిరూ

అ॥ ద్వి॥ ఖ్యా॥ ఖ్యేయేషు టూవా సంఖ్యేయల్లింగానుసారేణ త్రిషు లింగేషు వర్తంతే। కదాచిదపి సంఖ్యామా
త్రే న వర్తంతే। అత్రోదాహరణ[illegible]। ని॥ ఏకః పుమాన్ ద్వౌ పుమాంసౌ త్రయో గుణాః। ఇత్యాది
వింశత్యాద్యాః నవతి పర్యంతాస్సర్వాస్సంఖ్యాః బహుసంఖ్యేయేషు సంఖ్యాయాం వర్తమానా
అపి సదా ఏకత్వ ఏకవచనే వర్తంతే। సంఖ్యార్థే ద్విబహూ = రం। సంఖ్యార్థే సంఖ్యామాత్రే వర్తమా
నా నామైకోనవింశత్యాదీనాం శబ్దానాం ద్వివచన బహువచనే అపి స్తః। తాత్పర్యార్థస్తు ఏకో
నవింశత్యాద్యాశ్శబ్దాస్సంఖ్యాయామేకవచన ద్వివచన బహువచనాంతా భవంతి। సంఖ్యేయే వర్త
మానాస్తు ఏకవచనాంతా భవంతీత్యర్థః। తాసు చానవతేః స్త్రియః। తాసు సంఖ్యేయ శబ్దాస్సం
వర్తమానా ఏకోనవింశత్యాద్యాస్సర్వే శబ్దా అపి వింశతేర్నవతి శబ్దపర్యంతాః స్త్రీలింగా భవం
తి। సంఖ్యేయానుసారేణ తల్లింగా న భవంతి। కింతు నియతస్త్రీలింగా ఏవ భవంతి। అత్రోదాహర

179

౧౭౮

రాశిక్రియత ఇత్యాచితః। చీఙ్ చయనే। వింశతిసహస్రపరిమిత తామ్రాదిద్రవ్యరాశి నామ। ఆచేయ్య
త ఇత్యాచితః। శకటేన వోఢుం శక్యస్య భారస్య నామ। కర్షాపణః కార్షికః - కః। కర్షరూపేణ తా
మ్రేణ ఆపణ్యత ఇతి కార్షాపణః। కర్షప్రమాణమస్యేతి కార్షికః। కర్షస్య షోడశ భాగనామ న।
పణ్యతే వ్యవహ్రియతే ఇతి పణః। పణ వ్యవహారే। తామ్రకృత కర్షప్రమాణరూపకనామ। ఆసమంతా
త్ధార్యతే ఆఢకః। ధాన్యగతాః ప్రస్థచతుష్టయప్రమాణ నామ। ద్ర్యేఱ తిధాన్యపరిమాణయసర్వ
తోగచ్ఛతీతి ద్రోణః। ద్రుగతిహింసాకౌటిల్యేషు। ఆఢకచతుష్టయప్రమాణనామ। ఖమ్మ-
పాదాంక్తాశమస్యేతి ఖారీ। చతుర్వింశతి ద్రోణపరిమాణనామ। వహతి ధాన్యాదికమితివా
హః। వహ ప్రాపణే। అష్టద్రోణాన్న్యూనాష్టఖారీపరిమాణనామ। నికుంచతి కుడపాదేత్రయా
అల్పీభవతీతి నికుంచకః। కుంచగతికౌటిల్యాల్పీభావయోః। కుడుపచతుర్థాంశనామ।

శ్రీ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

180

౧౮౦

షం। ధాన్యాదిమానం ప్రస్థాదిరూపమితి। మాషవత్ స్థూలత్వాన్మాషకః। ఆద్యశ్చాసౌ మాషశ్చ
ఆద్యమాషకః। రజతవ్యతిరిక్తపంచగుంజపరిమిత హిరణ్యాదీనాం నామ। తె షోడశాక్షైః కః। తె
అక్షో విసంఘాతరూపతామాపద్యత ఇతి ప్రత్యేకః। అక్షావ్యాప్తౌ। కర్ష ఇతి స్వభావేణ తుః
లాకోటిమితి కర్షః। వ్యవిశేషణే। షోడశాద్యమాషకపరిమితస్య హిరణ్యాదేర్నామ। పలతి
తులాకోటిగతి నత్భైగణ్యమితి పలం। పలగతౌ। కర్షచతుష్టయపరిమితస్వర్ణాదేర్నామ।=
సువర్ణమాత్రాస్సిన్ సువర్ణః। బిస్యతి తులాకోటిం నత్భైః ప్రేరయతి బిస్తః। బిసప్రేరణే। సు
వర్ణకర్షనామ। కురుదేశే బిస్త ఇతి వ్యవహారః। నత్వాత్మరు బిస్తః సువర్ణఫలనామ।౭౫॥ తులాస్త్రి
యాం పలశతం। ఆచితః। తుల్యత ఇతి తులా। తుల ఉన్మానే। పలశతపరిమితసువర్ణాదేర్నామ।
భ్రియతే సత్త్వేనేతి భారః। భృఞ్ భరణే। ద్విసహస్రపరిమితతామ్రాదిద్రవ్యనామ। ఆచీయత ఇతి

ష్ణం। ద్యు అభిగమనే। అర్ద్యతే జనైరితి అర్ఘః। అర్ఘ లయామ్నాయాం। రాతి పుష్టిమితి రాః। రాదా
నే। విభవతి కార్యసిద్ధౌ సమర్థో భవతి విభవః। భూసత్తాయాం। ధననామాని। స్వాపతేయాశస్సు హిర
=ణ్యం। కూయతే స్తూయతే కోశః। కుశబ్దే। హ్రియతే స్పృహయా హిరణ్యం। కృతాకృతావ
స్థస్య కృతావస్య హేమరూప్యస్య చ నామాని। గోప్యతే అప్రమత్తైరితి కుప్యం। గుపూ రక్షణే
నే। ధాతోర్ధ్వర్ఘకారస్య కకారాదేశో భవతి। తాభ్యాం హేమరూప్యాభ్యాం అన్యస్య కాంస్యాది
లోహస్య నామ। రూపమస్యాస్తీతి రూప్యం। ఆహతస్య రాజముద్రాంకితస్య తద్ద్వయస్య
హేమ్నః రూప్యస్య చ నామ॥ ౧౨౦॥ గారుత్మతం మరకతమ=శ్మగర్భో హరిన్మణిః। గరుత్మతా దత్తం గారుత్మ
తం। మరకం తత్తౌనేన మరకతం। గరుడోద్గారవిషం అశ్మగర్భో యస్య తదశ్మగర్భం। హరితవర్ణో
మణిః హరిన్మణిః। హరితవర్ణస్య రత్నస్య నామాని। శోణవర్ణం రత్నం శోణరత్నం। లోహితక

అ॥ ద్వి॥ వై॥

181

౧౮౧

కుడుపః ప్రసృతిరిత్యాద్యా-వంటకె। కుడ్యతె సంస్త్యాయతె కుడుపః। కులసంస్త్యానె। ద్వాదశః
ప్రసృతి పరిమాణానామప్రతిష్ఠతిథానవ్యమాన మత్రె తిప్రస్థః। ష్ఠాగతినివృత్తౌ। కుడుపచతు
ష్టం రుపరిమాణానాం। పద్యతె పాదః। పదగతౌ। చతుర్థాంశనామ। అమ్యతె సెవ్యతెక్రమె
ణాంశః। అమగత్యాదిషు। భజ్యతె క్రమెణ భాగః। భజ సెవాయాం। వంట్యతె సెవ్యతె వం
టకః। వటి విభాజనె। మాషాద్యెకదెశనామాని। ద్రవ్యం విత్తం స్వాపతెయ-అపిక్రియావిశెషణయత్తాత్
దధికతాపద్రవ్యం। ద్రుగతౌ। విందంత్యెతదితి విత్తం। విద్లృలాభె। స్వపతెః విత్తస్వామినస్సాధుస్వా
తపెయం। రిచ్యతె ధర్మకామహెతుత్వాద్రిక్థం। రుచవిస్తుతౌ। రిచ్యతె పుత్రాదినానీస్సార్యతె రిక్థం।
రిచిర్ విరెచనె। ధినొతి స్వామినమితి ధనం। ధిజ్ప్రీణనె। వసతినితిమతాం గృహాణ్ ఇతి వసు। వస నా
వాసె। హార్యతె విప్రైన హారణ్యం। హయ్యత్యర్థె గతి కాంత్యొః। ద్రవిగాం చ। ద్రూయతె ఆర్థిభిరితి ద్రవ్య

తెభర్మ| భృఞ్ భరణె| నాంతః| కర్షతి లోహామధ్యె శ్రైష్ఠ్యాద్విదితి కర్బురం| కర్బ ఖర్బ గర్బ దర్పె| చా
మీకరం జతరూః యాం| చామీకరాఖ్యె ఆకరె భవత్వాచ్చామీకరం| మహారజ్యతయా
జాతం ప్రశస్తం రూపమస్యేతి జాతరూపం| రజ్యతె తామ్రాదికమనేనేతి రజతం| రంజ రాగె|
మహాచ్చ తద్రజతంచ మహారజతం| కచ దీప్తౌ కచతి కాంచనం| కచి దీప్తిబంధనయోః| రో
చతె రుక్మం| రుచ దీప్తౌ| కృతస్వరాఖ్యపర్వతె భవత్వాత్కార్తస్వరం| జంబూఫలరసోద్భవన
దీతటె జాతత్వాజ్జాంబూనదం| అష్టసు లోహేషు పదం ప్రతిష్ఠాస్యేత్యష్టాపదం| అష్టలో
హాని యథా| సువర్ణం రజతం తామ్రం రీతిః| కాంస్యం తథా త్రపు సీసం నదీపరం చైతాన్య
ష్టౌ లోహాని చక్షతె| సువర్ణనామాని| అలంకార సువర్ణం యః అపి| శృంగి త్రలంకారా యోంపా
దెయం కనకం శృంగీకనకం| అలంకారయోగ్యసువర్ణనామ| కనకాపెక్షయా నికృష్టవర్ణత్వాద్ధ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

182

౧౮౨

ర్ణత్వాల్లోహితకం। పద్మవద్రాగో యస్య పద్మరాగః। రక్తవర్ణస్య రత్నస్య నామాని। ముక్తా
థ విద్రుమః పుంసి ప్ర=చ। ముచ్యతే శుక్తిసంపుటగర్భాన్ముక్తాదితి ముక్తా। ముచ్ మోక్షే సె।
ముక్తానామ। విశిష్టశ్చాసౌ ద్రుమశ్చ విద్రుమః। ప్రపృప్రవలతే ప్రవాలం। వల సంచలనే। విద్రు
మనామనీ। రమంతేస్మిన్నితి రత్నం। రము క్రీడాయాం। మణ్యతే శబ్దత ఇతి మణిః। మణ శబ్దే।
గారుత్మతాద్యశ్మజాతౌ యు ముక్తాప్రవాలాదినాం నామాని। స్వర్ణం సువర్ణం కనకం హాటకం।
శోభనో వర్ణోస్య సువర్ణం। స్వర్ణం చ। కనక ఇతి దీప్యత ఇతి కనకం। కన దీప్తౌ నాంభిషు। హార్య
త ఇతి హిరణ్యం। హర్య గతికాంత్యోః। హానోతి తామ్రాద్యుపతాపనాద్వర్ధత ఇతి హేమ। నాం తః। హి
గతౌ। వృద్ధౌ చ। హాటతీతి హాటకం। హాట దీప్తౌ। తప్యతేఽగ్నావితి తపనీయం। తప సంతాపే। శా
తకుంభాద్గిరేర్భవతీతి శాతకుంభం। గంగాయాం భవం గాంగేయం। అల్పాదినా భ్రియ

తెత సూత్రియతెశాసనేయెతి తేత్న్రం। తి జ్ఞానిశాతనె। పేడ్యతె సంహాన్యతెఇతి పిండం। పిండి:
సంఘాతె। కాలవర్గాంచలతదయుక్షేకాలాయసం। కల్యాదిరూపేగావధ్యతా మెతీత్యయః। ఇణ్గగ
తౌ। అశ్మనసారో। [illegible]శ్మసారః। అయసోనామాని। మండ్యతెఅయఃపిండాద్విభజ్యత ఇతి:
మండూరం। వది విభాజనె। హానస్రినశ్యతీతి సింహాణం। హానవానాంగత్యోః। అయోమయస్య
నామాని। త్రైఃకంకాబోధవపః వె। త్రైరతిద్రువతిచలావస్థాయామితి త్రౌః। త్రైర సంచలనె। వార
తయూసూత్రిగాకెచ్యతఇతి కావః। కచబంధనె। కాచనామనీ। అస్థిరత్వాచ్ఛపలః। రసృతెజాష
ధత్వేనేతి రసః। రస ఆస్వాదనె। సూతెహోమాదికమితి సూతః। షూ జ్ఞప్రాణిప్రసవె। రోగపారందద
దాతీతిపారదః। దాదానె। పాదరస నామాని। గామలతి నివారయతీతి గవలం। అలభూషణపర్యా
ప్తిశక్తివారణేషు। మాహిషశృంగనామాని। శరదభ్రరేఖాసదృశతాప్యదభ్రకం। గిరౌభవంగిరిజం॥

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

183

౧౮౩

ర్ణ్య గర్గః। రజ్యతే తామ్రాదికమనేన రజతం। రంజ రాగే। శుక్లే రూపే గాని రూప్యతే రూప్యం। రూప నిరూ
పణే। ఖర్జతి వ్యయతి ఘనాదితయా ఖర్జూరం। ఖర్జ వ్యథనే। శ్వేతవర్ణత్వాత్ శ్వేతం। రజత
నామాని। రీతి స్త్రియామారకూటో = చ। రీయతే అగ్నియోగాదితి రీతిః। రీఙ్ స్రవణే। ఆరకస్య సువర్ణ
స్య కూటో మాయామయం రూపమివాభాసతే ఆరకూటః। పిత్తలాఖ్యా లోహస్య నామనీ। తా
మ్యతి కాంక్ష్యతి నైర్మల్యార్థమామ్లరసమితి తామ్రకం। తము కాంక్షాయాం। ద్రువావస్థానయాం
శులత్వాత్ శుగచ్ఛతీతి శుల్బం। శుల శుల ఆశుగమనే। మ్లేచ్ఛదేశముఖ్యత్వాత్ మ్లేచ్ఛముఖం। ద్వేవ
మరూపే అశ్నుతే ద్వ్యష్టం। అశూ వ్యాప్తౌ। సువర్ణరజితేతరలోహాత్ శ్రేష్ఠత్వాత్ వరిష్ఠం।
ఔదుంబరం సువర్ణం వర్తతే సదృశ్యాదౌదుంబరం। తామ్రనామాని। లోహోऽస్త్రీ శస్త్రకం తీ = ఉ॥
లునాత్యంగమితి లోహః। లూఞ్ ఛేదనే। శస్యతే దేహో మనేనేతి శస్త్రకం। శసు హింసాయాం। తీక్ష్ణ

గంధికంచ త్రీణి కుసుమాంజనం। సా గంధికంచ। గంధపాషాణనామకః। చక్షుషే హితాం చక్షుష్యా
కులం లోచనమలతతి కులాలీ। అలభూషణే। కులుద్ధాప్రకృతిత్వాత్కులిత్థికా। కులుత్థసదృ
శాంజనవిశేషస్య నామాని। రీతేః పుష్పవర్ణః మంజనం రీతిపుష్పం। అస్త్రీ। గతికుష్పుస్య కేతుః
పరమదిభూతః పుష్పకేతుః। పాష్పకం చ। కుసుమం చ। తదంజనం కుసుమాంజనం। కుసు
మాంజననామాని। పీతకం పీతనం తాలం। పీతవర్ణత్వాత్ పీతకం। పీతనం। తలతి ప్రతిష్ఠతి
కత్రేతి తాలకం। తలప్రతిష్ఠాయాం। అలచిత్రాపి స్త్రీపుంసాదికమిత్యాలం। అలభూషణే। హ
రితవర్ణం తాలం హరితాలం। హరితాలనామాని। గిరిశిలాయాం భవం గైరేయం। అర్థ్యే తేరసా
యనాదిభిరిత్యర్థ్యం। గిరిజమశ్మజం చ। అర్థే అపయాప్తాయాం। శిలాయాః జాతా శిలా। శి
లావిశేషే గాజ్ఞాయతే శిలాజతు। జని ప్రాదుర్భావే। గిరిశిలోద్భవానామాని। బోలగంధ
రసప్రాణాః నాగసంభవం। బోలత్యతే మషి కేశరాయుకే జజ్జల వ్యాజం నిమజ్జతి బోలం। బల

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

న విద్యతే మలమత్రేత్యమలం। అభ్రకనామాని। స్రోతోంజనం తు-కే। అంజ్యతే లోచనమనే
నేత్యంజనం। అంజూ వ్యక్తిమ్రక్షణకాంతిగతిషు। స్రోతసి యమునాస్రోతసి భవం స్రోతోంజ
నం। సువీరాఖ్యే దేశే భవం సౌవీరం। కపోతసదృశవర్ణమంజనం కాపోతాంజనం। యమునా
యాం భవం యామునం। సువీరోద్భవాంజననామాని। తుదత్యక్షిరోగమితి తుత్థం। తుద-
వ్యథనే। తుత్థం చ తదంజనం చ తుత్థాంజనం। శిఖిగ్రీవసామ్యాచ్ఛిఖిగ్రీవం। వితుదత్యక్షిరోగ
మితి వితున్నకం। తుద వ్యథనే। మయూరకం చ। ౧౧౧॥ కర్పరీ దార్వికా-గంధకం। కర్పతి అక్షి
రోగం జహాతీమితి కర్పరీ। కృపూ సామర్థ్యే। కర్పరాఖ్యాంజననామ। దారురుహాం దార్వికా
ర్వాదుద్భవం అంజనం దార్వికా। క్వాదోద్భవం। తుదత్యక్షిరోగమితి తుత్థం। రసస్య దార్వి
కాక్వాథస్యాంజనం రసాంజనం। దార్వికాక్వాథోఽరసాజ్జాయతే రసగర్భం। తార్క్ష్యస్య గరుడ
స్య శైలోయం ఉద్భవం తార్క్ష్యశైలం। రసాంజననామాని। సాలగంధవద్గంధోఽస్యాస్తీతి గంధినం। సౌ-

౨౨౪

184

పచ్యతేతం తురస్మాద్భవశ్చ్రిత్రియన్నితి పిచులం॥ పచవ్యక్త్రేరణె॥ తూలవృతెఫలస్యాశాన్నిశ్వసచ్ఛతె తూ
లం॥ తూలనిష్పషే॥ అపణతబిజస్యకాపాసస్యనామన్॥ తమబెభ్యఃఅష్ట్యాష్టవర్గాం తమలాతరం॥
౧౧ ౫॥ స్యాత్కుసుంభం వహ్ని = శశలోమన్॥ మసయత్వం గుళాదివమితికుసుంభం॥ కుసుస్నెషణె॥ వహ్ని
శిఖ పింగళాశిఖాయస్య వహ్నిశిఖం॥ మహారజతరుజనం చమహారజనం॥ రంజరాగె॥ తైలపాతు బీః
జస్య కుసుంభాఖ్యౌషధిపుష్పస్య నామాని॥ అశ్వమేషాదిలోమతదస్య స్త్రీతిలోమశయుః
వెంషలోమకృతకంబళనామ॥ శశస్యలోమశశలోమ॥ శశలోమనామ॥ మధుక్షోత్రుం మాక్షి
కాది=కాః॥ క్షుద్రాదిభిర్మక్షికాదిభిః కృతం క్షౌద్రం॥ మాక్షికాపూతతబ్రామకసిరాసచతుర్విధమః
ధునోనామ॥ సించత్యగ్నిసంయోగాదితిసిక్థకం॥ షిచక్షరణె॥ మధూచ్ఛిష్టనామ॥ మనశ్శిల్పవాచ
శిలామనశ్శిలా॥ మనోగుప్తా మనోహ్వచ॥ నాగజిహ్వాప్రకృతి తాపన్నాగజిహ్వికా॥ మనశ్శిలానా

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

185

౧౮౫

నిమజ్జనే। గంధవాన్రసో గంధరసః। ప్రాణత్యనేన ప్రాణః। పిడ్యతే పిండ్యతే ప్రియతత్త్వాత్ పిండః। పిండి
సంఘాతే। జౌషదార్థం గౌప్యతే గోపః। గుపూ రక్షణే। రస్యతే ఆస్వాద్యతే రసః। బోలనామాని।
డిండిత్యేవమనుకారధ్వనిమీరయతీవ డిండీరః। రీ రగతౌ। అబ్ధేః కఫ ఇవ భాతీత్యబ్ధికఫః। స్ఫా
యతే వర్ధతే ఫేనః। స్ఫాయీ వృద్ధౌ। సముద్రకఫనామాని। స్యందతే ప్రస్రవతే సూత్ర
తావత్సిందూరం। స్యందూ ప్రస్రవణే। నాగాత్సీసాత్సంభవతీతి నాగసంభవం। సిందూరనామ్నః। నాగే
సీసకే యోగేష్ట=రం। న గచ్ఛతీతి నాగం। సీనోతి పాదరసం బధ్నాతీతి నాగసీసకం। షిఞ్ బంధనే। సు
వర్ణకరయోగేష్టం భవతీతి యోగేష్టం। సువర్ణయోగే ఉప్యతే వప్రం। సీసకనామాని। త్రపతే అగ్నిసం
ధానాదాశు ద్రవతీతి త్రపు। త్రపూ లజ్జాయాం। పిచ్యతే కుట్యతే అనేనేతి పిచ్చటం। పిచ్చ కుట్టనే। రజ్య
తే చర్మాద్యనేనేతి రంగం। రంజ రాగే। వంగతే ద్రవతీతి వంగం। వగి గతౌ। త్రపుసంజ్ఞకలోహనామాని।

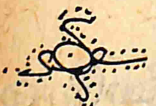
మూల వేష్టనే। ఇత్యస్య మూలనామ। గ్రంథికం పిప్పలీమూలః నం। గ్రంథిప్రకృతిత్వాద్గ్రంథికం పిప్పల్యాః

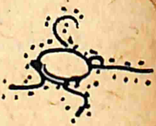
మూలం పిప్పలీమూలం। చటకాశిరోరూపత్వాచ్చటకాశిరః। పిప్పలీమూలనామాని। గోరివ

లోమాన్యస్య స్సంతి గోలోమీ। భూతస్య కేశా ఇవ కేశాం యస్య భూతకేశః। ఓషధివిశేషస్య

నామనీ। పత్రాణ్యంగాని యస్య పత్రాంగం। రక్తచందననామ। త్రికటు త్ర్యూషణం వ్యోషం త్రి

ఫలాతు ఫలత్రికం। త్రికటూన్యస్య త్రికటు। త్రీణి ఊషణాన్యత్ర త్ర్యూషణం। విశేషేణ జి

ఘ్న్య ముషతీతి వ్యోషం। ఉష ఋజాయాం। ఊషణానాం। సమాహృతద్వ్యుషుంఠీ మరిచి

పిప్పలాఖ్యస్య ద్రవ్యత్రయస్య నామాని। త్రయాణాం సమాహారః। ఫలానాం సమాహారస్త్రి

ఫలా। హరీతక్యక్షధాత్ర్యామలకత్రయస్య నామ। ఇతి వైశ్యవర్గః॥ అథ శూద్రవర్గః॥ శూద్రాశ్చావ

రవర్ణాశ్చ వృషలాశ్చ జఘన్యజాః॥ శుద్ధం శోధనం దానేన రాంతి శూద్రాః। రా ఆదానే। షు

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

186

౧౮౬

మాని। నైపాళీ మనషి గో=లేః। నైపాళదేశే భవా నైపాళీ। మనో పాళ భువి భవతీతి మనషి। నట
న్యత్త్రా। గాం నైపాలభూమిం స్వజన్మత్వేన లాతీతి గోలా। లాదానే। నైపాలదేశమనశ్శిలానామాని।
యవసక్షారో యవక్షారః। యవాగ్రం। యవశూకాగ్రం జాతః యవాగ్రజః। పాకేన సిద్ధం పాక్యః।
యవక్షారనామాని। సర్జికా దగ్ధకృతం క్షారం సర్జికాక్షారః। కపోతవర్ణత్వాత్ కపోతః। సు
ఖేన దీపనాగ్నిం వర్ధయతీతి సుఖవర్చకః। కవర్ణదిత్త్రా। క్షారనామాని। సావర్చలం స్యాద్రుచ:
కం త్వ=వం। సావర్చలరుచకశబ్దౌ పూర్వమేవ వ్యుత్పన్నౌ। సావర్చలాభ్యాం కరోత్థవక్షారనామ
నీ। త్వచో వేణుసకాశాత్ స్రవతి క్షీరం త్వక్క్షీరం। వం చ లోచనా। వంశరోచనా చ। త్వక్క్షీరనా
మనీ। శినోతి తనూకరోతి రోగమితి శిగ్రుః। తస్మాజ్జాతం శిగ్రుజం। శిజ్ నిశాతనే। శ్వేతం చ తన్మ
మరిచం చ శ్వేతమరిచం। సౌభాంజనబీజనామ। మురతి స్వజన్మభువం వేష్టయతీతి మోరటం।

ఆర్యాయాం శూద్రాజ్జాతస్య నామ। బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియాత్సూతః సంభవః। సువత్యశ్వానితి సూ
తః। షూ ప్రేరణే। క్షత్రియాద్బ్రాహ్మణయోషితి జాతస్య నామ। విదేహో నరుగ్యాస్యవివిధో
పచయే నవర్తమానో వైదేహకః। దిహ ఉపచయే। తస్యామేవ బ్రాహ్మణ్యాం వైశ్యాజ్జాతస్య
నామ। రథం కరోతీతి రథకారః। కరణ్యాం మాహిష్యాజ్జాతస్య నామ। స్యాచ్చండాలస్తు జని
తః। చండాయ ఉగ్రకర్మణే అలతి పర్యాప్నోతి చండాలః। అల భూషణపర్యాప్తిశక్తివా
రణేషు। శూద్రాద్బ్రాహ్మణ్యాం జాతస్య నామ। కరోతి శిల్పాదికర్మేతి కారుః। డుకృఞ్ కరణే।
శిల్పకర్మాణ్యస్య సంతీతి శిల్పీ। రథకారాదీనాం నామనీ। శ్రియత ఇతి శ్రేణిః। శ్రిఞ్ సేవాయాం।
సజాతీయశిల్పిసంఘస్య నామ। కులకస్య స్థలేపకః। కులం వకరోతీతి కులకః। కులనేత్ర
తి వాపాతః। కులశ్రేష్ఠనామ। మాలాం కరోతీతి మాలాకారః। మాలాశిల్పమస్యాస్తీతి మా

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

187

౧౮౭

ద్రా స్వస్పర్శనేన ఉదాసవయతి వా। ఉంది క్లేదనే। అవరేచ తే వర్ణాశ్చ అవరవర్ణాః। వృషధ
ర్మం లాంతి ఇతి వృషలాః। లా ఆదానే। బ్రహ్మణః జఘనే జాతాః జఘన్యజాః। శూద్రనామాని।
సంకీర్ణా తే పరస్పరం మిశ్రీభవంతి ఇతి సంకీర్ణాః। స్యావిత్యపి। అంబష్ఠాది చండాలాంతర సంకర
జాతీయస్య నామ। ఇపి వెఖనాదికం కరోతి ఇతి కరణాః। దుష్కృష్ణకరణౌ। వైశ్యాచ్ఛూద్రాయాం
జాతస్య నామ। అంబస ఇవ ఆపతి తిష్ఠతీతి అంబష్ఠః। ష్ఠా గతినివృత్తౌ। విప్రాద్వైశ్యాయాం జా
తస్య నామ। శూద్రాక్షత్రియయోరు=సుత్రః। ఉచతి సమవైతీత్యుగ్రః। ఉచ సమవాయే।
శూద్రాయాం క్షత్రియాజ్జాతస్య నామ। మగధ్యతి రాజానం స్తౌతి ఇతి మాగధః। మగధస్తుతౌ
క్షత్రియాం వైశ్యాజ్జాతస్య నామ। రాజమహిషీరక్షణే నియుక్తో మాహిష్యః। క్షత్రియా
ద్వైశ్యాయాం జాత - స్యనామ। క్షత్తతి అశ్వాన్ తాడయతి ఇతి క్షత్తా। క్షత గతిహింసనయోః।

ఆయుధకారనామన్। పాదూకృచ్చర్మకారస్స్యాద్వ్యోకారో రుక్మకారకే। పాదూః ఉపానహౌ కరో-
తి పాదూకృత్। చర్మకారస్య నామ। వ్యోతి అయః కరోతీతి వ్యోకారః। విశేషేణ బకేః। అ-
యస్కారగృహమియర్తీతి వ్యోకారః। ఋగతౌ। లోహకారస్య నామ। నాడింధమ ఇతి-
నాడింధమః ధ్మా పూరణే। స్వర్ణం కరోతీతి స్వర్ణకారః। డుకృఞ్ కరణే। కళాం స్వర్ణం భిద్య
తీతి కళాదః। డో అవఖండనే। రుక్మం స్వర్ణం కరోతీతి రుక్మకారః। భూషాకారిణో నామ-
ని। స్యాచ్ఛాంఖికః కాంబవికోప్యతత్। శంఖస్య వికారం శాంఖం తత్పణ్యమస్యేతి శాంఖి-
కః। కంబోర్వికారః కాంబవం తత్పణ్యమస్యేతి కాంబవికః। శం బధ్నాన శిల్పినః శంఖప-
ణ్యజీవినో నామనీ। శుల్బం తామ్రం తత్పణ్యమస్యేతి శౌల్బికః। తామ్రం కుట్టయతీ-
తి తామ్రకుట్టకః। కుట ఛేదన కుత్సనయోః। తామ్రపణ్యజీవినో నామనీ। తక్ష్ణోతీతి కాష్ఠ-

ఆ॥ద్వి॥వ్యా॥

188

౧౮౮

ఖికః। పుష్పాజీవినోనామని। కుంభువంమృదర్థంలలతిమథ్నాతీతికులాలః। లలమర్దనే।
కుళ్లైఃకుంభకుళ్లైః గృ[illegible]మలతి భూషయతీతికులాలః। అలభూషణే। కుంభకారనామ।
పలెనమాంసెనైవగండతిమృదాదినాభిత్త్యాదికమితిపలగండః। గడసేచనే। లిపతిసుధాది
నాప్రాసాదాదికమితిలేపకః। లిపఉపదేహే। సుధాలేపోపజీవినోనామని। తంతువాయః
కువిందః। తంతూన్వయతీతితంతువాయః। వేఞ్తంతుసంతానే। పటాదిరచనార్థం
కుంభువంవిందతీతికువిందః। విద్లృలాభే। వస్త్రకారనామని। తున్నంతుదితంవస్త్రాదికంవయతి
సూచ్యాదినేతితున్నవాయః। సూచిశిల్పమస్యాస్తీతిసౌచికః। తున్నపార్సాదికారికస్యనామని।
రంగేనచిత్రవర్ణేనఆజీవతీతిరంగాజీవః। జీవప్రాణధారణే। చిత్రకారనామ। శస్త్రంమా
ర్జతీతిశస్త్రమార్జః। మృజూష్శుద్ధౌ। అసింధావయతేత్యసిధావకః। ధావుగతిశుద్ధ్యోః।

రణః। సురాపగ్యాజీవినో నామనీ। జీవమయితి జాబాలః। అజా ఏవ జీవనమస్యాస్తీత్యజాజీ
వః। అజాపాలకస్య నామనీ। దేవమలతి పూజ్యం శుచితీ దేవలః। దేవపూజాజీవినో నామ। స్యాన్మా
యా శాంబరీ॥ నః। మినోతీతి మయః। మాజ్ఞాపాం సాయాం। మయస్యేయం మాయా శంబ
రాసురస్యేయం మాయా శాంబరీ। కుహాకస్య నామనీ। మాయాం కరోతీతి మాయాకారః। ప్ర
తిహారతి సంహారతి సర్వేషాం దృష్టీనాం సేతి ప్రాతిహారికః। వ్యాప్తహారణో। ప్రతిహారో మాయాసా
ఽస్యాస్తీతి వా ప్రాతిహారికః। ఇంద్రజాలకస్య నామాని। శిలాజీవినాస్య శాస్త్రి నాము నినాప్రోక్తం సూ
త్రం ఆథియంతె శైలాలినః। కృశాశ్వినః। శిలూషశపత్యాని శైలూషః। జాయాయాం జీవంతీతి
జాయాజీవాః। భారతాః ఇత్యపి నటాః ఘూః। భరతస్యాపత్యాని భారతాః। నటంతీతి నటాః।
నటస్యకౌత్రా। దిక్షు కీర్తిం వారయంతీతి చారణాః। చరగతౌ కుత్సితం శీలంతి పామస్త్రీ తి కుశీల

దికమితి తక్ష్ణా | త్వష్టా చ | తక్షా త్వష్టా తక్షణకర్తరి | వర్ధయతి కాష్ఠాదికమితి వర్ధకిః | వర్ధ ఛే
దనే | రథం కరోతీతి రథకారః | కాష్ఠం తక్ష్ణోతీతి కాష్ఠతట్ | స్థపతి నామాని | గ్రామాధీనో గ్రామ
ణః | గ్రామస్య తక్షా గ్రామతక్షః | గ్రామాధీన స్థపతి నామ | కుట్యాం స్వగృహే వర్తమానః కౌటః స
చాసౌ తక్షా చ కౌటతక్షః | స్వగృహ ఏవ ఆత్మనే కరోతి జీవస్థపతి నామ | క్షురః శిల్పమస్యాస్తీతి
క్షురీ | కేశాన్ ముండయతీతి ముండీ | ముడి ఖండనే | దివైవ కీర్త్యత ఇతి దివాకీర్తిః | క్లేదాత సం
శబ్దే | శ్రేష్ఠకులేన పతతీతి నాపితః | పద్లగతౌ | గ్రామస్యాంతే సమీపే వసతీత్యంతేవసాయీ | వస
నివాసే | నాంతిత నామాని | నిర్ణేజకస్స్యాద్రజకః | నిర్ణేతవస్త్రం శోధయతి నిర్ణేజకః |
నిజర్ శౌచశోధనయోః | రంజయతి వస్త్రం రజకః | రంజ రాగే | వస్త్రశోధకనామనీ | శుండాపా
నం సురాపానగృహమస్యాస్తీతి శౌండికః | మండం మధ్యసారం హారతీతి మండహారకః | వార్త్షావ

సితకః। మాంసవిక్రయజీవనో నామాని। భ్రియత ఇతి భృతకః। భృఞ్ భరణే పూరణే చ। భృతిం వే
తనం భుఙ్క్తే ఇతి భృతిభుక్। భుజ పాలనాభ్యవహారయోః। నియుక్తం కర్మ కరోతీతి
కర్మకరః। వేతనేన జీవతీతి వైతనికః। నియుక్తకర్మకారిణో నామాని। వార్తావహో వైవధి
కః = పృథగ్జనః। ధాన్యాదివార్తాం వహతీతి వార్తావహః। వహ ప్రాపణే। వివిధః పర్యాహా
రః సంఘాగ్ర్యమస్య తేన జీవతీతి వైవధికః। పర్యాహారవతో నామనీ। భారం వహతీతి భారవా
హః భారికశ్చ। భారవాహనామనీ। విరుద్ధో వర్ణో కస్యేతి వివర్ణః। పామానం క్షోపరాతీ
తి పామరః। రా ఆదానే। నికృష్టం చినోతీతి నీచః। చిఞ్ చయనే। ప్రకృతే భవః ప్రాకృతః। సమానః ప్రా
కృతః। జనేభ్యః పృథగ్భవతీతి పృథగ్జనః। నిహీనోపసదో జా = కాః। నిహీతం హానోతీతి నిహీ
నః। అపసీదతి అపసదః। షద్ల్ శాతనే। జలతి జడీభవతీతి జాల్మః। జల ఘా

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

190.

౧౮౦

వాః। నటునామాని। మృదంగవాదనే జీవంతీతి మార్దంగికాః। మౌరజికాశ్చ। మృదంగవాద్యేన జీ
వినాం నామాని। పాణిస్వనాః ఘ్నంతీతి పాణిఘాః। పాణిభ్యాం యే వాద్యముత్పాదయంతి తేషాం నా
మ। వేణుధ్మాస్స్యుర్వైణవికాః। వేణుం ధమంతీతి వేణుధ్మాః। ధ్మాపూరణే। వేణోరిదం ధ్మా
నం వైణవం తచ్ఛిల్పమేషామస్తీతి వైణవికాః। వాంశికనామాని। వీణావాదనమేషామస్తీతి వీణా
వాదాః। వీణయా ఇదం నాదం వైణం తచ్ఛిల్పమేషామస్తీతి వైణికాః। వీణాజీవినాం నామాని। శ
కునిసేనావాంతీతి శాకునికాః। జీవాంతకస్య నామ। వాగురయా మృగబంధిన్యా చరతీతి వా
గురికః। జాలేన చరతీతి జాలికః। యేఽరణ్యే మృగబంధనాయ జాలేన చరంతి తేషాం నామనీ
వైతంసికః కౌటికశ్చ మాంసికః। వితంసం సమీప మృగబంధనోపకరణం తేన చరతీతి వై
తంసికః। కూటేన మాంసాభిషబంధేన చరతీతి కౌటికః। మాంసపణ్యమస్యేతి మాంసికః। మాం

త్యనామాని। మందస్తుందపరిమృట్। ఆలస్యేన మందతీతి మందః। మదిస్వప్నే పునః పునస్తుందతి పరి
మార్జయతీతి తుందపరిమృట్। పరిమృజశ్చ। మృజూష్ శుద్ధౌ। అలసతి జాడ్యాదలసః। అలసము జా
పవారణయోః। స ఏవాలస్యః। శీతకః। శీత ఇవ జడత్వాచ్ఛీతకః। న విద్యతే ఉష్ణమస్య జడత్వాదను
ష్ణః। అలసనామాని। దక్ష్ణాతి కార్యం శీఘ్రం కరోతీతి దక్షః। దక్షు వృద్ధౌ శీఘ్రార్థే చ। చతతే కా
ర్యమితి చతురః। చతు యాచనే। పేశతి కార్యార్థం యత్ర తత్ర వా గచ్ఛతీతి పేశలః। పిశ గ
తౌ। పటతీతి పటుః। పట గతౌ। సుష్ఠు ఉత్థానముద్యోగోఽస్యేతి సూత్థానః। ఉష్ణతి అ:
పకార్యమిత్యుష్ణః। ఉష దాహే। చతురనామాని। చండాలప్లవమాతంగః సాః। చండతీతి
చండాలః। చడి కోపే। ప్లవతి ఉగ్రకర్మేతి ప్లవః। ప్లవ గతౌ। మాతంగలిగ్రామమధ్యం నరువి
శతీతి మాతంగః। తగి గతౌ। దివైవ కీర్త్యత ఇతి దివాకీర్తిః। కౌత సాశబ్దనే। సాధుత్వాచ్ఛనజ

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

191

౧౮౧

తనే। తుచ్ఛ్యతావత్ క్షుద్రం లాతీతి క్షుల్లకః। లా ఆదానే। ఇతం తుచ్ఛ్యగమనం రాతీతి ఇతరః। రా
ఆదానే। శవజననామాని। భరణేయ్యోభృత్యః। దాసస్యాపత్యం దాసేరః। దాసే యక్చ్యు। డుస్యతి
బహుతరకర్మగణ ఉపక్షీయత ఇతి దాసః। దసు ఉపక్షయే। దీయత ఇతి వా దాసః। గోపాయతి
యోగ్యా రక్షణీయత ఇతి గోప్యకః। గుపూ రక్షణే। చేటతి పరప్రేష్యం కరోతీతి చేటకః। చిటప
రప్రేష్యే। నియోజ్యతేం తరప్రేష్యః తాః। నియుజ్యతే కర్మస్వితి నియోజ్యః। యుజ్ యోగే। కిం
కరోమీత్యాజ్ఞాం ప్రతీక్షత ఇతి కింకరః। ప్రేష్యత ఇతి ప్రేష్యః। వేతనం భుంక్తే ఇతి భుజిష్యః।
భుజపాలనాభ్యవహారయోః। పరిచరతి స్వామినమితి పరిచారకః। చర గతౌ। పరైరాచి
యతే పోష్యత ఇతి పరాచితః। పరిస్కంద్యతే శోష్యత ఇతి పరిస్కందః। స్కందిర్గతిశోష
ణయోః। పరైర్జాతం పుష్టం పరజాతః। పరైరేధితో వర్ధితః పరైధితః। ఏధ వృద్ధౌ। భ

వెగ్రేవాభవంక్షా వెయకః। సరమయా అపత్యం సారమెయః। కోకతె అస్వాద్ధికమితి కుక్కు
రః। ముముఆదానె। మృగాన్ దంశయతీతి మృగదంశకః। దంశదశనె। ఇతస్త్రతోశునతీతి
శునకః। శునగతౌ। భషతెశాషతణ్ణితి భషకః। భషశబ్దె। శ్వయతె వెలపతె ఇతస్త్రతోగచ్ఛ
తీతి శ్వా। టుఓశ్విగతివృద్ధ్యోః। శునోనామాని। అలతి విద్యాంజనాన్ నివారయతీత్యలర్కః
అలనివారణె। పరదత్రవిషాదియోగతః। తుస్వత్రభూతశునకనామ। శ్వావిశ్వకద్రుర్మృగః
పశుః। విశ్వంజగత్కురుంటయతి కొదయతీతి విశ్వకద్రుః। క్రెదిఆహ్వానెరోదనె చ। మృ
గయాచతురస్యశునోనామ। పరతిశ్వాసంప్రతిసరమా। స్యగతౌ। షు జాతిస్త్రీ శునీ। శునక
స్త్రీనామనీ। విట్ విష్ఠాం చరతి భక్షయతీతి విట్చరః। చరగతి భక్షణయోః। గ్రామ్యవరాహ
స్యనామ। వత్కటెవ్యగామితి వర్కరః। వృకఆదానె। వబమోరైక్యాత్। యువపశునామ। ఆచ్ఛా

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

192

౨౬౧

సంగచ్ఛతీతి జనంగమః। గమ్లృ గతౌ। నిషీదతి పాపమస్మిన్నితి నిషాదః। షద్లృ విశరణగత్య
వసాదనేషు। శ్వానం పచతీతి శ్వపచః। డుపచష్ పాకే। గ్రామాంతే వసతీత్యంతేవాసీ। వస నివాసే।
చండాల ఏవ చాండాలః। పులం తీతి పులాంః మహాంతస్తాన్ సంస్పర్శనేన కసతీతి కైశయతీ
తి పుల్కసః। కస గతి నిశాతనయోః। చాండాలనామాని। భేదాః కిరాతశబరపు = సేశః ౧౦॥ కిరా
తశబరపులిందమ్లేచ్ఛజాతయో నిషాదభేదా భవంతి। మ్లేచ్ఛతీతి మ్లేచ్ఛః। మ్లేచ్ఛ అవ్యక్తా
యాం వాచి। కిరిశబ్దం రాతీతి కిరాతః। రా ఆదానే। శబతీతి శబరః। శబ గతౌ। పులిందతి శబ్
దం పులిందః। విధ్యతి మృగానితి వ్యాధః। వ్యధ తాడనే। మృగవధేన ఆజీవతీతి మృగవధా
జీవః। జీవ ప్రాణధారణే। మృగాన్ హంతుం యాతీతి మృగయుః। యా ప్రాపణే। మృగేషు
లుభ్యతీతి లుబ్ధకః। లుభ గార్ధ్యే। వ్యాధనామాని। కౌలేయకసారమేః సరమాగతః। కు

యుతీతి మతిమప్లుచః। ప్లుచ స్త్రియాం। చోర నామాని। చౌరికా స్తైన్య చౌర్యే = షత్త్రిం శం। చో
రస్య భావః చౌరికా। చౌర్యం చ। స్తేనస్య భావః స్తైన్యం స్తేయం చ। చౌరికా నామాని। లుప్య
తె లోప్త్రం। ఉపవిలోపవాన్। చోరధనస్య నామ। వితంసయతి వ్యాధాన్ ఇతి వితంసః। వసిభరా
పాయాం। మృగపక్షి బంధనస్య నామ। ఉన్మాథః కూటయంత్రం = గుణాః। యా ర్థ్వ ర్మాత్రె మృమ
థతె ఉన్మాథః। వధి పాంసాయాం। కూటెన కపటెన యమ్యతె బధ్యతె కూటయంత్రం। యమ
[illegible] పరత్వే। మృగపక్షి బంధనా యదారుకృత సాధనస్య నామన్। ఘోనుపెరు। మృగాన్ వాని
రయతీతి వాగురా। శార ప్రేరణె। మృగాన యనాయ బధ్యతె ఇతి మృగబంధన్। బంధ బంధనె।
జాలవిశెషస్య నామన్। [illegible] ఉంభతె శోభతె శుంభం। శుభ శుంభ శోభనార్థె। వయతి వెష్టనం
[illegible]రాతీతి వటకరః। డుకృఞ్ కరణె। సృజ్యత ఇతి రజ్జుః। సృజవిసర్గె। వటయతీతి వటే।

ఆ॥ ద్వి॥ వ్యా॥

193

౧౮౩

దనం మృగవ్యం॰ కం॥ ఆఘోదయంతి మృగానత్రేత్యాఘోదనం। మృగాన్ వ్యయంత్యత్ర మృగ
వ్యం। వ్యేఞ్ సంవరణే। ఆ ఖేట్యంతే మృగా అత్రేత్యాఖేటః। ఖేటు త్రాసే। మృగ్యంతే మృగా అ
త్రేతి మృగయా। మృగ అన్వేషణే। మృగః ంఽయా నామాని। దక్షిణాభాగే రాద్ధం ప్రసేర్యాస్యా
స్త్రీతి దక్షిణేర్మా। నాంతః। దక్షిణాభాగే వ్యాధేన కృతవ్రణస్య హరిణస్య నామ। చోరైకా
గారికస్తేనద॰ చాః। చోరయతీతి చోరః। చౌరశ్చ। చుర స్తేయే। ఏకస్మిన్నగారే శేతే ఏవా
వతనమానో ఏకాగారికః। స్తేనయతీతి స్తేనః। స్తేన చౌర్యే। దస్యతి కదాచిదుపక్షయః
తేతి దస్యుః। దసు ఉపక్షయే। తత్కరోతీతి తస్కరః। ముష్ణాతీతి మోషకః। ముష స్తేయే।
పరాన్ప్రతిబధ్నాతి తిరోధి। రుధిర్ ఆవరణే। పరాన్ స్కందయతీతి పరాస్కందీ స్కంది
ర్గతిశోషణయోః। పరాన్ పాటయన్ విదారయన్ చరతీతి పాటచ్చరః। ముషిన మపి మోచ॰

పుత్రవత్కృత్రిమాః పుత్రికా। యాబాలాః ఖెలంతి వస్త్రదంతకాష్ఠాదినిర్మితాః కృతాయాతస్యాః
నామన్। పిటకః పేటకః పేటా=పాదుకా। పిటతి మహత్త్వం ప్రాప్నోతి పిటకః పేటకః పేటా
చ। పిట మహాత్త్వే। మనోజ్ఞయద్ధాన్యత్రాధా వస్త్రాద్యైరత్ర ఉష్యతే తన్నతి మంజూషా। ఉష
నివాసే పేటానామాని। విహంగప్రకృతిత్వాద్వివహంగికా। భారయష్టినామ। కావటీ బద్ధ పెరు
శిక్యతే బధ్యత ఇతి శిక్యం। శిజ నిశాతనే। కచ్యత ఇతి కాచః। కచ బంధనే। భారయష్టేరుభ
యతోలంబమానయోర్నామనీ। పద్యతే అనయేతి పాదుః। పాదూరేవ పాదుకా। పద్గతా।
పాదూరుపానత్=కేశా। ఉపనహ్యతే నయా ఉపానత్। ణహ బంధనే। పాదత్రాణస్య నామనీ।
అనుపదం పాదయోరేవ నద్ధా అనుపదీనా। పదాయితా। తస్యా ఏవ నామ। నహ్యతే అశ్వమ
ధ్యమనయేతి నధ్రీ। ణహ బంధనే। వర్ధత ఇతి వధ్రీ। వృధు వృద్ధౌ। ప్రియతే సంప్రియతే అన

అ॥ ద్వి॥ వా॥

194

౧౮౪

వటు వేష్టనే। వటీ శబ్దస్త్రీషు లింగేషు వర్తతే। వటుం వటీ వటుం। ఇతి। గుణ్యతే అభ్యస్యతే బంధనం
యేన సః గుణః గుణ ఆభ్యాసే। రజ్జు నామాని। ఉద్ఘాటనం ఘటీయంత్రం - తంతవః॥ ౧౩॥
ఉద్ఘాట్యంతే ప్రకాశ్యంతే ఆపః అనేనేతి ఉద్ఘాటనం। ఘటీబద్ధం యంత్రం। ఉద్ఘట్టనమితి పాఠః।
తదాఘటీసంఘాత ఇతి ధాతుః। ప్రహః కూపాత్ సలిలోద్వాహనస్య ఘటీయంత్రస్య నా
మ। వయత్యనేనేతి వేమా। నాంతః। వేఞ్ తంతుసంతానే। వస్త్రవయనదండనామ। సూయం
తే వస్త్రాణ్యనేనేతి సూత్రాణి। షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే। తన్యతే వస్త్రమనేనేతి తంతుః। తను విస్తారే। ని
త్యపుంసి వర్తతే। తంతు నామనీ। వాణి వ్యూతి స్త్రీ - కృతా। వణ తే వాణిః। వణ శబ్దే। వ్యూయతే వ్యూ
తిః। ఊయీ తంతుసంతానే। వయన నామనీ। పుస్యతే మృద్యతే నేనేతి పుస్తం। పుస మర్ద
నే। లేప్యాదికర్మనామ। పాంచాలదేశే భవా పాంచాలికా। పాంచాల్యైః శిల్పిభిః కృతా పాంచాలికా।

చిత్రకారాద్యుపకరణానామన్। తైజసంపాపామాదికం ఆవర్తతె తత్రద్రుత్వభవతీతి తైజసావర్త
నీ। వృత్ వర్తనే। మూయతె లోహాదికమస్యామితి మూషా। మూఙ్ బంధనే। మూషానామ
న్। భాస్యతె దీప్యతే౽నయేతి భస్త్రా। భాస దీప్తౌ। చర్మప్రసేవికానామ। హో౨ మితి త్రిపెరుఆ
స్ఫోటయన్తీ వేధనికా ద్వే౽కశ। ఆస్ఫోట్యతే౽నయేత్యాస్ఫోటనీ। స్ఫుట విశరణే। విధ్యతే౽నయె
తి వేధనికా। వ్యధ తాడనే। మణిశంఖచిత్రాదివేధోపకరణానామన్। పిడసానపెకు। కంపతె
ఛెత్తుం సమర్థో భవతీతి కృపాణీ। కృపూ సామర్థ్యే। కృత్యతే౽నయేతి కర్తరీ। కృతిఛేద
నే। కేశాదికర్తనసాధననామన్। వృక్షాన్ ద్యతే ఛిద్యతే౽సానేతి వృక్షాదనీ। వృక్ష్ణ ఛేదే। అద
భక్షణే। భిదిర్ విదారణే। వృక్షఛేదనపరశోర్నామన్। టంకయతి శబ్దం కరోతీతి టం
కః। పాషాణభేదకాయో విశారస్యనామ। క్రకచం కరపత్రం ౨ కం। క్రకచ తతి క్రకచం। క్రకశబ్దా

యేతి వరత్రా। వృక్షే వరతే। పల్యయన బంధనాయ కక్ష్యతె చర్మరజ్జునామన్। కశతి తాడయత్యశ్వ
గ యేతి కశా। కశగతిశాతనయోః। అశ్వాది తాడనె సాధననామ। చాండాలికాతు=కేష్టః। చం
డాలస్యేయం చాండాలికా। కండ్యతె వాద్యత ఇతి కండోలా। సాచ సావీణా చకండోలవీణా। కడి
త్రే। చండాలవీణా నామన్। నారార్ నరసమూహార్ప్రంచతీతి నారచ్ స్వర్ణకారః తస్యేయం
నారాచీ। ఇష్యతె స్వర్ణమనయేతి ఏషణికా। ఇషగతౌ। స్వర్ణకారస్య స్వర్ణభేదకస్య నామన్
శ్చ్యుతి స్వర్ణం ఏనాం శరోపేతి శాణః। శ్యోతనాకేదనే। నికష్యతె స్వర్ణమత్రేతి నికషః। కష
శ్చ్యు కషహింసాయాం। శాణోపలనామాని। వ్రశ్చనః పత్రపరశుః ద్వే॥ ౨౦॥ వ్రశ్చతీతి వ్రశ్చ
నః। ఓవ్రశ్చూ ఛేదనే। పత్రమివ పరశుః పత్రపరశుః। స్వర్ణవిభేదనకాయాః పత్రశిలాయాః
నామన్। ఇష్యత ఇతి కపిషికా। కష ఉంఛె। తుల్యతెన కృష్యత ఇతి తూలికా। తూలనిష్కషెః

పమీయత ఇత్యుపమా। ఉపమానంచ। మాన్తే మానె। అన్యస్య వస్తునో గుణేన అన్యస్మిన్ వస్తు
ని ఆరోపణాస్య నామనీ। వాచ్యలింగాస్సమస్తుల్యః అమా। సమతి సమీాదధతి సమః। సమష-
మవైష్వైవ। తులయా సమత ఇతి తుల్యః। సమాన ఇవ దృశ్యత ఇతి సదృక్షః। సదృశః। సదృ
క్ష్వ। దృశిర్ ప్రేక్షణే। సమాన మాధారణ మస్యేతి సాధారణః। సమానం మానమస్యేతి స-
మానః। నిభతతి నిభః। భాదిత్వాత్। సంకాశత ఇతి సంకాశః। నికాశః। ప్రతికాశశ్చ। కాశృ దీప్తౌ
ఉపమీయత ఇత్యుపమా। అతిగ్రహణాదుత్పత్తదూపదయోగ్యత్వం తె। ఉత్తరపది
భూతాని భాదయస్సమాదయ ఇత్యాది తుల్యనామాని। వాచ్యలింగాశ్చ భవంతి। ఉత్త
రపదిభూతా యథా। చంద్రస్య నిభః। సూర్యస్య ప్రతికాశః। విష్ణురూపః। కాయసదృశః
నారాయణసాధారణ ఇత్యాది। కర్మణ్యముని = ఇత్యపి। కర్మణి సాధ్యే కర్మణ్యా। విధియ్యతే

అ॥ ద్వి॥ వ్యా॥ ౭

196

౧౯౬

చ్ఛారణే। కరకరేతి శబ్దోచ్చారణే। న పతతీతి కరపత్రం। ౨ పద్మగతా। దారుభేదకరగా సాధననా
మనీ। రంపరంపెరు। ఆరయతి చర్మపేడయతీత్యారా। ఆరపేడనే। చర్మభేదికాయాః నామ। సుశో
భనమూర్త్యత్వమంగలత్వాత్ సూర్మీ। ఊర్మ్మివాంసాయాం। చిరకాలం తిష్ఠతీతి స్థాణుః। స్థాగ
తి నివృత్తౌ। అయఃప్రతిమాయాః నామనీ। శిల్పంతె (అచ్చె)యంతె సవారిః కళాః అతశిల్ప ౨ శి
లఘుంభి। గవాది చతుష్షష్టి కళాదికర్మనామ। ప్రతిమానం ప్రతిబింబం ప్ర= స్యాత్। ప్రతిమీయతె
అనేనేతి ప్రతిమానం। ప్రతిమాచ। మాఙ్ మానే। ప్రతిబింబ్యతేఽనేనేతి ప్రతిబింబం। బింబది
ప్తౌ। ప్రతియుతే ప్రతిమాయతే ప్రతియాతనా। యతి ప్రయత్నే। ప్రతిరూపచ్ఛాయాం ప్రతి
ఛాయా। ప్రతిరూపం ప్రేయతన్నతి ప్రతికృతిః। అర్చ్యతన్నత్యర్చా। అర్చపూజాయాం। ప్ర[illegible] తి
నిధీయతే ఇతి ప్రతినిధిః। డుధాఞ్ ధాఞ్। మూర్తిసదృశశిలాదిప్రతిరూపస్య నామాని। అ

మదిరా। క్షుశ్యతి మద్య మితి కశ్యం। కేశగతా। మదేన సాధు మద్యం। మాద్యతే౽నేనేతి మద్యం వా।
మదిహర్షగ్లపనయోః। సురానామాని। అపదక్ష్యం శ్యతి పానసమయ ఇత్యుపదంశః। దంశ దశ-
నే। సురాపానసమయే క్రియత భక్ష్యణస్య నామ। శుండా సురాపియ్యతే౽త్రేతి శుండా పానం।
మధుసత్వ స్థానం మధుస్థానం। శుండాపానమితి పదచ్ఛేదః। సురాగృహనామనీ। మధునో
మద్యస్య వారా మధువారా। క్రమేణ సక్తౌ మధుపానస్య నామ। మధ్వాసవో మాధవకో
మ-సమౌ। మధువిశ్రస్యన్ ఆసూయతే అభిషూయత ఇతి మధ్వాసవః। మాక్షికకృతమ-
ద్యనామ। మధునో ద్రాక్షాయాం వికారో మాధవకః। ద్రాక్షాకృతమద్యనామ। మధ్వాసః-
వం మాధవకేః మధుమాధ్వీకం మద్యం। ఏతేచత్వారః మాక్షిక కృత మద్యస్య పర్యాయాః
ఇతి కేచిత్। శ్రీణాం సామాన్య సురాం స్వరూపా నామ తత్ర విశేష తత్తి మైరాస్సైవమైరేయం।

అ॥ ద్వి॥ వా॥

197

౧౨౨

కర్మ॥ అనేనేతి విధా। దుధాఞ్ = ః। భ్రియతే౽నయా ప్రాప్యతె ఇతి భృత్యా। భృతిః భర్మ్యవ। భర=
ణ్యం భరణం చ। డు భృఞ్ భరణపోషణయోః॥ విభ్రియతె భ్రియతె అనేనేతి వేతనం। విగతౌ
దిషు। మూల్యేన సామ్యం మూల్యం। నిర్విశ్యతె ఇతి నిర్వేశః॥ విశ ప్రవేశనె। పణ్యతె వ్యవహ్రియ
తె అనేనేతి పణః॥ పణ వ్యవహారె స్తుతౌ చ। వేతననామాని। 3౫॥ సురా హలిప్రియా హా=లా
సూయతె అభిషూయతె ఇతి సురా। షూఞ్ అభిషవె। హలినో బలభద్రస్య ప్రియా హా
లిప్రియా। హాలతి లజ్జాం నాశయతీతి హాలా। హాల విలేఖనె పరిస్రవతి పరిస్రుత్ పరిస్రుతా
చ। స్రు గతౌ। వరుణస్యాత్మజా వరుణాత్మజా। గంధోత్తమా। ప్రసీదతీతి ప్రసన్నా। షద్లృ వి=శ=
మదయతీతి ఇరా। ఇణ్ గతౌ। కదంబాః పరిజాతా కాదంబరీ। కేత్ కుత్సితం నీలమంబరం య
స్య సః కదంబరః బలభద్రః తస్య ప్రియా కాదంబరీ। మదిరా కస్య మదేర్వా=మాః। మదయతీతి

ష్ఠా| అత్ర తిష్ఠంతీతి గోష్ఠీ| పానస్య పానాయ వా గోష్ఠీ పానగోష్ఠికా| సురాగోష్ఠీనామన్| చషకో
స్త్రీ పానపాః మాః| చషంతి సురామత్ర పిబంతీతి చషకః| చష భక్షణే| పానస్య పాత్రం పానపా-
త్రం| సురాపానమాత్రనామన్| సరతి సురా అత్రేతి సరకః| సృ గతౌ| అనుతృష్యంత్యనేనేత్యను-
తర్షణం| తృష పిపాసాయాం| సురాపరివేషణనామన్| చత్వార్యపి నామాని పరివేషణస్యే-
కేచిత్| ధూర్వతి హినస్తీతి ధూర్తః| ధుర్వీ హింసాయాం| అక్షైర్దీవ్యతి క్రీడతీత్యక్ష-
దేవీ| దివ్ క్రీడాదౌ| కితవమస్తీతి వదతీతి కితవః| అక్షేషు ధూర్తో౽క్షధూర్తః| ద్యూ-
తం కరోతీతి ద్యూతకృత్| డుకృఞ్ కరణే| ధూర్తక్రీడావతాం నామాని| స్యుర్లగ్నకాః ప్ర-
తి ఇత్యపి| లగంతే ద్యూతే ప్రసజ్యంత ఇతి లగ్నకాః| లగ సంగే| ద్యూతప్రభునామ|
సభాస్తీతి సభికాః| ద్యూతం కారయతీతి ద్యూతకారకాః| యే స్వగృహే ద్యూతం కా-

అ॥ ద్వి॥ వై॥

198

౧౯౮

ధాతకీపుష్పమిశ్రగుడసహితధాన్యాంబుకృతమద్యనామ।అసూయతే అభిషూయత ఇత్యా
సవః।అపక్వైః క్షీరరసకృతమద్యనామ।మత్త్రాః।అనేన శేరత ఇతి శీధుః।శీఙ్ స్వప్నే।మేద్యతి స్నిహ్యా=
త్యత్రేతి మేదకః।ఞిమిదా స్నేహనే।జంబ్యశం సురాంగలతిప్పాత్రె జగలః।గల అదనే।సురా
సంధానకకల్కనామాని।సంధానం స్యాద=కా।సురయా సంధీయత ఇతి సంధానం।అభిషూయతే
సురాయామితృభిషవః।షూఞ్ అభిషవే।సురాపానమధ్యే సషడపవిత్రభక్ష్యవిశేషస్య నా
మసీ।కిణ్వతి మత్త్రా అనేనేతి కిణ్వం।కిణ శబ్దే।నగ్నైః పీయత ఇతి నగ్నహూః।బహువర్షత్వాద్గే।
నగ్నం హ్వయత్యాహ్వయతి వా నగ్నహూః।హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే చ।అయం శబ్దః పుంసి
వర్తతే।నానాద్రవ్యకృతసురాసంధానస్య నామనీ।కారోత్రియయా పుత్రమః కారోత్తమః॥
సురాయాః అగ్రభాగనామ।ఆపిబంతి సంభూయ సురామత్రేత్యాపానం।పాపానే।గావః బ

౮

ధార్యాంశబ్దౌ। కృష్ణేతు మహిషాదిభిః త్రియమాగదూర్వ్యాత నామతాత్ధర్మ్యాదస్య
తోమాఖ్యత్వాత్ పూర్వాన్యలింగాంతరేవితి। అత్ర వర్గేయ ఇయతాగిశ్రాక్ష్యబ్దాః మాయా
కారాదయంతః భూరిప్రయోగత్వాత్ ప్రయోగాధిక్యాత్ ఏకశేష్యన్నేవలింగే పుల్లింగే
ఏవ ఉక్తాః తే శబ్దాస్సవర్ణత్వాత్ మాయాకారాదిధర్మయోగాద్ధనవ్యత్తోమాఖ్యః
త్వాత్ సత్యాం లింగాంతరేపి స్త్రీలింగే నపుంసకలింగే పూర్వాః। పూర్వానియమ్యాశ్చ।
తద్యథా। మాయాకారస్త్రీ। మాయాకారం కులమిత్యాది॥ ౪౦౫=॥=॥=।
ఇతి శూద్రవర్గస్సమాప్తః॥ ఇతి శ్రీ అమరకోశపదవివృతౌ భాషామా
దిన్యాం ద్వితీయకాండోక్తవర్గనామవివేచనం సమాప్తం॥ శ్రీగురుచర
ణారవిందాభ్యాం నమః॥ శ్రీగంగావిశ్వేశ్వరాంబాపూర్ణకాలభైరవ కేదా

అ॥ ద్వి॥ వై॥

199

౧౮౮

రయం. వితేషాంనామాని। దీవ్యత్యస్మాదితి ద్యూతః అనేనేతి వా ద్యూతః। దివ్ క్రీడాయాం
షా। అక్షా అస్యాస్సంతీత్యక్షవతీ। కితవస్యభావః కైతవం। పణ్యతే వ్యవహ్రియతే౽నే
నేతి పణః। ద్యూతనామాని। పణో౽క్షేషు గ్రహో౽క్షే=యాం। గృహ్యత ఇతి గ్రహః। గ్రహ
రక్షేసౌ। అక్షే విషయే పణనామ। అక్ష్యంతే ఏభిరిత్యక్షాః। అక్షూ క్రీడాయాం। దీవ్యం
తే ఏభిరితి దేవనాః। దివ్ క్రీడాయాం। పాశ్యంతే బధ్యంతే ఏభిరితి పాశకాః। పాశబంధనే।
పాసకాః। ఇతి వా పాఠః। తదా అసు క్షేపణే ఇతి ధాతుః। అక్షనామాని। పరితస్సా
రిణాం నయనం పరిణాయః। ణీఞ్ ప్రాపణే। శారీణాం సమంతాన్నయనస్య ద్వే నా
నామ। అష్టాపదం శారిఫ=కః॥ ౮౦॥ అష్టౌ పదాన్యత్రాసంతీత్యష్టాపదం। శారిఫలనా
మ। సంఖ్యా ఏకాదశ స్పర్ధయా సమాహ్వయం। త్వత్రేతి సమాహ్వయః। ప్రాణిద్యూతస్స=

అ॥ వ్రి॥ ప్వా॥ ఈశ్వరార్పణమస్తు॥ శ్రీగురుపరదేవతాచరణారవిందాభ్యాం నమః॥ శ్రీ

శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ

౨౮

౧౦౦